

**SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
DEPARTMENT OF IVANO-FRANKIVSK**

**PRECARPATHIAN BULLETIN
OF THE SHEVCHENKO
SCIENTIFIC SOCIETY**

Idea

3(7)-2009

Ivano-Frankivsk
2009

**НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК**

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ
ВІСНИК НТШ**

Думка

3(7)-2009

Івано-Франківськ
2009

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Головний редактор – докт. техн. наук В. М. Мойсишин

Думка

У випусках серії «Думка» публікуються наукові матеріали за напрямками:

Філософія
Психологія
Історія
Етнологія

Редактори: докт. філос. наук С. М. Возняк, докт. іст. наук Я. І. Мандрик

Відповідальні секретарі: канд. філос. наук М. Ю. Голянич,
канд. іст. наук В. З. Дебенко

Редакційна колегія:

докт. філос. наук Д. І. Дзвінчук, докт. філос. наук С. Р. Кияк,
докт. філос. наук В. К. Ларіонова, докт. філос. наук Д. М. Скальська;
докт. психол. наук З. С. Карпенко, докт. психол. наук Л. А. Мойсеєнко,
докт. психол. наук В. П. Москалець, докт. психол. наук Л. Е. Орбан,
докт. психол. наук М. В. Савчин (Дрогобич);

докт. іст. наук В. В. Грабовецький, докт. іст. наук О. С. Жерноклеєв,
докт. іст. наук В. С. Ідзьо, докт. іст. наук О. Ю. Карпенко, докт. іст. наук
Г. К. Кожолянко (Чернівці), докт. іст. наук М. В. Кугутяк, докт. іст. наук
В. В. Марчук, докт. іст. наук Б. П. Савчук, докт. іст. наук С. Д. Сворака,
докт. іст. наук П. С. Федорчак.

ПРИКАРПАТСЬКИЙ
ВІСНИК
НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА
ІМ. ШЕВЧЕНКА
3(7)-2009

Науковий журнал
Видається у чотирьох
серіях

**ЧИСЛО, СЛОВО,
ДУМКА, ПУЛЬС**
(по одному випуску
кожної серії щороку)

Заснований у 2008 році
Реєстраційне свідоцтво
КВ № 14628-3599
від 10 жовтня 2008 р.
видане Міністерством
юстиції України

ЗАСНОВНИКИ:
Івано-Франківський
осередок Наукового
товариства ім. Шевченка

Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника

Івано-Франківський
національний технічний
університет нафти і газу

Івано-Франківський
національний медичний
університет

ЗМІСТ
ФІЛОСОФІЯ

- Д.М. Скальська**
Естетика як філософсько-
антропологічне знання7
- Я.С.Гнатюк**
Сучасна ідея України в соціокультурних
та неоформаційних історичних
уявленнях15
- О.Б. Гуцуляк**
Інтровертний та екстрове́ртний аспекти
української ментальності в перспективі
національних духовних цінностей24
- А.О. Макарова**
Особливості аналізу ідеї соціальної
справедливості українськими
мислителями другої половини ХІХ –
початку ХХ століть40
- С.М. Возняк**
Суспільний ідеал Михайла Павлика54
- М.Ю. Голянич**
Ідея гармонізації суспільного життя
у творчості Миколи Гоголя62
- Д. Дзвінчук**
До стратегії організації безперервної
освіти в Україні74
- В. В. Лагетко**
Естетичні цінності та їх роль в
становленні людини сьогодення86

ПСИХОЛОГІЯ

- З. С. Карпенко**
Психолого-герменевтичні аспекти
спілкування96
- Л. А. Мойсеєнко**
Математичне мислення – предмет
актуальних психологічних
досліджень104
- З. В. Юрченко**
Художньо-словесна творчість учнів:
діалогічний контекст118

ІСТОРИЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

76025
м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 79
Івано-Франківський
осередок Наукового
товариства ім. Шевченка
тел. (380-3422) 4-21-23
e-mail: math@nung.edu.ua

Відповідальність за
достовірність наведених
у статтях даних несуть
автори публікацій

Передрук – тільки
з дозволу редакції

Друкується за ухвалою
Президії Івано-
Франківського осередку
Наукового товариства
ім. Шевченка

© Івано-Франківський
осередок НТШ, 2009

© Видавництво “Плай”
Прикарпатського націо-
нального університету
імені Василя Стефаника,
2009

Н. А. Петруня-Пилявська Етнічна духовність трипільців та її місце в культурогенезі	129
В. М. Голобін, Я. І. Кісь, В. П. Педич Наукова діяльність львівської історичної школи Михайла Грушевського (1894-1914 рр.)	138
І. П. Макаровський Культуротворча політика гетьмана Івана Мазепи.....	149
Р. Б. Пуйда, Я. І. Мандрик Виховання української молоді у національному дусі в молодіжних товариствах Галичини (кінець XIX століття)	157
В. Ідзьо Життя, політична, громадська та літературна діяльність Симона Петлюри у Москві у 1911-1915 рр.....	163
І. Ф. Дмитрук Історіографія та джерела до проблеми етнографічного вивчення Гуцульщини у кінці XIX – на початку ХХІ ст.	177
М. Д. Вітенко Польсько-українське суперництво в сферах працевлаштування та забезпечення житлом у містах і містечках Галичини в останній третині XIX – на початку ХХст.	191
Я.І. Мандрик, Р.Б. Пуйда Навчання управлінських кадрів села Радянської України на початку 30-х років ХХ ст.	207

РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

П.І. Арсенич Уродженці Прикарпаття – дійсні та звичайні члени НТШ (1873-1989)	219
У.Л.Скальська Подвижник, одержимий ідеєю повернення Україні Богдана Лепкого..	271
Р.С. Яремійчук Подорожі світами	279
Відомості про авторів	310

Філософія

УДК 11.852

ББК 87

С42

ЕСТЕТИКА ЯК ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНЕ ЗНАННЯ

Д.М. Скальська

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (3422) 4-21-23; e-mail: philosophy@nung.edu.ua*

Сучасна естетика виступає своєрідним інтегратором філософії культури, історичної та соціальної антропології. "Естетичне" виявляється метамовою культури, його можна позначити "живим тілом" цивілізації, яка, в свою чергу, перманентно переживає стани антропологічної кризи, що й підтверджує думку автора про необхідність побудови проекту "естетичної антропології".

Ключові слова: естетика, філософська антропологія, естетичний дискурс, культура, мистецтво, постмодерн.

В загальному комплексі наук про людину естетика виявила здатність бути "аксіологією культури", а естетичні виміри сягають найглибиннішої сутності людини як родової істоти, вказують на її унікальність та цінність. Мистецтво ж часто асоціюють із самосвідомістю розвитку людства. Існування розрізнених точок зору, поглядів, позицій, які не можуть скластися в єдиний конгломерат, закономірно відбиваються на сплетінні різних ідей, течій і напрямів, що демонструють складність, суперечливість, хаотичність та антиномічність сучасної доби.

Існує проблема у дослідженні того, чим є еволюційний процес пошуку адекватності, автентичності та альтернативності у визначенні як феномену „естетичного”, так і його ролі у філософсько-антропологічній традиції. Виміри естетичного як унікального, своєрідного, специфічного рівно ж як і естетичні виміри філософської антропології /філософських вчень/ мають в полі зору необхідність вирішення однієї й тієї ж проблеми – ідентифікації новітніх методологічних засад. Якщо б сучасна культура не переживала, як зауважує В. Вельш, „естетичний бум”, то можна було б погодитись із доволі частим застереженням про розповсюдження „естетичної кризи”, на зміну якій приходить „культурологічний поворот”, „лінгвістичний поворот” чи доба „інформатики та кібернетики”. Однак естетичне виявляє свою „повсякденну присутність” і стає автономною галуззю цінностей, авторитетною експертизою соціуму.

Витоками естетичної рецепції можна вважати вітчизняну антропологічну думку, започатковану в практичній філософії Г.Сковороди, кардіософії П.Юркевича, морально-ціннісній “філософії серця” послідовників Києво-Могилянської академії, персоналістській концепції М.Бердяєва. У межах сучасної Київської філософсько-антропологічної школи сформувалась екзистенційна антропологія. В ній зосереджено фундаментальні дослідження екзистенційних вимірів людського буття через розгляд світогляду та його теоретичних трансформацій. Фундатор цієї школи В.І.Шинкарук вказав на екзистенціали людського буття “віра”, “надія”, “любов”, як такі, що виводять особистість до її автентичності, людяності. Про феномен світогляду та світовідношення, про колізійність стану людського світоставлення та акту самотворення людини повідомляє в своїй “онтології людини” В.Г.Табачковський. Магістральний напрям в дослідженні проблеми “людина – світ” належить І.В.Бичко, М.О.Булатову, Б.А.Головко, В.С.Горському, В.П.Загороднюку, С.Б.Кримському, М.В.Поповичу, Н. Хамітову.

Теоретико-методологічний аналіз естетичних вимірів філософсько-антропологічних ідей, що скеровує фундаментальні дослідження про людину, проводиться з позицій плюралізму та толерантності. Стосовно концептуальної самостійності теоретичної естетики, то в її генезі прослідковується не лише тісний зв'язок із власною історією, а й певна послідовність, неперервність та спадкоємність з культурним розвитком людства. Відповідно, “антропологічний поворот” у своєму філософсько-естетичному контексті мав виключно важливе значення для з'ясування суті образу людини.

На початку ХХ ст. цей образ існував у різних іпостасях. Ряд філософів працювали напружено та плідно над проектом філософської антропології, і серед них, в першу чергу, виділився М. Шелер. “Якщо і існує невідкладне філософське завдання, вирішення якого наша епоха вимагає як ніколи терміново, то це завдання створення філософської антропології” [1, 70]. Таке занепокоєння М. Шелера та поборників його школи було викликане свого роду “інфляцією” у визначенні субстанціональних, структурних та атрибутивних характеристик “людського”. Певною парадигмою постала, власне, та сутність людини, що полягала, на думку вчених, у її незавершеності та недостатності, “невкоріненості” та відсутності природних інстинктів, змушеної постійно відшукувати форми свого існування. І, власне, така унікальність стану унеможлилювала “фіксування” людиною в космосі свого місця “наперед там”, де відбудеться її самоствердження, де вершитиметься акт культури. Фактично, “антропологічний поворот” був заявлений в той момент, коли настав крах попереднього образу людини, залежного від своєї “природи” чи “ідеї”. Людина постає не лише істотою, яка є розумною і пізнає світ, а й здатною до переживання та духовно-тілесних проявів. Передумовою, на думку більшості сучасних науковців, було те, що: “Психологи почали відмовлятися від вивчення душі, філософія – від пізнаючого суб'єкта, літературознавство – від автора...” [2, 74].

Способом теоретичного впорядкування такої хаотичної картини виступила естетична редукція та загальні методологічні принципи цієї процедури. Перший підхід стосується можливості отримати розуміння повноти та сенсу людського буття, завдяки залученню поняття шелерівського духу, центральною частиною якого виступають не афективні переживання, а чисті ідеї. Вони складають певну проблему для емпіричної людини, бо знаходяться в конфліктному відношенні з життям; з одного боку, – це самоздійснення „духу в собі”, з іншого, – спокуса, пов’язана з життєвими позивами–пориваннями / за означенням М.Шелера – *Drang*/. Другий важливий методологічний принцип вказує на те, що в своїй повсякденній діяльності, в духовній творчості, в художньо-мистецькій царині, людина покликана компенсувати незавершеність та зовнішню алогічність буття. Цей принцип практично-діяльнісної людської об’єктивації в адекватно-культурних формах конститує всі концептуальні антропологічні побудови / за термінологією О.Больнова – „органон-принцип”/.

Ситуація з буттям людини в світі і в культурі, яке найчастіше позначається як фрагментарне, інтроспективне, анонімне та ізольоване приводить до визнання „негативної”, „песимістичної” антропології. Виділяють навіть три основних рівні, на основі яких формується такий аксіологічний феномен, як усвідомлення людської неповноцінності: тілесний, комунікативний, культурний /теорія дефіциту самодостатності особистості А.Адлера/. Лише через глибоке, змістовне самопізнання, через здатність до критичної негації стосовно самої себе через соціокультурне дистанціювання та естетичну аскезу, яка вивільняє, очищає, посилює духовний потенціал, людина стає здатною до позитивних дій.

Філософсько-антропологічна рефлексія на проблему буття складає основний компонент естетичної антропології, адже для побудови методологічних засад сучасної естетичної онтології необхідною умовою є розуміння онтології як однієї з фундаментальних частин філософської антропології. Слід покладатись на „тріаду” /Кант, Гуссерль, Гайдеггер/ трансценденталістських перетворень класичної метафізики платонівсько-аристотелівського типу. Кант був першим, хто виступив опозиційно до традиційного тлумачення взаємовідношення між Я і Світом. Для Гуссерля картина буття вкладалась у феноменологічну онтологію „чистої свідомості”, а Гайдеггер здійснив онтологічний поворот від буття „в-собі і для-сущого” до того, що „є для-мене-буття”, тобто того, що складає життєвий світ людини. Такі зміни призвели до порушення класичних форм розуміння змісту метафізики буття як „стійкого”, „абсолютного”, „вічного”, „скінченого”. Центром світу постає людський індивідуальний суб’єкт, тоді як дух, що втілює „сутність” людського суб’єкта, переноситься з царини вічних ідей у світ, який оперує з предметами. Звідси впливає предметність світу, яка передбачає “стосунки” як новий спосіб взаємодії, та наявність у суб’єкта „свідомості” – як атрибутивної ознаки. Відповідно, тема „істини” поступається місцем темі „смислу”, „метафізика сутностей” змінюється на трансцендентальну „метафізику

смислів”, онтологія – на феноменологію, а та, в свою чергу, складає методологію „аналізу смислів”. Гайдеггерівський екзистуючий суб’єкт *Dasein* втілює в собі значення буття як „сучасність”, а точніше як „співучасність”, що вказує на здатність виборювати та вибирати власну історію та свободу. Відображення об’єктивності в її „самості” призводить до розкриття „штучних утворень”, людиноствірної „другої природи” – культури, техніки, мистецтва, політики.

За таких обставин, естетичні виміри виходять з того, яке місце належить не лише *Homo sapiens*, а й *Homo sensus*, формуючи нову величину – *Homo aestheticus*. Естетичну /формотворчу/ діяльність слід розглядати як родову ознаку людини, а принцип практичної /діяльнісної/ природи людської істоти – іманентну умову для розуміння естетичного. Серед інших гуманітарних наук естетика пройшла ряд етапів, які були зосереджені навколо еволюціонізму /генеза/, позитивізму /функція/, семіотики та структуралізму /структура/, окремих культурних форм і, насамперед, теорії та практики мистецтва. В своїх основних тенденціях, естетика ХХ ст. не піддається класифікації на порівняно чітко спеціалізовані школи, напрями, течії. Аналогічно тому, як це відбувалось в галузі природничих і соціальних наук, коли найвизначніші успіхи досягались „на межі” різновекторних чи задалегідь сформованих підходів, набув поширення розвиток „прикладних” та „програмних” розділів естетики, відбулось її зближення з інтелектуальною орієнтацією. Почуття та емоції людини презентуються в таких поняттях, як „розумні емоції”, „сублімація”, „мудре око”, „візуальне мислення”, „продуктивне сприйняття” тощо. Особливо відчутним це стало в класичному мистецтві, яке розвивалось в цілому як споріднене до класичної науки явище й намагалось в духовному розвитку європейської людини компенсувати впливи сциєнтизму, утримуючи в полі зору єдиний моноліт: істина – добро – краса.

Художній процес класики полягав у дотриманні усталених норм та вимог, які б дозволяли відрізнити мистецтво від немистецтва; розкрити унікальність мистецького твору на основі праці художника з матеріалом та формою; відобразити оригінальну ідею митця як обов’язкову присутність індивідуальної манери; дотримуватись гегелівського розуміння художнього образу як абстрактної ідеї, відображеної в конкретній чуттєвій формі; відстоювати напрями та стилі, які б зберігали спадкоємність та історизм у мистецтві. Відповідно, прийнятними естетичними поняттями та категоріями виступали: „образ”, „характер”, „сюжет”, „композиція”, „художній твір”, „автор”.

З появою в культурі ХХ ст. принципово нових типів художнього та духовного самовираження, набула сили дихотомія такого плану, як „природа – мистецтво”, „краса – образ”, „краса – правда” та інші. Суттєва зміна наукових парадигм від класичного просвітницького раціоналізму до постмодернізму характеризується відсутністю строгих загальноновизнаних методів і засобів пізнавальної діяльності, а художник набуває статусу творчої особистості, яка керується не канонами та традиція-

ми, а знаннями, талантом та натхненням. Ідеали, смаки, мода, уявлення про красу та гармонію, /ритм, міру, симетрію/ видова та жанрова специфіка мистецтва перестають бути нормативними і продукуються під впливом так званої контркультури. Художня система модернізму та постмодернізму, підготовлена двома процесами, – декадентством та авангардом, запрограмувала іншу шкалу цінностей та естетичних термінів. З одного боку, – відбувається переважання локального над тотальним, з іншого, – продовжується пошук універсальних засобів комунікації. Мистецтво виходить в „хаососферу”, „простір непередбачуваного”, опановуючи його мовою метафор, алегорії, символів, іронії, переорієнтовуючись від „художнього твору” на „художню конструкцію”. Цей процес супроводжується стильовим „анархізмом”, відзначається рисами еkleктизму, коллажності, цитування та монтажу, застосуванням прийомів гри. В модерному та постмодерному контексті відкриваються значні перспективи для дослідження таких естетичних феноменів, як карнавальність, стилізація, соціальний театр. Таким чином, мистецтво, виступаючи пластом концентрації художніх досягнень людства, виявляється найдосконалішим втіленням у специфічній формі його самосвідомості та життєвої сили. Через „естетичне” здійснюється антропологічний вимір феномену людини, фіксується ідея людської цілісності, наповнюються новим сенсом та розширюються межі теорії чуттєвості.

Вся система емоційного світу людини, ментальності, поведінки, спілкування складають той естетико-евристичний потенціал, який гуманітарним пізнанням ще не розкритий. Сучасна естетика збігається з „естетикою життєвого світу” /сукупність всіх можливих та дійсних горизонтів досвіду людського життя/, вона здійснює естетичне “прочитання” тексту культури, її фундаментальним об’єктом дослідження виступає еволюція естетичних форм самореалізації людини. Своєрідний інтегратор філософії культури, історичної та соціальної антропології, – „естетичне” виявляється метамовою культури, його можна позначити „живим тілом” цивілізації, яка, в свою чергу, перманентно переживає стани антропологічної кризи. “Цивілізація, – зазначає Мераб Мамардашвілі, – доволі ніжна квітка, доволі крихкий витвір, і в ХХ ст. абсолютно очевидно, що цій квітці, цьому витвору, по якому скрізь пішли тріщини, загрожує руйнація. А загибель основ цивілізації щось робить з людським елементом, з людською матерією життя, відбиваючись в антропологічній катастрофі, яка, як може статись, є прототипом будь-яких можливих глобальних катастроф” [3, 107].

У ХХІ ст. “налаштованість на себе” естетичної теорії набуває все більшої ваги, різноманітні аспекти становлення й існування цієї науки постійно займають увагу вчених. Тим більше, що об’єктивна, есенціалістська /сутнісна/ теорія мистецтва необхідна і завжди своєчасна, її родовою характеристикою як частини гуманітарного пізнання виступає “атрибутика універсалізму” [4, 47]. Інша річ, що на етапі постмодернізму, де все постійно видається швидкоплинним і минаючим, а це – законмірний стан справ, в якому знаходиться не лише світова культура, але

й значною мірою і наша, викликає в науковому просторі дискутування такої ситуації, за якої “культурологія як метанаука стає єдиним засобом адекватного опису й аналізу..., у той час, як традиційна естетика в силу її ієрархічності неспроможна зрозуміти, що відбувається” [5, 10]. Роз’єднаність і “навіювана” криза естетичної науки могли б перейти в конструктивне русло через звернення до докорінних засад естетики як теорії чуттєвого пізнання, досвіду її емпіричного і теоретичного рівнів у філософсько-антропологічній традиції. Коли йдеться останнім часом про антропологічну традицію, тенденцію, новацію, то, за вдалим, на нашу думку, визначенням Віталія Табачковського, вона є своєрідним “пошуком невтраченого часу”, який слід здійснювати як власну долю, як історичний момент: “Сучасна пора світової історії – доба глобалізації – містить в собі величезну кількість колізій, які, зрештою, фіксуються в “проблемі людини” (її сутнісних властивостях, її можливостях та перспективах)” [6, 13].

Побудова естетичної антропології стає можливою на ґрунті подолання розриву між сциєнтизмом та гуманізмом, на посиленні взаємозв’язків між аналітичною філософією, історичною школою в філософії науки, неофрейдизмом, структуралізмом, герменевтикою у формуванні нетрадиційного образу філософського мислення, прагнення до спільних стандартів світової антропологічної думки / О.Больнов, М. Бубер, Г. Гадамер, А. Камю, Е.Кассієр, К. Леві-Стросс, М.Мамардашвілі, Г.Маркузе, Ф. Ніцше, Хосе Ортега-і-Гассет, Ж.-П.Сартр, Е. Фромм /.

Не втратили своєї актуальності дослідження естетичного знання як автентичної теоретичної системи та аналіз фундаментальних орієнтацій естетики. У зв’язку з тим, що естетика є сферою методологічної рефлексії, зверненої до гуманітарного знання, а, отже, до науки, що апелює до людини, у поле естетичних атракцій потрапляють інтерпретаційно-феноменологічне, діяльнісно-конструктивне, філософсько-естетичне і науково-естетичне начало. Зусиллями багатовікової культурної творчості, в сукупності з індивідуальними теоретичними побудовами окремих вчених-естетиків, утворилися три типи естетичної теорії в залежності від переважаючої в ній системотворної основи: філософсько-естетична теоретичність, загально-естетична теоретичність і окремі наукові естетико-теоретичні конструкти. Сьогодні встановлюється новий стиль методологічного міркування, що формує визначений тип методологічного відношення до пізнання і філософсько-естетичного перетворення. За своїм змістом цей шлях інтегрує предметне естетичне і філософське знання, тобто йде пошук нової фундаментальної філософсько-антропологічної перспективи.

Естетичний дискурс щодо створення "нової естетики" ХХІ ст. був би не повним та не завершеним /а втім, він і залишається відкритим/, хоча й недостатньо систематизованим, без розуміння динаміки та контраверзи тих процесів, які знаменують собою добу Постмодерну. До реконструкції та розробки цієї теми долучені зарубіжні та вітчизняні дослідники у вигляді монографій, критичних есеїв, матеріалів дискусій та рі-

знопланових творчих експериментів Р.Барта, Ж.Дерріда, Ю.Крістевої, К.Леві-Строса, М.Фуко. В процесі антропологізації філософського знання естетичне здійснює для своїх вимірів самотрансценденцію, екскурс до глибинних структур позасвідомого, структуруючи естетичний психоаналіз, що з'ясовують Ж.Бодрийяр, Ж.Дельоз, Ж.Ліотар. На тлі діалогічності та полідіалогічності, зняття агресії локального до універсального, в атмосфері комунікативності та толерантності відшуковуються засади для новотворення екзистенційного, транскультурного проекту естетичної антропології.

На початку ХХІ ст. філософська думка зіткнулась з реальним, вкрай суперечливим, і навіть трагічним соціальним буттям найбільш неврівноваженого відрізка модерної історії. Коли ж йдеться про духовний вибір України, не можна пройти повз впливи естетичних вимірів філософсько-антропологічних учень ХХ століття, які заклали теоретичну засаду формування модерної гуманістичної і демократичної культури – невід'ємного складника сучасної цивілізації. Відповідно до потреб європейської інтеграції України досліджувана проблема певною мірою дає змогу відновлення цілісної філософсько-антропологічної та естетичної концепції буття в свідомості української еліти, щоб подолати розрив у розумінні соціокультурного середовища націй, європейської і української національної духовності.

Література

1. Шелер М. Избранные произведения / М.Шелер – М., 1994. – 370с.
2. Очерки феноменологической философии: учеб. пособие; под ред. Я.А. Силина и Б.В. Маркова. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1997. – 224с.
3. Мамардашвили М. Сознание и цивилизация / М.Мамардашвили // Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 1992. – С.107-147.
4. Личковах В.А. Постмодернізм і проект естетики універсалізму/ В.А.Личковах // Етика і естетика в структурі сучасного гуманітарного знання: матеріали науково-теоретичної конференції. – К.: Вид. Центр “Київський ун-т”, 1997. – С.45-47.
5. Разлогов К.З. Кризис эстетики, неомифология и постмодернизм /Кризис эстетики? (материалы “круглого стола”) // Вопросы философии. – 1991.– №9. – С.3-13.
6. Табачковський В.Г. У пошуках невтраченого часу: нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників /В.Г.Табачковський – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 300с.
7. Скальська Д.М. Естетичні виміри філософсько-антропологічних вчень ХХ століття / Д.М.Скальська – Івано-Франківськ: Факел, 2003. – 231с.
8. Скальська Д.М. Естетика. Естетика постмодерної доби: навчальний посібник з грифом МОН України /Д.М.Скальська – Івано-Франківськ: Факел, 2008.- 132 с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 26.11.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором Возняком С.М.*

AESTHETICS AS PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL KNOWLEDGE

D.M. Skals'ka

*Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas
15, Carpats'ka street, Ivano-Frankivs'k, 76019, Ukraine
e-mail: philosophy@nung.edu.ua*

Modern aesthetics represents a kind of unity that consolidates the philosophy of culture, historical and social anthropology. The term “aesthetic” is a kind of a metalanguage of culture, the so-called “active body” of human civilization that is in the condition of a permanent anthropological crisis, and thus confirming the author’s idea of the necessity to create an “aesthetical anthropology” project.

Keywords: *aesthetics, philosophical anthropology, aesthetic discourse, culture, art, postmodern.*

УДК 930.1(477)
ББК 87.3 (4 Укр.)

СУЧАСНА ІДЕЯ УКРАЇНИ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТА НЕОФОРМАЦІЙНИХ ІСТОРИЧНИХ УЯВЛЕННЯХ

Я.С.Гнатюк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342)59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua*

У статті з історичної перспективи розглядається сучасна ідея України. Ця ідея досліджується в межах соціокультурного та неоформаційного підходів до осмислення історії України. Описується історичний горизонт та аналізуються стратегії реалізації сучасної ідеї України.

Ключові слова: *ідея України, традиційна ідея України, сучасна ідея України, соціокультурний підхід до осмислення історії України, регіональні типи, православна культура, греко-католицька культура, радянська культура, перехідна культура, неоформаційний підхід до осмислення історії України, інституційні типи, православний феодалізм, греко-католицький феодалізм, протестантський капіталізм, православний комунізм.*

У звичайному розумінні ідея України – це, по-перше, ідея української нації, а, по-друге, ідея Української держави. При науковому ж розумінні необхідно розрізняти традиційну ідею України та сучасну ідею України. Традиційна ідея України – це концепція українського націостановлення та державотворення за умов здобуття незалежності. А, відповідно, сучасна ідея України – це проект розвитку України як нації-держави в умовах незалежності.

Осягнути сучасну ідею України можна лише з історичної перспективи, на шляхах історії України, вдавшись до соціокультурного та неоформаційного аналізу як новітньої методології української історії. Розпочнемо із соціокультурного аналізу сучасної ідеї України.

Як вважають ряд українських та зарубіжних дослідників, українська культура має яскраво виражений дискретний характер. Ця дискретність, на їх погляд, чітко окреслюється у просторових та часових вимірах. Так, С.Гантінгтон стверджував, що «Україна – це розколота країна з двома різними культурами. Лінія розламу між цивілізаціями, яка відокремлює Захід від православ'я, проходить прямо по її центру ось уже декілька століть. В різні моменти минулого Західна Україна була частиною Польщі, Литви і Австро-Угорської імперії. Значна частина її населення є прибічниками уніатської церкви, яка здійснює православні обряди, але визнає владу Папи Римського. Історично західні українці розмовляли українською і були дуже націоналістичними у своїх поглядах.

Населення Східної України, з іншого боку, було загалом православним, і значна його частина розмовляла російською» [1, с.255]. Подібні ідеї висловлював Е.Вілсон. Він зазначав, що «сучасна Україна не є чимось однорідним [...]. Україна успадкувала низку внутрішніх етнічних, мовних, релігійних і регіональних відмінностей, що є складнішими, ніж у більшості інших країн, і багато з відмінностей розділяють українців між собою не меншою мірою, ніж відокремлюють їх від інших народів» [2, с.334]. Е.Вілсон підкреслював, що «Україна все ще залишається культурно роздрібленою країною» [2, с.501]. А.Гальчинський також погоджувався з тим, що «Україна належить до розряду цивілізаційно розколотих країн» [3, с.63]. На його думку, «вона, по суті, перебуває на межі двох світів, двох культур і ментальностей, двох різновекторних цивілізацій, що само собою визначає об'єктивну складність державотворчого процесу, консолідації суспільства» [3, с.63].

На відміну від названих дослідників, які обстоювали тезу про те, що Україна розколота територіально, у географічному просторі, І.Мірчук, навпаки, підкреслював, що вона розколота у часовому просторі. На його погляд, «брак зв'язку між окремими періодами, чи навіть явищами української культури можемо ствердити при кожній нагоді, так що в результаті культурний процес не робить враження органічної цілості, яка поволі, але постійно росте, а уявляється нами як ряд часами навіть блискучих періодів, між собою незалежних і непов'язаних» [4, с.47]. Оригінальну думку щодо розколу України у часовому чи історичному просторі висловила О.Забужко. «Україна, – вважає вона, – без сумніву, по-своєму «розколота», але зовсім не за географічною, лінгвістичною, а чи релігійною ознакою, як намагаються переконати Україну й решту світу (як бачимо, небезуспішно) політтехнологи Януковичевої компанії. Насправді цей розкол куди важче окреслити, бо проходить він, сказати б, не «в просторі», а «в часі». По одній стороні тут – новонароджене й повноправне громадянське суспільство, яке жодним чином не погоджується визнавати результати фальсифікованих виборів [...]. По другій стороні, натомість, перебувають люди, які з різних причин були «експатрійованими» в радянське тоталітарне минуле (хай навіть змаліле до розмірів занепадаючої шахти) і яким досі невідомо, що владі можна протистояти якимось інакше, аніж тихцем її лаючи» [5, с.55].

Узагальнюючи наведені погляди, можна зробити висновок, що українська культура виразно ділиться на дискретні ділянки, які, якщо розглядати їх окремо, поза зв'язком з українською культурою як цілим, називають культурами, а в протилежному випадку – субкультурами, й, відповідно, культурний потенціал України є роздрібленим. Із географічної перспективи, в українському фізичному просторі наявні дві окремі самостійні українські культури – православна та греко-католицька. З історичної перспективи, в українському часовому просторі також присутні дві відособлені, незалежні українські культури: радянська культура та перехідна культура. Таким чином, в українському культурному просторі є чотири окремі культури: православна, греко-католицька, ра-

дянська культура й перехідна культура. Вони вважаються чітко окресленими регіональними типами української культури.

Регіональні типи – це окремі чи споріднені культури, що поширені на певній території. Виходячи з такої дефініції, визначимо головні регіональні типи української культури.

Православна культура – це регіональний тип, який базується на прагненні піднятися й стати над буттям, вийти за межі наявного існування, на першості серця перед розумом, орієнтації на соборне спасіння. Протилежна до неї, греко-католицька культура, – це регіональний тип, який базується на прагненні пристосуватися до буття, розчинитися в ньому, злитися із його горизонтом, на розумі як основі пізнання й поведінки та орієнтації на індивідуальне спасіння.

Опонент православних культур – радянська культура – це регіональний тип, який базується на прагненні перетворити буття, змінити його, на розумі як основі політичного догматизму й доктринерства та орієнтації на досконале суспільство. І, власне, перехідна культура – це регіональний тип, який базується на прагненні гармонізувати буття, узгодити наявні існування, життєві світи особистостей, на єднанні серця й розуму та орієнтації на громадянське суспільство.

З погляду соціокультурного аналізу, концептуальна схема історії України виглядає таким чином. Від хрещення Київської русі до Берестейської унії в Україні існувала єдина православна культура. Після Берестейської унії від православної культури відособилась греко-католицька культура. На початку ХХ століття в Україну проникла радянська культура. З кінця ХХ століття в Україні виникла та почала інтенсивно розвиватися перехідна культура, чітко окреслились тенденції її розвитку.

Якщо взаємодія між православною та греко-католицькою культурами має толерантний та комплементарний характер, між ними немає цивілізаційної напруги, то цього не можна сказати про взаємодію між православною, греко-католицькою й перехідною культурами, з одного боку, та радянською культурою – з іншого. Вони знаходяться у стані конфліктності та протистояння. Між цими культурами наявний ціннісний конфлікт, який спричинив культурну роздрібленість в Україні. В українському культурному просторі співіснує чотири самостійні ціннісні та культурні орієнтації. Православна й греко-католицька культури зорієнтовані на релігію як найвищу цінність, джерело та головний чинник соціальних змін. На відміну від них, радянську культуру зорієнтована не на духовні, а на матеріальні цінності, на матеріальне виробництво як найважливіший чинник соціальної трансформації. У перехідній культурі поєднуються матеріальні й духовні цінності. Вона одночасно зорієнтована і на виробництво, і на релігію. Як бачимо, тенденція розвитку перехідної культури скерована у напрямі синтезу матеріальних і духовних цінностей та створює передумови для утвердження сучасної ідеї України, можливості для реалізації однієї з головних її стратегій,

спрямованої на створення спільної системи цінностей для України як нації-держави.

Перейдемо тепер до неформаційного аналізу сучасної ідеї України. У цьому зв'язку слід зазначити, що практично усі західноєвропейські соціальні мислителі, які були присутні при народженні й спостерігали за розвитком індустріального суспільства, велику увагу приділяли соціальним змінам та трансформації, що відбувалася в Західній Європі при перетворенні аграрних суспільств в індустріальні [6, с.20]. Досліджуючи ці соціальні зміни, О.Конт вів мову про перехід Західної Європи від метафізичної до позитивної стадії, Е.Дюркгейм – від механічної до органічної солідарності, М.Вебер – від традиції до раціональності, Ф.Тьоніс – від спільноти до суспільства, К.Маркс – від феодалізму до капіталізму. При цьому згадані західноєвропейські філософи та соціологи виокремлювали рушійні сили й визначальні чинники цих соціальних змін. Проте між ними не було згоди і єдності. Е.Дюркгейм й М.Вебер головним джерелом соціальної динаміки вважали релігійні уявлення, а К.Маркс – економічне виробництво. Отже, названі західноєвропейські інтелектуали проводили інституційний аналіз соціальних змін, в якому протиставляли релігію та економіку як соціальні інститути, послуговуючись методологічно обмеженими принципами соціального дослідження, що базувалися на редукції – зведенні усього багатоманіття соціальних причин або до релігійних, або до економічних впливів.

Так, К.Маркс дотримувався думки, що «в кожную історичну епоху переважаючий спосіб економічного виробництва та обміну і необхідно зумовлена ним будова суспільства становлять основу, на якій ґрунтується політична історія цієї епохи і історія її інтелектуального розвитку, основу, виходячи з якої вона тільки й може бути пояснена» [7, с.24]. При такому поясненні історії він не брав до уваги той факт, що релігія, особливо у традиційних суспільствах, культурах та цивілізаціях, обумовлює різні способи мислення людей, в тому числі й економічний спосіб мислення індивідів, а економіка в будь-якому суспільстві – традиційному чи сучасному – не існує без економічного мислення та економічної свідомості. К.Маркс не зважав на те, що релігійні ідеї, ідеали, норми й цінності присутні в економічній свідомості, не враховував того, що навіть хибні, фальшиві чи ілюзорні уявлення, до яких, на його думку, належить релігійна свідомість, реально впливають на економічне мислення та економічну поведінку.

У свою чергу, Е.Дюркгейм, полемізуючи з К.Марксом, зазначав, що «марксистська гіпотеза не тільки не доведена, але вона суперечить фактам, котрі, як уявляється, вже встановлені. Все більше число соціологів й істориків сходяться в тому, що релігія – найбільш первісне зі всіх соціальних явищ. Саме із неї шляхом послідовних трансформацій виникли усі інші прояви колективної діяльності: право, мораль, мистецтво, наука, політичні форми і т.д. В принципі все релігійне» [8, с.206].

Якщо К.Маркс розумів релігію як ілюзію, хибне уявлення чи фальшиву свідомість, то Е.Дюркгейм тлумачив її дещо інакше. Він наго-

лошував, що «створений людиною інститут не може ґрунтуватись на похибках та брехні: інакше він не міг би довго існувати. Якби він не ґрунтувався на природі речей, то наштовхнувся б на такий опір цих речей, що не зміг би його подолати». Звідси його висновок: «Немає релігій, які були б фальшивими. Всі по-своєму справжні: всі відповідають, хоча кожна в свій спосіб, певним умовам людського існування» [9, с.6].

Е.Дюркгейм розглядав релігію як колективне уявлення окремо, ізольовано, поза зв'язком з економічною структурою суспільства. На його погляд, економічна структура суспільства жодним чином не визначає релігійних уявлень індивідів. Вони спричинені іншими колективними уявленнями [8, с.240]. Однак складно заперечити те, що є очевидним: економічні умови суспільного життя накладають свій відбиток на релігію та церкву як соціальний інститут, впливають на релігійні настрої й релігійну поведінку.

Саме тому, як підкреслював С.Московічі, досліджуючи значення та роль релігійного й економічного інститутів у творенні характеру суспільства, слід виходити із наступної загальної формули: «Якщо економічний елемент – це кисень існування в суспільстві, то ідеологічний або релігійний елемент – це його водень. Можна обговорювати їх пропорції, але не сам зв'язок» [10, с.48].

Враховуючи зазначене, сформулюємо нове фундаментальне поняття – інституційні типи – базову ідею чи ключову концепцію новітньої методології української історії. Інституційні типи – це теоретичні твердження про щільний зв'язок релігійного та економічного інститутів й особливості взаємодії релігійних та економічних систем.

В українському історичному процесі можна виокремити декілька інституційних типів, що співіснують чи послідовно змінюють один одного. Основними серед них, на наш погляд, є православний феодалізм, греко-католицький феодалізм, протестантський капіталізм та православний комунізм.

Православний феодалізм – це інституційний тип, який базується на ірраціональній сакральній православній етиці та монопольній власності феодала на природні ресурси, засоби виробництва й обміну. Йому протистоїть греко-католицький феодалізм – інституційний тип, який базується на ірраціональній сакральній католицькій етиці в її православному оформленні та монопольній власності феодала на природні ресурси, засоби виробництва й обміну. Реальний феодалізм в історії України – це економічна система, яка заснована на православному чи греко-католицькому уявленні про сакральне.

Далі, протестантський капіталізм – це інституційний тип, який базується на раціональній сакральній протестантській етиці та приватній власності фізичних чи юридичних осіб на природні ресурси, засоби виробництва та обміну. Реальний капіталізм в історії України – це протестантизм без Бога, оскільки протестантський капіталізм є виродженою формою кальвіністської доктрини протестантського віровчення, у ньому місце християнського Бога посідає фінансовий капітал.

Нарешті, православний комунізм – це інституційний тип, який базується на раціональній світській православній етиці та монопольній власності тоталітарної держави на природні ресурси, засоби виробництва й обміну. Реальний комунізм в історії України – це православ'я без Бога, тому що православний комунізм є виродженою формою російського православ'я, в ньому місце християнського Бога займає марксистсько-ленінська наука.

Як бачимо, православний та греко-католицький феодалізм відрізняються один від одного не економічною системою, а релігійною етикою – православною чи католицькою у православному оформленні. Водночас дуже схожі між собою православний феодалізм та православний комунізм, особливо в економічному аспекті. Відмінність між ними полягає лише в релігійній ідеології: сакральній і світській релігійності та сакральній і світській православній етиці.

Якщо православний і греко-католицький феодалізм та православний комунізм мають спільні точки дотику – релігійні чи економічні аспекти, то між ними й протестантським капіталізмом немає жодних збігів. Для православного й греко-католицького феодалізму важливим є символічний капітал – моральність, праведність, репутація, для православного комунізму – культурний капітал – вихованість, освіченість, науковість, а для протестантського капіталізму – фінансовий капітал – гроші та їх нагромадження, просте кількісне зростання.

Окреслимо з погляду неформаційного аналізу концептуальну схему української історії. Із перспективи історичної динаміки, етапи розвитку України виглядають наступним чином.

У середині XI століття в Україні укорінюється православний феодалізм. «Процес феодалізації, – на думку І.Лисяка-Рудницького, – почався на Русі-Україні у середині XI ст. з поселеннями княжої дружини на землі» [11, с.49]. Після падіння Константинополя й занепаду Візантійської імперії у XV столітті сакральний центр православного феодалізму перемістився від Константинополя до двох українських центрів: Києва й Львова. Культурне й цивілізаційне коло, яке раніше утворювали Константинополь та Київ, трансформувалося у розтягнутий зі сходу на захід культурно-цивілізаційний еліпс. «З упадком Царгороду, – зазначав Є.Маланюк, – культура нашої землі вже починає мати два вогнища – на сході і на заході. І образ культурних й політичних границь нашої землі вже з кола з осередком у Києві, перетворюється на еліпс» [12, с.21]. У XVI столітті після Берестейської унії Україна у своєму історичному розвитку увійшла в стадію розламу культурно-цивілізаційного еліпса та усамостійнення східноправославного, тобто власне православного, й західноправославного, або греко-католицького феодалізму. Зміни, які відбулися, були змінами не економічними, а етичними. Православна етика була замінена католицькою етикою у православному оформленні.

Зіставляючи й порівнюючи два окремі історичні потоки: західноєвропейський та український, варто відзначити, що коли Західна Європа здійснила трансформаційний перехід від католицького феодалізму до

протестантського капіталізму, Україна, точніше кажучи Західна Україна, лише перейшла від православного феодалізму до греко-католицького феодалізму, залишаючись, однак, при традиційному способі виробництва й традиційній релігійності з певними модифікаціями релігійної етики. Звідси модернізаційне відставання України від Західної Європи, сповільненість темпоритмів її економічного росту.

Приблизно у середині XIX століття почергово, спочатку греко-католицький, а потім й православний феодалізм розпочали в Україні процес трансформаційного переходу до протестантського капіталізму як капіталізму реального із культом фінансового капіталу. Однак цей процес був короткотривалим. Уже на початку XX століття православний феодалізм Росії, у перетвореному вигляді як православний комунізм, зупинив трансформаційні процеси в Україні, за винятком Західної України, та й то лише до середини XX століття. Як бачимо, єдине, що чітко простежується, так це те, що замість економічних змін в XX столітті, як, власне, і в XVI столітті, в Україні відбулися тільки етичні зміни. Сакральна православна етика й сакральна католицька етика в православному оформленні були витіснені й замінені світською православною етикою та світською релігією – марксизмом-ленінізмом. Таким чином, історична динаміка в Україні – це, насамперед, етична, а не економічна динаміка. В українському історичному процесі наявні й переважають етичні зміни, при майже повній відсутності якісних економічних змін, іншими словами, – змін економічних систем. Фактично, від середини XI століття й до кінця XX століття Україна перебувала у феодалізмі, при чому, незалежно від його модифікаційних форм – православної, греко-католицької чи комуністичної, реально, а не ідеологічно, в економічному плані нічого не змінювалося.

У кінці XX століття протестантський капіталізм Західної Європи й США спробував взяти реванш у православного комунізму Росії за свою поразку в Україні на початку чи в середині XX століття. Україна на початку XXI століття втретє, оскільки перший раз це відбувалося вкінці XVI століття, а другий раз – у середині XIX століття, увійшла в стадію трансформаційного переходу.

Осмилюючи специфіку цього переходу як трансформацію інституційних типів, необхідно відзначити наступне. При православному комунізмі один соціальний інститут – держава – панує над усіма іншими. Звідси державний тоталітаризм як соціальна система. При протестантському капіталізмі знову ж таки один соціальний інститут – ринок – панує над усіма іншими. Внаслідок цього виникає ринковий тоталітаризм як соціальна система. Тому надія на те, що із заміною державного тоталітаризму ринковим тоталітаризмом в Україні будуть вирішені усі соціальні проблеми є ілюзією, фальшивим уявленням. Будь-який тоталітаризм – державний, економічний, церковний тощо, де окремий соціальний інститут отримує монопольну владу над усіма іншими соціальними інститутами та спільнотами, негативно позначається на функціонуванні й розвитку будь-якої соціальної системи.

Таким чином, головними стратегіями утвердження та реалізації сучасної ідеї України, як це впливає в результаті соціокультурного та неоформаційного аналізу, є творення спільної системи цінностей, прийнятної для усіх громадян України та надання імпульсу розвитку економічній системі України, раціоналізації її економічних відносин.

Література

1. Хантингтон С. Становление цивилизаций / С.Хантингтон. – М.: АСТ, 2003. – 603 с.
2. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Е.Вілсон. – К.: К.І.С., 2004. – 552 с.
3. Гальчинський А.С. Помаранчева революція і нова влада / А.С.Гальчинський. – К.: Либідь, 2005. – 368 с.
4. Мірчук І. Напрямки української культури / І.Мірчук. – Мюнхен: УВУ, 2003. – 53 с.
5. Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію / О.Забужко. – К.Факт, 2005. – 232 с.
6. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф.Фукуяма. – М.: АСТ, 2003. – 474 с.
7. Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест Комуністичної партії / К.Маркс, Ф.Енгельс. – К.: Політвидав України, 1970. – 98 с.
8. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э.Дюркгейм. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
9. Дюркгейм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Э.Дюркгейм. – К.: Юніверс, 2002. – 424 с.
10. Московичи С. Машина, творящая богов / С.Московичи. – М.: ЦПП, 1998. – 560 с.
11. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2-х т. / І.Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – Т.1. – 554 с.
12. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Є.Маланюк. – К.: Обереги, 1992. – 80 с.

Стаття поступила в редакційну колегію 03.12.2009 р.

Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором Возняком С.М.

THE MODERN IDEA OF UKRAINE IN THE SOCIO-CULTURAL AND HISTORICAL REPRESENTATIONS NEOFORMATSIONNYCH

Y.S.Gnatiuk

PreCarpathian National University named after Vasyl Stefaniuk,

Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57

tel. +380(342)59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua

In the article from a historical perspective in considered the modern idea of Ukraine. This idea is explored in the boundaries of socio-cultural and

neoformatsionnogo approaches to understanding the history of Ukraine, the historical horizon is fixed and analyzed the implementation strategy of the modern idea of Ukraine.

Keywords: *the idea of Ukraine, the traditional idea of Ukraine, the socio-cultural approach to understanding the history of Ukraine, regional types, the Orthodox culture, the Greek-Catholic culture, modern culture, transient culture, institutional types, the Orthodox feudality, the Greek-Catholic feudalism, the Protestant capitalism, the Orthodox communism.*

ІНТРОВЕРТНИЙ ТА ЕКСТРОВЕРТНИЙ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В ПЕРСПЕКТИВІ НАЦІОНАЛЬНИХ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ

О. Б. Гуцуляк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел. +380(342) 69-41-10*

В статті розглядається наявність в українській ментальності двох аспектів – «буддисько-інтровертного» («аполлонічного») та «лицарсько-екстрове́ртного» («фаустівського»), носіями яких є відповідні локуси – «село» та «місто», «культура» і «цивілізація». Дані аспекти не ворогують між собою (як вважають представники традиційного просвітянсько-заповідального дискурсу), а діалектично взаємодіють один з одним як принципи «їнь-ян» («ха-тха») і, власне, внаслідок цієї взаємодії етнос розвивається психологічно, будучи спроможним давати відповіді на виклики історії і породжуючи «нову діалектичну якість» буття. Також розглядається генеза протистояння інтровертного та екстрове́ртного аспектів через призму домінування різних сенсорних типів світосприйняття і показано можливість для українського етносу взяти участь у місії здійснення їх «примирення» шляхом інтимної діалектики цисцендентного (людина) і трансцендентного (буття).

Ключові слова: *інтровертність, екстрове́ртність, менталітет, буття, сенсорика, аполлонічна культура, фаустівська культура, ментальність, менталітет, психологія етносу.*

Задаючись проблемою пошуку відповіді на пояснення причин кризового становища сучасної України, як правило, «цапом-відбувайлом» стає притаманна українцям ментальність – «архетипна соціопсихологічна характеристика етносу» [32, 6], тобто сукупність готовності, настанов та наперед відданих переваг діяти, мислити та сприймати певним чином, «своєрідна соціокультурна програма напів-усвідомленої, а тому значною мірою автоматизованої поведінки індивідів, груп, етносів [35, 60]. Конкретніше – її інтровертний (варіанти: інтровертивний, інтроверсивний; від *ad intra* «всередину») тип. Йому притаманна зосередженість особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу [7, 94].

На думку психолога Я. Яреми, автора праці «Українська духовність в її культурно-історичних виявах» (студія видана у збірнику «Перший Український Педагогічний Конгрес – 1935», Львів, Т-во «Рідна школа», 1938) **інтровертність українського характеру** «... конкретно знаходить свій вислів у негативному відношенні до зовнішньої дійснос-

ти та в культурі цінностей та ідеалів (в)нутрішнього світу» [Цит.за: 4, 107-108]. Носіями цього типу ментальності були, на його думку, І. Вишенський, Г. Сковорода, М. Гоголь, Т. Шевченко. На Першому Українському Педагогічному Конгресі у Львові в 1935 р. образом-символом України був названий саме Григорій Сковорода – злидар у пошуках морального добра та естетичної краси, тобто носій пасивно-утриманської надії на привнесення "дива-правди" ззовні (трансцендентального у іманентне). А отже, не дивно, що українці легко приймають проекти, які обіцяють "істинну правду" – марксистську концепцію, ліберал-капіталізм тощо.

Цю ж думку поділяють В. Янів [47] і І. Мірчук [48]. Аналогічне стверджував Ю. Бобко у своїй праці «Основи українського націоналізму» (1951): «...Серед українців багато натур, замкнених в собі, самостійників. Таким був старець Гр. Сав. Сковорода, великий проповідник Іван Вишенський, такими були опоетизовані українські пасічники, що в тиші своєї пасіки зачитувалися латинськими текстами Вергілія, ... такими є, нарешті, Тичина з його залюбленням в «космічних оркестрах» [3, 47]. Також Дм. Чижевський констатував, що характерною рисою психічної вдачі українців є нахил до «духовного усамітнення» [38, 22]. Для українця, пише А. Фурман, «... типовою є установка на перетворення себе, а не оточення, звідси перевага особистого над суспільним, тенденція до ситуативного утвердження власного Я і самоактуалізації; йому притаманні мрійливість та ніколи незавершене прагнення до правди, власної досконалості; він індивідуаліст: хоче мати свій шмат землі, будинок, господарство тощо, а тому не любить підкорятися, принижувати близькі авторитети, неспроможний створити свою владу, більше живе своїм духовним життям та уявленнями про реальний світ» [49, 50].

Відомий українознавець І. Мірчук у «Психологічних підставах окциденталізму» визначає інтровертність українців наступним чином: «...Українець – це інтровертивна людина, з сильним відчуттям свого «я» і бажанням самовияву назовні, яке прямування вирішує про приналежність українського народу до індивідуалістичного культурного циклу. Заглиблений у собі і маючи почуття гідності, він прямує до повалення всяких обмежень особисті свободи. Неохота коритися волі іншого йде так далеко, що нахил підпорядкуватися в українця з природи розвинений слабо (sic!!! – авт.). Ця остання властивість характеру ще більше поглибилася у результаті століть неволі, коли творчий спротив набирає прикмет чесноти» [Цит.за: 2, с. 5]. Аналогічне стверджував і В. Янів (Янев) [37, 131], навіть сформулювавши наступний афоризм: «В неволі опинилися ми тому, що надмірно любимо волю» [Цит.за: 37,с.132]. Цим пояснюють причину чому Русь–Україна не прийняла з усім максималізмом новонаверненого (неофіта) основний принцип «візантизму» – домінування загального над індивідуальним, минулого над майбутнім. «...На авансцені історії України, – пише С. Кримський, – завжди були люди вільного ратного духу, «вогнені душі» козаків, сте-

пових лицарів... Ця стихія вільної самодіяльності особистості...живила і республіку козаків, і вольницю бурсаків, і вдачу «мандрованих дяків», й ініціативу громадян у містах, яким було надано магдебурзьке право» [15, 85].

Але поряд з індивідуалізмом, як зазначає Л. Орбан-Лембрик, інтровертивна за своєю психологічною суттю душа завжди шукала «соціального резонансу», розуміння, співчуття, контакту з найближчими, насамперед з родиною. Чим більше самотня людина, ізольована від зовнішніх реалій, тим більше тепла і любові шукає серед своїх близьких, серед тих, кого любить [23, 70]. В українця домінуючим є об'єднання «один з одним» виключно на «компліментарній», «еволюційно-почуттєвій» основі, бо, як зауважує В. Дем'яненко, велика чуттєвість при інтровертності «потребує контакту» [7, 95]. «...Велика почуттєвість навіть при інтровертизмі потребує контакту (українець не переносить самотності!), а до шукання контакту спонукає також охота самовияву... Цей вислів ... змагає ... до рівночасного звернення до кількох сфер. Звідси сполука слова і музики..., звідси бажання естетичного вислову, а отже уподобання мистецтва» [47, 536-537].

Відомий філософ О. фон Кульчицький у своїй праці «Геопсихічний аспект у характерології української людини» вважав цю «елігійно-іделічну» рису уникати контактів із зовнішнім світом, залишатися в інтимній сфері, у дотичності до витонченого смаку (вияв чого – вишивки) саме проявом т.зв. «остійської раси» (22 % загалу, а 44 % становить «динарська раса», решту – «нордійська») [2, 2]. Власне носій «остійського», «інтровертного» типу «культурної людини» деякими спеціалістами з галузі культурології визначається як «прихований ніцшеанець» (що протистоїть «нордійському», «брутальному ніцшеанцеві»), або «покірливий варвар» (за П. Свасьяном), бо його варварство торкається виключно аспектів «особистого існування», «приватного життя» і, начебто, не приносить видимої шкоди людям, проте прийняті ним рішення завжди впливають на стиль життя не лише навколишніх людей, але й цілого покоління [1, 8-9]. «Інтроверсивний індивідуалізм» пересічного українця, як резюмує І. Поліщук, «...має за підсумок егоцентризму, який призводить до знецінення власних авторитетів» [26, 87].

Інші дослідники пов'язують домінанту інтровертності не з расовою ознакою, а з самим духовно-душевним світовідчуттям українців: «... українці не є сонячною нацією дня. День з його буденністю, процвітанням, суетою не є нашою стихією. Ми не є нацією глупої ночі. Ірраціональна дика ніч для нас теж чужа. Ми і є якраз нація «вечорова». Лірична краса вечора, поетичні сутінки [та останні промені денного світила, – авт.] – це сутність української душі» [33, 63]. Можливо тому, що в ментальності українця панує саме "есхатологічна мрія" про "Горний Єрусалим": "... мрія про Великий Вечір є нічим іншим, як невиразним передчуттям Небесного Єрусалима" [52, 78].

Тут, вважаємо, слід зробити важливий відступ саме стосовно **«вечорового» відчуття (та національних барв)**. Власне О. Шпенглер констатував: «...Блакитний і зелений кольори – барви неба, моря, родючої рівнини, тіней, південного полудня, вечора (підкреслення наше, – авт.) і віддалених гір. Це барви атмосфери, а не предметів. Вони холодні; вони знищують тілесність і викликають відчуття широти, далечі та безмежності... Блакитна фарба, настільки ж перспективна фарба, завжди перебуває у зв'язку з темрявою, безпросвітністю і чимось несправжнім. Вона не проникає, а заводить у далеч. Гете назвав її у своєму вченні про барви «чаруюче ніщо». Блакитна і зелена барви – трансцендентно-нечуттєві барви... Жовта і червона – античні барви матерії, близькості, тваринних почуттів..., кольори евклідовськи-аполлонівські – суть барви переднього плану, також в духовному плані, барви гамірної суспільності, базару, народних свят, наївної сліпої безпечності, античного розуму і сліпого випадку... Блакитний і зелений – фаустівські барви – барви усамітнення, піклування, пов'язаності теперішнього моменту з минулим і майбутні, долі іманентного наперед визначення всесвіту» [40, 361-363].

Деякі дослідники віддають перевагу визначенню не «вечорова» ментальність, а **«світла апокаліптичність»** як «...передчуття позитивного завершення історії людства у новій якості. Світла апокаліптичність виступає першим архетипом української ідеї та її культури» [36,30]. Пригадаймо, що у середньовіччі Апокаліпсис («виявлення», «розкриття») не носив виключно трагічного смислу – це було відчуття порогу, за яким – радість, оновлення, відродження життя [13, 388].

Слушно підмітив І. Мірчук **причину культивування в українському етносі інтровертності**: «...Український народ – виразно селянський, який протягом століть втратив на користь сусідів провідну верству шляхти, а з різних історичних причин не зміг витворити в містах сильного власного міщанства. Теперішня інтелігенція... вийшла здебільшого із селян, а міський елемент – робітник (так само, як і міщанин) – постав через приплив із села...Український селянин усією своєю історією врісся в ту землю, на якій він працює спредвіку, і в цьому органічному зв'язку із землею бачить свою найсильнішу зброю, за допомогою якої йому вдалося ... закріпити свої позиції на призначеному йому долю просторі... Заселення Сибіру, східноазіатських районів, Канади [США, Бразилії, Аргентини та ін. – авт.] ... – все це підтверджує наші міркування. Що із цієї ... інтимної сполуки зі «скибою» (землею, – авт.) мусило витворитися і відповідне психічне наставлення українців – це річ цілком зрозуміла» [17, 22-33].

Ряд психоетнологів вважає, що «...глибинним джерелом індивідуалізму українського селянства є спільність української та індійської протокультури, яка обумовлює формування інтровертного типу особистості, схильного більш до індивідуальних форм співжиття. У подальшому, з прийняттям елліно-візантійської православної версії християнства, орієнтованої на екзистенціальний індивідуалізм «внутрішньої лю-

дини», інтровертний тип особи, що прагне до самозаглибленого спокою, лише збагачується новим релігійно-світоглядним сприйняттям дійсності» [26, 86]. **"Індуський психотип"** визначається відсутністю історичної свідомості, наявністю емоційної повноти, слабкості сили волі, відчуває ненависть до обмеження способу життя, любить незалежність, що надає індивідові аграрна культура [45, 26,36]. Індус типову смутну монотонність буття природи відкриває в собі і через себе, внаслідок чого покірність та смирення можуть часом обернутися анархічною впертістю (в протистоянні смутній монотонності) та відмові від емоцій, що приводить до міцної опори на традицію та тонкого історичного відчуття [45,121 - 122].

М. Розумний в аналогічному дусі зауважує, що **українці** – «**природні буддисти**», що знаходять порятунком не в «катарсисі», а в «**катаlepsії**»: «...Стороння спостережливість та індиферентність – це реакція безсилою перед світом і перед собою людини» [30, 48]. Деякі дослідники власне буддиським впливом пояснюють наявність позиції «дх'яні-мудра» на популярних в українському народі (XV–XIX стт.) «народних картинах» **козака Мамаю з кобзою** (тільки з другої половини XIX ст. цей іконічний символ на стінах селянських хат змінює образ **«Великого Кобзаря»** – Тараса Шевченка) [5].

Думається, що тут причина не в «індійських» чи «монгольських» впливах (начебо територію України «патрулювали» приналежні до Золотої (Синьої) Орди буддисти–уйгури, прозвані місцевим населенням «чири-киси» – «люди армії», що в народній вимові набуло вигляду «черкаси»), а в іншому: «...Народ зберігає, сам того не розуміючи, залишки стародавніх традицій, що сягають ... «передісторії», він виконує у певному сенсі функцію більш або менш «підсвідомої» колективної пам'яті, зміст котрої, зовсім очевидно, прийшло звідкись ще» (Рене Генон) [Цит.за: 6, 45].

Ці субісторичні факти (субстанцію) в історії етносу іспанський філософ М. де Унамуно-і-Хуго назвав **«інтраісторія»**, в той час як історичні факти є лише їх наслідком. Вони непроникні для розуму, але **відкриваються життєвому почуттю та фантазії**: «...Тож не випадково, – резюмує С. Кримський, – в авангардному мистецтві П. Пікассо несподівано для нього самого виникають паралелі з мистецтвом зачаклованих оленів Оріньяку, в символізмі поезії С. Маларме розкривається догомерівська поетика Вед, а у блуканнях героя Дж. Джойса вулицями Дубліна проступають схеми подорожей предків(–«тотемів», – **авт.**) у міфології австралійських аборигенів...» [15, 76].

Але якщо одні дослідники мають на увазі не якісь «духовні гени», а певні тенденції, які в різні епохи реалізуються образами [15,78], то інші, навпаки, настоюють на «етнічному праспадкові», своєрідному **«суперфакторі»** – **«духовній расі»**, **«наборі базових етнічних архетипів»** тощо. Останній розглядається як щось незмінне, неминуче, як «доля» певного етносу, і відповідно – слід лише з ним **«узгодитися», увійти з ним в «резонанс»**.

Відповідно, програма порятунку для всієї нації інтровертами пропонується у напрямку **містичного звернення до глибин власної душі**, занурення людини в себе, щоб у внутрішньому прийти до прозріння, знайти єднання з природою (нірваною, Богом, Всеохоплюючим, Єдиним «Я» – Атманом) без відчуття простору та часу.

«Буддисько–інтровертному» світосприйняттю протистоїть **«екстрровертний містицизм»** (за В.Т. Стейсом, автором «Містицизму та філософії», Лондон, 1960), де активна діяльність особи спрямована назовні (ad extra) – на утвердження особистості у соціумі та природі, та навіть, на постання «над» ними. «Екстрровертний містицизм» характеризується такими моментами як: 1) всі феноменальні об'єкти сприймаються як щось єдине, вони зберігають якісь феноменальні признаки, але при цьому сприймаються як тотожні або як закорінені у перебуваючій в їх основі єдності; 2) світ, що сприймається, постає як живий, свідомий або як закорінений у всеохоплюючому житті та свідомості [11, 129,131-132].

Власне етнопсихологи відносять **інтровертність** до т.зв. **«азіатського первня (кореня)»** того чи іншого етнонаціонального характеру (ментальності), а **«екстрровертність»** – до **«європейського»** [9, 83].

Але як тоді бути з японською моделлю світосприйняття, яку відносить О. Шелестова [39] до «неантропоцентричного (екстрровертованого) гуманізму»? Тут слід констатувати, що, виходячи з дихотомії М. Арнольда (автор «Культура та анархія», 1869) та О. Шпенглера (автора «Занепаду Європи», 1918-1922) **«місто – село», «цивілізація – культура»**, можна було б говорити слідом за В. Пахаренком [25, 11] про те, що перша є носієм екстрровертного психологічного типу, а друга – інтровертного, а саме: «...У культурної людини енергія спрямована всередину, у цивілізованій – назовні» [40, 54].

Можливо, що українські націоналісти Резистансу 20-50-х рр. ХХ ст саме **«спеціально»** культивували **екстрровертованість з метою вивести інтровертну українську ментальність на «нові перспективи»**: «...Така спрямованість космологічного пошуку найбільш характерна для консерватизму (І. Мірчук, В. Липинський) та націоналізму (З. Косак, О. Бабій, Д. Віконська). На інтуїтивно-обазному рівні такий тип мислення набуває форми споріднення з природою і прагнення досягнути її гармонію. Витворюється своєрідний світогляд ... ідея живого Всесвіту, з котрим людина може й повинна жити у гармонії і який для людини ототожнюється з навколишньою природою... Утверджується ідея організмічності» [8, с.8]. Це ж визначав і Ю. Бойко: «...Націоналізм шукає гармонії світу і гармонії людини в ньому, шукає втраченої від геленістичних часів синтетичної мудрости. Клясицизм Ольжича, Маланюкові шукання візії, в якій єднались би правічна гелленістична традиція української культури із римською державною бронзою, не є випадковими, а виражають спроби внутрішньою істотою інстинкту, інтуїції схопити єство світу, що має прийти. Всі основні складники розуміння дійсности переоцінюються, найпильніше переглядаються. Людина ... стає в центрі уваги. Всі елементи її душі важливі, але йдеться про реабілітацію тих,

значення яких перекреслив матеріалістичний вік XIX-ий» [Цит.за: 22, 138].

Сучасний український етнопсихолог М. Продум (він же – І. Каганець, редактор журналу «Перехід – IV») більш точно **визначає психотип українця** (та італійця) як **«етико-інтуїтивний інтроверт»** (псевдоніми – «Доктор Ватсон», «Миротворець») [28, 33,37-38,51-54,63; 29, 55], а також зауважує, що найкращим було б «культивування» в українцях притаманної лицарям (козакам, кшатріям) **«логіко-сенсорної екстровертності»** (соціологічні псевдоніми – «Шерлок Холмс», «Адміністратор») [28,56,63; 29,57], «сумісної» («компліментарної») з вищенаведеним типом інтровертності. Зокрема, на думку П. Гнатенка, такими проявами «екстровертного способу життя» є численні економічні, політичні та культурні зв'язки України з іншими країнами, постійна міграція населення як із країни, так і назад, оптимізм і життєрадісність українців тощо [12, 65].

Також деякі дослідники вважають за доцільне говорити про те, що нема «чисто інтровертних» та «чисто екстровертних» етносів. А той чи інший психотип проявляється у одного етносу у різні історичні періоди, **діалектично взаємодіючи один з одним як принципи «інь-ян» («хатха»)** та внаслідок цієї взаємодії розвивається етнос. В сучасній педагогічній думці навіть допускається поняття **"виховання української ментальності"** з метою утвердження позитивних національних прикмет із одночасним послабленням, корекцією негативних національних рис.

Але таке ігнорування інтровертності і "навмисне впровадження" екстровертного психотипу неодмінно призведе до все того ж **феномену "відступництва"**, що, як правило, проявиться щонайперше у мовній сфері, бо відбудеться **втеча від "внутрішньої форми національної мови"** (вужче – "внутрішньої форми слова"), яка, за В. фон Гумбольдом, розуміється як "... той постійний та гомогенний елемент у діяльності розуму, котрий піднімає артикульований звук до вираження думки" [50, 43]. В. фон Гумбольдт бачив у мові **"самовільну еманацию духа" даного народу**, силу, формуючу його мислення і розкриваючу творчий дух та інтелектуальну діяльність даного народу через внутрішню форму його мови.

Можливо, що з метою "гри на випередження" й пропонується новий варіант правопису, значно, у порівнянні з попередніми його редакціями, віддаленого від російської мовленнєвої традиції.

Але ситуація драматичніша саме в тому, що потенційні вершители "переходу" до іншого психотипу зараз вже обрали знаряддям для цього російську мову, активно впроваджуючи образ українця як «малороса-служачки імперії».

Тому порятунком в цій дихотомічній ситуації може стати, як на нас, наприклад, **"болгарський феномен"**, коли, натужно відкараскуючись від свого потурнацтва (те, що болгари саме слов'яни, а не лише підступно навернені греками-візантійцями у мову рабів-слов'ян тюркські племена, що офіційно проголошувалося Оттоманською Портою,

відкрив їм на початку XIX ст. українець із Закарпаття, професор Московського університету Юрій Гуда-Венелін), стрімко **увірвалися у "франкофонний світ"** (при тому, що і закликали на царський престол "варяга" – представника германської династії).

Деякі дослідники ставлять знак рівності між, з одного боку, **«екстрровертністю»** та **«фаустівським складом душі»** [27] (пор. зі словами Ж. Баландье: «...Фаустівська ідея – це ідея сили, яка постійно змагається з перешкодами; боротьба стає самою суттю життя; без неї персональне існування втрачає сенс і може претендувати лише на найбуденніші цінності; людина фаустівського гарту формується у борні, і її прагнення не знають кордонів, вони безмежні. З появою прометеївської ідеї – тієї, яка обслуговувала суспільства, пройняті духом підприємництва та збагачення, – наголос було зроблено на спроможності людини колективно визволитися з-під гніту, й насамперед з-під гніту богів, спроможності опанувати й заволодіти світом завдяки власній винахідливості, технічним удосконаленням та мистецтву» [Цит.за: 31, 412]) та, з другого боку, **«інтровертністю»** й **«аполлонічним першоначалом»** (символ осяйного Аполлона – промінь, пронизуючий також і глибини власної душі людини, а отже, не дивно, що на його храмі були вивішені слова «Пізнай самого себе»).

Саме «аполлонічність» («Інше», за Ф.І. фон Рінтіленом та Е. Левінасом) пригнічувалася, заганялася у сферу «безсвідомого» сучасної європейської цивілізації, але на часі «вмирання» самої «фаустівської душі» вона з усією силою проривається назовні: як у формі **«інтровертно-го містицизму»** (квазі-неоведантизм, крішнаїзм, неосуфізм, неодаосизм, «західний дзен», нью-ейдж тощо), так і **«гіперреалізму»** – повернення до дійсного сприйняття, не переобтяженого жодними оцінками та думками, тобто до «речей-в-собі», дивитися на речі так, як це було у дитинстві. За О. Шпенглером, **прояви «аполлонічного» – це «символи протяжності»**, як от: концепція абсолютного світового простору Ньютонівської фізики, внутрішній вигляд готичних соборів або магометанських мечетей, атмосферична безмежність картин Рембранта або їх повторення у тьмяному світлі звуків бетховенських квартетів, або правильні багатогранники Евкліда, скульптури Парфенона або піраміди Єгипту, нірвана Будди, ретельний розпорядок придворних звичаїв при Сезотрісі, Юстиніані I та Людовикові XIV, або ідея божества у Гомера, Плотіна, Данте, або охоплююча земну кулю перемагаюча простір енергія сучасної техніки тощо [40, с.128, 130]. «Естетика і логіка сходу не пробивають, а обтікають перепони», – пише Г. Померанц [46, с.41].

Генеza «аполлонічності», за іспанським культурологом К. Палья, автором праці «Сексуальні маски: Мистецтво і декаданс від Нефертіті до Емілії Дікінсон», йде не з античної Греції, а зі стародавнього Єгипту, де «...вміли жити очима»: «...Єгиптяни першими помітили, що у нерозчленованій єдності, у свавільному, все у собі нерозрізнявано вміщуючому животі матері – природи можна розрізнити чіткі лінії, можна їх провести. Краси нема у природі, її виокремлює, вихоплює, вириває аг-

ресивне людське – західне – око. Єгиптяни відкрили існування ліній та країв у безмежності і безкінечності Великої Матері... Єгиптяни у своїх кам'яних спорудах досягали ефекту ковзання ока по поверхні. Це й було принциповою перемогою над природою... Глибина, внутрішнє життя було залишене природі, хтонічним її безодням, у котрих бродять і бродять кровожерливі матері... Око Аполлона взяло верх над окривавленим ротом хижачки–природи – Персей переміг Медузу... Західна культура, говорить далі Палья, у фундаментальних своїх маніфестаціях залишається культурою ока, а не слова (останнє притаманне «західній цивілізації», – авт.). В ній досі йде боротьба Єгипту і Греції з іудео-християнською традицією, що нав'язала заходіві словесну модель культури. Цікаво, що у наскрізь християнізованому Середньовіччі Палья знаходить яскравий язичницький стильовий релікт: лати рицарів, аполлонічно відокремлюючі, обмежуючі та огранюючі індивідуальність. Рішучий реванш було взято культурним язичництвом у двадцятому столітті, з появою кіно. Голлівуд – язичницьке капище, принципове подолання християнської заглибленої духовності і душевності (християнство стоїть на принципі «покаяння», в той час як язичництво на гностичному принципі «пізнай себе», – авт.). Промінь кінопроектора, пронизуючий темний зал (аналог «хтонічних» глибин) – це стріла Аполлона» [24, с.242-243].

Пояснення, чому саме у **Єгипті постав принцип «аполлонічності»**, можна знайти у дослідженні етнолога К. Харлера, який виявив, що в австралійських аборигенів зорова пам'ять на 50 % ліпша, ніж у представників білої раси. Зумовлено це тим, що частина мозку, що обробляє візуальну інформацію, на 25% більша, ніж у білих. Цей феномен пояснюється на основі особливості еволюційного розвитку етносів. Протягом 80 тисяч років людина змушена була шукати дорогу в пустелях, запам'ятовувати місця криниць серед пісків, точно визначати місця ліжбищ тварин. За 80 тисяч років за природного відбору виживали тільки ті, хто володів кращою зоровою пам'яттю [20]. Нейрофізіологи вважають, що причина полягає у тому, що у представників певних етносів домінуючими стають та чи інша півкуля головного мозку: ліва півкуля відповідає за мовні процеси та рухи правої руки (і вважається домінуючою), а права півкуля відповідає за образне сприйняття предметів, людей, певних дій, і 90 % всієї нової інформації людина отримує за допомогою зорового каналу. Зрештою, резюмував О. Шпенглер, все людське мислення – це «мислення ока», всі наші поняття виводяться із зору, а вся логіка – це «уявлюваний світ світла» [41, с.14]. Російський лінгвіст М. Маковський зазначає, що у **первісної людини переважають зорові відчуття**, вона бачить зовнішні предмети. Сприймаючи їх, вона відтворює їх заново, произвольно перекомбінуючи їх окремі елементи, змінюючи одну рису за рахунок іншої, зміщуючи масштаби, пов'язуючи їх новими з'єднаннями, даючи їм новий зміст. Але на відміну від сновидіння, сприйняття первісної людини, як би формально вони не були пов'язані із зоровою предметністю, організуються специфічно закономірно

її міфотворчим мисленням. Вони розташовуються антикаузально та спрямовуються своєрідним змістом, продиктованим особливими здібностями світовідчуття стосовно простору, причини, часу і т.д. Світ, видимий первісною людиною, заново створюється її суб'єктивною свідомістю як друге самостійне об'єктивне буття, котре відтепер починає протирічиво жити поряд із реальною, не поміченою свідомістю дійсністю [44,18].

Отже, **інтровертній «культурі зору» давніх Європи та Єгипту** (її ще можна визначити як **«драконічну» культуру**, від давньо-грец. drakon «змія» < drako «бачити») протистоїть **екстрове́ртна «культура слова (слуху)» іудео-сирійсько-християнської традиції**. Автор книги «Життя і смерть образу» Р. Дебре (він же – автор «Революції в революції», «Критики зброї», учасник загону Че Гевари, засуджений військово-польовим судом, потім – радник президента Франції Ф. Міттерана) означає ці типи культури як **«культуру відстані»** (в тому числі – релігійної та соціальної) та **«культури звуку»** (де сприйняття «діонісійське» – слухач і звук стають одним цілим), що, проте, більш «архаїчна» за першу [42, с.24]. Японський спеціаліст із акустичної неврології Цунода Таданобу в наслідок ретельних спостережень виявив, що ліва ("логічна") півкуля головного мозку "чує" голосні звуки та музику. Він приписує цю незвичну властивість впливові японської мови, в котрій голосні несуть семантичну нагузку, відіграють більш важливу роль, ніж в індоєвропейських та особливо у хаміто-семітських (давньо-єгипетська, арабська, єврейська, фінікійська, ассирійська) мовах. У японській мові дуже багато онома топій, більш безпосередніх та емоційних, ніж у французькій, де вони набули морфологічні та синтаксичні функції. Завдяки здібностям своєї лівої півкулі японці, читаючи або чуючи такі слова, як "горо-горо" (грим), "піка-піка" (блискавка), "дза-дза" (ливень), "го-го" (вітер), не лише уявляють, але й відчують бурю, "включаються" у неї. Крики тварин, спів птахів та інші звуки природи сприймаються японцем на неврологічному рівні лівою півкулею, тоді як у західної людини вони не вторгуються у логічну роботу цієї півкулі [46].

Той факт, що чим інтелектуальніша культура, тим менше у ній безпосереднього споглядання, призводить до висновку, що **«розумові справи» спричинюють «зсув» до абсолютизації інтровертності**, що, отже, фатальним чином закладено у самій «культурі зору»: «...Природничі науки виникли тільки у зв'язку з тим, що уявлення, котре людина собі склала про природу, перестало їй задовільняти, що вона все продовжувала вдивлятися у природу у всіх її деталях» [34, 386]. Частково ситуацію «рятує» винахід Гутенберга, бо внаслідок появи книгодрукування, за Г.М. Маклюєном, візуальна сенсорна система сприйняття світу знову завойовує панівне місце. В «Гутенберговій галактиці» люди читають мовчки і пасивно [43, 250], «...типографія містить у собі риси подібності кіно так само, як читання друкованих знаків змушує читача виступати в ролі кінопроектора. Він «прокручує» перед очима серії друкованих букв зі швидкістю, що співпадає з авторською уявою про

рух» [43, 124]. В принципі, не дивно, що винахідниками книгодрукування стали представники візуальної (ієрогліфічної) культури Китаю.

Остаточо «збалансовує» **аудіо-візуальну сенсоріку** виникнення «електронної галактики» (телебачення, комп'ютер) [43,19]. В еру електроніки, як зазначає М. Овчаренко, **людство повернулося у свій первісний природний стан, до «світового села», до міфів**. Так само, як колись кожен член племені легко міг почути свого вождя, сьогодні, завдяки електронним засобам комунікації, голоси всього світу приходять до людей одночасно. Г.Маклюєн пророкує «ретрайбалізацію» **суспільства** у вік телебачення, тобто повернення людини в акустичний простір [21,279]. Ось наслідок: якщо європейська дитина живе в абстрактній візуальній технології простору і часу, де події відбуваються послідовно в одній площині, а африканська дитина оточена умовним магічним світом усного слова та звуку, то аудіо-візуальна культура переводить сучасну людину в «нову діалектичну якість» буття.

Поряд з цією тенденцією **врівноваження екстровертності – інтровертності** існує позиція «абсолютного» повернення в сферу інтровертності, у «зону акустики» – до «світу музики» («...тільки музика може мовби вивести нас із світу, зламати сталеві пута володарювання світла та нав'язати на нас солодке заблудження, що начебто ми доторкнулися до останньої таємниці душі» [41, 14]), а то й до «світу без слів»: «...Зникає навіть людське мовлення, як нагадала нам нещодавно репортерка з «Монд»... Вечірка була влаштована на фоні індустріального пейзажу, у приміщенні величезного закинутого складу, котрий, за словами журналістки, «був схожий на папертя собору Паризької Богоматері під час середньовічних нічних ігрищ». Три тисячі танцюючих розігрівалися там «під керівництвом ді-джеїв, під супервібрації, доступні для всіх, бо вони не потребують слів». У наш час не потребувати слів – це достойність... Гіперфестивна система ... з недовірою ставиться до живої мови, бо вона важко піддається контролю, може нести брехню або принаймні звучати двозначно» [19, 229]. Звідси й потяг до «німотних» **культурів** (необуддизм, неосуфізм, ісихазм) та однозначних молитовних доктрин (православна ортодоксія, ісламський фундаменталізм, крішнаїзм, тантра-йога, бон-по). Іншими словами, **відається перевага знанню як doxa** («видимість», «самоочевидність») **над знанням як episteme** («те, що приховується від поверхового погляду», «те, що воістину так»). Якщо, ще за Сократом, наявність останнього забезпечує успіх у сфері праксису, то перше долає перетворення людини на картезіанський «суб'єкт», людину, дистанційовану від світу і від самої себе, і цим подоланням, начебто, повертає її у симпраксис (а в дійсності – у сферу «за-буття» себе у анонімному *das Man*).

Проте у порівнянні з **аудіо-візуальною сенсорікою** (зором і слухом як «чуттями–теоретиками», за К. Марксом) досі ігнорувалася така **складова сенсоріки як нюхова** (рос. «обоняние»). Вона здатна, як стверджує С. Корчова-Тюріна, «...сприяти трансляції і транспортації культурних смислів» [14, 1]. У сучасній цивілізації нюхова сенсоріка

відсунута на другий план візуалізованою, що, можливо, знайшло символічне відображення у міфі про **перемогу Аполлона над Тіфоном** (в сенсі паралелі єгипетському міфіві про перемогу Гора – «Ока» бога Ра над Сетом, богом вітру) та встановлення домінанти Аполлона над Дельфійським оракулом, розташованим над ущелиною, з якої виходили галюциногенні випари (тобто місце шаманського камлання). Зрештою, у **слов'янських казках** «тіфоноїдний» персонаж (Змій) довідується про присутність суперника за допомогою нюху (**«руським духом тхне»**), а в **європейській казці** навпаки – персонаж (Вовк), щоб його не видав запах (пор. з приказками: «дивиться лисом, тхне вовком», «вовк у овечій шкурі»), бо сам так щонайперше сприймає світ, ховається у людську постіль, але його **впізнають візуально** («Чому в тебе такі великі зуби?»).

Маргінальність нюху, «культури аромату» зумовлена, отже, саме відсутністю відповідного виду мистецтва, пов'язаного з нюхом (можливо, його зачатки існували в первісних мисливських суспільствах, а також, згідно з твердженнями езотерично стурбованих дослідників, – у таємничих ашрамах подвижників містичної Шамбали), тим, що у візуальному чи звуковому ряді запах неодмінно «добудовується» реципієнтом, він – «відсутня присутність» (в той час як «симулякр» – «присутня відсутність», копія з ніколи не існуючого оригіналу), а також тим, що **нюхо-смаковий принцип шаманізму був переможений аудіо-візуальним (діонісійно-аполлонічним) принципом генотейзму**. Аналогічно, **нюх і смак свого часу відтіснили дотик, представляючий принцип «анімізму», постулюючого реальну відмінність між тілом і душею**, бо наявність тіла не є істотною властивістю суб'єкта, він цілком може уявити, і навіть «реалізує» у сні, існування без тіла. Але усвідомлення себе як тіла є фундаментальною ознакою виокремлення людиною себе самої від тваринного світу (принаймні тотемічно). Це також призводить до нещасної, розірваної свідомості (усвідомлення розриву між свідомістю і тілом), внаслідок чого тіло сприймається як фальшиве, амбівалентне, *illusoire*.

Тут слід згадати позицію Г.В.Ф. Гегеля, за якою такі сенсорні властивості як зір та слух є «зображеннями» такого «моменту поняття» як «фізична ідеальність», в той час як нюх і смак – «реального розрізнення», а дотик («осязание») – «тотальності всього земного» [16, 325]. Всі вони, перефразовуючи М. Хайдеггера, є не суб'єктивними відчуттями, бо «приходять» поза волею людини, вони – «ключі» до всього буття у світі, що відкриває його у найбільш фундаментальних рисах [18, 54]. На думку представників філософії інтегрального традиціоналізму (Р.Генон, Ю. Евола, А. Фальчі, А. Такер та ін.) в епоху «золотого віку» («сат'яюга») існував **єдиний тип людей – каста хамса** (ханса; «лебідь»), яка володіла таємницею цих **«ключів до всього буття»**, але наступна деградація людства позбавила нас цього дару.

«...І тут, – погоджуємося зі словами І. Мірчука, – вирінає перед українським народом роль світового масштабу, а саме – повернення цієї

світової гармонії, згоди між одиницею та її оточенням як підстави подальшого розвитку культури» [17, 26]. А саме: «...має бути повернена вся багатогранна система української культури, тобто правдива віра українського міту» [10, 77] з його інтимною діалектикою людини та природи, **діалектикою екстровертного та інтровертного начал буття етносу.**

Література

1. Бикова М.В. Біля джерел модерністської концепції особистості в російській літературі кінця XIX – початку XX століть (Ніцшеанські мотиви та «культурний герой») : Автореф.дис. ... канд.філолог.наук. – К.: Вид-во ІЛ НАНУ, 2000. – 16 с.
2. Бійчук Г. Особливості української ментальності: Погляди етнопсихологів / Г.Бійчук // Історія в школі (Київ). – 1997. – № 10-11. – С.1-5.
3. Бойко Ю. Шлях нації / Ю.Бойко. – Париж-Київ-Львів: Українське Слово, 1992. – 126 с.
4. Гринів О. Національно-духовне відродження: Історія і сучасні проблеми: лекції для священників УГКЦ / О.Гринів . – Львів: Месіонер, 1995. – 223 с.
5. Гуцуляк О. Інтраісторична реальність України // Голос нації (Львів). – 1995. – № 24 (113). – С.7.
6. Демин В.Н. Тайны русского народа: В поисках истоков Руси / В.Н.Демин. – М.: Вече, 1997. – 560 с.
7. Дем'яненко В. Ментальні характеристики політичної свідомості українців /В.Дем'яненко // Людина і політика (Київ). – 2001. – № 1.– С. 93 – 100.
8. Дичковська Г.О. Історіософські основи українського національно-визвольного руху 20-50-х рр. XX століття: Автореф.дис. ... канд.філос.наук. – К.: Вид-во КНУ, 1998. – 18с.
9. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О.Донченко, Ю.Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334с.
10. Квіт С. Нова літературна дискусія? / С.Квіт // Українські проблеми (Київ). – 1994. – №3. – С.76-78.
11. Кимелев Ю.А. Современная западная философия религии /Ю.А.Кимелев. – М.: Мысль, 1989. – 286с.
12. Коломінський Н.Л., Львовчкіна А.М. Етнопсихологія українців // Україна на зламі тисячоліть: Історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи / За заг.ред. Г.В. Щокіна, М.Ф. Головатого. Автор. передмови Володимир, Митрополит Київський і всієї України; Л.М. Кравчук. – К.: МАУП, 2000. – С.59-76.
13. Корнієнко Н.М. Ціннісні орієнтації і картини світу у сучасній українській художній культурі: 80-90-ті роки / Н.М.Корнієнко // Українська художня культура / За ред. І.Ф. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996. – С. 365-389.

14. Корчова-Тюріна С.М. Проблема маргінальних форм в європейській культурній сенсориці: Автореф. дис. ... канд.філос.наук. – Харків: Вид-во ХНУ, 2001. – 18с.
15. Кримський С.Б. Архетипи української культури /С.Б.Кримський // Вісник НАНУ (Київ). – 1998- №7-8. – С.74-87.
16. Кузнецов В.Н. Немецкая классическая философия второй половины XVIII – начала XIX века / В.Н.Кузнецов. – М.: Высш.школа, 1989. – 480с.
17. Мірчук І. Світогляд українського народу / І.Мірчук // Народна творчість та етнографія (Київ). – 1996. – №1. – С.22-33.
18. Москалець В.П. Психологічне обґрунтування української національної школи / В.П.Москалець. – Львів: Світ, 1994. – 120 с.
19. Мюр Э.Ф. После Истории: Фрагмент книги / Пер. с франц. // Иностранная литература (Москва). – 2001. – №4. – С.224-241.
20. Наука и религия (Москва). – 2001. – №8. – С.49.
21. Овчаренко Н.Ф. «Теория коммуникации» Г.М. Маклюэна и ее литературоведческий аспект // Элитарные представления об искусстве и современный мир / Отв.ред. Д.В. Затонский. – К.: Наук.думка, 1980. – С.274-298.
22. Олексюк В. До проблем доби обману мудрости: Збірка філософічних студій / Вступ Г. Лужницького. – Чикаго: УКАО «Обнова», 1975. – 182с.
23. Парамонов Б. Конец стиля / Б.Парамонов. – М.: Аграф; СПб.: Алетейя, 1999. – 464с.
24. Пахаренко В. Поєдинок з Левіафаном: Міт і псевдоміт в українській літературі 20-х років / В.Пахаренко // Українська мова та література (Київ). – 1999. – №25-28. – С.1-3.
25. Поліщук І. Ментальність українства: Політичний аспект / І.Поліщук // Людина і політика (Київ). – 2001. – № 1. – С.86-92.
26. Попович М. Фаустівський дух / М. Попович // Вісник НАНУ (Київ). – 2000. – №4. –С.51-57.
27. Продум М. Нація золотих комірців: Психоінформаційна концепція України / М.Продум. – Тернопіль: Мандрівець, 1994. – 157с.
28. Продум М. Структура українського характеру / М.Продум // Перехід – IV (Київ). – 2000. – №1(3). – С.51-58.
29. Розумний М. Справа честі: Алгоритми національного самоопанування: Політичні есе. – К.: Смолоскип, 1995.
30. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки /Ж.Рюс/ З франц. – К.: Основи, 1998. – 669 с.
31. Старовойт І.С. Західноєвропейська та українська ментальності: Збіг і своєрідності: Філософсько-історичний аналіз: Автореф.дис.... докт.філос.наук. – К.: ІФ НАНУ, 1997. – 31 с.
32. Таран С. Довгий ранок української державності /С.Таран // Розбудова держави (Київ). – 1992. – №1. – С.63.

33. Фейербах Л. История философии: Собр. произв. в 3-х тт. / Пер. с нем. Под общ.ред. М.М. Григорьяна. – М.: Мысль, 1967. – Т.3. – 486с.
34. Феномен нації: Основи життєдіяльності; за ред. Б.В. Попова. – К.: Знання; КОО, 1998. – 264 с.
35. Хамітов Н.В. Україна: Національна міфологія та національна ідея // Розбудова держави (Київ). – 1994. – Ч. 1. – С. 29 – 31.
36. Хрущ О. Український характер: Історико-культурні та геополітичні умови його формування // Збірник наукових праць: Філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського ун-ту, 1996. – Ч.1. – С.123-140.
37. Чижевський Дм. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Оріє, 1992. – 230с.
38. Шелестова О.М. Про японську неантропоцентричну (екстроретовану) модель гуманізму // Проблеми філософії: Респ.міжвідомч.наук.зб. – К.: Либідь, 1991. – Вип. 87. – С.51-55.
39. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории / Пер. с нем. Авт.коммент. Ю.П. Бубенков, А.П. Дубнов. – Минск: ООО «Попурри», 1998. – Т.1. Образ и действительность. – 688 с.
40. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории / Пер. с нем. Науч.ред. О.Н. Шларага. – Минск: ООО «Попурри», 1998. – Т.2. Всемирно-исторические перспективы. – 720 с.
41. Юнан С. Око та образ // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1993. – №9-10. – С.21-26.
42. McLuhan M. The Gutenberg Galaxy. – Toronto: Univ. of Toronto Press, 1962. –301 p.
43. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов. – М.: ГИЦ «Владос», 1996. – 415 с.
44. Watsuji Tetsuro. Climate and Culture: A Philos. Study / Transl. By G. Bownas. - Tokyo: Hokuseido Press, 1971. – IX, 235 p.
45. Berque O. Vivre l'espace au Japon. – Paris: Presses Liv. De France, 1982. – 222 p.
46. Померанц Г.С. С птичьего полета и в упор // Мировое дерево (Arbor Mundi). – 1992. №1. – С.41.
47. Янів В. Українська духовність у поетичній візії Шевченка // Записки НТШ. – Париж-Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто-Сідней: НТШ, 1962. – Т. CLXIX: Збірник на пошану Зенона Кузели: Праці філологічної та історично-філософської секцій / За ред. В. Янева. – С. 506 – 537.
48. Mirchuk I. Tolstoi und Skovoroda, zwei nationale Typen // Ahandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts – 1929. – Bd.II. – S. 24 – 51.
49. Фурман А. Психокультура української ментальності. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 131 с.

50. Humboldt W. von. *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* // Humboldt W. von. *Gesam. Werke*. – Berlin, 1848. – B. VII. – S. 43.
51. Киричук О.І. Виховний ідеал у контексті української ментальності // *Нові технології навчання: Науково-методичний збірник*. – Київ: ІЗМН, 1997. – Вип. 19. – С. 11 – 16.
52. Сузнель А. де Символіка людського тіла / З франц. – К.: Знання-Пресс, 2003. – 566 с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 03.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором Возняком С.М.*

INTROVERT AND EXTROVERT ASPECTS OF UKRAINIAN MENTALITY IN THE FUTURE NATIONAL SPIRITUAL VALUES

O.B. Gutsulyak

*PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanik,
Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57
tel. +380(342)59-60-1*

In the article the existence of the Ukrainian mentality, the two aspects – "Buddhist-Introvert" ("Apollonian") and "Knight-Extrovert" ("Faustian"), whose support is the appropriate locus – "village" and "city", "culture" and "civilization". These aspects are not feuding among themselves (as representatives of the traditional think 'prosvita' discourse), and dialectically interact with one another as the principles of "yin-yang" and the actual result of the interaction of ethnicity developed psychologically, being able to answer the challenges of history and generated "new dialectical quality" of life. Also, consider genesis confrontation Introvert and Extrovert aspects through the prism of the dominance of different types of sensory perception of the world and shows the possibility for the Ukrainian nationality to participate in the mission of their "reconciliation" through intimate dialectic Ciscendence (person) and Transcendence (being).

Keywords: *introvert, extrovert, mentality, life, sensors, Apollonian culture, Faustian culture, mentality, psychology of ethnicity.*

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ІДЕЇ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИМИ МИСЛИТЕЛЯМИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

А.О. Макарова

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000 м.Івано-Франківськ, вул.Т.Шевченка, 57
тел.+380 (342) 59-60-15; e-mail: Goutsollac@rambler.ru*

Стаття присвячена дослідженню трактування ідеї соціальної справедливості у творчості представників української філософії другої половини XIX – початку XX століть. Аналіз проведено в контексті історичних особливостей української методології дослідження ідеї соціальної справедливості. Концепція роботи спирається на виділення у філософській панорамі змістових гілок, які розкривають політичні, економічні, релігійні, етичні та правові аспекти ідеї соціальної справедливості як певною мірою протиставні. Зокрема, виділено дві групи мислителів, які аналізували ідею соціальної справедливості: групу соціально-політичних мислителів, що представляли течію філософської публіцистики та групу представників професійно-академічної філософії (викладачів Київського університету св. Володимира і Київської Духовної Академії). Відмічено як різницю у орієнтирах філософування, так і спільні засади у трактуванні ідеї соціальної справедливості.

Ключові слова: *соціальна справедливість, професійно-академічна філософія, філософська публіцистика, політичний та економічний аспекти ідеї соціальної справедливості, релігійний та етико-правовий аспекти ідеї соціальної справедливості.*

Справедливість є засадою української філософії, її смислом. На думку дослідників, ідея справедливості є “змістом України”, і, відповідно, змістом пошуку української філософії. І.Мірчук згадує цю традицію в контексті пошуку українцями власного етичного ідеалу [1]. М.Шлемкевич вважає справедливість головною ідеєю української філософії [2, с.136]. Водночас, проблематика соціальної справедливості в українській культурі, хоча і визначається як гостро актуальна, досі не набула статусу філософської теорії. Впродовж століть українські мислителі розробляли дану тематику в контексті основного твору, не виділяючи поняття справедливості як ключове і не виносячи його у заголовки. Тим ціннішим і нагальнішим є дослідження трактування ідеї соціальної справедливості в історико-філософському розрізі, і тим оригінальніші плоди може принести компаративний аналіз таких трактувань на сьогоденньому етапі наукового пошуку, коли прискіплива увага звернена на історію нашої країни з метою накреслити орієнтири майбутнього со-

ціального та державного будівництва із урахуванням помилок та здобутків минулого.

Дослідження ідеї справедливості, зокрема, в її соціальному аспекті, є новітніми та прогресивними віяннями у сучасній українській науці. Вітчизняні вчені кінця ХХ – початку ХХІ ст. розробляють філософські проблеми справедливості передусім у контексті політичного, правового, економічного та соціального розвитку молодшої української держави. В університетах Києва, Львова, Івано-Франківська, Одеси, Харкова захищено дисертації, теми яких так чи інакше стосуються категорії справедливості. Серед аспектів розгляду – філософська методологія (Н.Гайворонюк, Хумуд Ал Сувейлан), біоетика (Т.Гардашук); соціальна філософія (Л.Верецька, О.Коломієць); філософія права (І.Луцький, В.Сокуренько) тощо. Філософські статті, присвячені дискурсові справедливості, друкуються у журналах «Людина і політика», «Мультиверсум», «Філософські обрії» та інших. Серед найновіших розробок у царині справедливості варто виділити дослідження сфер політичної теорії (М.Рура, Л.Ситниченко, А.Смушинський), правової філософії (І.Бородін, М.Братасюк, В.Горбатенко, А.Козловський, О.Михайленко, Г.Мірошниченко, С.Околіта), етики (В.Малахов), соціальних комунікацій (О.Верецька), екологічної проблематики справедливості (О.Гардашук) тощо. У статтях автори часто звертаються до аналізу західноєвропейських теорій справедливості, зокрема Д.Роулза (О.Коломієць «Соціально-договірні засади теорії справедливості Джона Роулза», Л.Ситниченко «Право чи благо? (критика утилітаризму Дж.Роулзом)») та інших (Л.Ситниченко «Проблема справедливості в сучасній політичній філософії»). Загальну методологію дослідження справедливості дозволяють прояснити і розробки І.Луцького, монографія якого, присвячена проблемам справедливості як засади українського державотворення, вийшла в Івано-Франківську у 2004 році.

При дослідженнях історичних трансформацій ідеї справедливості в українській філософії стануть у пригоді праці В.Горського, В.Гошовської, І.Держка, І.Захари, Г.Касьянова, В.Кафарського, М.Кашуби, М.Лука, І. Паська та Я.Паська, А.Пашука, М.Поповича, О.Салтовського, а також численні статті (І.Гончаренка, Б.Сташківа та ін.). Для даного дослідження вагомими зорієнтованими джерелами стали також наступні праці: В.Кириленко «Українська філософія національного радикалізму ХХ століття: історичне становлення та змістовне формування», О.Лебеденко «Анархизм в Україні (конец ХІХ - нач. ХХ ст.)», «Київ в історії філософії України» під ред. В.Горського та ін., І.Кондратьєва «Релігійно-моральнісні пошуки мислителів КДА (2 пол. ХІХ - поч. ХХ ст.)», Ю.Левенець «Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ - початок ХХ століття)», В.Нападиста «Проблеми моралі у філософії України другої половини ХІХ - поч. ХХ ст.», «Розвиток філософської думки в Україні: ХІХ - ХХ ст.», М.Ткачук «Київська

академічна філософія XIX - початку XX ст. Методологічні проблеми дослідження» та інші.

Об'єктом дослідження є ідея соціальної справедливості. Предметом дослідження виступає тлумачення ідеї соціальної справедливості представниками української філософської думки другої половини XIX – початку XX століть.

«Соціальна справедливість» – поняття поліфонічне за своєю структурою та змістом. Навіть на початку XXI ст. в науці все ще не існує універсального визначення справедливості, яке досконало відображало б усі змістові аспекти даного поняття та явища, що за ним стоїть. Оптимальним, на наш погляд, є визначення, дане В.Сокуренком: «Соціальна справедливість – це обумовлена природним правом загальнолюдська цінність, яка являє собою захищені правом і всім суспільним ладом рівні можливості доступу кожної людини до соціальних благ та інших життєвих цінностей, а також розподіл та законне їх використання з урахуванням власного вкладу в суспільство і збереження гідності людини» [3, с.6]. Створенням теорій справедливості у світовому філософському масштабі відзначились Платон, Аристотель, Т.Гоббс, І.Кант, К.Маркс, Дж.Роулз та багато інших мислителів. Практично кожен філософ, що звертався до проблем соціальної філософії та етики, приділяв увагу різнорівневим та різноаспектним відносинам справедливості.

У сучасній історико-філософській традиції українська філософська думка декларується як формоутворення світової філософії, що проходить у своєму розвитку основні характерні етапи, відтворює ідеологічні періоди західноєвропейської філософії та ретранслює на вітчизняний ґрунт її засадові положення [4; 5]. В українській філософії, як і у світовій, присутнє окреслення певних вимірів справедливості, відзначаються особливості логічного, психологічного, етико-морального, правового, політичного, економічного, соціального характеру у системі розгалужень справедливості, визнається нерівномірність її загальнолюдського та індивідуального пріоритетів. Традиційними є й смислові нюанси поняття «справедливість». Водночас, певні особливості української ментальності та сам характер розвитку української філософської думки визначають ситуацію, коли висновки наших співвітчизників в царині теорії справедливості ґрунтуються, з одного боку, на здобутках мислителів загальносвітового масштабу та поширених європейських моделях, а, з іншого, зорієнтовані на специфічну соціальну та історичну реальність України.

Так, у період другої половини XIX – початку XX століття актуалізувались роздуми над марксистською, соціалістичною та соціал-демократичною моделлю соціальної справедливості [6], а також підтримувалась ідеологія певною мірою протилежних ліній трактування соціальної справедливості, які у сучасній термінології мають назви консервативної та ліберальної. Водночас, завдання віднайдення і розробки власної національної ідеї, поставлене українцями в умовах чужоземного та внутрішньо-соціального диктату, визначало наявність у колі ідей со-

ціальної справедливості патріотичних ідеалів, втілених в українофільстві, народництві, консерватизмі, націоналізмі тощо [7]. Спектр визначальних засад ідеї соціальної справедливості коливався від повного прийняття існуючої системи соціального пригноблення однієї суспільної верстви іншою із наголосом на богоданності цієї системи, до ідеї збройного визволення від подібної тиранії із подальшим встановленням або абсолютної, зрівняльної рівності, або ж рівності пропорційної, – відповідно до реального внеску або національності носія соціальної справедливості. Зорієнтуватися у багатоманітті векторів аналізу ідеї соціальної справедливості в цьому періоді допомагає дослідження стану філософського середовища України другої половини XIX – початку XX століття, в якому розгорталися дискусії про її зміст та форми.

Своєрідність та складність філософської ситуації в Україні історично полягає у роздільності філософування на дві гілки. Одна з них включала в себе традиційний в сенсі філософської проблематики аналіз онтологічних, гносеологічних, етичних ідей. Традиції даної філософської лінії сягають корінням Київської Русі та розквітають у період раннього Просвітництва. Виразники цієї лінії були переважно церковними діячами, наближеними до церкви особами або навчалися у європейських університетах, де панувала схоластична наука [8]. Відповідно, для української філософії цих століть характерним було звертання до морального, релігійного та правового аспектів справедливості. Основна апеляція тут проводилась до Божественної справедливості, яка передбачала рівність людей перед Богом, та до правової справедливості, що відстоювала рівність перед законом, власне рівність у внутрішньодержавному аспекті, що регулювала відносини громадян та членів єдиного етнічного середовища.

Інша гілка філософування, що зародилася великою мірою внаслідок бурхливих зовнішньополітичних обставин в Україні XVII століття, була представлена в основному соціально-активними, світськими діячами, найчастіше політиками [9]. Саме вони зосереджувалась на прогресивному у сенсі суспільної практики аналізі політичних та соціальних ідей. Необхідність відстоювання прав етнічної спільноти українців та захисту всього укладу життя (як світського, так і релігійного) зумовили появу трактування рівності у зовнішньодержавному, міжетнічному вимірі (зокрема, у зовнішньополітичних відносинах із російською та польською стороною).

Обидві гілки філософського аналізу справедливості продовжували існувати і розвиватися далі, не зливаючись, проте, у єдину концепцію, а навпаки, все більше віддаляючись одна від одної. У XIX столітті це розшарування стало яскравим, і напрямки філософування, раніше не диференційовані, отримали кожен свою назву. Ось як про це пише Н.Шупик-Мозгова: “Упродовж всього XIX ст. існувало дві основні філософські магістралі: “неофіційна”, чи публіцистична, філософія, в якій йшов напружений пошук самотності української думки, але яка грішила несистемністю, а нерідко і дилетантизмом; та “офіційна”, чи про-

фесійно-академічна, в якій ставали предметом філософської рефлексії найактуальніші проблеми духовного життя суспільства та здобутки природничих наук” [10, с. 255].

Соціально-політичний аспект ідеї соціальної справедливості був вдало висвітлений діячами філософсько-публіцистичного спрямування. Серед найвизначніших представників цієї течії у другій половині XIX – на початку XX ст. – С.Подолінський (1850-1891), М.Драгоманов (1841-1895), В.Антонович (1834-1908), Леся Українка (1871-1913), М.Павлик (1853-1915), І.Франко (1856-1916), М.Міхновський (1873-1924), В.Липинський (1882-1931), М.Грушевський (1866-1934), Ю.Бачинський (1870-1940), В.Винниченко (1880-1951) та їхні соратники по боротьбі та перу. Окреслюючи практичне коло роздумів над засадами справедливості в середовищі української інтелігенції, Б.Сташків пише, що “національно-патріотична еліта починає явно тяжіти до політичної боротьби за утвердження соціальної справедливості в справі освіти, мови і культури свого народу” [11, с.96]. Представники цієї частини еліти ставили перед собою наступні завдання:

1. Роз’яснити громадянам механізми та суть переходу від феодального способу життя до капіталістичного, всебічно дослідивши ці процеси на основі європейської джерельної бази;

2. Адаптувати теоретичні та практичні положення новітніх теорій справедливості до ситуації в рідній країні, узявши з наукових, політичних, економічних праць сучасності все те, що покращить умови життя простого населення;

3. Відкинути як неприйнятні для українського суспільства елементи таких вчень, що ускладнюють умови життя громадян.

Реалізацію цих завдань соціально-політичні діячі вбачали не просто у практичній просвітницькій роботі, а, перш за все, у тверезій оцінці реального стану соціальних відносин. Тому більшість цих мислителів стояли на позиціях матеріалістичного, «земного» світогляду, і прагнули забезпечити передусім рівність та гідність умов життя людей. З цього приводу І.Франко пише: «Людина, як одна, так і інша, рівною мірою виходить з рук природи. Лише суспільні взаємини, в які вона потрапляє, робить з однієї людини селянина, з іншої – пана, з однієї – робітника, з іншої – паразита...» [12, с.297]. Можна говорити про те, що поняття соціальної справедливості ототожнювалося представниками цієї гілки із соціальним визволенням. Так, у передмові до своєї «Української соціалістичної програми» М.Драгоманов (у співавторстві з М.Павликом та С.Подолінським) ототожнює поняття «воля» та «справедливість». Ідеал соціальної справедливості він бачить так: «нашим людям найліпше: стати спільно, щоб дійти до свого; щоб *жити по своїй волі на своїй землі...*». Тут же він роз’яснює, в чому полягає справедливість для українця– «*в рівності й в спільному господарстві над усім, що потрібно людям, і єсть корінь волі...*» і прояснює механізми її досягнення і кінцеву мету боротьби: «*вбільшити власне волю кожної особи в слові й праці, волю кожної людської породи, спілки, громади, країни, – щоб, скільки*

мога, вменшити силу державного начальства, чи то царського, чи гетьманського, чи то управи (адміністрації), чи самої виборної ради (парламенту), перед силою особи, громади...» [13, с.675-679].

Важливим етапом зміни свідомості громадян було підвищення національної свідомості, вироблення національної української ідеї. Зокрема, поширеними були заклики, в більш чи менш радикальній формі, подібні до тих, які знаходимо у В.Липинського: «...Пам'ятайте Ви, пани українські, що нічого Вам і Москва і Варшава не допоможе. Ними Ви можете справді загнудати на якийсь час українського варвара, але в громадянина, в члена організованої нації, в розумну і чесну істоту Ви його Москвою і Варшавою не переробите ніколи. При першій Вами навіть незаслуженій нагоді – при бунті якогось Вам невідомого полку в московській або варшавській казармі – він Вас на Україні перереже. Силу – необхідну для його цивілізації – не дасть Вам політичне неробство під опікою московського чи варшавського жандарма. Дасть Вам її тільки тяжка лицарська боротьба за свою Владу на своїй Землі. Боротьба ця – це ваш шляхетсько-дворянський обов'язок, з якого Ви вирости, в яким вся суть Вашого панського на цій Землі буття» [14, с.475].

Наступним елементом такого визволення визнавалося відновлення матеріального становища пригнобленої частини населення. Так, найбільш зовні видимих та масштабних утисків зазнавали матеріальні права людей, які потерпають від несправедливого перерозподілу майна. М.Павлик пише з цього приводу: ««Коли маси Галичини не будуть мати що їсти, чи стануть вони займатися питаннями мови, освітою і взагалі вищими розумовими справами? Тому перша річ, над якою повинна працювати справжня народна партія, – це забезпечити народ матеріально» [15, с.51].

Очевидним, отже, є те, що виразники філософської публіцистики декларували соціальну справедливість у економічному аспекті (що було історично новим надбанням у філософській думці) та у аспекті політичному, що було продовженням традицій українського Бароко та Романтизму.

Представниками другої течії були викладачі філософських кафедр вищих навчальних закладів. У своїй праці ми сконцентруємося на розгляді творчого спадку діячів Київського університету св.Володимира та Київської духовної академії, оскільки навіть перелік їх є досить великим за обсягом, а їхні позиції показовими. Серед найвизначніших “академічних” філософів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. виділяються І.Скворцов (1795-1863), І.Борисов (1800-1857), П.Юркевич (1826-1874), О.Новицький (1806-1884), С.Гогоцький (1813-1889), М.Грот (1852-1899), О.Козлов (1831-1901), В.Лесевич (1837-1905), П.Ліницький (1839-1906), Д.Богдашевський (1861-1933), Г.Челпанов (1862-1936), О.Гіляров (1855-1938), В.Зеньковський (1881-1962) та інші.

Сучасні українські дослідники В.Горський та В.Кислюк класифікують діячів професійної філософії в Україні того періоду на «психологізаторів» філософії та «представників релігійно-теїстичної філософії»

[16, с.23]. Вже із цього показового поділу ми можемо бачити, що значна частина суспільних проблем залишалася поза увагою професійно-академічних філософів. «В силу свого офіційного стану в російській дійсності того часу більшість її представників основну увагу приділяли історико-філософським, етико-моральним та теоретико-пізнавальним питанням, залишаючись дещо осторонь осмислення соціально-політичних проблем» – підкреслює Р.Слюсарчук [17, с.103]. Те, що практичні питання суспільного і державного устрою не були пріоритетними у філософській рефлексії духовно-академічної школи, видно передусім з текстів творів її представників [18, с.351-569]. Показовою є позиція Г.Челпанова, про якого В.Асмус пише, що він «політикою... не цікавився зовсім, і його філософські переконання, відверто ідеалістичні з теоретичного погляду, не містили в собі нічого явно реакційного в розумінні практичному» [19, с.591]. Подібна тенденція відбита і у творі О.Гілярова «Вступ до філософії», в якій автор розглядає «питання, що охоплюють все життя в цілому і на які має відповісти філософія». Серед них він виділяє (за порядком поступальності у філософському пошуку істини та за впливом і значущістю) – перше питання – гносеологічне; друге – онтологічне; третє – релігійне; четверте – космологічне; п'яте – психологічне; і лише на шостому місці стоїть соціологічне питання, що об'єднує в собі політичне, економічне та правове питання [20, с.654-666].

В результаті позиція професійно-академічної філософії на фоні прогресивних демократичних процесів виглядала консервативною, пасивною, непродуктивною. У суспільствознавчому ракурсі основного значення її представники надавали моральному вихованню, духовному розвитку соціуму, проблемам дотримання в умовах матеріалістично спрямованого суспільства всезагальної віри в Бога, взаємоповаги, ґрунтованої на етичних заповідях тощо.

Позитивом професійної філософії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є те, що вона продовжила пануючу в суспільній свідомості українців та історично випробувану вітчизняною філософією тенденцію до переважання роздумів про природну справедливість, втілену через природне право, як таку, що дає рівні можливості і забезпечує права та свободи громадян. Проте, в цілому можна сказати, що професійна філософія ХІХ ст. не ставила за окрему мету перегляд суспільних відносин, продовживши традиційну лінію поміркованості у політичних питаннях. Провокаційні соціальні питання не вирішуються радикально, а найчастіше переводяться у нечітку, завуальовану площину релігійно-морального повчання. Так, у «Щоденнику 1859 року» І.Скворцова під рубрикою «Намір промислу, який допускає багатство і бідність» читаємо: «Відмінності сил і засобів у людей спонукають їх до спілкування між собою. Така відмінність між багатими і бідними. Для чого, наприклад, тобі Бог дав більше знань, як не для того, щоб, користуючись, сам ти давав користуватися ними іншим? І люблять вчені повідомляти про свої знання світу. Чому ж багатий не любить так само повідомляти свої

статки бідному? Тому, скажеш, що вчений через повідомлення свого багатства нічого не втрачає, а ще більше набуває, а я – тільки втрачати-му, нічого не набуваючи! Але, якщо судити правильно, то багач щедротний набуває досить багато для душі через те, що віднімає від свого тіла. Чи не дорожче це всіх набутків матеріальних? Багатство – джерело, яке, коли зупиняється, то стає болотом і загниває, а якщо тече, то світлішає й багатьох напуває» [21, с.535]. Отже, показовою є «втеча» від соціальної реальності, переведення практичної теми на теоретичні рейки, моралізаторство і софійність. Це безпосередньо сформувало вигляд ідеї соціальної справедливості в уявленні професійних філософів. Навіть найпрогресивніші з них, наважившись розглянути суспільну проблематику, все ж не змогли остаточно позбутися моралізуючої ідеалізації справедливості. Р.Слюсарчук пише, що «П.Ліницький, на нашу думку, усвідомлював історичний характер поняття справедливості, однак не ставив питання про відмінність між ідеєю справедливості та ідеалом справедливості, як і про їх економічний, соціально-політичний, правовий і моральний зміст, не доходив до усвідомлення відмінності між категорією «справедливість», яка має об'єктивний зміст, та уявленнями про справедливість, які створюються ідеологами... Не допомагає тут і посилення на Бога, який обіцяє справедливість на небесах чи в іншому світі, тоді як живі люди хочуть бачити її наслідки в реальному житті» [22, с.63-64].

Не можна, однак, безапеляційно говорити про виключно пасивну позицію професійно-академічної філософії у питаннях соціальної справедливості. Так, у професійно-філософському середовищі звучали окремі твердження та з'являлись невеличкі статті культурно-правового забарвлення, в яких обережно відстоювалася концепція правової держави із рівними можливостями для всіх її членів (П.Ліницький), вивчалися національні питання, а у галузі філософської науки – підтримка окремими діячами новітніх теорій (позитивізм як філософська симпатія В.Лесевича). У філософській періодиці велася цікава дискусія за участю проф. П.Струве, Вол.Соловйова та П.Юркевича, у якій зачіпалися проблеми соціальної справедливості. Перу професійно-академічних філософів належать численні праці на теми, так чи інакше пов'язані із політичною та соціальною проблематикою, наприклад, соціалізм розглядається у працях «Блаженства Господни (Евангельские блаженства и «правда» современного социализма» Д.Богдашевського, «Философский лексикон» О.Новицького; лібералізм є об'єктом аналізу у роботах «Славянофильство и либерализм» П.Ліницького, «Еврейство, евреи и еврейское дело в сочинениях И.Франка» П.Кудрявцева; марксизм аналізується у працях «Покажчик наинowejшей литературы по марксизму», «К вопросу материализма», «К учению материализма», «Спинозизм и материализм (Итоги полемики о марксизме в психологии)» Г.Челпанова; демократизм розглядається у роботах «Русские мыслители и Европа» В.Зеньковського, «Из недавнего прошлого. Несколько данных для характеристики перелома, произошедшего в общественном сознании в нача-

ле девяностых годов» П.Кудрявцева; позитивізм описується у працях «Позитивизм после Конта», «Опыт критического исследования первоисточников позитивной философии» В.Лесевича, «Французский позитивизм», «Позитивизм Конта» О.Козлова; утилітаризм досліджується у роботі «Моральная система утилитаризма» Г.Челпанова; матеріалізм критикується в роботах «Материализм и задачи философии», «Из науки про человеческий дух (по поводу статей «Современника», озаглавленных «Антропологический принцип в философии») П.Юркевича, «О современных философских направлениях» Г.Челпанова, «Анализ основных понятий, необходимых для чёткого понимания диалектического материализма» О.Гілярова. Цей перелік є далеко неповним, адже згадки або вказівки на дані явища розкидані в структурі багатьох неспеціалізованих творів професійно-академічних філософів. Цікавими і науково цінними є праці «Критика звичних поглядів і суджень про засади суспільного благоустрою» П.Ліницького, «Тард та його теорія суспільства» О.Козлова та інші.

Проте, підхід до розглядуваних теорій найчастіше має дві модифікації: 1. чисто науковий, відсторонений аналіз конкретних положень вчення; 2. відверте заперечення його положень. Думки професійно-академічних філософів іноді звучали дисонансно і по відношенню до революційно-демократичних ідей національного українського відродження. Наприклад, у С.Гогоцького ми зустрічаємо дещо гострі висловлювання на адресу української мови: «...Загально-російська мова навчальних книг в елементарних школах у нас не лише зрозуміла для дітей, але часто навіть зрозуміліша за південно-російський жаргон, що видумується деякими нашими любителями України...» [23, с.3]. Подібні «сумніви» переслідують всі теорії, що мали революційний, матеріалістичний чи атеїстичний ухил.

Ця особливість аналізу соціально-політичних ідей та теорій стає зрозумілою, якщо розглянути позицію частини професійно-академічних філософів стосовно суб'єкта (джерела соціальної справедливості). У творах деяких представників духовної філософії (Д.Богdashевський, І.Борисов, В.Зеньковський, І.Скворцов) зустрічаємо залишки провіденціалістського світогляду, який акцентує божественне джерело всієї життєдіяльності людини – чи то духовно-релігійної, чи суспільно-політичної. У трактуванні творчих можливостей людини (порівняно із Божими) дані мислителі повністю спираються на біблійні канони та твори Отців Церкви. Суть їхніх онтологічних поглядів – у сумніві, чи спроможна взагалі людина на глобальні зміни, чи можна втілити ідеальну справедливість, яка є виключно божим атрибутом, у реальне життя. На їхню думку, індивід має обмежені творчі можливості, і не може змінювати волі Бога. Відповідно, жодна людина (чи група людей) не має достатньої сили, щоб творити суспільну реальність за власним розсудом. Отже, існуючі форми перебігу суспільних подій (в тому числі, традиційне пригноблення бідних багатими, недемократична форма правління) є встановленими Богом, і тому прийнятними і справедливими;

особа ж не має жодного реального впливу на ці процеси. Така позиція відображена Д.Богдашевським: «Хто такі «тихі»? Ті, які спокійно переносять будь-які образи, несправедливості; це – благочестиві терпеливі; вони ввіряють себе Божій волі, Божому промислу. Протилежність тихості складається з будь-якого роду обурення, невдоволення, бажання відстояти своє право зовнішньою силою... Тихість є доказ сили, висоти духу, бо тихі не тому, що втратили свою волю, а з тієї причини, що виховали її на основах самоствердження і підпорядкування її вищій божественній волі...» [24, с.578]. За цією логікою, людина може і повинна сама регламентувати прояви справедливості у власному житті, однак, переважно у морально-психологічному, особистісному плані – не допускати у своєму житті злочинних намірів, оскільки відповідальність перед Богом та іншими людьми за неправильний вибір зберігається. Отже, питання про узгодження протилежних інтересів втрачає сенс, самоликвідується, оскільки єдиний шлях для людини – це покора, за яку вона отримує винагороду не на землі, а на небі. Справжня користь для людини полягає у здобутті внутрішнього душевного спокою та духовної гармонії особистості.

Означений підхід до проблеми соціальної справедливості у професійно-академічній філософській думці можна ототожнити із релігійним, оскільки тут йдеться про стосунки людини із божественною справедливістю (вертикальна модель суб'єкт-об'єктних відносин справедливості, в яких роль суб'єкта належить виключно Богові, а людина виконує лише роль об'єкта).

Інші професійні філософи (П.Ліницький, П.Юркевич, В.Лесевич) говорять, що людина може змінювати логіку історичного прогресу, проте без співвідношення її виявів із божими законами вона матиме не продуктивну, а деструктивну силу. Наведемо тут думку П.Ліницького, який твердить, що «основний принцип державної діяльності полягає в ідеї права, або ж – справедливості; все несправедливе має бути чужим державній ідеї. Держава, яка не лише основує своє буття і благополучність на несправедливості, але й зводить несправедливість, у закон, – така держава не гідна свого імені» [25, с.561]. Філософи цього спрямування відстоюють необхідність гармонійного розвитку суспільних запитів та божественного планування; доводять, що люди, об'єднані спільною моральною метою, обов'язково досягнуть успіху у суспільному реформуванні. На їх переконання, індивід і суспільна група повинні створювати соціальні прецеденти лише тоді, коли виникає об'єктивна потреба часу, сприятливі колізії історичного процесу, економічна та політична ситуації в суспільстві. Визнаючи існування різних категорій людських потреб, в тому числі і матеріальних, філософи даного напрямку виступають за задоволення цих потреб; проте вони заперечують революційний шлях вирішення проблеми зіткнення інтересів. «Справедливість... може здійснюватися лише поступово завдяки правильному історичному поступу, а не через перевороти. Кожен переворот одразу знищує *все те справедливе, що* вже набуло фактичної сталості і діяло як жива органіч-

на сила у зруйнованих цілком інституціях... Якими б темними фарбами не малювали нинішніх умов економічного побуту, і навіть всього ладу суспільного життя, економісти соціалістичного напрямку, та, очевидно, можна і справедливо бажати і домагатися лише виправлення тих недоліків, які підмічені в наявному порядку речей, замість того, щоб займатися пустими фантазіями про заміну його зовсім новим ладом суспільного життя» – читаємо у П.Ліницького [25, с.565]. Найголовнішим в цьому ракурсі стає внутрішній спокій суспільства, тому вони пропонують домовлятися, тобто знаходити консенсус на місці, за умови обов'язково толерантного ставлення до опонента. Ця умова забезпечується моральним, християнським ставленням до ближнього, яке повинно бути виховане у суспільстві майбутнього.

Світогляд представників описаного напряму професійно-академічної філософії можна вважати таким чином, етично-правовим, оскільки він визнає за онтологічну основу світобудови також чинник міжлюдських взаємин (горизонтальна модель суб'єкт-суб'єктних відносин справедливості, в яких роль суб'єктів виконують люди, зі збереженням вертикальної моделі як базової та із відсутністю диференціації суб'єктів).

Підсумовуючи, можемо сказати, що різниця у підходах до ідеї соціальної справедливості у представленні двох гілок української філософії другої половини XIX – початку XX століть полягає у акцентуванні тієї чи іншої сторони проблеми (політичної та економічної або релігійної та етичної з елементами правової), а також у вирішенні питання про корені соціального зла, визначенні суб'єкта та об'єкта соціальної справедливості (антагоністами між суб'єктами виступають Бог та людина, між об'єктами – індивід та суспільна група), розв'язанні проблеми державної диктатури (смирення та еволюційне реформування права у професійно-академічній філософії та революція і перерозподіл функцій держави і влади у другій концепції), ставленні до політико-економічних вчень тощо.

Водночас, можна стверджувати, що спільною основою поглядів на соціальну справедливість у представників філософсько-публіцистичної та професійно-академічної гілок була апеляція до моралі та загальнолюдських цінностей. Так, головними у постановці питання про соціальну несправедливість були три основні положення. Суттю цих положень були: феномен диспропорції природної суті людей та їх соціальних ролей (проблема рівності); зв'язок життєздатності державного утворення із показниками соціальної забезпеченості та внутрішнього психологічного задоволення членів суспільства (проблема щастя); нерівномірний розподіл прав, свобод та привілеїв між суспільними верствами (проблема свободи).

Щастя, рівність та свобода – це три основних філософських категорії, на яких, як на стрижні, будуються всі тлумачення ідеї соціальної справедливості, чи то економічні, чи то правові, чи то політичні, чи релігійні, чи етичні. Так, загалом соціальну справедливість можна визна-

чити як «такий стан речей при якому всі люди вільні, рівні і щасливі» [26, с.122], і, навпаки, соціальну несправедливість як стан нещастя, нерівності та несвободи.

Людство відчуває одвічну потребу у щасті, рівності та свободі, а тому має бути зацікавлене у їх практичному втіленні у конкретну соціальну практику і слідкувати за тим, щоб втілення цих інтересів та потреб відбувалося із максимальною користю для суспільства. Ця теза приймалася як істинна філософами як академічного напрямку, так і публіцистами всіх політичних спрямувань. Спільність у підходах до ідеї соціальної справедливості у філософській думці періоду полягає, таким чином, у акцентуванні ідеї загального блага, суспільно-корисної праці, превалювання індивіда над державою та моралі над законом, пріоритету групових потреб над особистісними інтересами.

Література

1. Мірчук І. Світогляд українського народу: спроба характеристики / І.Мірчук. – Прага, 1942. – 21 с.
2. Шлемкевич М. Загублена українська людина/ М.Шлемкевич. – К.: Фенікс, 1992. – 157 с.
3. Сокурєнко В.В. Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави: Автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: 12.00.12 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2002. – 19 с.
4. Возняк С.М. Філософська думка України: імена та ідеї. Навчально-методичний посібник. Друге доповнене видання / С.М.Возняк, М.Ю.Голянич, Ю.М.Москаленко. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 136 с.
5. Горський В.С. Філософія в українській культурі: методологія та історія / В.С.Горський. – Філософські нариси. – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.
6. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860 - 1890) / Дж.-П.Химка. – К.: Основні цінності, 2002. – 328 с.
7. Кафарський В.І. Нація і держава: Культура, Ідеологія, Духовність / В.І.Кафарський. – Івано-Франківськ: Плай. – 1999. – 336 с.
8. Захара І.С. Проблема людини в українській філософії XVI-XVIII ст.; відп. ред. М.В.Кашуба [І.С.Захара, М.В.Кашуба та ін]. – Львів: Логос, 1998. – 238 с.
9. Горський В.С. Київ в історії філософії України / [В.С.Горський, Я.М.Стратій, А.Г.Тихолаз, М.Л.Ткачук] – К.: Вид. дім «KM Academia», 2000. – 264 с.

10. Шупик-Мозгова Н.Г. Петро Ліницький: життєвий шлях і духовна спадщина / Н.Г.Шупик-Мозгова. – К.: Укр. Центр духовної культури. – 1997. – 208 с
11. Сташків Б. Ідея народовладдя і соціальної справедливості в українському національно-визвольному русі Галичини ХІХ ст. // Мультиверсум. – Вип.. 30. – К.: Укр. центр духовної культури, 2002. – С.94-101.
12. Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя) / О.І.Салтовський. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – 396 с.
13. Драгоманов М. Нарис української соціалістичної програми / М.Драгоманов // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. – Вип. 39-40. – К.: 2000. – С. 671-688.
14. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В.Липинський. – 1926. – ХІІІ. – 580с.
15. Єрушевич Г.Д. Світогляд М.Павлика. Хрестоматія / Г.Д.Єрушевич, Я.С.Мельник. – Івано-Франківськ: Плай. – 2004. – 135 с.
16. Горський В.С. Історія української філософії: підручник / В.С.Горський, К.В.Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
17. Слюсарчук Р.О. П.Ліницький про начала і принципи розвитку суспільства і розв'язання «соціального питання» / Р.О. Слюсарчук // Мультиверсум. – Вип. 17. – К.: Укр. Центр духовної культури, 2000.– С.103-112.
18. Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. – Вип. 37-38.– К., 2000. – 803 с.
19. Асмус В.Ф. Філософія в Київському університеті у 1914-1920 роках (зі спогадів студента) / В.Ф.Асмус // Україна: філософський спадок століть. Хроніка -2000. – Вип. 37-38. – К.: 2000. – С. 586-605.
20. Гіляров О. Вступ до філософії / О.Гіляров // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. 2000. – Вип. 37-38.– С. 654-666.
21. Скворцов І. Щоденник // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. – 2000 – Вип.37-38. – С.531-537.
22. Слюсарчук Р.О. До питання про співвідношення прогресу і регресу в поглядах П.Ліницького / Р.О. Слюсарчук // Мультиверсум. – 2000 – Вип. 18. – К.: – С.57-65.
23. Гогоцький С. Ещѣ нѣскольکو словъ объ украинофилахъ / С.Гогоцькій. – 1875 года, іюля 6-го, Киевъ. – 15 с.

24. Богдашевський Д. Блаженства Господні (Євангельська правда і «правда» сучасного соціалізму) / Д.Богдашевський // Україна: філософський спадок століть. Хроніка -2000. – Вип. 37-38. – К.: 2000. – С.578-585.
25. Ліницький П. Критичний огляд звичних поглядів та суджень про різні види суспільної діяльності і засади суспільного благоустрою / П.Ліницький // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000.– Вип. 37-38.– К., 2000. – С.556-568.
26. Словарь по этике под ред. А.А. Гусейнова и И.С.Кона. – 6-е изд. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 21.10.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором Возняком С.М.*

THE VIEWS OF IDEA OF SOCIAL JUSTICE OF UKRAINIAN THINKERS OF LATE 19TH -EARLY 20TH CENTURIES

A.O.Makarova

*PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanik,
Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57
tel. +380(342)59-60-15; e-mail: Goutsollac@rambler.ru*

The article is devoted to research of applying the idea of social justice in the works of representatives of Ukrainian Philosophy of Late 19th -Early 20th centuries. The analysis is made in the context of reflecting the peculiarities of the interpretation of social justice in the historical Ukrainian tradition of philosophizing in Ukrainian Philosophy. In the structure of philosophical panorama highlighted of semantic trends, revealing political, economic, religious, ethic and legal aspects of social justice as opposite in their specific character. During the research two groups of thinkers, who developed the idea of social justice, were singled out: social-political thinkers, representing the philosophical-public movement and representatives of professional-academic philosophy (all belong to the teaching staff of St.Volodymyr Kyiv University and Kiev Spiritual Academy). In the philosophic understanding of interpreting the idea of social justice there have been found both different and similar features.

Keywords: *social justice, professional-academic philosophy, publicistic philosophy, political and economic basis of social justice, religious and ethic-legal basis of social justice.*

УДК 124.4:821.161

ББК 87.3 (4. Укр.)

СУСПІЛЬНИЙ ІДЕАЛ МИХАЙЛА ПАВЛИКА**С.М. Возняк**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342)59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua*

Розкриваючи сутність суспільного ідеалу М. Павлика, автор виділяє орієнтацію мислителя на пріоритетність громадівства як форми вільних асоціацій людей і самоуправління. Висвітлюються джерела громадівства, його засади. Зроблено висновок, що ідея “громадівського соціалізму” М. Павлика, як і інших українських мислителів 70-80-х рр. ХХ ст., була альтернативою марксистського “державного соціалізму”.

***Ключові слова:** ідеал, громада, громадівство, “громадівський соціалізм”.*

Успішна соціальна перебудова великою мірою зумовлюється цілеспрямованістю процесу, чітким баченням образу майбутнього, виваженою орієнтацією на нього. Власне йдеться про вибір ідеалу – “уявлення про найвищу досконалість, котра як взірець, норма і мета визначає спосіб і характер діяльності людини або соціальної групи” [1, 231].

У пошуку суспільних ідеалів перебуває сьогодення Україна. На різних рівнях, у різноманітних суспільно-політичних структурах ведуться дискусії про шляхи реформування економіки, форми політичного устрою, зокрема самоврядування, тощо. На нашу думку, у вирішенні цих питань слід орієнтуватися не тільки на європейський досвід, але й власний, український, відображений, зокрема, у соціально-філософській думці. На увагу в даному питанні заслуговує творча спадщина М. Павлика.

Михайло Павлик (1853-1915) – письменник, публіцист, громадський діяч, соратник і однодумець І. Франка. Все своє життя присвятив служінню своєму народові, його боротьбі за соціальне і національне визволення. Як й інших українських мислителів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (М. Драгоманова, С. Подолинського, І. Франка, Лесі Українки та ін.), М. Павлика хвилювала доля України. Він, як і його одnodумці, шукав відповіді на питання, яким має бути її майбутнє, на які взірці, ідеали вона повинна орієнтуватись. В ідеалах мислитель вбачав запоруку несхибного шляху в житті. “...В кого нема за душею ніяких суспільних ідеалів, ніяких справедливо суспільних основ... – писав він, – у того язик мусить у справах суспільно-просвітних вічно крутитись мов млинок на вітрі, а на ділі такий завше скорше сам піде за всякими кривдителями та затемнителями, проти котрих ціле життя воював, наприклад, Шевченко” [2, 322].

Де, у яких суспільних ідеях М. Павлик та інші тогочасні українські діячі намагалися віднайти досконалий образ майбутньої України? Життя і творчість мислителя припадають на часи, коли в Європі йшов інтенсивний пошук шляхів усунення соціальної несправедливості, яку приніс капіталізм, суперечностей між працюючими і працедавцями. Найбільш поширеною доктриною розв'язання цих проблем була соціалістична: спершу соціал-утопічна, ліберально-демократична, а відтак марксистська, соціал-демократична. На соціалізм орієнтувалися представники соціально-політичної думки багатьох країн і народів, у тому числі й українські. Як відзначав один з дослідників українського національно-визвольного руху І. Витанович, українські діячі “в соціалізмі сподівалися знайти здійснення своїх ідеалів – демократії, свободи, соціальної справедливості, однозгідної розв'язки соціального і національного питань” [3, 11]. Ці сподівання зумовили зацікавленість М. Павлика соціалістичною ідеєю, зрештою й участь у соціалістичному русі.

У ХІХ ст. Європа жила під враженням Французької буржуазної революції 1789 р., яка на своєму прапорі проголосила триєдиний ідеал: свобода, рівність, братерство, демократичної революції 1848 р. в Німеччині і Австро-Угорщині, що пробудила народи імперії до національного життя. Остання захопила й Галичину, яка перебувала у складі австро-угорської монархії. Ці події відбилися на суспільно-політичних орієнтаціях населення краю, і, насамперед, її інтелігенції. Ідеалами соціальної і національної свободи захопилися представники різних політичних орієнтацій, у тому числі й ті, кому були близькі ідеали соціалізму – соціальної справедливості, рівності, братерства. До них належав і М. Павлик.

І. Франко в оповіданні “Хома з серцем і Хома без серця” відтворив образ свого побратима і однодумця М. Павлика як людину з “високими ідеалами загального ошчасливлення, з невичерпним засобом декламацій про свободу, братерство і гуманність” [4, 10]. Ці ідеали М. Павлик черпав насамперед у творчості Т. Шевченка. Поява віршів поета в Галичині, писав він, була “правдішньою весною”. Під їх впливом галицька молодь “перший раз стала кріпко думати над незавидною народною долею” [5, 217]. Ідейними джерелами гуманістичного світогляду М. Павлика були також передова російська і західноєвропейська література, наукові і публіцистичні праці М. Драгоманова, а також ідеї соціалізму. У той час в Галичині була відома праця діяча німецького робітничого руху Ф. Лассаля “Труд і капітал”, окремі праці німецьких економістів Ф. Ланге та Г. Шеля, польського соціаліста Б. Лимановського, українського вченого і громадсько-політичного діяча С. Подолинського, теоретиків марксизму К. Маркса і Ф. Енгельса, у яких викривалося соціальне поневолення трудящої людини, засуджувались тодішні соціально-політичні порядки, проповідувалась потреба їх заміни справедливим ладом.

Безперечним є певний вплив марксизму на світоглядні і суспільно-політичні орієнтації М. Павлика. Мислитель був знайомий з окремими працями його теоретиків, зокрема з “Капіталом” К. Маркса, “Маніфес-

том Комуністичної партії”. В газеті “Прага”, яку видавали львівські друкарі, він опублікував некролог “Карл Маркс”, у якому високо оцінив Маркса як мислителя і політичного діяча. Однак, марксизм в цілому і його теорію соціалізму М. Павлик сприймав не ортодоксально. Йому імпонувала демократична сторона марксистського вчення, у якому він добачав суму благородних ідеалів, що виражають інтереси трудящої людини – соціальну справедливість, рівність, братерство людей праці і народів.

Принагідно зауважимо, що ставлення М. Павлика до марксистського соціалізму є характерним для українських мислителів другої половини XIX – початку XX ст., що сповідували соціалістичну ідею, М. Драгоманова, С. Подолинського, О. Терлецького, І. Франка, Лесі Українки та ін. Про них можна сказати словами упорядника творів І. Франка про марксизм і соціалізм Б. Кравціва, виданих у 1966 р. в Нью-Йорку, що той, тобто Франко, протиставив марксизмові “концепцію широго гуманного соціалізму” [6, 19]. Це був “соціалізм з людським обличчям”. Українські мислителі, в тому числі й М. Павлик, приймали в соціалізмі лише те, що відповідало інтересам людини, і відкидали все, що їм суперечило. Особливо вони засудили марксистську концепцію “державного соціалізму”, протиставивши їй ідею “громадівського соціалізму”.

Концепція “державного соціалізму” ґрунтувалася на одному з головних постулатів марксизму – диктатурі пролетаріату. Відповідно до цього постулату соціалістична держава, за словами І. Франка, мала би бути “панею” над життям людей, перетворити його в “добре заведений годинник”, а розрекламована марксистами “народна держава” “сталася би величезною народною тюрмою” [7, 341]. Це добре розумів не тільки І. Франко, але й М. Павлик та інші українські громадівці.

Як альтернатива “державного соціалізму” ідея “громадівського соціалізму” спиралася на засади свободи людської одиниці, самоуправління добровільних об’єднань громад – федерації. На нашу думку, ця ідея не була привнесена із зовні, а має власний, саморідний ґрунт. Громадівство як форма суспільного життя коріниться в ментальних особливостях українського народу, його національному характері. Ще в середині XIX ст. один з діячів Кирило-Мефодіївського товариства, історик і етнограф М. Костомаров, який здійснив одну з найфундаментальніших спроб дати “модель” українського народного характеру, відзначав в українців такі ментальні риси, як “особиста воля” і “добровільне товариство людей” – “громада” [8, 320-321]. Українські дослідники XX ст. В. Янів, О. Куличичський, В. Цимбалістий, С. Ярмусь, В. Хромова та інші відзначають історично зумовлену тягу українців до “малого гурту”, їх добровільного союзу [9, 31].

Фундатором “громадівського соціалізму” слід вважати М. Драгоманова. У “Передньому слові” до альманаху “Громада” (1878), який спільно видавали М. Драгоманов, М. Павлик та С. Подолинський, було сказано: “... От дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, склались з ... вільних людей, котрі по волі походились до спільної праці

й допоміжні вільні товариства – то єсть та ціль, до котрої добиваються люди... Ціль та зветься *безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей й товариств*” [10, 374]. Основою всіх можливих соціальних порядків, вважав М. Драгоманов, має стати індивід з його волею. Такий порядок утворюється не системою державного управління, а вільними асоціаціями, що їх створюватимуть самі індивіди. Прихильниками громадівського ладу були також С. Подолинський, І. Франко у 70-80-х роках. У цей же період громадянство було одним із соціальних ідеалів М. Павлика.

Можна, на нашу думку, стверджувати, що М. Драгоманов, С. Подолинський, І. Франко, М. Павлик та інші українські мислителі на рубежі 70-80-х років XIX ст. намагалися перенести соціалістичну ідею на український ґрунт, сполучивши її з ідеєю громадянства. Справа в тому, що загалом принципи громадянства співпадають із соціалістичною ідеєю (звісно, європейського кшталту). Громадянство ґрунтується на визнанні верховенства людини та її свободи, рівності, добровільної спілки людей, спільної праці і спільній власності. “... Від того основного принципу громадської спільності, – підкреслював І. Франко, – робітники й зовуть себе *громадівцями* (соціалістами)” [11, 137]. Щодо соціалістичної ідеї, то вона, за І. Франком, “прагне до загальної свободи всіх людей, до їх рівності ... до найтіснішого збратання (федерації) людей з людьми і народів з народами як вільних з вільними і рівних з рівними” [12, 50].

Таке співпадання базових цінностей громадянства і соціалістичної ідеї не могло не позначитися на ставленні окремих українських діячів до соціалізму. В липні 1893 р. у промові на зборах радикального товариства “Народна воля” в Коломиї І. Франко, говорячи про себе і М. Павлика, заявив: “... Ми стали соціалістами. Нас манила спільність людей, громад, країв” [13, 21].

Саме як “спільність людей, громад, країв” М. Павлик уявляв майбутнє суспільство. Про це він відверто заявив на засіданні окружного суду в Коломиї 2 січня 1886 р.: “Будущу людську спільність представляємо яко вільний зв'язок – федерацію вільних осіб і товариств” [14, 16]. Причім слід зазначити, що федералізм М. Павлика мав суттєву відмінність від драгоманівського. М. Драгоманов у структурі федеративного союзу не відводив місця нації, за що його критикував І. Франко, відзначивши, що у того в “духовнім арсеналі не було поняття нації” [15, 438]. М. Павлик же у федерації людей і товариств бачив вільний зв'язок “більших моральних людських одиниць - народностей” [14, 16]. Якщо М. Драгоманов недооцінював роль національного чинника, то М. Павлик надавав йому значення підвалини громадівського руху. На згаданому нами суді він заявив: “...Практично стоялисмо й стоїмо на ґрунті української народності” [14, 17]. Це дає підстави для висновку, що громадівський федералізм М. Павлика, рівно як і І. Франка, був значно ширшим від драгоманівського. Принципи життя громад (вільний розвиток,

самоуправління) та відносини між ними (рівноправність) він переносив на нації і національні відносини.

Говорячи про громадівство М. Павлика, слід мати на увазі, що він зазнав еволюції від соціаліста-федераліста до державника-самостійника. Рубежем цієї еволюції є заснування у 1890 році Русько-української радикальної партії.

Громада, в уявленні М. Павлика, – добровільна спілка людей, що ґрунтується на спільності праці і власності, рівності і самоуправлінні. Саме така форма суспільної організації, як вважав він, становитиме за поруку вільного розвитку особистості, її духовного прогресу, розвитку всіх здібностей і нахилів.

Головним принципом життя громад (за М. Павликом) є волевиявлення у всіх сферах життя – економічній, соціально-політичній, культурно-освітній. “Кожна хліборобська або ремісницька громада (то є всі чоловіки, парубки, жінки і дівчата), – писав він у статті “Друкований лист до всіх русинів в Галичині” (1880), – має право по-своєму впорядковувати свої справи... Цілий край повинен складатися з самих таких громад, що тільки добровільно пристають один з одною до спілки в своїх справах” [16, 355]. Управляють краєм вибрані від громади “післанці або урядники”, які “мусять робити тільки то, що їм скажуть їх громади”. Причём члени громади “можуть їх (тобто посланців і урядників – С.В.) скинути в кожній хвилі” [16, 335]. Члени громади мають не тільки право обирати, але й право бути обраними до органів самоврядування: “...Кожна людина в громаді може бути вибрана послом або урядником” [16, 335].

Однією з головних ознак волевиявлення у житті громад є свобода і рівність. Насамперед, – це свобода бути господарем засобів виробництва: “Народ ухвалює: *вся земля – мужикам, вся фабрики і міста – робітникам*” [1, 334]. Далі, свобода вибору сфери діяльності: “Кожна людина в громаді може братися до такого ремесла, якого схоче, перемінити його, коли сама схоче” [16, 329]. І, нарешті, свобода в галузі освіти і навчання має залежати не від урядових інституцій, а “тільки від сумління й розуму самих професорів, котрі повинні в’язатися у цілім краю у вільні спілки (федерації), що мали би збиратися для наради над тим, аби укладати ліпші книжки, придумувати ліпший спосіб до науки та радити тільки, а не розказувати вчити в школах сяк або так” [16, 329]. Щодо рівності, то вона, за М. Павликом, має охоплювати всі сфери життя і діяльності – сім’ю, економічні та політичні стосунки: “... Загалом кожна людина мусить мати рівне право в родині, громаді і краю” [16, 335]. Причём рівноправність стосується людей, незалежно від національної, конфесійної чи станової належності: “Кожна людина кожної віри, народу і стану має право робити на ґрунті або фабриці в тій громаді, в котрій захоче і яка її прийме” [16, 334].

Як бачимо, у цих поглядах М. Павлика на громадівство, поряд з раціональними міркуваннями, є й наївно-утопічні. Це, на нашу думку, можна пояснити тим, що його “Друкований лист” був розрахований на

простих людей, селян і робітників, і автор намагався зробити свої погляди дохідливими до читача. А в цілому, як вірно відзначає В. Костюк, у його політичних поглядах “знаходимо багато того, що сьогодні називаємо громадянським суспільством, до побудови якого прагне Україна” [17, 126]. Ці погляди можуть слугувати сучасному політичному у підходах до розбудови української державності.

Поряд з ідеалами свободи і рівності “громадівський соціалізм” М.Павлика спирався також на ідеал братерства. Мислитель був послідовним гуманістом-інтернаціоналістом. Він дотримувався переконання, що “справа робітних людей кожної віри й кожного народу – одна”, тому “межи нами всіма повинна бути одна вільна спілка і одна рада” [18, 201]. Солідарність “робітних людей” незалежно від національної і релігійної належності, їх братерство М. Павлик розглядає не лише як загальнолюдську цінність, але й як власний ідеал. У листі до М. Драгоманова 3 березня 1886 року він признався: “Мій ідеал – товаристськість, братство” [19, 67].

М. Павлик торкнувся і такого пекучого питання тих часів, як становище жінки в суспільстві. Він одним з перших поставив питання про соціальну рівність жінки, її економічну незалежність в сім’ї, любов, вільну від насильства, майнової залежності. Жінка – рівноправний член громади, вільна у виборі свого способу життя. “Наш ідеал жінки – заявляв він від імені радикальної партії – жінка людина: жінка самостійного удержання, жінка – товаришка мужчини, добра й образована мати, жінка праці і науки” [20, 117]. Мислитель розглядав “жіноче питання” як складову питання соціально-політичного.

Соціалістично-громадівські уподобання М. Павлика не заслоняли перед ним національних проблем життя народу. Йому боліло багатовікове поневолення українського народу чужоземними державами, розчлентування українських земель. Його національний ідеал – незалежна соборна Україна. На вечорі пам’яті М. Шашкевича, проведеному у Львові 24 червня 1876, року молодий М. Павлик наголосив на тому, що “етнографічна праця”, тобто діяльність, спрямована на пізнання життя народу, “покаже нам, що Галичина та Україна - одно”. Звертаючись до присутніх, він пророче заявив: “... Маючи за собою весь малоросійський народ, виборемо єму разом з ним таке місце в світі, яке колись мусить вибороти совість і думка усім темним робучим масам не лише в Європі, але й на цілій землі” [21, 321-322]. Зауважимо, що це було сказано в період захоплення М. Павликом соціалістичною ідеєю.

За переконанням М. Павлика, національна незалежність сама по собі не приходить, її потрібно здобувати у боротьбі. Посилаючись на історичний досвід, він писав: “Всю нашу націю повинен би пхнути до боротьби просто звірячий інстинкт – інстинкт самозбереження, котрий метав же колись маси нашої нації на татар, турків, поляків, москалів – та й доказував чудес. Добути або дома не бути – оці мужні слова ... запорозьких козаків ... повинні стати відтепер одиноким політичним окликом України” [22, 8-9].

М. Павлик передбачав, що незалежність поневолених народів Слов'янщини, в тому числі й українського, нерозривно зв'язана з крахом великих імперій. У вже згадуваному нами виступі в коломийському суді 2 січня 1886 р. він заявив: "... Вільна Україна, як і вільна південно-західна Слов'янщина, повстати буде мусіла на руїні Австрії, так і на руїні деспотичної Росії" [14, 347]. Викликає подив далекоглядність мислителя, глибоке розуміння ним історичних процесів, діалектики світового розвитку.

Суспільний ідеал М. Павлика – єдність ціннісних пріоритетів народу – вільний розвиток особистості, рівність і самоврядування, братерство людей і народів, національна самостійність. Дані цінності й сьогодні залишаються ключовими в розбудові української державності, національного і духовного відродження.

Література

1. Ідеал //Філософський енциклопедичний словник. –К., 2002. – С.231.
2. Павлик М. Поминки Шевченка у Кракові / М.Павлик // Твори. –К., 1985. – С.314-322.
3. Витанович І. Соціально-економічні ідеї у змаганнях галицьких українців на переломі XIX-XX вв./ І.Витанович – Мюнхен, 1970. -246 с.
4. Франко І. Хома з серцем і Хома без серця / І.Франко // Збір. творів: У 50-ти т. – К., 1979. – Т.22. – С.7-29.
5. Павлик М. Про русько-українські народні читальні / М.Павлик // Твори. –К., 1985. – С.159-283.
6. Кравців Б. Суспільно-політичні погляди Івана Франка і радянське франкознавство / Б.Кравців // Іван Франко про соціалізм і марксизм. – Нью-Йорк. – 1966. – С.3-28.
7. Франко І. Що таке поступ? / І.Франко // Збір. творів: У 50-ти т. – К., 1986. – Т.45. – С.300-348.
8. Історія філософії України. – Хрестоматія. – К., 1993. – 559 с.
9. Українська душа. –К., 1992.
10. Історія української філософії. – Хрестоматія. – К., 1993. – 559 с.
11. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // Збір. творів: У 50-ти т. – К., 1986. – Т.45. – С.76-139.
12. Франко І. (Що таке соціалізм). – Там само. – С.44-55.
13. Возняк М. З життя і творчості Івана Франка / М.Возняк. – К., 1955. - 304 с.
14. Павлик М. Оборона М. Павлика перед окружним коломийським судом 2 січня 1886 р. / М. Павлик // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Чернівці, 1912. – Т.V. – С.7-16.
15. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова //Збір. творів: У 50-ти т. – К., 1986. – Т.45. – С.423-438.
16. Павлик М. Друкований лист до всіх русинів в Галичині // Пропавший чоловік. Оповідання, повісті, публіцистика. – Львів, 1983. – С.322-335.

17. Костюк В. Михайло Павлик: не останні штрихи до портрета. – Косів, 2003. – 186 с.
18. Павлик М. Письмо до робітничих людей що на Львівському вічу з дня 29 червня 1883 // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Чернівці, 1911. – Т.IV. – С.201-202.
19. М. Павлик до М. Драгоманова (3 березня 1886 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Чернівці, 1912. – Т.V. – С.67-69.
20. Цит.: Денисюк І. Михайло Павлик. – К., 1960. – 168 с.
21. Павлик М. Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині // Пропаший чоловік. Оповідання, повісті, публіцистика. – Львів, 1983.– С.295-322.
22. Павлик М. Передмова до брошури М. Драгоманова “Пропаший час. Українці під московським царством (1654-1876)”. – Львів, 1909. – С.8-9.

*Стаття поступила в редакційну колегію 03.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором Скальською Д.М.*

THE SOCIAL IDEALS OF MYHAJLO PAVLYK

S. M. Voznjak

*PreCarpathian National University named after Vasyl Stefaniuk,
Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57
tel. +380(342)59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua*

Revealing the essence of the social ideal of M. Pavlyk, the author highlights orientation thinker priority communalism, as a from of free associations of people and government. Highlights sources of communalism, its principles. It was concluded that the ideal of “hromada’s socialism” M. Pavlyk, as well as other thinker 70-80-years XX-th century was an alternative to the Marxist “state socialism”.

Key words: *ideal community, communalism, “hromada’s socialism”.*

УДК 1(091)(477): 821.161.1

ББК 87.3(4 Укр)

ІДЕЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

М.Ю. Голянич

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342)59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua*

У статті на основі аналізу творчості М. Гоголя показано його підхід до розуміння співвідношення людини й суспільства, висвітлено центральну Гоголівську ідею – гармонізації суспільних відносин через “оживлення душі” людини та “християнізацію життя”, підкреслено українськість мислителя та його образне вираження ідеї України.

Ключові слова: *ідея, людина, душа, корисна праця, гармонізація життя, суспільство.*

Дослідження творчої спадщини та життєдіяльності Миколи Гоголя за своєю глибиною та хвилеподібною активізацією, плідністю міждисциплінарних пошуків, зростанням кількості публікацій особливо в ювілейні роки конституювалися в окрему синкретичну галузь “Гоголезнавство”. У ньому відзначаються вагомим внеском сучасні українські дослідники і розмаїттям тематики та новизною підходів автори “Гоголезнавчих студій” Ніжинського педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Духовно-культурним пам’ятником до 200-ліття від дня народження письменника можна б назвати семитомне видання його творів українською мовою завдяки науковій спільноті Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України. “Набирає силу процес, – слушно відзначив відомий гоголезнавець Ю.Я. Барабаш, – перерізування і пересмислення Гоголевої спадщини під оглядом її поглибленого, позбавленого тиску ідеологічних упереджень та догматичних приписів тлумачення, із врахуванням досвіду західного та екзильного Гоголезнавства, котре раніше відкидалось як “буржуазне” та “націоналістичне” [9, с. 15].

Перевага літературознавчих досліджень, в яких постать М. Гоголя розглядається в “руслі романтизму” (хоча ще М.П. Драгоманов назвав його серед тих, хто “повалив романтизм у Росії” [8, с. 357]), і стереотипного підходу до творчості письменника як здобутку лише російської літератури, до його світоглядної орієнтації й “духовної кризи”, знижує, обмежуючи роллю художника слова, значимість М. Гоголя як мислителя-гуманіста для розвитку російської і української та європейської культур, для утвердження загальнолюдських цінностей. Тому актуалізується вивчення всіх сторін діяльності й творчої спадщини М. Гоголя, зокрема викликають зацікавлення дослідників його філософські, історичні, релі-

гійні, педагогічні, психологічні ідеї, котрі при всій дискусійності тлумачення набувають сучасного звучання. Ще І. Франко, назвавши геніальним М. Гоголя серед визначних діячів, яких дала Україна російській культурі, підкреслив: “Всі ці українці виявили значний вплив на великоруську літературу і в свою чергу сприяли розвитку серед українців гуманних, прогресивних ідей” [16, с. 120].

У складній проблематиці ідейної спрямованості творчості М. Гоголя, його “ідеології”, що “викликала великі суперечки” [10, С. 391], привертають увагу висловлені ним філософські ідеї, висвітлення яких слугуватиме спростуванню несправедливих звинувачень критиками в минулому і упереджених сучасних оцінок “ідейних похибок” визнаного “за одного з найбільших світових письменників 19 віку” [10, с. 391].

Під ідеєю в широкому значенні розуміють основну думку про смисл і сутність розглядуваних явищ чи процесів. “У сучасному філософському мисленні поширеним є тлумачення ідеї як начала внутрішнього конструювання системних утворень” [15, с. 237]. Стосовно художніх творів П. Юркевич, визначаючи ідею як основу, закон, норму явища, розумів під нею “ту одиничну, неподільну й цілісну думку митця, з якої, як живої сили та творчої сутності, народився, розвинувся й зорганізувався у прекрасне ціле його твір” і яка проходить через усі частини твору, пов’язує та “оживлює” їх [19, с. 4]. Аналіз творчої спадщини письменника відкриває можливості зрозуміти його ідеї, визначити їх інтенціональність, значення й вплив на його формування як мислителя і водночас на зміни дійсності. Роль ідей позитивно оцінював М. Гоголь, пояснюючи в листі до О.О. Смирнової головну мету книги “Вибрані місця із листування з друзями”: “Мені хотілось тільки поселити через неї в голову ідеал можливості робити добро, тому що є чимало істинно доброзичливих людей, які змучилися від боротьби і засмутились думкою, що нічого не можна зробити. Ідею можливості, хоча й віддаленої, треба носити в голові, тому що з нею, як із світильником, все ж таки відшукаєш щось зробити, а без неї зовсім залишишся в потемках” [7, с. 263].

При цьому він застерігав від абсолютизації ідеї, щоб не відриватися від реальності життя. Окремі ідеї, висловлені автором в різних формах, іноді сприймаються сучасниками як незрозумілі, утопічні через їх спрямованість у далеке майбутнє й оцінюються як хибні, хоча вони просто інші за своєю прихованою сутністю. Тому доцільно замість поділу на “правильні” чи “хибні” ідеї говорити про оригінальність, самобутність письменника-мислителя, що виразив якусь нову чи вже відому ідею в новій художньо образній формі на відміну від глибокого обґрунтування у філософських чи наукових працях. М. Гоголь формувався як мислитель, засвоюючи та переосмислюючи суспільні ідеї, безперервно ще з юнацьких років самовдосконалюючись у пошуках центральної ідеї та орієнтирів своєї життєдіяльності на “служіння всій Русі”.

В.Г. Короленко, назвавши М. Гоголя “тільки письменником”, вказував на загальну “громадянську наперед задану ідею, яка “полягала в тім, щоб у кріпосницькій Росії знайти важіль, котрий міг би вивести її з тодішнього становища. А оскільки все зло заключалось не в устрою, а тільки в душах, то, очевидно, потрібен такий важіль, котрий, не зачіпаючи форм життя, міг би чудесним способом зрушити з місця вся руські душі, пересунути в них моральний центр ваги від зла до добра ... Гоголь мріяв, що він, художник, дасть в ідеї той досвід, по якому потім піде вся Росія”, що він хотів вказати в народі сили, “готові для великого руху” стати всім “добрими християнами”, бо тільки “голос любові” “може внести примирення в усі верстви держави”. Але Гоголь, мов, налякався “страшної правди”, тому “під впливом хибних ідей, що розвинулись у відриві від життя, він зрадив власному генію...” [5, с. 302, 309].

Подібні оцінки давали сучасники, зокрема В.Г. Белінський, котрий спочатку позитивно відгукувався на перші Гоголівські твори, як “сміх крізь сльози” на кріпосницький лад, а в 1847 р. засудив “хибні релігійно-реформаторські ідеї у книзі “Вибрані місця із листування з друзями”. Досліджуючи творчість М. Гоголя як релігійного мислителя, В. Зінківський вважав, що у нього було декілька центральних ідей, але вони не склалися “в цілісний і завершений світогляд... тому, що проблематика, якою він був зайнятий, була складнішою, аніж це здавалося йому, аніж це здається багатьом і нині”, що в центрі ідейних шукань письменник ставив ідеал “прекрасної людини” [12, с. 413, 414].

На думку сучасного гоголезнавця П. Михеди, в комплексі ідей перетворення світу й відродження Росії, що привернули увагу М. Гоголя на протигагу ідеям богоборчої епохи Просвітництва, викристалізувалась його ідея апостольства, яку намагався втілити в останній період життєтворчості. “Гоголь ... до всього доходив власним розумом, ... тому й потребував інформації про сучасний світ. ... І у вируючому ідеями й рухами Парижі, й у сконцентрованому на вічності Римі він шукав відповіді на свої “прокляті” питання. І знаходив власне їх рішення, – пише дослідник, підкресливши, що “Тоголь бачив себе апостолом нової діяльної віри, що мала привести до Преображення сучасну людину...” [14, с.16-17, 23]. Але “...ідея, що вела його життєвою дорогою, була осміяна російським суспільством” і тому “апостольський проєкт” зазнав краху, що стало “особистою катастрофою для Гоголя”, котрий “зробив своє життя заручником високої мети власного слова”, – висновує П. Михед своє міркування про негативний вплив зовнішніх суспільних факторів на спроби М. Гоголя реалізувати свою ідею “проповідника нового християнства” [14, с.23, 30]. Російські мислителі, що орієнтувалися на загальне – суспільство, державу, не зрозуміли сутності ідейних пошуків, світоглядної орієнтації М. Гоголя на вищі духовні цінності, не сприйняли його заклик “вдивлятися в душу”, відкривати в ній любов, бо сама людина є витвором Божої любові. У своїй творчості письменник підняв-

ся до філософського осмислення проблеми людини та пошуку глибинних шляхів самореалізації людини як духовної істоти. Лише поодинокими були ті, хто більш справедливо оцінювали М. Гоголя як мислителя. Його сучасник П.В. Анненков після зустрічі в Парижі 1846 р. відзначив: “Гоголь постарів, але набрав особливого роду краси ... мислячої людини. ... Це було обличчя філософа” [1, с. 105].

Гуманістичну спрямованість ідейних пошуків М. Гоголя підкреслив Т. Шевченко, зізнаючись, що дуже жалкує, бо не познайомився особисто, але “завжди читав Гоголя із насолодою”. В листі із Оренбурга до В.М. Рєпніної 7 березня 1850 р. Т. Шевченко писав, що захоплюється зміною її думки про Гоголя, зрозумінням його “християнської мети”, бо “Гоголь – істинний знавець серця людського! Наймудріший філософ!”, перед ним “треба благоговіти, як перед людиною, обдарованою найглибшим розумом і найніжнішою любов’ю до людей” [18, с. 268, 267].

М. Гоголя як філософа найповніше представлено у наукових студіях історика української філософії Д. Чижевського та його учня Л. Миколаєнка. Вони назвали його разом із Г. Сковородою тими, “хто ставить проблеми” що “найбільше наближувалися до “ідеалу внутрішньої гармонії” [17, с. 12, 18]. “Ключ до світу Гоголь знайшов у власній душі, де його знаходили великі філософи”. “На думку Гоголя, ... треба вносити у світ гармонію, добро, красу, працювати над тим вічним, що є найдорожче для нас”, – писали автори, підкресливши, що він “... перейнявся ідеєю вказати на цю високу мету життя...”, “оживити душі” і в цьому “стоїть необмежений оптимізм Гоголя, віра, що все йде, що все направляє на добро” [17, с. 88, 89, 101]. Таким чином автори через призму релігійності письменника розкривали етичні, естетичні погляди й дотично звернули увагу на поставлену М. Гоголем проблему співвідношення людини й суспільства. Хоча у XIX столітті було поширеним державоцентристське розуміння суспільства, М. Гоголь вже акцентував увагу на людину, поставивши її перед спільнотою. Він вважав критерієм сенсу життя – щастя людини, тому й добродійність, служіння на спільне благо – основною засадою діяльності людей. Ще замолоду вирішив “розпочати працю важливу ... задля щастя громадян”, “зробити хоч найменшу користь через служіння народові, “всій Русі”. Романтично витворивши “Петербурзьку легенду” про європейську столицю, М. Гоголь пов’язав з нею особисті сподівання на самореалізацію і водночас можливість прислужитись “оновленню” Росії і таким чином допомогти своєму народові у просвітництві, культурі, “виклопотати Малоросії звільнення від всіх податків”. Ще в Ніжині завдяки інтелектуальній атмосфері українських мислителів М. Гоголь почав задумуватися про майбутнє, як пояснив у “Авторській сповіді”, раніше всіх ровесників, які “думали ще про ігри”, увірував, що “мене очікує широке коло дій і що я зроблю навіть щось для спільного добра” [6, с.436]. Сократівська ідея добродійності спрямовувала думки, як зізнавався у листі до матері вісімнадцятирічний

Микола, у майбутнє, яке пов'язував із Петербургом. Але “Петербург мені здався зовсім не таким, як я думав, – я уявляв його набагато красивішим, величнішим” [7, с.28], писав матері молодий М. Гоголь, відзначивши дорожнечу петербурзького життя. Петербург з усіма контрастами та впливами створює соціокультурний простір, в якому окрема особистість відчужується. Тому “Петербурзька мрія” М. Гоголя розвіялася під впливом реалізму життя і змінилася ідеєю Києва, куди намагався втекти письменник від “північного клімату”. Напередодні 1834 року М.Гоголь роздумуючи про майбутнє, порівнював Петербург із Києвом: “Де відзначу я тебе великими трудами. Чи серед цієї купи накиданих один на другого будинків, гримучих вулиць, кипучої меркантильності, цієї безобразної купи мод, парадів, чиновників, диких північних ночей, блиску й низької безбарвності? Чи в моєму прекрасному, прадавньому, обожнюваному Києві, увінчаному багатоплідними садами, оповитому моїм південним, прекрасним, чудовим небом, чарівними ночами, де гора обсіпана кущами із своїми ніби гармонічними урвищами, і підмиваючий її мій чистий і швидкий, мій Дніпр. Чи там?” [6, с. 16, 17].

У листі до М.О. Максимовича в липні 1833 р. М. Гоголь писав: “Киньте насправді кацапію, та їдьте в гетьманщину. Я сам думаю те ж зробити і наступного року махнути звідси. Дурні ми... Для чого і кому жертвуємо всім. Їдьмо! Скільки ми там назбираємо всякої всячини” [7, с. 63]. Він висловив сподівання: “Так, це славно буде, якщо ми займемо з тобою Київські кафедри. Багато можна буде зробити добра”. Київ “нехай перетвориться в руські Афіни, богоспасаєме наше місто!” [7, с. 68, 71]. Мріючи про “нове життя серед такого хорошого краю”, про оновлення сил, через кілька місяців повідомляв: “Тепер я зайнявся за історію нашої єдиної, бідної України. Ніщо так не заспокоює, як історія. Мої думки починають литися тихше й стрункіше. ... Мені здається, що я напишу її, що я скажу багато того, чого до мене не говорили” [7, с. 66]. М.Гоголь не дочекався призначення у Київський університет, очевидно через “малоросійство”, як його сприймали в Петербурзьких колах, про що вказав П.В. Анненков, згадуючи факт передачі Гоголю задуму “Ревізора” і “Мертвих душ” Пушкіним, який не зовсім охоче поступився своїм надбанням... і в колі своїх домашніх говорив, сміючись: “із цим малоросом слід бути обережним...” [1, с. 49]. Хоча “Київський задум” не здійснився, зате засвідчив оформлення більш чітко ідеї України, яка раніше образно виражалася в художніх творах “Вечори на хуторі біля Диканьки”, “Тарас Бульба” та інших. “У творчості Миколи Гоголя відродилася, постала, мов казковий птах Фенікс, забута, упосліджена, колоніально пригнічена Україна і відкрилася своєю могутньою духовною енергією, спрямованою на неминучий вихід із хаосу буття на простір набуття національної гідності” [11, с. 7]. Ця ідея України поряд з іншими спрямовує думки М. Гоголя до пошуку внутрішньої самоідентичності та усвідомлення своєї місії як мислителя-пророка. Він, перебуваючи в єв-

ропейських країнах, називає себе українцем, хоча в листі із Франкфурта до О.О. Смирнової в грудні 1844 р. на її запитання відповідав: "...сам не знаю, яка у мене душа, хохлацька чи руська, знаю тільки те, що ніяк би не дав переваги ні малоросіянину перед росіянином, ні росіянину перед малоросіянином. ...Обидві природи щедро обдаровані Богом..." [7, с.214]. Письменник не вип'ячував національні відмінності, а шукав спільне й особливе у національних характерах українців і росіян, підкреслюючи, що справжню національність слід бачити не в зовнішніх формах (в "сарафані"), а в самому духові народу. Він висловив цікаві думки щодо історії та особливостей формування українського народу в процесі перетворення "мирних слов'янських поколінь" у войовниче об'єднання козаків для захисту своїх земель від східних кочовиків і водночас піднявся до узагальнення всесвітньоісторичних процесів. Уся історія людства супроводжується його боротьбою з природою і велетенськими перешкодами. Тому неодноразово висловлював письменник думку про врахування природніх чинників, географічного середовища, навіть клімату при розгляді соціальних процесів. Сприятливі чи несприятливі природні умови впливають по-різному на людину, народ, його добробут, на прояв позитивних чи негативних рис людей. Земля, природні ресурси найчастіше стають об'єктами боротьби, навіть зумовлюють абсурдні війни, коли завойовник кидає всі сили держави на загарбання клаптика землі, на якому навіть "ніде посадити картоплю" [3, с.18]. Заради землі проявив зажерливість навіть священик, який уже "зашахрував чималий шмат" від маєтку матері М. Гоголя, який звертається в листі до П.П. Косяровського захистити її від таких грабіжників [7, с. 28]. Через кілька років письменник писав І.І.Дмитрієву: "... мені сумно було дивитись на розладнане господарство моєї матері, бо в цьому родючому краю "народ бідний, маєтки зруйновані", а поміщики замість "братись за мануфактури та фабрики"... , з горя тільки й полюють зайців" [7, с. 52, 53]. Характер впливу природніх чинників залежить від людей, бо "старосвітські поміщики" на своїй малоросійській землі зберегли свої національні традиції, "простосердечні прізвища" (Товстогуб) на противагу тим "низьким малоросіянам, які видираються із дігтярів, торгашів, наповнюють, як саранча, палати й присутствені місця, здирають останню копійку із своїх же земляків, наводняють Петербург ябедниками, наживають на решті капітал й урочисто додають до прізвища свого, що закінчується на "о" склад "въ" [3, с. 7], – констатував М. Гоголь, вказавши на прискорення деформації людських якостей у чужому природному середовищі. Він висловив цікаву думку про те, що "положення землі впливало на цілі нації, дало особливий характер, дало одному народу всю діяльність життя, інший засудило на застій, мало вплив на норози, звичаї, правління, закони" [6, с. 36]. При цьому письменник ще у ХІХ столітті висловив актуальну й тепер екологічну ідею: "форми землі священні й зміна їх неминуче накличе нещастя на народ" [6, с. 37]. Людина посту-

пово стає вище природи, яка перетворюватиметься в предмет мистецтва, передусім в Європі під “високим генієм християнства”, – прогнозував М.Гоголь [6, с. 46].

У природі діє закон гармонії, “йде все в лад і мудро”, як наголосив письменник, а люди через метушню вносять безлад, безглуздя, що й ускладнює суспільний розвиток. При цьому М. Гоголь, вивчаючи історію, збираючи матеріали із всесвітньої та історії України, намагався пояснити становлення людства як безперервний процес, в якому кожен народ відіграє неповторну роль в своєму піднесенні і послабленні під впливом внутрішніх і зовнішніх сил і який представляє собою чередування певних історичних подій. Він доводив вирішальний вплив внутрішніх сил, серед яких релігія, ідеї, віра, освіченість, на піднесення ролі народу і зміцнення держави. Народ в свою чергу може спричинити нові зміни, вплинути на хід історичних подій, як це зробило українське козацтво – “одне із знаменних явищ європейської історії” [6, с. 55].

Письменник, показавши взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників суспільного розвитку, прийшов до висновку про суперечливе поєднання тенденцій змінюваності із “вічними” засадами суспільного життя– стремління до гармонії. М. Гоголь, визнаючи закон змінюваності у природі й суспільстві, розмежовував зміни впорядкування, що приводять все до ладу, і зміни, наслідком яких є хаос, “безлад”. Перевороти, соціальні потрясіння не приводили до виправлення натури людини, яка залишається лживою, “неправдивою”. Тому він відкидав критику В.Г.Белінського – прихильника насильницьких дій, який признавався, що якби був царем, то став би “тираном в ім’я справедливості”, бо людей ... насильно треба вести до щастя”. ... Белінський таврував Гоголя зрадником, проповідником рабства, – так писав російський філософ М.О. Бердяєв, назвавши Белінського попередником більшовицької моралі [2, с. 34, 35]. М. Гоголь, спростовуючи “розлютованого критика” В.Г.Белінського, аргументував: “Ви говорите, що врятування Росії в Європейській цивілізації. Хоч би ви визначили, що треба розуміти під назвою Європейської цивілізації, яку бездумно повторюють всі. ... Тут ... такі руйнівні, знищувальні початки ... Європейська цивілізація стала примарою. ... нинішні комуністи й соціалісти пояснюють, що Христос повелів віднімати майно і грабувати тих, які нажили собі багатство. Спам’ятайтесь!” [7, с. 322]. Цивілізація, про яку говорив В.Г.Белінський, орієнтує людей на погоню за таким багатством, щоб “насолодитися всіма комфортами”, зауважив М. Гоголь, підкресливши, що суспільство змінюється, й недоречно критику хвалитися знаннями про це явище, щоб “ручатись за цього щохвилино мінливого хамелеона?” [7, с. 325]. Ні реформи, ні особлива література, ні безпорядки, ні “гарячі голови” не “перевиховують суспільство”, бо воно “твориться само собою, суспільство складається із одиниць. Потрібно, щоб кожна одиниця виконала повинність свою. Треба нагадати людині, що вона зовсім не матеріальна

скотина, але високий громадянин високого небесного громадянства”, – переконував М. Гоголь [7, с. 326]. Тому починати зміни позитивні треба із конкретної людини, щоб змінилось на краще й суспільство.

Своє покликання “добре вплинути на суспільство” М. Гоголь виразив у головному творі “Вибрані місця із листування з друзями”, яким сподівався повернути багатьох до того, що “має бути вічне” й незмінне, бо в книзі моєї справа душі” [7, с. 276]. Мислитель у оригінальній художньо-образній формі епістолярного жанру міжособистісного спілкування висловив центральну ідею гармонії у співвідношенні людини й суспільства, головною умовою реалізації якої визначив “дух і індивідуума, і народу”. Він закликав відчувати гармонію в собі і в світі, працювати над тим, що є найдорожче і привносить в життя добро й любов. Все, що порушує гармонію в людині і навколо неї треба усувати. Тому ще в Ніжині М. Гоголь почав спостерігати “безперервні рухи, галас в магістраті, засилля “нікчемних існувателів”. В листі до П.П. Косяровського писав: “Неправосуддя, величезне в світі нещастя, більше всього розривало моє серце. Я присягнув жодної хвилини короткого життя свого не витратити, не зробивши блага. Два роки займався вивченням прав інших народів..., тепер займаюсь вітчизняними ...” [7, с. 23]. “В історії нашого народу, – підкреслював в листі до А.М. Вільгорської, узагальнюючи спостереження про негативні явища, – ... розпуста, безпорядок, смути, темні породження невігластва, так само як розбрат і різні незгоди були у нас ще можливо в більшій мірі, ніж де-небудь” [7, с. 301]. Все потворне в людині розширюється до соціального зла, яке нівелює людське і постає у збірному образі чорта. Заслугою М. Гоголя вказав Д.С.Мережковський є те, що першим побачив чорта без машкари, зрозумів страшенність “звичайного паскудства”, показав це обличчя не фантастичним, а реальним “людським”, ... обличчям натовпу, ... майже нашим власним обличчям у ті хвилини, коли ми не насмілюємося бути самими собою і погоджуємось бути “як усі” [13, с. 299]. До порушення гармонії веде спокуса багатством – основна хвороба людей, що виявляється в стяжательстві, черствості, жадібності й спричиняє злодіяння. Зовнішні фактори – несправедливість, спотворення суспільних відносин, авторитарність і закостенілість державного ладу, війни, пригноблення та інші впливають негативно, порушують соціальну структуру (козаки гинуть і по кожному “заплаче стара мати”, втрачаючи синагодувальника, захисника сім’ї), ведуть до роздвоєння особистості, нелюдських вчинків, цинізму (шлюб став вигідною оборудкою, бо дворянин або купець – кращий жених, а наречена – на те й товар, щоб дивитись), породжують підлість, ницість (нелюди мають пристрасть напаскудити ближньому без всякої причини), жорстокість, скупість, здирництво, ошуканство (поміщики морять голодом кріпаків чи перепродують навіть мертві душі, а Чичиков, засвоївши батькову настанову “все проб’еш на світі копійкою”, ще на таможні збагатився, став купцем, ко-

ристоклюбним “набувальником”), жадібність (управителі “тепер всі грішать”, думають не про державні справи, а збирають хабарі, що стало звичним навіть для тих, хто від народження не був безчесним), зрадництво (свій свого продає, забуваючи інтереси народу, рідну мову), розбещеність через підступний обман, мерзенні дії для збуту поганих товарів. Втрата людських якостей пов’язана з дезорганізацією суспільних верств і відносин між ними (як коти із собаками гризуться дворяни, купці між собою, селяни, “навіть чесні і добрі люди між собою в розбраті. Все пересварилось”) [6, с. 272], ті люди, що живуть тільки через одну стіну, здається, ніби живуть за морями [6, с. 276], – констатував загальне відчуження письменник. Він показав, що люди втрачають свою сутність, унікальність, перетворюються в натовп, що відбувається “оречевлення людини”, бо замість особистості важливіші зовнішні атрибути (ніс, бакенбарди, вуса, шинель, манера), бо “дворова дівка”, “кучер тверезий” продаються так, як і коляска чи кінь, бо “маленька людина” безлика і втрачає людську гідність.

Виявлені порушення гармонії в суспільстві, на думку М. Гоголя, треба не тільки показувати, але й шукати шлях і засоби гармонізації суспільного життя. Одним з таких найвпливовіших засобів вважав сміх, що має велику силу впливу на викорінення негативних явищ. Усвідомивши себе “сатиричним письменником”, він “наважився зібрати в одну купу все погане в Росії..., всі несправедливості, щоб за одним разом посміятися над усім”. Комедію “Ревізор” назвав таким першим твором [6, с. 438]. Постановка п’єси справді викликала бурхливу реакцію: “Всі проти мене, – писав автор М.С. Щепкіну, – чиновники ... кричать, ... поліцейські..., купці..., літератори проти. Представляю, що ж було б, якби я взяв що-небудь із петербурзького життя, яке мені більше і краще тепер знайоме, ніж провінція” [7, с. 97, 98]. Після “Ревізора” відчув потребу, як пояснював письменник, більш повно “вивести множину різноманітних характерів” [6, с. 438]. У поемі “Мертві душі” та інших художніх творах відкрив, на думку М.О. Бердяєва, найгірші сторони російської дійсності, в якій “повно потвор і мармиз”, нелюдського, спотвореного в людині, несправедливості, нерівності в соціальному ладі [2, с. 68]. М.Гоголь зізнався, що дуже вразив поемою О.С. Пушкіна, котрий, хоч завжди охочий до сміху, по завершенні читання перших глав промовив: “Боже, яка смутна наша Росія!”, і тому “став думати тільки про те, як би зм’ягчити те тяжке враження...”, хоча для першої частини поеми потрібно було “саме людей нікчемних”, бо в них зібрані риси від тих, котрі вважають себе кращими від інших, тим самим показати “все паскудство”, щоб викликати “огиду від моїх персонажів, від їх мізерності” [6, с.262]. У письменника виникло внутрішнє незадоволення, бо те, над чим сміявся, ставало сумним. “Сміх крізь сльози” виявився одностороннім засобом для викриття негідних, мізерних рис людини та негативних сторін суспільного життя й тим більш для вирішення головного питан-

ня: не лише виявляти “паскудство” і закликати до його усунення, але яким чином привносити гармонію у світ.

Для цього передусім треба пізнати “ті закони вічні, якими рухається людина і людство взагалі” [6, с. 441], відчутти душу, відкрити в ній живу душу, любов до іншої людини, бо любов – “вітчизна душі”. “Душа зайняла мене всього, – писав М. Гоголь до О.О. Смирнової в грудні 1844р., повторивши через кілька років В.Г. Белінському: ...“... в книзі моїй справа душі”, відповівши, що не чекав від критика, якого вважав доброю людиною, такого сердитого, розлюченого погляду на книгу “Вибрані місця із листування з друзями” [7, с. 276]. Гоголів задум написати таку книгу випливав із ідеї гармонізації, християнізації життя. “Я книгу складав зовсім не для того, щоб сердити Белінських, Краєвських, Сеньковських ... Я дивився всередину Росії..., – пояснював автор в листі А.О. Россету [6, с. 255], бо чесно служити Росії, треба мати дуже багато любові до неї, ... треба мати багато любові до людини загалом і зробитися справжнім християнином в повному розумінні цього слова” [6, с. 439].

Цю свою книгу М. Гоголь назвав ключем до розуміння всієї творчості, бо вказав шляхи оновлення суспільства і людини. Мало хто із його сучасників зрозумів головну ідею гармонізації суспільного життя на християнських засадах, а багато дослідників потрактували книгу як ідейну переорієнтацію, як вираження “духовної” кризи письменника, його утопічну теорію.

Мислитель взяв своїм предметом – життя в його дійсності, постановив “пізнати краще природу людини взагалі і душу”, – без чого нема ясного бачення недоліків і достоїнств кожного народу [6, с. 441]. У книзі багато хиб, самокритично визнав автор, – але “є в ній багато того, що не скоро може бути доступне всім”, щоб її відчувати, треба мати добру душу, що вміє любити повною і глибокою любов’ю [6, с. 466]. Найпершим кроком радив письменник – це пізнати душу, щоб привести її до ладу, а для цього треба ревізувати все, що є в нас, особливо у “душевному городі..., в якому бешкетують наші пристрасті, як погані урядовці, обкрадаючи скарбницю власної душі нашої!”, тому й закликав: “...вигонимо наших душевних шкідників” [4, с. 374, 375]. Положення про самопізнання, самооцінку, самоочищення окремої людини набуває значення ідеї морального вдосконалення суспільного життя. Гармонізація життя відбувається через працю. Приймавши Сквородинівську ідею спорідненої праці, М. Гоголь розвинув її, вказавши на покликання людини в процесі праці “сіяти зерна добра й краси”. Корисна праця дає “душевну радість, тривке становище в світі”, бо людина виконує призначення – “працею добувати хліб”. Письменник вбачав в праці вищу духовну цінність, основу і умову розвитку людини й суспільства, підкреслював значення правильної організації праці, щоб приносила задоволення і благотворно впливала на людину, щоб сприяла гармонізації

відносин між соціальними верствами на засадах справедливості і спорідненості. М. Гоголь закликав “мати любов до праці”, “полюбити господарство” і не стільки тому, щоб примножити доходи, бо “гроші грошима, – а тому, що все це справа рук твоїх ..., ти творець всього...”, в праці насолода, сама тут наслідує Бога людина” [5, с. 72]. Корисна праця кожної соціальної групи слугуватиме не лише примноженню матеріальних благ, але й удосконаленню структури суспільства, гармонізації суспільних відносин. Письменник підкреслював також важливу роль мистецтва та митців, науки, освіти та освіченості, Церкви і духовенства в удосконаленні суспільного життя, але наголошував на “преображенні душі” кожної людини. “Без цих своєрідно працюючих одиниць не бути спільному прогресу” [7, с. 288]. Таким чином, розгляд основних положень про співвідношення людини і суспільства, висловлених М. Гоголем, дає підставу виокремити як центральну ідею – гармонізацію суспільного життя на засадах християнської моралі, яка залишається актуальною в сучасному українському суспільстві.

Література

1. Аннеков П.В. Литературные воспоминания / Вступ. ст.. В.И. Кулешова... – М.: Правда. – 1989. – 688 с.
2. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
3. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в восьми томах. – Т. 2. – М.: Правда, 1984. – 320 с.
4. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в восьми томах. – Т. 4. – М.: Правда, 1984. – 431 с.
5. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в восьми томах. – Т. 6. – М.: Правда, 1984. – 319 с.
6. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в восьми томах. – Т. 7. – М.: Правда, 1984. – 527 с.
7. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в восьми томах. – Т. 8. – М.: Правда, 1984. – 399 с.
8. Драгоманов М.П. Вибране (“... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”). – К.: Либідь, 1991. – 688 с.
9. Енциклопедія Сучасної України. Т.6. К.: 2006. 711 с.
10. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т.1. – Львів, 1993. – 400 с.
11. Жулинський М. Гоголь- дух і слово //Гоголь Микола. Зібрання творів у семи томах. Т.1. К.: Наукова думка, 2008. – С.5-8.
12. Зінківський В. М.В. Гоголь у його релігійних шуканнях //Україна: філософський спадок століть. Хроніка – 2000. Випуск 37-38. – К.: 2000. – С. 413-419.

13. Мережковський Д.С. У тихому болоті (Гоголь і чорт. Дослідження) // Історія філософії України. Хрестоматія. Навч. посіб. К.: Либідь, 1993. – С.298-315.
14. Михед П. Микола Гоголь – апостол живих душ //Гоголь Микола. Зібрання творів у семи томах. – Т.1. – К.: Наукова думка, 2008. – С.9-30.
15. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 743 с.
16. Франко І. Южнорусская література // Франко І. Зібрання творів у п'ятидесяти томах. – Т.41. – К.: Наукова думка, 1984. – С.101-161.
17. Чижевський Д. Філософські твори: у 4-х тт.. //Під заг. ред. В. Лісового. – Т.1. – К.: Смолоскип, 2005. – 402 с.
18. Шевченко Т. Твори у п'яти томах. – Т.5. – К.: Дніпро, 1971. – 544 с.
19. Юркевич П. Вибране. – К.: Абрис, 1993. – 416 с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 30.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором Возняком С.М.*

THE IDEA OF SOCIAL HARMONIZATION IN THE WORKS BY MYKOLA HOHOL

M. Y. Holyanych

*PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanik,
Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57
tel. +380(342)59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua*

On the basis of the analysis of works by Mykola Hohol the article highlights his approach to understanding of the 'a human being – society' correlation. The article deals with the central Hohol's idea of that of the social relationship harmonization by means of 'the human's revival'. The author's Ukraine-oriented thinking as well as his vivid expression of the idea of Ukraine is underlined.

Keywords: *the idea, the human, the soul, life harmonization, useful labour, the society.*

ДО СТРАТЕГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Д.І. Дзвінчук

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
e-mail: public@nung.edu.ua*

Доведено, що нове століття розпочалося з переходу від індустріальних до нанотехнологій. Вища освіта України має орієнтуватися не на боротьбу з корупцією, а на безперервне навчання всього активного населення, на підготовку фахівців з нанотехнологій, які будуть спроможні конструювати і продукувати андророботи та іншу техніку середини XXI століття.

Ключові слова: *система освіти, безперервна освіта, післядипломна освіта, навчальні програми, методи навчання*

Специфікою сучасного нашого буття є вимушеність постійного навчання. Якщо у часи створення філософії освіти науковці просто відзначали той факт, що у випадку розвиненої особистості освіта продовжується впродовж усього життя і ніколи не може вважатися завершеною, то після занепаду індустріального суспільства і початку побудови наступного за чергою еволюції постійно навчатися доводиться все вищому відсотку активного населення.

З точки зору філософії освіти увесь процес навчання і виховання є насамперед накопиченням потенціалу для самоствердження і самореалізації. Американці висловлюються своєрідно: шлях освіти є шляхом *індивідуації* (термін Юнга), дорогою до себе. Це довга послідовність значущих зустрічей з людьми, зіткнень із сферами культури й видами діяльності. Хоча вона ніби й складається випадково, але опісля завершення дає цілком певний результат.

Для переважної більшості людей процес розвитку не піддається запланованому програмуванню, адже потенційна можливість тим і відрізняється від чіткого плану, що не може бути цілком точно визначена. Навряд чи хто-небудь із звичайних людей (винятки, як відомо, тільки підтверджують правило) може сказати про себе в зрілих літах, що саме таким він хотів стати і таке життя собі побудувати. Стверджують, що історія не має реверсивного руху. Зрозуміло, результат розвитку незворотний, людина не може розпочати ще один раз всю свою освіту, як і взагалі життя. Але теоретично цілком логічно дійти висновку, що іншим чином сформована сукупність випадків, інше середовище привели б особистість у зовсім іншу соціокультурну нішу.

Чи зміниться щось у майбутньому? У традиційних суспільствах з повільними змінами багато молоді повторювала шлях батьків, а тому існувало не стільки програмування, скільки незмінність виховного і

культурного середовища, які й визначали більшість рис сформованої індивідуальної культури (фах, систему цінностей, світогляд та ін.).

Це правило стало занепадати уже в індустріальну епоху, але особливо стрімко зменшується його застосовність у наш час під впливом збільшення кількості тих джерел впливу, які практично не контролюються старшим поколінням. Як позитивний контраргумент цього явища слід вказати перетворення освіти як короткої частини дитинства у безперервний процес.

Успадкована Україною у момент відновлення незалежності освітня система, безсумнівно, належала до невеликої групи кращих у світі, відзначаючись високою ефективністю і спрямованістю на виконання чітко визначених державних замовлень.

Однак, саме досконалість і значні кількісні параметри стали серйозною перешкодою під час спроб здійснення тих необхідних змін, що були зумовлені в Україні поєднанням кризи виробництва та суспільно-економічних трансформацій. З одного боку, на рівні керівництва держави і навіть серед освітян побутувала думка про „достатню загальну якість” освітньої системи, що виключало формування консенсусу щодо цілковитої перебудови системи навчання і виховання й скеровувало реформаційні заходи на другорядні завдання – гуманізацію цілей і гуманітаризацію навчально-виховного процесу, прискорений розвиток сектору гуманітарних профілів і спеціалізацій, підтримку формування мережі ВНЗ недержавних форм власності тощо. З іншого – орієнтація державної політики на майже тотальну денационалізацію під гаслом „побудови вільного ринку і ліберальної економіки” разом з групою інших суперечливих заходів мала виразний негативний вплив не лише на виробництво і обсяг державного бюджету, а й дуже сповільнила зміни у реформуванні всього освітньо-наукового комплексу щодо підвищення його креативної ролі в технологічному та економічному поступі України.

У процесах становлення сучасної вітчизняної системи освіти у період років незалежності існували труднощі і перешкоди, які об’єктивно призводили до недоліків і прорахунків у розвитку галузі. Унаслідок підходів до створення навчальних програм за академічним принципом, а також браку чітких короткострокових, середньострокових та довгострокових стратегічних планів оновлення освітньої політики, перегляди навчальних програм не перетворилися на систематичну та реальну реформу змісту освіти. Більшість шкільних програм стали перевантаженими фактичним матеріалом.

Низка переглядів програм у 90-х роках головним чином стосувалася таких аспектів [1]:

- усунення ідеологічного та політичного виміру навчальних програм;
- збільшення/зменшення кількості годин з предметів на тиждень;
- введення деяких нових шкільних предметів (інформатика, економіка тощо);

– зміцнення ролі окремих предметів, які відіграють роль у посиленні національного самовизначення (українська мова та література, історія України, географія України);

– у деяких випадках створення цілком нових навчальних програм (наприклад, іноземні мови).

Проте, за винятком окремих позитивних моментів (наприклад, згаданих програм з іноземних мов) такі перегляди слабо вплинули на освітню філософію (ментальність), яка домінувала у системі. Основа навчальних програм у дійсності за ці роки не змінилась. У порівнянні з міжнародними аналогами, основними проблемами змісту освіти 90-х років були такі:

– програми не забезпечували формування навичок учнів, необхідних для їхньої ефективної діяльності в умовах ринкової економіки та відкритого суспільства;

– переобтяження програм на рівнях початкової та базової середньої освіти (кількість годин на тиждень надто велика у порівнянні із європейськими стандартами);

– надмірне використання підходів, базованих на змісті та знаннях, а також оцінюванні репродуктивної діяльності учнів. Така практика захочувала навчальні методики з центральною роллю вчителя, які обмежували розвиток навичок критичного мислення, розв'язання проблем та прийняття рішень;

– майже повна відсутність інтеграції змісту в рамках предметів, а також між класами (наприклад, навіть на рівні одного предмета – історії – навчальна програма стосовно різних періодів часу розроблялася абсолютно різними авторами).

Як і багато інших компонентів освіти, методи навчання та засвоєння знань, що використовувалися в школах, були відносно відсталими порівняно із міжнародними тенденціями розвитку у цій сфері. Модель, що передбачала центральну роль учителя, "фронтальний" та "інструктивний" підходи до проведення занять, превалювала.

Окреслені загальнодержавні проблеми відбивалися й на практичній діяльності місцевих органів управління освітою, керівників навчальних закладів, педагогів. Зазначимо, що інституційне становлення вітчизняної системи освіти проходило на тлі негативних соціально-економічних процесів, що мали місце у перші роки незалежності України (економічна криза, інфляція, безробіття, довготривалі невиплати заробітної плати, падіння рівня життя населення, фінансування освітньої галузі за залишковим принципом, повсюдне впровадження бартеру і т.п.).

Разом з тим загальні тенденції глобалізації світової економіки і технологізації суспільства, розвиток нових інформаційних технологій обумовили потребу змін освітніх систем шляхом збільшення різноманітності освітніх послуг як за формою, так і за змістом. Об'єктивною необхідністю став перехід від «навчання професії» до «навчання-навчанню», що вимагає зміни освітніх технологій, перебудови мислення

і практичних дій науково-педагогічних працівників і студентів чи слухачів. Щоб досягнути високих темпів економічного розвитку, необхідно забезпечити значний ріст освітнього потенціалу населення країни, підвищення якості підготовки кадрів. Дієвим засобом в реалізації цих завдань повинна стати безперервна освіта.

Першими практичними кроками освіти України з реалізації нових завдань був перехід на 12-річний термін навчання, 12-бальну систему оцінювання знань, зближення з європейськими освітніми стандартами, передбаченими Болонською декларацією та незалежне тестування. І це не вимушені, а закономірні дії, продиктовані часом. Адже юним українським громадянам необхідно створити всі умови для здобуття добротної освіти та професійної компетентності, що забезпечать їм конкурентноспроможність та мобільність на світовому й європейському ринку праці.

Адже ще у першій половині 1990-х років західноєвропейські науковці разом з представниками США і Канади сформуvalи поняття „світового стандарту загальної середньої освіти” [2, с.21-25], що виконує кілька функцій, насамперед, визначаючи мінімальні вимоги успішної підготовки молоді до отримання вищої освіти, а також мобілізуючи сили кожної держави на розвиток освітньої системи до стадії перетворення її в засіб надання всій молоді не лише основ грамоти, а й професій.

Ось головні характеристики світового стандарту середньої освіти, який повинні врахувати і в Україні, завершуючи перехід до 12-річної загальноосвітньої школи:

– навчання повинно бути денним і дуже довготривалим. З моменту вступу в початкову школу і до отримання на заключних екзаменах у старшій середній школі чи еквівалентному закладі диплома чи атестата про повну середню освіту має пройти 12 і більше років. Це мінімальна вимога до тих, хто хоче продовжувати навчання у системі вищої освіти;

– цілковито обов’язковою є диференціація програм старшої середньої школи з метою поліпшення підготовки молоді до подальшого навчання у системі вищої загальної і професійної освіти. Мінімальна тривалість профільного навчання старшокласників має складати не менше трьох років й полягати в поглибленому вивченні обмеженої групи предметів, засвоєння яких дає право вступу на відповідні факультети і відділення класичних чи технічних університетів, також будь-яких інших закладів подібного рівня;

– факультативною є вимога об’єктивної організації випускних екзаменів у середніх навчальних закладах для досягнення одразу двох цілей: 1) технічного спрощення процесу переходу учнів зі школи у ВНЗ (у цьому разі більшість вступних екзаменів виявиться зайвою); 2) формування системи отримання більш-менш надійної інформації про якість роботи тієї чи іншої школи, про успіхи чи провали педагогічних колективів у підготовці молоді. Об’єктивні екзамени – принаймні теоретично – дають змогу порівнювати школи чи інші середні навчальні заклади між собою і вимірювати рівень виконання ними вимог державних освітніх стандартів.

Швидкість, глибина і обсяг сучасних змін настільки великі, що навіть у розвинених країнах не знайти тих освітніх моделей, автори яких гарантують точність опису успішної роботи школи ХХІ століття. Представники найбільш інформатизованих країн Заходу переконані в необхідності рефлексії над кардинальним питанням про переосмислення ролі школи як організації і головного засобу соціалізації молоді. У рамках цієї рефлексії пропонується відмовитися від адаптаційних підходів і фронтально-енциклопедичного викладання, віддаючи абсолютний пріоритет "формуванню вміння навчатися".

Отже, реформування вищої школи України відбувалося в умовах докорінних змін політичних, економічних, соціальних та ідеологічних структур, сформованих за кілька попередніх десятиліть, в умовах прискороного кількісного розширення й формування широких і різноманітних зв'язків із зарубіжними освітніми системами. Так сталося, що на роки незалежності України припав початок цілком нової і несподівано перспективної науково-технологічної революції, яку навіть у даний момент помилково вважають „інформаційною”. Не лише українська вища школа, а й системи вищої освіти розвинених держав виявилися лише частково готовими до подолання тих проблем, які суспільство майбутнього розпочало все чіткіше формулювати перед мережею наявних ВНЗ і колективами викладачів.

Для практичної реалізації планів стратегічного розвитку економіки та освітньо-наукового комплексу України в сучасних умовах цілковито необхідним є виконання двох завдань: 1) формування уявлень про суспільство майбутнього, його економіку і освітню систему; 2) проведення моніторингу стану освіти і науки в Україні з метою створення спрямованих на позитивний результат планів їх розвитку.

Чи можна знайти відповідь на перше запитання у державних документах, у планах стратегічного розвитку та у виступах наших міністрів?

На наш погляд – необхідної відповіді там немає, оскільки суспільство майбутнього визначається як „інформаційне”, що автоматично скеровує всі теоретичні і практичні зусилля на збільшення кількості встановлених персональних та інших комп'ютерів, їхню модернізацію разом з розширенням можливостей їх приєднання до Інтернету. Наприклад, наше детальне ознайомлення з найбільшим з відомих нам планів розвитку України з назвою „Стратегія розвитку України до 2020 року” [3], створеним Міністерством економіки України та Інститутом економіки та прогнозування НАН України засвідчило, що наша спільна світла майбутня перспектива полягає у побудові на українських теренах „громадянського суспільства” та використанні в ньому якомога більшої кількості інформаційно-комунікаційних засобів. Слід зауважити, що автори цього надмірно сконцентрованого на питаннях економіки і соціальної політики твору жодного разу не використали термін „освітньо-науковий комплекс”, відсутні також поняття „Лісабонський проект”, „форсайт” і багато інших, які стали обов'язковими у державних та інших стратегічних планах і передбаченнях, що здійснюються у зарубіж-

них країнах. Не відшукати пропозицій створювати і розвивати справжню „інноваційну економіку”, адже у тексті цього документу це поняття ототожнюється з планом „збільшення кількості інженерів”.

Не знайти перспективної стратегії і в документах, які продукує Міністерство освіти і науки України. Наведемо цитату, в якій сформульовані найвищі пріоритети цього міністерства для сектору вищої освіти:

„- запровадження незалежного зовнішнього оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів, у формі тестування;

- розроблення і запровадження нових економічних механізмів солідарної участі держави і громадянського суспільства у забезпеченні рівного доступу до якісної освіти;

- удосконалення системи фінансування навчальних закладів на основі собівартості навчання та утримання одного учня (вихованця, студента);

- диверсифікація організаційно-правових форм та моделей навчальних закладів тощо) ;

- модернізація вищої освіти відповідно до вимог Болонського процесу; розширення автономії вищих навчальних закладів з навчальної, наукової та фінансово-господарської діяльності, розроблення з цією метою проектів законодавчих актів;

- всебічна підтримка наукової та науково-технічної діяльності щодо подальшого розвитку науки у провідних вищих навчальних закладах, оновлення їх матеріально-технічної бази, зокрема шляхом забезпечення сучасним високоякісним обладнанням; розвиток інфраструктури інноваційної діяльності та трансферу технологій для впровадження науково-технічних розробок” [4, с.5].

Якщо аналізувати всі шість „найвищих пріоритетів”, то стає очевидним, що наше комплексне міністерство майже не цікавиться розвитком фундаментальних досліджень і створенням надвисоких технологій, концентруючи всю свою увагу на адміністративних заходах, скерованих на поліпшення поточної діяльності наявних закладів. І в цьому документі, і в інших виданнях, що подібні до [5-8], освітні керівники України найбільше переймаються тактичним управлінням і переконують себе та інших, що завданням №1 освіти і науки є „боротьба з корупцією”. Не випадково нав’язаний нам американськими консультантами проект ліквідації всіх традиційних засобів поточного і рубіжного оцінювання інтелектуального розвитку дітей, підлітків і молоді методом запозичення так званих „зовнішніх тестів”, поставлений керівниками МОН та іншими урядовцями України на перше місце. Цей проект, який викликав надзвичайно широкий суспільний резонанс, ми вважаємо надзвичайно суперечливим, адже у даний момент не стільки ліквідована корупція, скільки школа отримала потужний імпульс до заміни традиційного навчання-оцінювання на тренування-тестування. Чи спроможна подібна

трансформація зберегти достатньо високий рівень заключних знань наших учнів – покаже лише час.

Ми не ставили за мету навести детальний аналіз наслідків перших років застосування „незалежного зовнішнього тестування” в їх позитивних та негативних аспектах, тому обмежимося таким застереженням: світовий досвід переконує в тому, що дуже важко перетворити цей засіб у позитивний освітній, виховний і соціальний інструмент, натомість, дуже легко за допомогою його примітивної, спрощеної американської форми зруйнувати національну освітню систему і знизити якість людського потенціалу всієї нації. Зовсім не випадково розвинені держави Європи не покладаються на поради американських прихильників зовнішнього тестування, котре вони перетворили у дуже потужний засіб отримання грошей від молоді, яка необмежену кількість разів може брати участь у тестах з вимірювання дисциплінарних знань (експерти вважають їх „непоганими”) і так званої „загальної спроможності отримувати вищу освіту” чи „академічних здібностей” (більшість престижних університетів США ігнорують результати цього тестування). Ось тільки правдиву інформацію про справжню роль „незалежного тестування” у США і світі годі шукати у статтях М.Зелмана та інших пропагандистів цього специфічно - ринкового заокеанського засобу отримання прибутків з великих груп населення ([9; 10] та ін.).

Повертаючись до загальної характеристики сучасного етапу еволюції людства, ще раз нагадуємо, що на всій планеті на передній план виступають нові вимоги – створення інноваційного варіанту вищої освіти, орієнтованої на інтенсивну науково-дослідницьку діяльність, забезпечення міждисциплінарності навчання і наукових досліджень, нерозривний зв'язок діяльності провідних ВНЗ з потребами виробництва та економіки. Саме такі вимоги до вищої освіти висуває те суспільство майбутнього, паростки якого найбільш помітні у США, Японії, Фінляндії, Ізраїлі та кількох інших розвинених державах. Ми підтримуємо пропозицію назвати його „наносупільством” на знак того, що його технологічною основою стануть не індустріальні (тим більше – не інформаційні), а нанотехнології.

В Україні на користь наносупільства висловлюються не так багато науковців: наукова група В.Лук'янця і К.Корсак ([11-13] та ін.). Особливо нам імпонують погляди і докази К.Корсака, які орієнтовані не на критику і переліки можливих помилкових дій і застосувань нових технологій (приклад – стаття [12]), а на конструктивні пропозиції і поглиблений аналіз потенціалу нових технологій. Наголошується на тому, що світ технологій майбутнього складатиметься з „квантових технологій”, охоплюючи нано-, піко- і фемтодіапазони. Квантовий характер виробництва дає змогу здійснити процеси, які неможливі у рамках індустріальних технологій, зокрема, винайти і застосувати цілковито нешкідливі для біосфери технології. К.Корсак, аналізуючи сучасне інформаційне поле у сфері „нанотехнологій”, пропонує новий спосіб їх диференціації:

„Існує утруднення, пов'язане з широким поширенням зі США помилкового визначення терміну „нанотехнології”. У Wikipedia і тисячах статей воно звучить так: „нанотехнології – способи виготовлення продуктів з нанорозмірами”. Його недоліки – акцентування другорядної характеристики (розмірів виробів) й відсутність вказівок на природу технологій. Тимчасом, ні в якому разі не можна відносити до „нанотехнологій” сучасні індустріальні способи виготовлення найбільш розрекламованих нанопродуктів – фулеренів, нанотрубок чи графену. Вони дуже шкідливі для довкілля і від них доведеться відмовлятися.

Ми пропонуємо відносити до „*справжніх нанотехнологій*”, які й стануть фундаментом наносусільства, лише ті виробничі процеси, що мають дві властивості: *вони цілковито нешкідливі для біосфери і спираються на квантові закони природи*” [13, с. 10].

Слідкуючи за відкриттями у сфері нанотехнологій, можна виявити, що у даний момент існує ледь три чи чотири подібні „ідеальні” і екобезпечні технології. Та у майбутньому їх обов'язково стане набагато більше, а через певний інтервал часу вони цілковито витіснять усі сучасні технології (включаючи і high-tech). Відтак, наша система освіти має орієнтуватися на врахування подібних змін, а не перетворювати „зовнішнє незалежне оцінювання” у найвище завдання всієї нації та головний пострах для діяльності і середніх, і вищих шкіл.

Та не тільки нанотехнології, які рано чи пізно цілковито ліквідують усе традиційне сільськогосподарське виробництво і вирішать енергетичну кризу через ефективне перетворення сонячного проміння в електрику, вже стали рушійною силою змін у системах вищої освіти вище вказаних держав, а також Росії, Китаю й багатьох інших. Слід також зважати на те, що поступ у нано-, піко- і фемтотехнологіях неминуче спричинить революцію у знаряддях, у засобах щоденної ручної та іншої праці. Все частіше публікуються статті з прогнозами технічного поступу, зокрема, з аналізом потенціалу поєднання нанокomp'ютерів з роботами. Як доведено у статті О.Волкова „Світ на порозі нової технічної революції”, слід чекати значного прискорення прогресу у створенні андророботів, чий інтелектуальний потенціал буде достатнім для спілкування з людиною-господарем, для навчання і для виконання надзвичайно різноманітних завдань і операцій [14]. Наведемо цитату:

„На думку засновника компанії «Майкрософт» (мається на увазі Білл Гейтс), у провідних промислових країнах уже в наступному десятилітті роботи з'являться в кожному домашньому господарстві; вони візьмуть на себе всю брудну, нудотну роботу, проникнуть в усі сфери життя. Робототехніка перебуває зараз на порозі революції, на зразок тієї, що відбулася в сфері виробництва комп'ютерів на рубежі 1970 – 1980-х років. Як і тоді, у цій галузі поки немає єдиних стандартів, програм. Щораз конструктори розробляють робота, всі його вузли, повністю, від початку до кінця. Машини виходять повільними, незграбними. З такими «механічними помічниками», здається, турбот не оберешся” [14 с.6].”

Можна сумніватися щодо слів „у наступному десятилітті” – прогрес виявиться значно повільнішим через тривіальне небажання фірм розпочинати випуск нової продукції задовго до того, як будуть цілковито повернуті кошти, вкладені у створення наявного виробництва, – але рух до засобів повної ліквідації потреби у примітивній і некваліфікованій фізичній праці відбуватиметься обов’язково.

Чи слід враховувати ці та інші прогнози майбутнього організаторам і керівникам освітньої системи України?

На наш погляд, позитивна відповідь цілком очевидна.

Все, що мовилося про суспільство майбутнього (наносуспільство), стосується не тільки системи вищої освіти, а й засобів безперервного навчання (чи „навчання впродовж життя – LLL – Life long learning”). Підвищення кваліфікації, перенавчання, отримання цілком нової професії і постійне вдосконалення в ній усе більше перетворюватимуться з гасел на цілковиту необхідність.

Ядро системи безперервної освіти ми вбачаємо у післядипломній освіті. Слід відзначити, що зрідка вона стає об’єктом аналізу і зацікавлення з боку керівників МОН. Наприклад, С.Ніколаєнко у великій доповіді „Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства” не поминає заклади післядипломної освіти. Він вказує:

„Як відомо, особлива увага в діяльності вищої школи приділяється післядипломній освіті. Саме вона є найбільш гнучкою складовою процесу фахового становлення людини, яка безпосередньо обслуговує швидкоплинні зміни, що відбуваються в системі виробництва і громадського устрою. Сьогодні мережа навчальних закладів характеризується такими показниками (Таблиця 2).

Таблиця 2

Всього закладів післядипломної освіти		Підпорядковані Міністерству освіти і науки		Підпорядковані іншим центральним, органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування		Приватні заклади післядипломної освіти	
1991 р.	2007 р.	1991 р.	2007 р.	1991 р.	2007 р.	1991 р.	2007 р.
518	560	178	172	340	272	-	116

В Україні є достатні можливості для реалізації прав та інтересів громадян у постійному підвищенні, поглибленні та вдосконаленні власної освіченості, підвищенні або зміні кваліфікації. Післядипломна освіта є постійно діючою ланкою в національній системі безперервної освіти, яка забезпечує фахове вдосконалення фахівців, індивідуальне, самостійне навчання людини, незалежно від віку” [7, с.18].

На наш погляд, ці твердження надто оптимістичні і створюють викривлене уявлення про справжній стан і безперервної освіти, і її післядипломної складової. По-перше, абсолютна кількість подібних закладів надто мала, а контингент – приблизно 0,3 млн. чол. щороку – у багато

разів поступається дійсним запитам на підвищення кваліфікації чи на отримання нового фаху. Легко підрахувати, що для повного охоплення всього активного населення України слід чекати не менше півстоліття роботи наявної мережі. На практиці це означає: 1) абсолютна більшість тих, хто працює у даний момент в Україні, аж до виходу на пенсію не матиме шансів на більш-менш серйозне навчання; 2) у підвищенні своєї виробничої компетентності активне населення України має сподіватися на власні сили, а не на підтримку держави і ті кошти, які громадяни сплачують податковим службам.

Відзначимо, що С.Ніколаєнко у згаданій доповіді про стан освітньої системи України висловлює цілком прийнятні погляди на стратегію розвитку безперервної освіти. Цитуємо:

„Проте в економічних і соціальних умовах, що склалися, державна політика в галузі післядипломної освіти практично відсутня. В зв'язку з цим виникла нагальна потреба в створенні самостійної системи післядипломної освіти та визначенні перспективних напрямів її розвитку. Окрім того, в системі післядипломної освіти існує чимало нерозв'язаних проблем, а саме: нормативно-правового забезпечення; оптимізації мережі закладів післядипломної освіти; фінансового забезпечення системи; відсутності державної форми статистичної звітності закладів післядипломної освіти; використання застарілої форми диплома про перепідготовку фахівця на паперових носіях. Для вирішення цих завдань важливим є створення в кожній галузі чіткої системи післядипломної освіти з відповідною системою управління і координації, наукової та науково-методичної підтримки, нормативно-правового і матеріально-технічного забезпечення.

Удосконалення нормативно-правової бази можливе, насамперед, через прийняття закону «Про післядипломну освіту». Такий закон визначив би статус цієї галузі освіти, який завершив би логічний ряд: «дошкільна освіта – шкільна – професійно-технічна – вища – післядипломна», а також був би захищеним статус закладів післядипломної освіти та їхніх працівників.

З урахуванням сучасних вимог та європейських підходів до освіти впродовж життя мають змінитися і функції закладів післядипломної освіти, які мають бути спрямовані передусім на підготовку резерву кадрів, яких потребує подальший розвиток суспільства; створення ефективних технологій навчання і виховання дорослих.

Визначення цих пріоритетів у системі післядипломної освіти забезпечить реалізацію завдань:

1) оволодіння фахівцями комп'ютерною технікою, Інтернетом, засобами цілеспрямованого самонавчання й ознайомлення з позитивним досвідом інших, навичками розробки власних інноваційних проектів;

2) вибір фахівцем місця, форм і термінів навчання.

Також для вдосконалення системи післядипломної освіти необхідно, щоб у кожній галузі діяли такі заклади освіти, як, наприклад, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти в системі пі-

слядипломної педагогічної освіти України, який є вищим навчальним закладом III – IV рівнів акредитації і водночас Всеукраїнським координаційним центром” [7, с.18].

Пропозиції, однак, стосуються лише „післядипломної освіти”, а не всіх інших можливих форм безперервного навчання і постійного підвищення продуктивної компетентності. Насправді завдання, які виникатимуть у майбутньому, виходять поза межі тієї ідеальної системи післядипломної освіти, що описана у доповіді С.Ніколаєнка.

Услід за більш розвиненими державами, українцям доведеться трансформувати наявні навчально-виховні засоби у подвійну систему, перша частина якої впродовж 17-20 років надаватиме професію і виводитиме молодь на ринок праці, а друга частина підтримуватиме ефективність праці з врахуванням змін цього ринку, пропонуючи засоби підвищення кваліфікації і/чи отримання нової професії.

Література

1. Кремень В. Г. Без реформи освіти не розбудуємо державу // Педагогічна газета. – 1999. – № 10. – Жовт.
2. Форбек М. Європейський стандарт шкільної освіти // Шлях освіти. – 1997. – № 1. – С. 21-25
3. Стратегія розвитку України до 2020 року. Проект.– К.: МЕУ, Ін-тут екон. та прогнозування НАН України, 2009.–326 с.
4. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2008/2009 навчального року. Статистичний бюлетень – К.: Держ. комітет статистики, 2009. – 212 с. (е-версія).
5. Вакарчук І., Бажал А. «Березневі тези»: а за вікном майже весна...// Дзеркало тижня.– 2008. – №12, 29 березня.– С. 1, 14.
6. Higher Education in Ukraine / Kremen V., Nikolajenko S., Stepko M. & auth. – Bucharest, CEPES, 2006. – 99 p.
7. Ніколаєнко С. Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства // Освіта України. – 2007.– №16-17, 27 лютого. – С. 2-20.
8. Ніколаєнко С.М. Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України : монографія / С.М. Ніколаєнко. -К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 419 с.
9. Зелман М.. Національне оцінювання навчальних досягнень учнів (довід США)//Вісник ТІМО.– 2008. – №9.– С. 24-29.
10. Зелман М. Використання тесту на академічні здібності при вступі до університетів // Вісник ТІМО. – 2008. – №10. – С. 45-48.
11. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. та ін. Науковий світогляд на зламі століть: Монографія – К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. – 288 с.
12. Лук'янець В.С. Вызовы тысячелетия наукоемких технологий//Практична філософія.–2008. – №3. – С. 5-16.

13. Корсак К.В. Наносуспільство – єдино правильна назва для суспільства майбутнього // Віче. – 2008. – №24, грудень. – С. 9-10. (www.viche.info).
14. Волков А. Мир на пороге новой технической революции // Знание–сила. – 2009. – №6. – С. 6-15.

*Стаття поступила в редакційну колегію 17.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором Скальською Д.М.*

TO STRATEGY OF ORGANIZATION CONTINUOUS EDUCATION IN UKRAINE

D. I. Dzvinchuk

*Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas
15, Carpats'ka street, Ivano-Frankivs'k, 76019, Ukraine
e-mail: public@nung.edu.ua*

It is proved that new century has begun transition from industrial to nanotechnologies. The higher education of Ukraine should be guided not by struggle against corruption but on continuous training of all active population on preparation of experts on nanotechnologies, capable to design and make androrobots and other techniques of middle XXI of a century.

Keywords: *system of education, continuous education, post graduate education, on-line tutorials, methods of study.*

УДК 17.022.1-057.87

ББК 87.87

ЕСТЕТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА ЇХ РОЛЬ В СТАНОВЛЕННІ ЛЮДИНИ СЬОГОДЕННЯ

В.В. Лагетко

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342)59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua*

Естетичне виховання молоді треба розглядати не як специфічну, самостійну та самодостатню форму виховання. Оскільки вироблення естетичного ставлення людини до життя невід'ємне від формування її ставлення до природи, до праці, від її політичного, морального, релігійного, фізичного, мистецького і, нарешті, статевого виховання, оскільки естетичне виховання є лише специфічним боком (своєрідним аспектом) усіх інших самостійних форм виховної діяльності, які в сукупності розкривають естетичне виховання як комплексну, синкретичну форму.

Ключові слова: зміст і форма, всезагальність естетичного, комплексність як принцип естетичного виховання, відмінність між естетичним і художнім.

З філософсько–естетичної літератури можна довідатись, що духовність (ментальність, менталітет) людини – це ступінь оволодіння естетичними вартостями, знання культурної спадщини народу, що передбачає віру в людину, визнання винятковості кожної людської особистості, автономності і неповторності людської індивідуальності. Тому гуманізм як вищий моральний принцип є квінтесенцією духовності.

Виходячи з цього, виховання духовного начала в людині – найголовніше завдання системи освіти.

Вартість, як правило, визначають за позитивне значення предмета для людини. Отже, поза стосунком до людини вартостей взагалі немає. Вартості народжуються, будучи об'єктно-суб'єктними утвореннями, в процесі оцінювання (оцінки) предметів, процесів, явищ, світу в цілому. Тому оцінка, – це не що інше, як спосіб встановлення вартості предмета, який визначається можливістю предмета задовольнити певну потребу (утилітарну, напр., в паливі, яким може бути газ, моральну, релігійну, політичну, естетичну і ін.) людини. При цьому специфіка саме естетичної оцінки полягає в тому, що вона ніщо інше, як безпосередній вияв почуття людини (радість, страх, гнів, співпереживання, захоплення тощо) при сприйнятті світу в цілому чи окремих предметів, потужність якого є критерієм правильності побаченого та почутого. В розумінні прекрасного (естетичного взагалі) ми виходимо з його визначення Платоном в діалозі “Гіппій більший”, що “...частина приємного, приємне для зору та слуху, є прекрасне”[1].

Чи не вперше проблему естетичного виховання як комплексної форми поставив петербурзький професор М.С. Каган (1971).

Все в світі оформлене (організоване, структуроване, координоване тощо), тому саме естетика зробила своїм найзагальнішим предметом форму, тобто для естетики змістом її предмету є форма світу в цілому та кожної конкретної речі, процесу, явища, зокрема, правильніше перехід форми в зміст, що вимагає його оформленість. Саме з цієї причини естетика піклується вихованням почуттів (чуттів взагалі) людини, змагаючись за усвідомленість наших емоцій, що простує до їх стриманості, в першу чергу, в громадських місцях.

Людство ніколи не вийшло б з первісного стану, якби не винайшло ефективних засобів збереження та транслявання з покоління до покоління життєвого досвіду, що нагромаджується. Засоби ці – штучні, що створюються людьми, тобто такі, що відсутні в природі, предмети, в яких об'єктивується людський досвід, відокремлюючись від живих людей. Тому він не вмирає разом з нами, а живе, будучи доступним кожному новому поколінню людей за умови, що ті в змозі “розпредметити” його з даних надбань і засвоїти. Гегель називав, як знаємо, ці процеси “опредметненням” і “розпредметненням” сутнісних (діяльнісних) сил людини, якими є її здатність до мислення, до творчої праці і до спілкування. Так, у ножі та виделці, в голці та в сокирі, лінійці та в циркулі, в автомобілі та в комп'ютері опредмечені певні знання та навички, які нові люди, що входять в життя, засвоюють у процесі навчання користування цими предметами (розпредмечують їх): так у творах науки, філософії, мистецтва, в міфах і обрядах, в моральних імперативах (Божих заповідях) і нормах людям, що вступають у життя, передається квінтесенція людського досвіду, засвоюючи яку людина нарешті і стає людиною.

Виховання має завжди конкретні історичні форми (в першу чергу національні), воно залежить від рівня освіти, професійних інтересів, віку та статі особистості, яка формується.

Метою виховання є перетворення, зокрема, кожного студента (члена суспільства взагалі), з одного боку, на висококультурну людину, тобто особистість, яка засвоїла порівняно широкий об'єм культурної спадщини (моральні настанови та фах), а, з іншого боку, – на гармонійно розвинену людину, тобто особистість, що всотала в себе культурні вартості з тих основних розділів культури, що необхідні для подолання дріб'язковості, однобічності, вузькості людського життя, які роблять цю особистість “одномірною” [2].

Найвужчою, тому найінтимнішою сферою виховної діяльності є **самовиховання** особи: воно стає можливим лише в певному віці та на підставі порівняно високого рівня інтелекту та волі. При цьому без потужної активізації діяльності самовиховання, необхідність якого повинна бути доведеною до свідомості кожного студента, неможливо стати інтелегентною людиною.

Одним із шляхів прилучення людини до культури, вироблений нею – це передавання вартостей – ідей, переконань, поглядів, життєвих принципів, ідеалів. Методи лише освіти тут недостатні та мало ефективні: переконання не можна придбати таким самим шляхом, яким набуваються знання. Вартості може передати лише людина людині тільки в процесі спілкування. Але не того практичного та конкретного спілкування, що служить для передавання навичок, а духовного спілкування, яке, звичайно, може бути й віддаленим у часі (наприклад: наше спілкування з Г. Сковородою, Т. Шевченком, І. Франком, Лесею Українкою, Ф. Шіллером і ін.) і яке принципово є відмінним від комунікації.

Якщо комунікація є передаванням кимось комусь якоїсь інформації (наукової, ділової, побутової тощо), то спілкування є взаємодією суб'єктів (суб'єктно–суб'єктні відносини), особистостей, які спільними зусиллями виробляють спільні погляди, позиції, переконання та тому є рівноправними учасниками (партнерами) спільної справи (педагогіка співробітництва). Такою має бути діяльність батьків, викладачів, митців і називається вона вихованням – вихованням у вузькому розумінні слова, тобто формуванням у людини системи вартостей, світосприйняття, ставлення до життя, до природи, до людей, до суспільного ладу, до шляхів розвитку людства; в цьому розумінні виховання є формуванням духовного світу людини – її моральних, політичних, релігійних, естетичних поглядів тощо.

В цьому процесі нашим далеким пращурам (є припущення, що це був верхній палеоліт, 20 тис. років назад) поступово відкривалося специфічне значення тієї сторони їхніх власних дій, створюваних ними речей, явищ, які сприймаються ними і яку філософія називає “формою”. Оця орієнтація свідомості на “форму”, “структуру”, “закономірності” будови явищ і стала врешті–решт естетичним до них ставленням.

Щось подібне відбувається і в біографії окремо взятої особистості: з раннього дитинства вона підпадає під естетичний вплив з усіх боків. Іграшки та ігри, спосіб сімейного життя, дитячий заклад, школа, поведінка старших і ровесників, вплив природи (для наших умов – зелені Карпати), міста (села), вулиці, перші трудові навички, спорт і, звичайно, ж мистецтво – все це формує естетичне ставлення людини до життя.

Звідси випливає дуже важливий теоретико-практичний висновок: естетичне виховання особи треба розглядати не як специфічну, самостійну та самодостатню форму виховання. Оскільки вироблення естетичного ставлення людини до життя невід'ємне від формування її ставлення до природи, до праці, від її політичного, морального, релігійного, фізичного, мистецького і, нарешті, статевого виховання, остільки естетичне виховання є лише специфічним боком (своєрідний аспект) усіх інших самостійних форм виховної діяльності.

Естетичне виховання не є самостійною формою виховання, тому що у нього немає свого особистого предмету – адже естетичні вартості не утворюють якоїсь локальної предметної сфери, а виникають у ході освоєння людиною всього світу, який сприймається чуттєво. Отже, жо-

дна форма виховної діяльності не є повновартісною, не досягає великого ефекту, якщо вона обминає елементи також естетичного виховання (орієнтація на форму предмета, процесу, явища):

а) **естетичний аспект екологічного виховання.**

Питання протистояння людини та природи завжди так чи так хвилювало людей. Але виняткова гострота звучання цієї теми є характерною рисою нашого часу, коли розум і серце сучасників осягнули істину: люди – діти природи збудили страхітливі руйнівні для біосфери сили; зокрема, глобальне потепління, планета на межі екологічної катастрофи, якщо людство не перегляне своє ставлення до природи. Кожна природна істота не в змозі була створити подібну ситуацію на землі.

Людина протистоїть природі як соціальна істота, і тому її природний зв'язок з нею існує лише як суспільно усвідомлений зв'язок.

Усвідомлення своєї відповідальності перед сучасниками та майбутніми поколіннями – найважливіша передумова справжнього вирішення суперечності між людиною та природою. Подолання соціальних антагонізмів дозволить говорити про дійсну людську свободу, життя в гармонії із пізнаними законами природи. При цьому ставлення людей до природи повинно визначатися не одним лише усвідомленням необхідності та корисності природи для людини, але й тією широю, некорисливою любов'ю, тим захопленням і поклонінням, що випливають із здатності людини бачити красу природи та відчувати її велич. Активізація цієї здатності в процесі екологічного виховання є його безперечним завданням і естетичним аспектом;

б) **естетичний аспект трудового виховання людини.**

Кращі розуми людства не раз намагались відшукати найбільш дієві та ефективні шляхи, методи та засоби виховання людини в дусі ідеалів своєї епохи. Зароджувались та розвивались загальнолюдські ідеали гуманізму, вищих людських достоїнств, включаючи духовно-моральну чистоту особи. І в цій величезній різноманітності поглядів на ідеали людства, трансформацій їх у часі та просторі, устремлень до досягнення часто “невловимої” мети вся попередня історія викристалізувала як визначний фактор виховання та вартісного критерію особи – працю, творчу, чесну та добросовісну, що властиве внутрішній природі людини. Але на голому ентузіазмі цього в принципі досягнути не можна. Тому звертає на себе увагу здобуток Великої Французької революції, де в “Декларації прав людини та громадянина” (26 червня 1789 р.) в § 17 записано, що “приватна власність є природною властивістю людини”. Тобто всі вищевикладені характеристики трудового виховання мають своєю підставою наявність розвиненого почуття господаря, без якого праця лише звичайнісіньке заробітчанство.

в) **естетичний аспект морального виховання людини.**

Формування моральних якостей людини керується тими ж законами, що й виховання ставлення людини до праці. Духовні складові свідомості, що утворюють ядро особи, не існують в ній самі по собі, як щось відокремлене від біопсихічного, соціально-психологічного, від

предметно-практичної діяльності індивіда (підкреслимо, що і тут величезного значення, якщо не вирішального, має наявність чи відсутність приватної власності на засоби виживання).

Серед особистісних достоїнств індивіда моральні – найбільш аксіологічно значимі. Тому завдання виховання високоморальної особистості (“аристократів духа”), патріота України повинно розглядатися як першочергове в справі виховання взагалі, а теоретичне осмислення суті та способів виховання (морального в тому числі) покликане не тільки сприяти його практичному вдосконаленню, але й застерегти від непотрібних “технологічних вторгнень” (тобто, конвеєризації) в сферу, де людський індивід створюється як суб’єкт духовних виявлень. При цьому поведінка особи стає гранично органічною лише за умови, що вона здійснює той чи інший вчинок не просто та не тільки тому, що усвідомлює та відчуває його моральну необхідність, але й тому, що відчуває та усвідомлює красу чи велич такого вчинку. Так само органічність поведінки людини і вимагає від неї почуття звироднілості та ницості нечесних і підлих дій, а не тільки розуміння їхньої аморальності (все це аспекти естетичності, але вже з негативним значенням). Бути моральним – це значить бути духовно міцним, мужнім, готовим до подолання власного егоїзму та егоїзму інших, значить бути не байдужим до байдужості. Це також естетичні аспекти у вихованні. А людська гідність, крім морального змісту, має потужно діючий заряд естетичного почуття, естетичного переживання;

г) ***естетичний аспект політичного виховання людини:***

Політичне виховання бачиться як єдність національного, інтернаціонального, патріотичного виховання, виховання ставлення людини до влади. В залежності від історичних умов розвитку того чи того народу національне його виховання буде мати свою специфіку. Розгорнуту програму національного виховання, яке він називав “моральним переродженням” українського народу, виклав І.Франко в статті “Одвертий лист до галицької української молодіж” (1905 р.). Обов’язковою умовою такого виховання він вважав те, що “...ми мусимо навчитися чутти себе українцями – не галицькими, не буковинськими, а українцями без офіційних кордонів”[3]. Роль української інтелігенції в цьому процесі І.Франко визначив так, що саме вона повинна “...витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю”[4]. За такої постановки питання ця робота “...вповні доконається, певно, не швидко, аж наслідком праці поколінь”[5]. Сучасний стан розвитку людства характерний тим, що чим далі, тим більше, починаючи з одягу, кухні та завершуючи наукою, мистецтвом і філософією, – все це стало спільним, тим, що нівелює самотність народів. І в цьому об’єктивному процесі розвитку лише рідна мова, “душа народу”, за висловом М. Рильського, та його історія є якісними характеристиками його самотності (естетична вартісність), духовним джерелом достоїнства та рівноправності в рамках людства як єдності різноманітного.

Сукупне проживання людей різних національностей на одній території (країні) – історичний факт, що неминуче породжує проблему між-національних стосунків, формою відображення яких є політична свідомість, правильне функціонування якої вимагає інтернаціонального виховання.

Земля, що полита потом і кров'ю, є дорогою кожному, хто на ній народився, не в залежності від того, чи це земля його дідів і батьків, чи ні. Тому повага до мови та традицій (звичаїв, обрядів) народу, серед якого довелось жити, є мірою достоїнства кожної людини. Відповідна реакція поваги до самобутності людей некорінної національності з боку корінної є даниною (виявом) поваги повазі. Там же, де чужа мова насаджується на збитки рідній, вона не може виконати роль засобу міжнаціонального спілкування, у неї одна роль – роль руйнування, розшарування (денационалізація, манкуртизм), нетерплячості, гніву й ненависті, як відповідної реакції. Все це естетичні почуття з від'ємним значенням.

Оскільки первинною природною відмінною ознакою людей є їх приналежність до певної статі, остільки первинною соціальною відмінною ознакою є національна ознака. І цей закон так само вічний, як і сама природа.

І останнє. Влада для підлеглих не володіє жодною самовартісністю (надто високий паркан вибудувала влада між чиновництвом і пересічними громадянами). Вона нам потрібна для забезпечення матеріальних і духовних потреб через виконання законодавчих, виконавчих, судових і ін. функцій. Дії законодавчої та виконавчої влади (уряду), що спрямовані на вирішення задоволення проблем життєдіяльності народу, породжують широкий спектр політично-морально-естетичних почуттів: від справедливості до захоплення та поклоніння, але й навпаки, від незадоволення до ненависті та руйнування. Вихователем тут є сама політика.

д) естетичний аспект релігійного (світоглядového) виховання людини:

Якщо науково-пізнавальна та релігійна орієнтація свідомості в повному та точному розумінні цього слова взаємно виключають одна одну, і тому завжди стосунки між ними були напруженими (згадаймо хоча б вогнища інквізиції тощо; разом з тим знаємо, що вже Френсіс Бекон застерігав і релігію і філософію не втручатися в справи одна одної, оскільки кожна має свій предмет дослідження), то стосунки між мистецькою та релігійною свідомістю склалися б менш складно та менш суперечливо. Релігія зародилась в процесі мистецького осмислення світу як своєрідне заперечення мистецької фантазії, як “деметафоризація” мистецтва. І релігійне почуття – це не що інше, як містичне почуття піднесеного (естетичний аспект).

Починаючи з класового суспільства, релігія поставила собі на службу також і теоретичне мислення (теологія) та створила могутні релігійні заклади. Однак в докласовому суспільстві мистецька творчість була єдиною формою діяльності, в якій релігійна свідомість могла втіли-

тись. Але, вже починаючи з сивої давнини (зокрема, в давньому Єгипті), починає формуватися така світоглядова позиція, як вільнодумство, яке в демократичному суспільстві має не менше право на існування, як і релігійне пояснення світу.

В релігійному житті сучасної України все виразніше усвідомлюється потреба у створенні єдиної православної помісної української церкви замість 4-х конфесій, що існують нині. Безумовно такий стан речей сприятиме консолідації народу, але це, очевидно, тривалий процес;

е) **естетичний аспект фізичного виховання людини:**

Фізична культура та спорт не тільки беруть активну участь у суспільній практиці, але все більш виразно виявляють свій величезний естетичний потенціал. Спорт, як одна з найбільш значимих складових частин фізичної культури в цілому виявляє і в найбільш концентрованій формі її естетичні аспекти. По-перше, він є в наш час одним з найважливіших і дієвих засобів естетичного виховання, формування у широких колах населення естетичних почуттів, смаків, потреб. По-друге, естетичне в спорті все більш виявляється як його конструктивний момент, про що свідчить виникнення та швидкий успішний розвиток таких видів спорту як фігурне ковзанярство, мистецька гімнастика, синхронне (мистецьке) плавання та ін. По-третє, сучасний спорт виступає як видовище, тобто саме як естетичний феномен. По-четверте, спорт створює своє особливе предметне середовище та ставить завдання його естетичного освоєння.

Тому в українському суспільстві предметом виховання стали естетичне ставлення до спорту та в спорті. Як участь у спорті, так і спостереження викликають у людей естетичні переживання (радість, задоволення, співпереживання, захоплення, гордість, бажання наслідувати яскравий приклад). І це дуже важливий бік естетики спорту – виховання естетичної свідомості та естетичних почуттів.

Найбільш активна та широко розповсюджена естетична категорія “прекрасне” в спортивній діяльності виявляється також універсально. Краса виявляється тоді, коли спортсмен вільно володіє тілом через досконале володіння технікою (що називається майстерністю, а це теж естетична категорія), коли його праця радісна та творчо позначена, довершена, результативно висока.

Демократична теорія виховання утверджує естетичну значимість, вартість конкретного суспільного явища, в т.ч. спорту, в єдності з мораллю (гуманізмом, добром, благом), у вихованні естетичної міри відносин. Тому мета естетичного виховання в спорті – розвиток здібності до образної думки, багатства словесного спілкування, здатності до творчості, самостійної цілеспрямованої спортивної діяльності, що має в собі зерна краси, вираження в прекрасних формах високих духовних якостей, здатності до естетичної оцінки явищ.

Естетичний аспект у спорті – це виховання керування розвитком системи фізичного удосконалення та спортивної дії, яке спрямоване на розвиток особи за законами краси (першим з яких є закон відповідності

реальності ідеалу). Такий розвиток якомога ширшої частини членів суспільства – об'єктивна закономірність (необхідність), а рівень культури суспільства підвищується за посередництвом засвоєння естетичної культури. Ось чому важливим є формування *естетичного ставлення* до спорту та фізичної культури;

є) ***естетичний аспект мистецького виховання людини:***

Мистецьке виховання передбачає поєднання трьох напрямів виховної діяльності:

1) мистецького виховання у вузькому розумінні слова, тобто виховання мистецького смаку як психологічного механізму, що забезпечує адекватне сприйняття творів мистецтва та формування більш високих рівнів мистецької свідомості – поглядів, позицій, ідеалів;

2) мистецької освіти, що має на меті розширення знань людини в галузі історії та теорії мистецтва (за можливістю – багатьох мистецтв) в галузі естетики та інших наук, що вивчають мистецтво;

3) мистецьке навчання, що покликане розвинути здібності особи до мистецької творчості в одній або декількох галузях мистецтва (не залежно від того, чи стане ця людина професіоналом, чи залишиться аматором).

Зв'язок естетичного виховання з мистецьким є двобічний. З одного боку, естетичне виховання необхідне для повновартісного мистецького виховання тому, що не можна глибоко розуміти, правильно оцінювати та любити мистецтво, не сприймаючи його естетичних якостей. З другого боку, мистецьке виховання надає потужної підтримки естетичному вихованню, відіграючи особливу роль у формуванні та розвитку естетичного ставлення людини до світу, бо саме мистецтво є концентрованим виявом естетичного.

Потужність естетичного впливу мистецького твору, зрозуміло, не може зрівнятися з потужністю естетичного впливу реальної події (предмету) чи явища – не може саме тому, що ми завжди чітко усвідомлюємо придуманість, несправжність, ілюзійність мистецького образу. Тому, наприклад, захоплення красою реальною людини може перерости на почуття кохання до неї, але захоплення ідеальною красою, напр., Венери Мілоської такої “небезпеки” не викличе (див.: “Естетичні стосунки мистецтва з дійсністю” М.Чернишевського, хоча подібну думку намагається спростувати Еміль Золя в своєму романі “Творчість”).

Таким чином, мистецьке виховання “перехрещується” з політичним і з моральним. Але воно безпосередньо переплітається й з естетичним вихованням: адже тільки в тому випадку виникає ефект мистецького спілкування – уявного спілкування глядачів, читачів, слухачів із митцями та зі створеними ними образами, – коли мистецтво володіє естетичною вартістю, коли воно довершене та *дарує* радість, духовну насолоду *талановитістю та майстерністю* мистецького відтворення (завжди придуманого в деталях, але правдивого в невинному русі історії) життя. Ось чому в естетичному вихованні саме мистецтво відіграє особливо значну роль, що, по суті, й дозволяло багатьом мислителям вважати його

го за головний, якщо не єдиний, засіб естетичного розвитку людини. З вершини сьгоднішнього дня взаємозв'язок естетичного та мистецького є незаперечним, а вихователям треба вміти ефективно використовувати його для формування духовного світу сучасної української молоді;

ж) естетичний аспект статевого виховання молоді:

Найбільш дражливий аспект виховання молоді – це статеve виховання.

Говорити про духовне та фізичне здоров'я юнацтва, як самовартості кожної конкретної людини, обминаючи проблему статевого виховання, м'яко кажучи, є лицемірством, яке стало настільки звичним явищем, що подекуди вважається моральною нормою. Цю “норму” треба ламати. С. Цвейг в есею “Зигмунд Фройд” ще 1931 року писав про ХІХ ст., зокрема так: “Протягом цілого століття статеve питання перебувало в Європі під карантинoм. Воно не заперечується та не стверджується, не ставиться та не вирішується за ширмами. Організовується величезна армія наглядачів, одягнених у форму вчителів, вихователів, пасторів, цензорів і гувернанток, щоб охоронити юнь від будь-якої безпосередності та плотської радості” і т.д. [6]. Чим не про нашу систему освіти?

А чи можна запровадити предмет “Статеve виховання” в школах, де разом навчаються дівчата та хлопці? (Про недоречність такої ситуації писала О. Кобилянська до О. Маковея в листі від 13 січня 1902 року) [7]. В царській Росії Міністерство освіти розуміло, що не можна, тому існували чоловічі та жіночі гімназії (до речі, вища освіта також була одностатевою), де проблема статевого виховання не замовчувалася. Чи не запозичити досвід попередників?

А щодо естетичного аспекту статевого виховання, то його вже з'ясував Платон у діалозі “Гіппій більший”, в якому писав: “...щодо любовних утіх, то всі стали б нам заперечувати, що вони дуже приємні, але все ж треба, якщо ними хтось займається, займатися так, щоб ніхто цього не бачив, – адже бачити це дуже соромно (підкреслення наше – В.Л.)”[8]. Тобто, виховання почуття сором'язливості в міжстатевих стосунках є естетичним аспектом статевого виховання, яке потрібно розпочинати з першого класу школи й завданням якого в початкових класах – підвести дитину (і хлопця, і дівчину) до правильного (нормального) розуміння пубертатного (статевого дозрівання) періоду свого життя. Подальше виховання мало б бути посвяченим запобіганню ранньої вагітності (знаємо з американської статистики (українська – відсутня), що 1,5 млн. дівчат 14–15 років у США щороку вагітніють і народжують; можна припустити, що українські дівчата бажаним винятком бути не можуть – адже школи змішані, тому й можливостей більше).

Таким чином, розкриваючи естетичний аспект кожної з самостійних форм виховання людини, ми, тим самим, розкриваємо змістовний бік естетичного виховання як комплексної форми виховного процесу, зокрема, у ВНЗ-ах, що є нічим іншим, як прилученням до естетичної культури (естетичних вартостей) суспільства. Користь від такого розуміння естетичного виховання очевидна як для майбутніх організаторів і

керівників колективів різноманітних форм власності, так і теперішніх чи майбутніх батьків, інтелігенції, в перспективі народу в цілому.

Література

1. Платон. Сочинения: в 3-х т./Под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. Пер. з древнегреч..–М.: Мысль, 1968.–Т.1.–С.177.–623 с.
2. Маркузе Н. Эрос и цивилизация. Одномерный человек. – М., 2002.
3. Франко І. Зібр. тв.: у 50-ти т.–К.: Наукова думка, 1986.–Т.45.–С.405.
4. Там само.– С.404.
5. Там само.– С.407.
6. Цвейг З. Вчерашний мир /Предисл. Д. Затонсоко. Вступ. Статья К. Федина. – М.: Радуга, 1991. –С.439-451.
7. Кобилянська О. Твори: в 5-ти т. – К.: Держвидав худ. літератури, 1963. Т.5. – С.499-501.
8. Платон. Соч.: в 3-х т. /Под общ. Ред.. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. – М.: Мысль, 1968. – Т.1. – С.177. – 623 с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 30.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором Возняком С.М.*

AESTHETIK VALUABLES AND THEIR ROLE IN EDUCATION OF STUDENTS NOWDAYS

V. V. Lahetko

*PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanik,
Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57
tel. +380(342)59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua*

Education aesthetik relation of youth to life foresee their education of relation to nature, to work and also foresee political, moral, religious, physical, art and last sex education therefore aesthetik education is complex synthetic form in education of youth.

Keywords: *content and form, universal aesthetik, universal principle of aesthetik, distinction of aesthetik and art.*

Психологія

УДК 159.922.4

ПСИХОЛОГО-ГЕРМЕНЕВТИЧНІ АСПЕКТИ СПІЛКУВАННЯ

З. С. Карпенко

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. + 380 (342)596136; e-mail: karpenkozs@ukr.net*

У статті розглянуто предмет, умови, процедури і механізми психолого-герменевтичного дослідження спілкування: ціннісно-сміслова свідомість особистості, діалогічна взаємодія, розуміння, інтерпретація, тлумачення поведінкових актів, відкритість і доступність, автентичність тощо.

Ключові слова: психологічна герменевтика, спілкування, розуміння, інтерпретація, тлумачення, діалог, ціннісно-сміслова свідомість.

Міждисциплінарні студії феномену спілкування підводять до висновку, що останній виступає середовищем буття особистості, сферою її життєздійснення і більш чи менш задовільним результатом утілення власного екзистенційного проекту світобудови. З огляду на системну складність особистісного контексту спілкування до цього феномену можна застосувати передусім герменевтичний метод пізнання.

Герменевтика (грецьке *hermeneia* – тлумачення) – напрям у філософії та гуманітарних науках, в якому розуміння розглядається як умова осмислення соціального буття. Історичні різновиди герменевтики: переклад (наявного смислу на свою мову), реконструкція (відтворення автентичного смислу або ситуації виникнення смислу) і діалог (формування нового смислу в інтерперсональному смисловому контексті) [1].

Психологічна герменевтика – напрям герменевтики, у фокусі якого перебувають проблеми розуміння й інтерпретації складних психічних феноменів людини, що розглядаються в цілісному охопленні реальних смисложиттєвих констеляцій і в культурно-історичному векторі їх становлення і розвитку.

Основи психологічної герменевтики заклали Ф.Шлейермахер і В.Дільтей. Перший обґрунтував «принцип кругового руху» процесу розуміння: ціле розуміється, виходячи з його частин, а частини – тільки у співвіднесенні з цілим. Другий вважав, що розуміння розрізняється за своїм предметом: 1) розуміння як теоретичний метод, керується критерієм: «істина - хибність»; 2) розуміння дій, що вимагає реконструкції

цілей, на досягнення яких вони спрямовані, керується критерієм: «успішність - неуспішність»; 3) розуміння проявів «живого досвіду»: від продуктів творчості до актів поведінки (жестів, інтонації та ін.), для цього необхідний критерій «автентичність»[2, с.273].

Поле значень терміну «розуміння» надзвичайно широке. Згідно з В.К. Нішановим, до нього входять: 1) декодування, 2) переклад «зовнішньої» мови у «внутрішню» мову дослідника, 3) інтерпретація, 4) розуміння як оцінка, 5) осягнення унікального, 6) розуміння як результат пояснення, 7) розуміння як синтез цілісності [2, с.274].

На думку В.В. Знакова, розуміння як феномен пізнання і спілкування характеризується двома прикметними ознаками: 1) вихід за межі безпосереднього змісту, поміщення того, що потрібно зрозуміти, у більш широкий контекст, який сприяє породженню його смислу; 2) співвіднесення об'єкта розуміння з ціннісно-нормативними уявленнями суб'єкта, котрий розуміє, його міркуваннями про те, якою відповідно до законів фізичного і соціального світу повинна бути ситуація, що підлягає розумінню. Розуміння як пізнавальна процедура спрямовується не на отримання нового знання, а на смислоутворення, приписування смислу знанню, отриманому в процесі мисленнєвої діяльності [3, с.36].

Сучасні психологічні дослідження в галузі герменевтики присвячені як розумінню і тлумаченню текстів, насамперед наукових, науково-популярних і навчальних, так і герменевтиці дії, тілесної експресії, художнього самовираження. Можна стверджувати, що сьогодні відбувається оформлення особливої царини психологічної герменевтики, що займається вивченням ціннісно-сислової сфери (аксіопсихіки, аксіосфери) особистості. Аксіопсихологічна герменевтика охоплює широке коло явищ, що несуть на собі відбиток людської суб'єктивності: не лише словесні висловлювання і різні форми дискурсу, а й невербальні, паралингвістичні, тілесні вияви, що репрезентують складно влаштовану «супідрядну», голономно «запаковану» ціннісно-сислову реальність життєвого світу особистості [4, с.46].

Дослідники проблеми розуміння в основному солідарні з вказівкою на зв'язок цього феномена з пізнанням суб'єктивної сислової реальності. Так, В.С. Швирьов зазначає, що зміст гуманітарного знання визначається «ідеєю розуміння як роботи свідомості, спрямованої на смисл, деякий ідеальний зміст втілених у матеріальних тілах явищ культури. Втілюючи ці смисли, ідеальні змісти, стаючи їх носіями, відповідні матеріальні тіла набувають знаково-символічну функцію»[5, с19]. Семантична концепція розуміння А.Л. Никифорова виходить із засновку, що розуміння являє собою інтерпретацію, а інтерпретація наділяє смислом матеріал, який об'єктивно його позбавлений. Звідси робиться висновок про те, що розуміння є надання, приписування смислу тому, що ми розуміємо. Основою розуміння, за А.Л. Никифоровим, є «індивідуальний сисловий контекст, що являє собою систему взаємопов'язаних сислових одиниць. Індивідуальний контекст формується внаслідок засвоєння індивідом культури суспільства і особистого досвіду. Тому сислові оди-

ниці складаються з характеристик двох видів: загальних та індивідуальних. У процесі розуміння мовленнєвих висловлювань, актів поведінки, речей ми асоціюємо з ними деяку смислову одиницю з індивідуального контексту. Взаєморозуміння двох індивідів забезпечується частковим збігом їхніх індивідуальних контекстів або характеристик тих смислових одиниць, які вони асоціюють з об'єктами»[5, с.94].

Таким чином, смислова реальність може бути не лише «прочитана», тобто інтерпретована як «готовий», соціально зумовлений і культурно втілений смисл, а і «приписана», тобто зсередини конституїрована індивідуальною ціннісно-смисловою свідомістю. Н.С. Автономова робить висновок, що «розуміння як функція розуму, взята в розвиненому її вигляді, є функція охоплення і утримання у формах теоретичної розумності всіх передуючих їй і ніби вкладених у неї форм і способів (як дискурсивних, так і недискурсивних) побудови цінності» [5, с.108]. Як бачимо, аксіопсихологічна герменевтика є не лише методом голономного пізнання суб'єктивної реальності на кшталт «розпаковування матриїки» – зчитування-приписування смислів, а й особливою онтологією одухотвореної дійсності, способом існування якої виступає людська інтерсуб'єктивність. При цьому розуміння, що спирається лише на рефлексію інтерсуб'єктивності, вбачає в іншому «лише знаряддя, яке піддається обліку і володінню» [6, с198 - 199]. Завдання полягає не в тому, щоб розімкнути герменевтичне коло, а щоб увійти в нього, тут – ставитися до Іншого як до мети, індивіда, що сповняє своє призначення (інтуїтивне вбачання духовної суті Іншого), і згодом проаналізувати засоби, які «працюють» на його творчу самореалізацію.

Процес входження у герменевтичне коло розуміння психічної реальності можна представити за допомогою просторового моделювання. При цьому слід брати до уваги, що цільовий вектор життєздійснення особистості доповнюється причинним, сфера дії якого – «горизонтальні», об'єктивно-діяльнісні зумовлення, що експлікують ціннісну позицію суб'єкта того чи іншого рівня. Звідси випливає, що повна, «неурізана» картина структури, генезу і функціонування ціннісно-смислової свідомості особистості може бути подана як перехрещення обох гносеологічних позицій: послідовно суб'єктивної, саморозвивальної, тобто телеологічної, і відносно об'єктивної, причинно зумовленої, каузальної. Таке розширення контексту дослідження необхідно для того, щоб викреслити реалістичну траєкторію аксіогенезу особистості, на характері якої позначається не лише напружене тяжіння до духовно вищого, а й адаптивне пристосування до наявного як апробованого способу діяльності з мінімальною енергетичною затратою.

І справді, розвиток ціннісної свідомості індивіда являє собою не «вертикальний злет» і не «горизонтальне розширення», а певну мотиваційно-смислову тенденцію (розмірене піднесення в розумінні прогресивного розвитку і протилежне до нього збочення у випадку регресу).

Дуалістична рівновага несвідомого і свідомого, суб'єктивного й об'єктивного, інтуїтивного і логічного встановлюється точкою їх пере-

хрещення. По суті, точка перетину осей ординат і абсцис маніфестує «місцезнаходження» особистості як такого онтогенетичного утворення, котре здатне продуктивно синтезувати духовну інтуїцію (безпосереднє вбачання суті, тут – смислу) з логічним висновком вербального інтелекту. Через вказану причину особистість функціонує як полісуб'єкт, внутрішній простір якого здатен вмістити і підсумувати різні ціннісні позиції, виступаючи «від імені» однієї з них або відсторонюючись від усіх наявних у його свідомості смислів. Така вперше заявлена позиція «позазнаходжуваності», можливість децентрації і розотожнення з усвідомленими атрибутами своєї самості і становить зміст духовного суб'єкта, яким і є особистість.

Таким чином, феноменологічне відцентрування виступає загальним психотехнічним методом віддзеркалення ціннісних позицій, що усвідомлюються як реально діючі або як ті, що потенційно представлені, але ще не використовуються в духовному трансцендуванні особистості.

Отже, розуміння стає можливим внаслідок діалогічної орієнтації комунікантів у задіянні обох аспектів феноменологічного відцентрування - інтуїтивно-емпатійного, смислопороджувального, синтетичного, телеологічного і аналітико-рефлексивного, інтерпретативно-оцінювального, дискурсивного, каузального.

Герменевтика спілкування як метод розуміння соціальної взаємодії включає в себе наступні етапи: 1) висунення деякої гіпотези, в якій міститься передчуття або попереднє розуміння тексту поведінки, комунікативної ситуації як цілого; 2) інтерпретація, що виходить із загального смислу і веде до смислу окремих його фрагментів; 3) коригування цілісного смислу, що виходить з аналізу окремих фрагментів тексту (подій, взаємодій), тобто зворотний рух від частин до цілого (А.М. Коршунов і В.В. Мантатов).

З точки зору Е.Д. Хірша, мистецтво інтерпретації та мистецтво розуміння суть різні процеси, оскільки правильне розуміння можливе тільки одне, а інтерпретацій – безліч, позаяк останнє засноване на термінології інтерпретатора, а розуміння – на термінології тексту. При цьому інтерпретація – це така робота мислення, яка полягає в розшифруванні смислів, скритих у культурі. Розшифрувати смисл – означає за буквальним значенням побачити все багатство можливих смислів. Інтерпретувати – означає йти від явного смислу до смислу прихованого, за П.Рікером, тому інтерпретація у формі розповіді відображає ціннісну позицію інтерпретатора, котра часто змінюється разом із подіями інтерпретованого тексту [7].

У багатьох ситуаціях міжособистісної взаємодії відбувається перетинання смислових просторів учасників спілкування, що приводить до породження нового смислового простору, придатного до утворення і кристалізації нового смислу, який приймається всіма учасниками взаємодії.

Онтологічну передумову взаєморозуміння комунікантів становить наявність апріорної соціальної форми психіки, що існує віртуально як

духовна інтенція розвитку, тобто здатність до «Я – Ти» – ставлення, що актуалізується у спілкуванні з найближчими людьми. Це означає, що перехід бісуб'єктності з можливості в дійсність відзначений «проростанням» змістово-предметних взаємодій на «грунті» комунікативної експресії і оформленням ціннісної свідомості людини, яка в цілому і в кожному своєму елементі зберігає діалогічну побудову і діалогічний принцип функціонування. Принципово неусувна іманентна можливість діалогу дозволяє «входити у світ іншої людини і відчувати той екзистенційний момент, коли зникають межі між Я і Ти» і з'являється здатність пережити повноту співіснування (М.М. Бахтін, М. Боуен, Дж. Боулбі, М. Бубер та ін.).

Яскравим прикладом представлення процесу розгортання діалогічних можливостей особистості в практиці її спілкування є модель рівнів спілкування А.Б. Добровича, на яких специфічним чином проявляються чотири можливі позиції: 1) байдужості («позиція неучасті»); 2) зверхності («прибудова зверху»); 3) приниженості («прибудова знизу»); 4) паритетності («прибудова поруч»). Рівні спілкування характеризуються відповідно до чотирьох фаз розгортання комунікативного акту: 1) фази взаємоспрямованості, яка включає актуалізацію комунікативних спонук; 2) фази взаємовідображення партнерів по спілкуванню; 3) фази взаємоінформування учасників спілкування про хід взаємодії; 4) фази взаємовідключення – завершення контакту.

Згідно з нашим тлумаченням особистості як інтегрального суб'єкта ця модель відображає розширення спектру її суб'єктних проявів в царині спілкування. Класифікація рівнів спілкування А.Б. Добровича відбиває тенденцію до все більшої інтегрованості та взаємодії з партнером, розгортання його діалогічної оберненості на співрозмовника, підключення дедалі більшої кількості віртуальних здібностей до «поля міжсуб'єктних стосунків» – актуалізації задатків суб'єкта спілкування, зменшення формальності і наростання інтимності взаємовідносин тощо.

Та ж логіка збагачення феноменології спілкування представлена в порівневій типології спілкування В.М. Сагатовського. На першому, маніпулятивному, рівні один суб'єкт розглядає іншого як засіб або перешкоду здійснення проекту своєї діяльності, як об'єкт особливого гатунку («розмовляюче знаряддя»).

На рівні «рефлексивної гри» один суб'єкт у проекті своєї діяльності враховує «контрпроект» іншого суб'єкта, але не визнає за ним самоцінності і прагне до «виграшу», до реалізації свого проекту і до блокування чужого.

На рівні правового спілкування обидва суб'єкти визнають право на існування проектів діяльності один одного, прагнуть узгодити їх на підставі спільно вироблених норм. Замість «виграшу» і влади вони прагнуть до справедливості.

Найвищим рівнем міжсуб'єктних стосунків є рівень морального спілкування, на якому партнери добровільно виробляють спільний про-

ект сумісної діяльності в результаті узгодження своїх індивідуальних планів.

Ще однією репрезентативною моделлю постадійного розвитку діадичного спілкування, побудованого на засадах реципрокності (взаємозгодженості), синергійності (взаємопідсилення), комплементарності (взаємодоповнюваності) ціннісних позицій партнерів, є модель контактної взаємодії Л.Б. Філонова.

Реінтерпретація цієї моделі під кутом зору принципу інтегральної суб'єктності дозволяє допустити, що перша стадія розвитку контакту відповідає рівню відносного (початкового) суб'єкта спілкування, друга – рівню монособ'єкта з огляду на чисто «діяльнісний» мотив взаємодії, третя й четверта – рівню полісуб'єкта, що підсумовує всі «за» і «проти» ідеального образу партнера в свідомості індивіда, – це найбільш драматично напружена ситуація взаємодії; п'ята – рівню метасуб'єкта, що відстояв свою індивідуальність у спілкуванні, інтегрувавшись з партнером у ціннісно-орієнтаційну й діяльнісну єдність; шоста – рівню абсолютно суб'єкта, емпатійно пов'язаного з партнером, що, проте, реалізує власну програму діяльності згідно із взаємно узгодженими намірами кожного у спільному проєкті партнерства [8].

Як бачимо, основний механізм інтерпретації – діалог, що базується на встановленні зв'язків із контекстами у спосіб поміщення висловлювання у новий контекст, обмежений інтерпретаційними рамками, який цей контекст «висвічує». Включення інтерпретації в контекст міжособистісного спілкування перетворює діалог у засіб розуміння особистісних смислів партнерів по комунікації. Якщо неусвідомлювані інтерпретаційні схеми учасників взаємодії стають предметом обговорення, аналізу, рефлексії у психотерапевтичній ситуації, то інтерпретація переходить у тлумачення. Н.В. Чепелева вважає, що якщо інтерпретацію можна розглядати як діалог з іншими, то тлумачення – це діалог для іншого, котрому роз'яснюється й обґрунтовується вибір тих чи тих інтерпретаційних схем і власне розуміння сприйманого поведінкового тексту.

Тут текст виступає перетвореною формою спілкування, діалогу між суб'єктами комунікації, в якому відбито пізнавальне й емоційно-оцінкове ставлення автора до висловлюваного повідомлення, а також закладена програма його інтерпретації реципієнтом, що сприяє адекватному розумінню, проте ця програма, внаслідок зміщення інтерпретаційної ініціативи до реципієнта, модифікується останнім іноді до невпізнанності.

Ця обставина актуалізує проблему етики комунікативного дискурсу, для якої Ю.Хабермас формулює такі ключові вимоги:

- 1) ні одна зі сторін, втягнутих у предмет обговорення, не повинна виключатися з дискурсу (вимога спільності);
- 2) всі учасники повинні мати однакову змогу висувати і критикувати претензії на загальнозначимість у ході дискурсу (рівноправність);
- 3) учасники повинні бути готові і здатні «вчутися» в претензії інших на загальнозначимість (прийняття ідеальних ролей);

4) існуючі між учасниками відмінності в розумінні володіння владою (або силою) повинні бути нейтралізовані так, щоб ці відмінності не справляли жодного впливу на вироблення консенсусу (владна, або силова нейтральність);

5) учасники повинні відкрито роз'яснювати свої цілі і наміри (в ході дискурсу), утримуватися від стратегічних дій з їх досягнення (прозорість) [9, с.84 - 90].

Величезні можливості реалізації інтерсуб'єктного (конвенціонального) психотерапевтичного дискурсу надає наративна психотерапія, співвідносна з постмодерністським світоглядом. Наративні психотерапевти говорять про буттєву присутність смислу в просторі людської взаємодії, а, отже, про залежність ціннісного проектування життя особистості від наявності підтримуючих (розвивальних) або патологізуючих (проблемних) соціальних контекстів [10].

Дж. Б'юдженталь, визначаючи умови розвивальної міжособистісної взаємодії, говорить про доступність як дозвіл на входження Іншого у власний внутрішній світ і про експресивність як спонтанне самовираження своїх експлікованих властивостей. Останнє є передумовою формування комплементарно-діалогічної структури особистісних смислів як інтегрального показника гуманістичної спрямованості особистості [11].

Таким чином, герменевтична площина психологічного дослідження спілкування передбачає можливість взаємно оберненої проекції на внутрішній екран (ціннісно-сміслову свідомість) дослідника (досліджуваного) триєдиного факту людської екзистенції – автентичного самовираження шляхом діалогічного пізнання і вільного волевиявлення.

Література

1. Майборода Д.В. Герменевтика // Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Советский литератор, 2001. – С.229.
2. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология / В.Н. Дружинин. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – С.269-284.
3. Знаков В.В. Психология понимания: Проблемы и перспективы / В.В. Знаков. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 448 с.
4. Карпенко З.С. Герменевтика психологічної практики / З.С. Карпенко. – К.: РУТА, 2001. – 160 с.
5. Загадка человеческого понимания / Под общ. ред. А.А. Яковлева; Сост. В.П. Филатов. – М.: Политиздат, 1991. – 352 с.
6. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
7. Актуальні проблеми психологи: Том 2. Психологічна герменевтика / За ред. Н.В. Чепелевої. – К., 2001. – Вип.1. – 127 с.
8. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості / З.С. Карпенко.– Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – С. 177-181.

9. Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії / Л.А. Ситниченко. – К.:Либідь, 1996. – 176 с.
10. Фридман Дж., Комбс Дж. Конструирование иных реальностей: Истории и рассказы как терапия / Дж. Фридман, Дж. Комбс. – М.: Независимая фирма «Класс», 2001. – 368 с.
11. Бьюдженталь Дж. Искусство психотерапевта / Дж. Бьюдженталь. – СПб.: Питер, 2001. – 304 с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 22.10.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. психол. наук, професором Мойсеєнко Л.А.*

PSYCHOLOGICAL AND GERMANAFTIC ASPECTS OF COMMUNICATION

Z.S. Karpenko

*PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76025, Ukraine;
ph. +380(342)596136; e-mail: karyenkozs@ukr.net*

The subject, conditions, procedures and mechanisms of psychological and germanaftic investigation of communication have been examined in the article: valued and sensible consciousness of the personality, dialogical interaction, understanding, interpretation, explanation of behavioral acts, openness and approachability, authenticity etc.

Keywords: *psychological germanaftics, communication, understanding, interpretation, explanation, dialogue, valued and sensible consciousness.*

МАТЕМАТИЧНЕ МИСЛЕННЯ – ПРЕДМЕТ АКТУАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Л.А.Мойсеєнко

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
м. Фвано-Франківськ, вул. Карпатська 15,
тел. +380(3422) 4-22-64, e-mail: pubic@nung.edu.ua.*

В статті виділяються специфічні прояви мислення математика, що пов'язані із застосуванням математичної символіки, формалізованою формою досліджуваних процесів, паралельним існуванням аксіоматичного і конструктивного методів побудови математичних теорій, наявністю алгоритмів розв'язування багатьох математичних задач. Аналіз психологічних досліджень математичного мислення дає право стверджувати, що вони є розрізненими і, як наслідок, не створена цілісна характеристика психології математичного мислення, не досліджено його процесуально-динамічний аспект, не з'ясовані особливості пошукового процесу при розв'язуванні творчих математичних завдань.

Ключові слова: *творче мислення, математичне мислення, мисленнева стратегія, розуміння, прогнозування, апробація, інтуїція, стиль математичного мислення.*

Математична діяльність як стимул наукових досліджень. Зміст математичної діяльності можна окреслити як вивчення правил обчислення; дослідження геометричних образів, функцій; з'ясування сутності імовірнісних подій; дослідження дій, спрямованих на граничні переходи і т.д. Але таке представлення математичної діяльності не описує її сутності, а лише вказує на її напрямки. Водночас, зміст біологічної, фізичної, хімічної діяльності можна окреслити тими явищами природи, що вивчають ці науки, не вдаючись до перерахування гілок їх розвитку, для математичної діяльності не існує явищ природи, що були б об'єктом лише її вивчення.

Загально визнаним є той факт, що математика є значно більше ніж просто наука, бо вона є мовою різних наук. Вона стала не лише знаряддям кількісних розрахунків, як було при її зародженні, але і, як зауважує відомий сучасний математик Б.В.Гнеденко, “... методом точного дослідження і формулюванням понять і завдань” [1, с. 3]. Математика як метод пізнання фізичного світу володіє виключною потужністю та ефективністю. Математиці вдалося внести поправки в те, що можна було називати ілюзіями, відкривати фізичні явища, що повністю не сприймалися людиною. Математичний результат володіє тією властивістю, що його можна застосовувати не лише при вивченні якогось певного явища чи процесу, а може бути використаним і у багатьох інших, фізична природа яких принципово відрізняється від тих, що раніше розглядалися. “Хоч

математика є чисто людським творінням, вона відкрила нам доступ до деяких таємниць природи, чим дозволила досягти успіхів, що перевершили всі сподівання. Для думаючого вченого математичний опис завжди був невичерпним джерелом здивування, яке породжено тим, що природа виявляє таку високу міру відповідності математичним формулам” [2, с. 255]. Таким чином, математика є відносно самостійним соціальним і культурним феноменом.

Саме цим пояснюється виключна увага науковців до математичної діяльності. Тепер вона більше не ототожнюється лише з обчисленням, вона стала також і особливим методом міркувань. Математики всіх часів цікавились не лише розв’язанням конкретних задач і побудовою математичних теорій. Вони ставили і по-своєму розв’язували питання про те, яким чином наука, що не має прямих зв’язків з фізикою, хімією, біологією, економікою, технікою, застосовується з однаковою успіхом у всіх цих галузях знань; якими є критерії, що відрізняють природничу дисципліну від математичної; як виникають математичні проблеми; що є критерієм життєвості математичних теорій; як відбуваються пошукові процеси при розв’язанні математичних проблем, і т.п.

Однак вивчення математичного процесу не вичерпується лише підходом “зсередини”, з позиції самих математиків, що обумовлено їх професійною діяльністю (хоч такий підхід найбільше поширений). Можливий інший підхід – “зовнішній”. Він розглядає математичну діяльність як відтворюючу, при цьому спирається на загальні концептуальні уявлення про математику, на раціональні реконструкції історії математики. Такий підхід, наприклад, може бути здійснений на стику декількох дисциплін: філософії, історії математики, психології [3]. В межах цього підходу не лише описують математичну діяльність, але й ефективно навчають такій діяльності.

Розгляд будь-якого явища можливий у тому випадку, коли його вдається вичленити з навколишнього середовища. Виходячи з цього, вивчення математики ззовні можливе при вичлененні її та її зв’язків із наукового, культурного контексту, в які вона вплетена. Це вимагає чіткого окреслення її сутності: сукупності деяких абстрактних форм, що включені до діяльності специфічного типу і функціонують у ній, а не є побічним продуктом на зразок форми вираження змістовного знання.

Норми математики зафіксовані в категоріальних принципах і логічних нормах. “Вихідні математичні ідеалізації відрізняються від фізичних абстракцій лише тим, що вони відносяться не до світу досвіду, а до світу відношень, що проявляються через діяльність. Вони відображають категоріальні підрозділи і мають ніяк не менше відношення до реальності, ніж закони фізики.” [4, с. 98]. Це дає підстави вичленити основні особливості математичної діяльності (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Основні особливості математичної діяльності

Формалізація – це перша визначальна особливість математики. Основний критерій, що відрізняє природничу дисципліну від математики, полягає в характері галузі дослідження, що властива даній науці. Кожна природнича наука визначається матеріальною специфікою свого предмета, реальними рисами тієї частини дійсності, яку вивчає. До речі, саме так визначає свій предмет і психологія. Явищ природи, які б були об'єктом вивчення математики, але не відносились би до явищ фізичних, хімічних, біологічних, соціальних і т.п., не існує. Не наполягаючи на субстанційному існуванні математичних об'єктів, ми можемо говорити про їх реальну значущість.

Один і той самий предмет може досліджуватися різними методами, в тому числі і математичними, але, змінюючи методи, ми завжди залишаємося в межах даної природничої науки, бо для неї реальний предмет, а не метод дослідження, складає основну специфічну рису. Визначальною ж ознакою будь-якої математичної дисципліни, завжди є певний формальний метод, що поширюється на різні матеріальні системи, а тому має різні практичні застосування. У свій час видатний математик М.І.Лобачевський зауважив: "Немає жодної галузі математики, якою б абстрактною вона не була, котра коли-небудь не виявиться застосованою до явищ дійсного світу" [5, с. 21]. Формальні структурні властивості (кількісні співвідношення і просторові форми), в яких існують певні реальні явища, а не їх природа, вирішують чи можна ці явища дослідити тим чи іншим математичним методом.

Абстрактність понять математики створює широкі можливості використання мови символів. Тому другою особливістю математики є наявність знакової символіки. Математичні символи є матеріалізованим утіленням відповідних математичних понять. Математична символіка дає можливість записувати в компактній формі поняття, характеристики, їх властивості. Найзнайоміша форма, в якій наше духовне життя виявляє свою символічну функцію (представлення у знаках) – це мова. По відношенню до математики всі мови вважаються чимось зовнішнім, бо вербально виражені закономірності переводяться на мову математичних знаків. Математичні поняття, символи здатні прижитись у будь-якій мові. “Математика найекономніша у словах. Вона може обійтись навіть зовсім без слів. Не існують для неї мовні перешкоди, бо її мова, як мова музики, зрозуміла для всіх людей світу” [Цит. по 6, с. 75]. Окрім того, не всі символи мають мовну природу, наприклад, знаки для окремих чисел, операцій.

Наступною особливістю математики є існування аксіоматичного і конструктивного методів побудови математичних теорій [7]. Історичний хід розвитку математики породив два підходи до її побудови: аксіоматичний (не конструктивний) і конструктивний [8, 9, 10]. Аксіоматичний підхід до останнього часу вважався ідеалом будь-якої науки. Саме наявність “ідеальних понять” (точка, пряма, площина, число, величина і т.п.) дозволяє аксіоматичну побудову математичних теорій. Відсутність таких ідеалізованих понять, наприклад, у психології перешкоджа аксіоматичній побудові. Таким чином, у математиці, на відміну від емпіричних наук, правильність основної частини її положень не піддається експериментальній перевірці. Тому в цій науці панує логічний метод доведення, що опирається на деякі апріорні знання. Апріорні знання особистості відносяться до так званих неявних знань, що є багатошаровим утворенням [11]. Математика, як наука, побудована на міцному фундаменті такого апріорного знання, що носить дослідницький характер. Спочатку формується пласт неявних онтологічних передумов, що відносяться до розуміння світу в цілому (уявлення про тримірність простору, про єдність світу тощо), потім на цьому фундаменті будуються будь-які знання конкретної особи, зокрема і математичні, а вже пізніше формується пласт неявного апріорного знання, що має особливе значення для занять математикою. Таке неявне математичне знання має вигляд неформалізованих у математиці понять (кількість, множина, точка тощо). При цьому варто наголосити, що апріорне математичне знання, хоч і є особистісним, одночасно є й інтерсуб’єктивним [12].

На початку ХХ століття почав активно розповсюджуватися рух за “функціональне мислення” – тобто мислення в термінах змінних і функцій. Характерною рисою математичної процедури в цьому випадку було: наявність змінних; представлення цих змінних через знаки. Математичними прийомами вихідна багатозначність, якою є дійсність, перетворюється у знакові конструкції. Математики перетворюють предмети у символи та схеми символів і досліджують такі схеми. Цей підхід по-

будови математичних теорій називають конструктивним і є шляхом від багатозначності, якою наділені слова, до чистої символіки і він диктується виключно евристичними прагненнями.

Сучасна математика, як зазначає Г.Вейль, є майстерним поєднанням конструктивної й аксіоматичної процедур [13]. За конструктивним підходом математика – це конструкція, в якій аксіоми встановлюють межі області значень тих змінних, що приймають участь у конструкції; за аксіоматичним – математика – це конструкція, що підпорядкована аксіомам і дедукції. “Взаємозв’язок загального з окремим, дедукції з конструктивним підходом, логіки з уявою – саме вони і складають саму суть живої математики” [13, с. 16].

Вітчизняна математична освіта базується на обох підходах. Незалежно від того чи мова йде про середню, вищу математичну чи вищу спеціальну освіту, той, хто її отримує, знайомиться з обома принципами в процесі вивчення математики.

В літературі зустрічається виділення ще однієї особливості: алгоритмічність розв’язання багатьох математичних задач. Тобто, акцентується увага на тому, що для розв’язання певного типу задач існує вказівка про конкретні операції та їх послідовність виконання на шляху до знаходження розв’язку [14].

Повертаючись до того, що математика є мовою різних наук, варто наголосити, що математизація знань є природним процесом, який дозволяє зекономити засоби на вирішення різних проблем та час на їх дослідження. Математика, не будучи виключенням із усіх областей пізнання, також дозволяє вивчати явища лише наближено. Але слід мати на увазі, що її висновки логічно абсолютно точні і строгі. Їх наближеність носить не внутрішній характер, а лише пов’язаний з описом реальних явищ.

Вивчення математики “зовні” здійснюється з позицій спостерігача, що не зайнятий безпосередньо математичною діяльністю. Цей погляд, ця позиція спостерігача, його розуміння математики, її описування залежить від того, якою діяльністю зайнятий дослідник. Якщо такий розгляд проводиться з позицій світоглядного осмислення математики, то те уявлення, що виникає, відноситься до галузі філософії математики. Фізик може сприймати математику як мову науки. Соціолога може зацікавити структура математичного колективу, групові відмінності та інтереси, розподіл професійної активності за віком, статтю. Для психолога математична діяльність є об’єктом дослідження пошукового процесу, математичних здібностей, взаємовідносин математиків і т.д.

З точки зору філософії математика, як досконала наукова галузь, володіє власними джерелами проблем, власними методами рішення таких проблем і впорядкування знань, що виникають, здатністю задовольняти зовнішні потреби, що виходять зі сторони інших галузей знань і діяльності. Внутрішні інтереси і проблеми філософії математики пов’язані з осмисленням сутності математичного об’єкта, змісту (природи) доведення, співвідношення логіки і математики і т.п. Адже незви-

чність математичних об'єктів, їх видима відмінність від природних об'єктів, породжує проблему інтерсуб'єктивного статусу математичних об'єктів, а отримання на основі логічних міркувань достовірних наслідків з достовірних даних, спонукає потребу з'ясування причин цього.

Традиційно філософські питання стосовно математичних сутностей, стали внутрішніми, теоретичними питаннями філософії математики, такими, що підтримують її автономне існування, вимагають спеціалізації і є збудниками стійкого інтересу у дослідників. Виникнувши як самостійна сутність, філософія математики набула функції відповідати на запитання, які до неї звернені зі сторони інших галузей знань. Філософія математики отримала ряд прикладних по відношенню до неї проблем, головні з яких, виходили із самої математики.

Саме до таких належать питання, що стосуються математичної творчості. Одним з центральним серед них є питання про місце і роль світоглядних уявлень у творчому процесі математика.

Усе ж, математична діяльність, будучи важливим видом діяльності людини, незважаючи на численні дослідження, що проводились як “ззовні”, так і “зсередини”, не пізнана до належного рівня. Маючи свої конкретні ознаки, як-то оперування формалізованими об'єктами, наявність математичної символіки, алгоритмічність методів розв'язання багатьох математичних проблем, свою двозасадну внутрішню будову (конструктивну й аксіоматичну), математика має здатність прислужитись будь-якій іншій мисленнєвій діяльності. Така багатогранність математичної діяльності ставить численні завдання і перед психологією.

Аналіз психологічних досліджень творчого математичного мислення. “Математика, як найбільш розумова галузь науки, має природну спорідненість з психологією – наукою про розум” [9, с. 5]. Деталізуючи цю думку дослідника математичної творчості Г.Біркгофа, слід наголосити, що саме мислення є найбільш спільним об'єктом для математики і психології. Багато визначних дослідників таких, як Р.Декарт, Г.Лейбніц, В.Вундт, Ж.Адамар, А.Пуанкаре, Г.Гельмгольц, Д.Д.Мордухай-Болтовський та інші внесли значний вклад як у математику, так і в психологію. “Сумнівно, щоб повністю усвідомлювався той факт, що всі логічні побудови набувають цінності лише завдяки психологічному факту очевидності основних аксіом. Але вже одного цього факту досить, щоб переконатись у необхідності психологічних досліджень математичного мислення” [15, с. 27].

Психологічні дослідження творчих математичних процесів – це дослідження процесів, що пов'язані з розв'язанням нестандартних математичних задач, народженням математичних відкриттів, створенням нових математичних теорій. Психологів цікавить процес творчого математичного мислення: зародження і функціонування думки, специфіка оперування математичним матеріалом, особливості суб'єкта, що продукує математичну думку і т.п.

Хоч ця тема дослідження не нова і містить чималі напрацювання, проте існує багато нез'ясованого, незрозумілого психологам у процесах

математичного мислення і творчого математичного мислення, зокрема. Дослідники давно вже відмовились від пошуку “математичної гулі” в мозку людини, але й адекватної моделі творчого математичного процесу не створено також.

Вивчення творчого математичного мислення можна умовно розділити на дві групи: дослідження, що проводились наукознавцями (серед яких багато і математиків) [2, 8, 15, 16, 17, 18, 19, 20] і психологами. Найбільш відомі спроби знайти загальні компоненти математичної творчості стали ідеї, які належать А.Пуанкаре, Д.Пойа, Ж.Адамару, Г.Біркгофу, Н.Бурбакі.

З точки зору А.Пуанкаре, в основі математичної творчості лежить математична інтуїція, що є провідником у міркуваннях і виникає, як результат роботи підсвідомості у вигляді твердого переконання, що даний шлях пошуку результативний. Тобто він заперечує, що живе математичне міркування, яке веде нас від істин до нових істин, могло б бути лише однією логічною схемою [20]. Цей підхід значною мірою був запозичений Ж.Адамаром, що більш детально проаналізував період неусвідомленого міркування над проблемою. Згідно позицій Ж.Адамара, основна ідея винаходу в математиці – це підсвідомий вибір і поєднання існуючих у суб’єкта ідей. При цьому критерієм відбору є естетичні почуття суб’єкта, що надихають його йти певним шляхом [16].

Дещо іншим підходом є підхід Д.Пойа. Він робить акцент не на з’ясуванні послідовності станів ученого-творця, а на знаходженні алгоритму вчинків, дослідженні організації (послідовності) дій пізнаючого суб’єкта. Д.Пойа виходить з того, що відкриття нового в математиці відбувається за тими самими рецептами, що й у природничих науках і вважає, що математичне знання утворюється в результаті правдоподібних міркувань, що нагадують експериментальний метод природничих наук [21].

Н.Бурбакі переносять акцент з аналізу діяльності суб’єкта, чи з нього самого на аналіз норм організації об’єкта дослідження. Для них в основі творчих актів математика лежать певні структури математичних знань [22].

З позицій Г.Біркгофа, істотні аспекти людської психології і поведінки мають структуру дискретних математичних систем. Він вважає, що оскільки “закони думки” піддаються формалізації, то творчий процес можна виразити певною математичною системою [9].

Але, перш за все, для пізнання психологічної сутності творчого математичного мислення необхідно враховувати специфіку математичних міркувань. При цьому слід мати на увазі, що не можна чітко розмежувати мислення на математичне, філософське і т. п. Більш того, як стверджує Г.Вейль “... подібно до самої істини і досвіду, мислення за своїм характером є щось досить однорідне” [13, с. 6]. Усе ж математичний метод ототожнюється з особливим методом міркувань, що містить ряд компонентів (див. рис 1.2).

Математична діяльність немислима без використання таких логічних прийомів, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення. Їх поєднання завжди присутнє в математичному мисленні. Як влучно зауважив математик і філософ Б. Рассел: “Математика і логіка розвивалися останнім часом паралельно; логіка стала математичнішою, а математика – логічнішою. Унаслідок цього тепер стало зовсім неможливо провести лінію поділу між ними; фактично вони стали одним цілим. Вони відрізняються як дитина і доросла людина: логіка – це юність, а математика – зрілий вік логіки... Так багато математичної роботи робиться на межі логіки, так багато в сучасній логіці символічного і формального, що тісний зв’язок логіки й математики очевидний тепер для кожного, хто вивчає ці галузі” [Цит. по 6, с. 157].

Рис. 1.2. Складові компоненти математичного мислення

Результатом роботи особи, що працює в галузі математики є доказові міркування, в основі яких лежить логіка. Логічний компонент математичного мислення полягає в утворенні математичних понять і абстракцій; розумінні, запам’ятовуванні і самостійному виведенні загальних висновків за правилами формальної логіки [14, 23 та інші]. Однак неможливо чисто логічно обґрунтувати математичне мислення, оскільки неможливо чисто логічно визначити всі математичні поняття і психологічно неможливо проводити логічні операції без звернення до інтуїції. Зокрема, безсумнівним є незалежність психологічних властивостей аксіом від їх логічних властивостей. Математик, філософ, психолог Д.Д.Мордухай-Болтовський зауважує: “Інтуїція, а не формальна логіка з логічними позначеннями, являє собою ті крила, на яких ми відлітаємо у найвіддаленіші області абстракції” [15, с. 51]. При цьому, автор влучно описує той розум, який базується лише на логіці (точний розум), як такий, що повернутий спиною до свого руху, тому бачить той шлях, який пройшов і не бачить того, який потрібно пройти.

Таким чином, загально визнаним є той факт, що у творчому математичному мисленні поряд із “свідомою логікою” функціонують несвідомлені мисленнєві акти. До таких належать неявні знання та інтуї-

тивні знахідки (догадки). Адже будь-яка людина носить у собі уявлення, які вона ніколи не доводить до повного вербального вираження [12]. У суб'єктів, що розв'язують математичні проблеми, актуалізуються неявні знання, що стосуються математики. Поряд з цим, пошуковий процес супроводжують численні догадки на всіх його етапах, впродовж усіх процесів, що його наповнюють: процесу розуміння, процесу формування гіпотези розв'язку, процесу апробації гіпотези.

Числовий компонент полягає в утворенні числових характеристик та вмінні їх інтерпретувати: умінні з отриманих числових даних виявити певну якісну характеристику. І, навпаки, вмінні перевести ту чи іншу якісну характеристику у правильні числові співвідношення. Просторовий компонент математичного мислення – ще одна його складова. Варто зауважити, що людині досить важко мислити виключно лише за допомогою логічних посилянь. Вона відчуває велике полегшення, коли паралельно до них вдається залучити відповідні геометричні образи. Хоч, з точки зору логіки, використання образів приводить до її погрішностей, бо ті образи, що слугують математику допомогою при впровадженні геометричних інтерпретацій, є часто логічно не дозволеними образами [15]. Особливості просторового компонента у математичному мисленні полягають у розумінні просторових математичних фігур, образів, комплексів і у вмінні ними оперувати.

Аналіз творчої математичної задачі як моделі творчого математичного процесу. Аналіз літературних джерел, як уже підкреслювалося, дає підстави стверджувати, що процес мислення можна трактувати, як процес розв'язання задач. З цього приводу К.О.Славська зауважує: “Мислення реально здійснюється як розв'язання задач” [24, с. 210]. Задача як об'єкт сучасних психологічних досліджень є предметом активного вивчення, що ґрунтується на діяльнісному підході. У працях С.Л.Рубінштейна, О.М.Леонтєва, Г.О.Костюка, О.К.Тихомирова, М.Я.Басова і багатьох інших дослідження задачі проводиться із врахуванням як зовнішніх, так і внутрішніх чинників активності суб'єкта, що викликана задачною проблемою.

Частіше за все психологи розглядають математичний мисленнєвий процес як процес розв'язання задач, процес породження і подолання математичної проблеми. Згідно тлумачення математичного словника, математична задача це: “... вимога визначити математичний об'єкт, який задовольняв би задані умови” [25, с. 36]. Таке визначення передбачає, що розв'язати математичну задачу означає знайти таку послідовність загальних положень математики (визначень, аксіом, теорем, правил, законів, формул тощо), застосовуючи які до умови задачі чи до її наслідків (проміжних результатів розв'язання), отримаємо те, що вимагається в задачі – її відповідь.

Розв'язуючи математичну задачу, суб'єкт має справу або із знаходженням алгоритму її розв'язання, або з використанням відомого йому алгоритму до ситуації даної задачі [21]. Суттєвим у процесі розв'язання задачі є акцент на знаходження послідовності мисленнєвих кроків, а не

на визначення готового результату – відповіді (навіть якщо він вірний). “Розв’язання задачі полягає в переведенні її предмета з висхідного стану в потрібний” [26, с. 15] Знайти розв’язок математичної задачі – не означає знайти відповідь.

У психології “творча задача” інколи ототожнюється з проблемною ситуацією і обумовлюється характером перебігу її розв’язання. Тому, серед ознак творчої задачі, можна виділити, по-перше, її новизну для конкретного суб’єкта; по-друге, зміну домінуючих рівнів у процесі розв’язання аж до переходу неусвідомлених рівнів у ранг домінуючих; по-третє, факт “блокування” процесу розв’язання після тривалого нерезультативного пошуку; по-четверте, можливість розв’язувати кількома способами. Таким чином, одна і та ж задача може бути творчою для однієї людини і нетворчою для іншої.

Мисленнєвий процес при розв’язанні нової математичної проблемної ситуації – це процес знаходження алгоритму: процес зведення ситуації до вже відомого алгоритму, або пристосування його до даної задачі. Розв’язати математичну задачу – не означає знайти відповідь. Саме це дає підстави науковцям стверджувати, що математичне мислення, спрямоване на розв’язання задач – це вид творчого мислення.

Незалежно від складності, розв’язання будь-якого математичного завдання має певне значення (математичний ефект). Зміст його певною мірою можна також віднести до специфіки математичної діяльності. Значення математичного результату впливає з його змісту: певного поєднання математичних об’єктів (чисел, алгебраїчних виразів, геометричних фігур, формул тощо) на основі математичних тверджень (означень, аксіом, теорем тощо). Крім того, математичний результат повинен задовольняти різні вимоги, що видозмінюються залежно від галузі математики і бути максимально простим. Вимога максимальної корисності, як це є, наприклад, у техніці, фізиці, до результату математичної творчості не висувається, бо будь-який математичний результат рано чи пізно знаходить своє застосування. На загал математичний результат не оцінюється з точки зору економічної вигідності, шкідливості, хіба що в тих випадках, де подібні питання входять до умови завдання.

Крім того, в літературі зустрічаються аналіз методів розв’язання математичних задач (за аналогією, на основі протиставлень, на основі комбінування, на основі реконструкції), деяких етапів процесу розв’язання (вивчення умови задачі, складання плану розв’язку), деяких складових процесів пошуку розв’язку (розуміння задачі, висування гіпотез), однак, детальної схеми процесу розв’язання математичних задач не розроблено. Не описано і творчий математичний процес як цілісний.

Аналіз авторських результатів дослідження творчого математичного мислення. Ми вивчали творче математичне мислення, аналізуючи процеси розв’язання творчих математичних задач з різними вимогами, акцентуючи увагу на процесуально-динамічному аспекті пошуку розв’язку задач та індивідуальних проявах творчого математичного мислення. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Івано-

Франківського національного технічного університету нафти й газу протягом 1989-2008 років. Досліджуваними були студенти інженерних спеціальностей (426 осіб) [27]. В кожній експериментальній ситуації діяльність студента зводилась до розв'язання творчої математичної задачі в умовах, що пов'язані із змістом і формою подання задачі. Експериментальна ситуація визначалась завданням експериментатора до тієї чи іншої задачі. Таким чином, розв'язуючи різні математичні задачі, студенти опинялись в різних умовах. Це сприяло продукуванню різних прийомів математичного мислення.

Було підбрано 23 серії задач, так, щоб кожна серія сприяла вивченню певного аспекту математичного мислення. Усього використано 160 задач. Підпорядковуючись загальній меті – сприяти вивченню процесуально-динамічного характеру творчого математичного мислення, кожна з цих серій вносила свій внесок (часом непередбачуваний) у ту складну багатогранну мозаїку, якою є процес розв'язання творчих математичних задач. Кожен з учасників експериментального дослідження розв'язував по 23 задачі (по одній з кожної серії) у передбачуваному експериментальному режимі. Ми прагнули при цьому отримати не менше 20 розв'язків (вірних і ні) кожної задачі.

Основне положення експериментального дослідження полягає в тому, що процес розв'язання творчих задач з математики залежить від двох факторів: 1) змісту задачі; 2) особливостей мисленнєвого процесу суб'єкта, що розв'язує математичну задачу. Тому при вивченні творчого математичного мислення студентів було проаналізовано: 1) процес творчого математичного мислення; 2) індивідуальні прояви у творчому математичному процесі. Для цього ми виділили складові процеси творчого математичного мислення (розуміння, формування гіпотези розв'язку, апробації гіпотез) та склали процесуально-динамічну характеристику кожного з них, проаналізували мисленнєві тенденції і стилі студентів, які розв'язували математичні задачі.

Аналізуючи результати експериментальних даних, можна розділити процес розв'язання математичних задач на три етапи: вивчення умови задачі, формування гіпотези розв'язку та її перевірка. Крім того, у розв'язанні кожної задачі виділяється три процеси: процес розуміння задачі, процес формування гіпотези розв'язку, процес апробації гіпотез. При цьому наголосимо, що мова йде не про три послідовні процеси розв'язання творчих математичних задач. Це швидше всього три процеси, що лише деколи проходять у послідовному порядку. Частіше всього – це три паралельні процеси, що переплітаються один з одним у найрізноманітніших комбінаціях. Опираючись один на одного, вони сприяють розвитку кожного. Усе ж вони мають цілісну характеристику і значущість, що дає змогу говорити про кожного з них як самостійний процес творчої математичної діяльності, який має місце при розв'язанні творчих математичних задач.

Основою процесу розуміння творчої математичної задачі є когнітивний компонент. Розуміння творчих математичних задач проходить

як взаємодія нової математичної інформації (зміст задачі) із суб'єктивною системою математичних знань через її інтерпретацію за допомогою різних складових математичного мислення (числового, символного, просторового). Загальна характеристика процесуально-динамічного змісту розуміння не залежить від класу задач, хоч клас, вид, тип математичної задачі визначає деякі його якісні зміни. Це проявляється у значущості різних складових компонентів творчого математичного мислення.

Процес формування гіпотези розв'язку творчих математичних задач опирається на знання, навички, досвід, які спричинюють появу первинного уявлення про розв'язок у формі абстрактної ідеї або зорового образу. Операційний компонент творчого математичного мислення забезпечує наповнення математичним змістом первинного уявлення. Формуючись впродовж усього процесу розв'язування, гіпотеза розв'язку будується під дією певної суб'єктивної мисленнєвої тенденції (діяти за аналогією, всупереч аналогії, на основі комбінування, чи відразу на основі всіх цих дій). При цьому формування гіпотези розв'язку математичних задач будь-якого класу, опираючись на логічно вивірені мисленнєві дії та на догадки, описується загальною процесуально-динамічною схемою.

Головним психологічним змістом процесу апробації гіпотез математичного мислення є порівняльні дії, спрямовані на співставлення отриманого математичного результату з існуючою суб'єктивною системою математичних знань і умовою та вимогою задачі. Апробаційні дії проводяться впродовж усього пошукового процесу (на всіх етапах розв'язання. Апробація гіпотези розв'язку спрямовується загальною мисленнєвою тенденцією, яка, у свою чергу, через результат апробаційних дій (суб'єктивну впевненість), формується у мисленнєву стратегію.

Результативність творчого математичного мислення досягається як на усвідомленому, так і на неусвідомленому рівнях, які взаємодіючи, доповнюють один одного, переходять один в одного. Неусвідомлені мисленнєві акти (догадки, інсайт) мають різну функціональну значущість, що пов'язана з об'єктом (змістом задачі) та суб'єктом (тим, хто розв'язує задачу) творчого математичного мислення.

Творче математичне мислення регулюється різними мисленнєвими стилями. Якщо в основу диференціювання покласти характер усвідомлених мисленнєвих дій (саморегуляцію пошукового процесу, характер індивідуального контролю, корекції власних мисленнєвих кроків тощо) та місце й роль неусвідомлених мисленнєвих актів у пошуковому процесі, то можна виділити принаймні три математичні стилі: диференційний, інтегральний, диференційно-інтегральний. Мисленнєві стилі є основним регулятивно-особистісним чинником пошукового процесу. При взаємодії суб'єктивної мисленнєвої тенденції та індивідуального мисленнєвого стилю така тенденція, зберігши свою психологічну сутність, набуває певної модифікації, що відповідає конкретному стилю математичного мислення.

Здійснене теоретичне та експериментальне дослідження не вичерпує всіх аспектів творчого математичного мислення. Подальшої розробки потребують такі аспекти як дослідження творчого математичного мислення в генезисі; вивчення відмінностей складових процесів творчого мислення (розуміння, формування задуму, апробації) при розв'язанні математичних і технічних задач; дослідження стилів математичного мислення в онтогенезі; відшукування засобів стимуляції конкретних стилів творчого математичного мислення тощо.

Література

1. Гнеденко Б.В. Математика и научное познание / Гнеденко Б.В. – М.: Знание, 1983. – 64 с.
2. Клайн М. Математика. Поиск истины / Клайн М. – М.: Мир, 1988. – 295 с.
3. Журавлев Г.Е. Системные проблемы развития математической психологии / Журавлев Г.Е. – М.: Наука, 1983. – 288 с.
4. Перминов В.Я. Априорность и реальная значимость исходных представлений математики. // Стили в математике: социокультурная философия математики. – С. Пб.: РХГИ, 1999. – С. 80-100.
5. Лобачевский Н.И. Полное собрание сочинений. – Т.1. – М.-Л.: Гостехиздат, 1946. – 416 с.
6. Про математику і математиків. – К.: Рад.школа, 1981. – 254 с.
7. Марнянський І.А. Аксиоми – для чого вони? / Марнянський І.А – Київ: Рад. школа, 1986. – 112 с.
8. Клейн Ф. Лекции о развитии математики в XIX столетии / Клейн Ф. – М.: Наука, 1989. – 456 с.
9. Биркгофф Г. Математика и психология / Биркгофф Г – М.: Сов. радио, 1977.– 96 с.
10. Leblanc M.D., Weber-Russell S. Text integration and mathematical connection: A computer model of arithmetic word problem solving // Cogn. Sci. – 1996. – 20, №3. – P. 357-407
11. Полани М. Личностное знание: на пути к посткритической философии / Полани М.– М.: Прогресс, 1985. – 334 с.
12. Султанова Л.Б. Роль интуиции и неявного знания в формировании стиля математического мышления // Стили в математике: социокультурная философия математики. – С. Пб.: РХГИ, 1999. – С. 66-76.
13. Вейль Г. Математическое мышление / Вейль Г. – М.: Наука, 1989. – 400 с.
14. Крутецкий В.А. Психология математических способностей школьников / Крутецкий В.А. – М.: Просвещение, 1968. – 432 с.
15. Мордухай-Болтовский Д.Д. Философия, Психология. Математика / Мордухай-Болтовский Д.Д. – М: Серебряные нити, 1998. – 552 с.
16. Адамар Ж. Исследования психологии процесса изобретения в области математики / Адамар Ж. – М.: Соврадио, 1970. – 152 с.

17. Асмус В.Ф. Проблема интуиции в философии и математике / Асмус В.Ф. – М.: Соцэкгиз, 1963. – 312 с.
18. Барабашов А.Г. Будущее математики: методологические аспекты прогнозирования / Барабашов А.Г. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 160 с.
19. Беляев Е.А., Перминов В.Я. Философские и методологические проблемы математики / Беляев Е.А., Перминов В.Я. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 217 с.
20. Пуанкаре А. О науке / Пуанкаре А. – М.: Наука, 1990. – 735 с.
21. Пойа Д. Как решать задачу / Пойа Д. – М.: Учпедгиз, 1961. – 207 с.
22. Бурбаки Н. Архитектура математики / Бурбаки Н. – М.: Знание, 1972. – 32 с.
23. Гаушенбах В.В. Поиск решения в задачах математического характера / Гаушенбах В.В. // Психол. журн. – 1996. – Т. 17, № 2. – С. 80-87.
24. Славская К.А. Мысль в действии / Славская К.А. – М.: Политиздат, 1968. – 208 с.
25. Толковый математический словарь. – М.: Рус. яз., 1989. – 244 с.
26. Балл Г.О. Теория учебных задач: Психолого-педагогический аспект / Балл Г.О. – М.: Педагогика, 1990. – 184 с.
27. Мойсеенко Л.А. Психологія творчого математичного мислення / Мойсеенко Л.А. – Івано-Франківськ: Факел, 2003. – 481 с.

Стаття поступила в редакційну колегію 22.10.2009 р.

Рекомендовано до друку докт. техн. наук, професором Мойсишиним В.М.

MATHEMATICAL THINKING IS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL STUDY

L. A. Moysejenko

*Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas
15, Carpats'ka street, Ivano-Frankivs'k, 76019, Ukraine
tel. +380(3422) 4-22-64, e-mail: pubic@nung.edu.ua*

In the article there have been pointed out the specific manifestations of thinking – mathematics, which is connected with application of mathematical symbolism, formalized model of investigated processes, parallel existence of axiomatic and constructive methods for developing mathematical theories and availability of algorithms for solving many mathematical problems.

Psychological study analysis of mathematical thinking gives the right to assert that they are differential (differented) and, as a result, there is no integral psychology characteristic of mathematical thinking; there has not been investigated its procedural-dynamic aspect; there have not been brought to light the peculiarities of searching process in solving creative mathematical problems.

Key words: *creative thinking, mathematical thinking, cognitive strategy, understanding, forecasting, approbation, intuition, mathematical style, creative training.*

ХУДОЖНЬО-СЛОВЕСНА ТВОРЧІСТЬ УЧНІВ: ДІАЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

З.В. Юрченко

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра педагогічної та вікової психології; 76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка 57, +38 0342 596136 e-mail: dimaju@mail.ru*

Стаття присвячена психологічним аспектам діалогічного контексту художньо-словесного самовираження учнів, що актуалізує в них здатність до самопізнання.

Ключові слова: літературно-творчий процес, психологічні потреби, внутрішній діалог, самопізнання, самосвідомість.

Процес особистісного становлення учнів супроводжується, як відомо, прагненням, іноді підсвідомим, до самостійної літературної творчості (Л.Виготський, З.Новлянська, Н.Молдавська, В.Сухомлинський та ін). Самостійна літературна творчість (художньо-словесне самовираження) – це вільна від настанов та оцінок референтної групи (з числа однолітків, батьків, учителів тощо), вимог навчально-виховного процесу творчість “для душі”.

Однак аналіз наукових публікацій свідчить, що ґрунтовних психологічних досліджень глибинно-психологічних витоків дитячої самостійної літературної творчості впродовж останніх двадцяти років майже не здійснювалось. Така ситуація утруднює запровадження особистісно орієнтованого навчання, визначення психолого-педагогічних впливів, які б максимально враховували нахили дитини та посилювали мотивацію її навчальної діяльності.

Для нас важливо зрозуміти іманентну логіку дитячої літературної творчості, словесно-семантичну діалогову структуру та ціннісно-смысловий контекст, в якій вона перебуває. В цілому розв’язання цієї проблеми вимагає відповідей на такі питання: чи задовільняє літературно-творча практика потребу школярів у веденні внутрішнього діалогу як засобу самопізнання, самовизначення й пізнання світу? Чи є цей вид творчої діяльності засобом формування у дітей здатності до ведення внутрішнього діалогу?

У молодшого підлітка зароджується почуття індивідуальності і разом з ним потреба в прийнятті, підтримці цієї індивідуальності з боку інших, для чого вона має бути донесена до інших людей: виникає інтерес як до свого внутрішнього світу, так і до адекватного засобу його вираження. Саме підлітковий вік характеризується сильним злетом суб’єктивних почуттів, переживань інтимного характеру, зближенням уяви з теоретичним мисленням. І відносно масове поширення (з досягненням кульмінації у юності) словесної творчості пояснюється її

унікальними можливостями для зміцнення і розвитку індивідуальності, які саме вона здатна подарувати дитині – осмислити внутрішній світ своїх переживань і об'єктивувати його у власних творчих формах. У структурі мотиваційної сфери старшокласників на перше місце висуваються мотиви, пов'язані із життєвими планами учня, його світовідчуттям та самозначенням. Сутність захоплення літературно-творчою діяльністю у старшому шкільному віці полягає, на наш погляд, у тому, що художньо-словесна діяльність є для юного автора завуальованим, здебільшого неусвідомлюваним засобом особистісної рефлексії, оволодіння власним світоглядом та афективно-потребовою сферою.

Результати експериментального дослідження продуктів літературно-творчої діяльності (2511 робіт учнів 5-11 класів шкіл Івано-Франківської області), анкетування, бесіди, твори-мініатюри свідчать, що до провідних мотивів літературно-творчої діяльності сучасних школярів належать: прагнення самовираження, потреби в пізнанні світу й самопізнанні, самоутвердженні та осмисленні своїх взаємин з оточуючою їх дійсністю. Що стосується класифікації продуктів дитячої літературної творчості для виявлення її специфіки за жанровими ознаками, то тут нами були виділені чотири основні групи робіт: художні, публіцистичні, критичні, наукові. Найбільш поширеними серед них є художні твори (86,2 відсотків – 5-7 класи, 74,2 – 8-9 класи, 71,1 – 10-11 класи) різних жанрів. Специфіка художньої творчості учнів виявляється на рівні оволодіння образними засобами творення художньої дійсності, а також у виборі того чи іншого жанру в процесі розкриття тих чи інших тем. Так, наприклад, на жанровому рівні пріоритетними в молодшому підлітковому віці є казка (14%), байка (13%), загадка (9,8%); у старшому підлітковому – лірика (19,8%); у період ранньої юності – лірика (25%). За тематичною класифікацією були виділені наступні учнівські творчі роботи: філософські, релігійні, соціальні, патріотичні, героїчні, пригодницькі, фантастичні, любовні, еротичні, шкільні, містичні, про природу, дружбу, товаришування тощо. Аналіз динаміки тематичних пріоритетів у творчому доробку школярів показав, що від підліткового до юнацького віку в учнів різко зростає інтерес до тем любові, дружби, філософської, релігійної та соціальної проблематики. Стабільною є увага до тем природи, а інтерес до фантастичних, пригодницьких та героїчних, навпаки, у юнацькому віці інтенсивно падає.

Дитяча літературна творчість як художньо-естетична діяльність, у якій опосередковано виявляється динаміка формування потенційних особистісних цінностей, естетичних і етичних ідеалів, переконань і потреб у процесі вікового становлення особистості, далеко не досконала. Так, як свідчать результати нашого дослідження, більшість різножанрових літературних творів сучасних учнів 5-11 класів (казки, байки, етюди, вірші, п'єси, сценарії, пейзажні замальовки тощо) не має художньо-естетичної цінності. Втім, гуманістичні підходи щодо ролі в онтогенезі художньо-творчої діяльності не замикають її креативний потенціал на

якість кінцевих продуктів: у розвитку підростаючої особистості провідне значення має долучення до процесу емоційно насиченої, відносно вільної творчої діяльності без обмежень для експериментування з можливостями уяви, гри образами, здатності до метафоризації її виконавця в царині художньої реальності.

Важливою психологічною основою літературного розвитку в контексті нашого дослідження є процес, у якому спонтанний досвід самостійної літературної творчості учнів актуалізує їхню здатність мислити художньо-словесними образами – здатність до конструювання метафор.

Однак у прагненні знайти єдиний підхід до визначення об'єктивних критеріїв літературного розвитку учнів, дослідники – психологи, педагоги, методисти – зверталися переважно до процесу сприймання: через аналіз результатів відтворення сприйняття художніх текстів у письмових роботах учнів. Тобто, рівень розвинутої мислення художньо-словесними образами в психолого-педагогічній науці традиційно визначався через репродуктивну призму еволюції учня-читача. Зокрема, аналіз наукових праць у галузі психолого-педагогічного вивчення процесу літературного розвитку школярів за показниками читацьких здібностей (Л.С.Виготського, Л.Г.Жабицької, Н.Д.Молдавської, Є.А.Пасічника, М.О.Рибнікової, Л.А.Симакової, Н.А.Станчек та ін.) дозволив зробити висновок про те, що вікові можливості художньо-естетичного сприйняття творів літератури передусім обумовлені загальними психологічними закономірностями та індивідуальними параметрами розвитку особистості в онтогенезі.

Тому літературний розвиток як тривалий віковий і навчальний процес, впродовж якого відбуваються складні якісні зміни здатності мислити словесно-художніми образами, що сприяють проникненню юних читачів у сутність і розмаїття форм художньої умовності літератури як мистецтва слова, зумовлює багатоаспектність погляду на проблему його критеріїв. Такий погляд означає відмову від однобічного підходу до визначення показників зрушень у літературному розвитку учнів лише на ґрунті сприймання художніх творів. Адже здатність мислити словесно-художніми образами – це свого роду структурний зв'язок у динамічній системі художня творчість – художнє сприймання. І проявляється ця здатність як у читацькому сприйманні, так і у самостійній літературній творчості учнів.

Проте визначальні можливості показників самостійних літературно-творчих здобутків учнів як критеріїв оцінки літературного розвитку психологічною наукою ще не досліджувались. Тому в контексті нашої роботи цілком логічно окреслилось питання: чи можливо показники здатності до конструювання метафор у самостійній художньо-словесній творчості використовувати як критерії літературного розвитку учнів. Тим більше, що спонтанний, природний характер словесного самовираження гарантує спостереження механізму метафоризації у його відносно чистому вигляді, як вираження органічної потреби породження нового значення, знання, як вербалізацію внутрішнього світу і світовід-

чуття особистості, що розвивається. Іншими словами, нас зацікавила здатність учня на конкретному етапі вікового і літературного розвитку у словесних образах створювати інобуття дійсності шляхом осмислення предметів і явищ однієї категорії в термінах і явищах іншої та на засадах механізму домінанти смислу над значенням, за алгоритмом метафоризації.

Важливо було переконалися, що використання метафори як могутнього евристичного “знаряддя” уяви, мислення може бути критерієм літературного розвитку школяра в показниках розвинутої, повної відсутності або слабкій вираженості здатності до самостійної художньої творчості.

Загальна досліджувана вибірка в її віковій динаміці для з’ясування здатності до конструювання метафор охоплювала 180 учнів 5-х, 7-х, 9-х і 11-х класів шкіл м. Івано-Франківська та області. Для застосування порівняльного аналізу вони були поділені на дві групи – по 90 осіб у кожній:

Перша – учні, які систематично, впродовж певного часу (від одного до шести років) займалися літературно-творчою діяльністю. Більшість із них відвідували літературні гуртки, студії, друкували свої твори в шкільних стінних газетах, рукописних журналах. 16 із них мали по декілька публікацій в районній та обласній пресі. Друга – учні, які не виявляли інтересу до літературно-творчої діяльності.

Ми запропонували школярам виконати дві серії спеціальних завдань, розроблених нами за алгоритмом метафоризації [Див.: 5, С.11-12; 2, С.37].

Завдання виконувались упродовж місяця кожним досліджуваним індивідуально: в позаурочний час та в зручному для них режимі. Адже відомо, що ліміт часу й атмосфера змагальності, які закономірно виникають при груповій роботі досліджуваних, можуть блокувати потенційні творчі можливості учня.

У результаті виконання учнями завдань з конструювання метафоричних образів ми отримали 900 речень і 540 творів-мініатюр. Як свідчить аналіз виконання літературно-творчих завдань за показниками розподілу образів, категорія простих образів найчастіше використовується в процесі метафоризації учнями обох груп. Зокрема, це характеризує творчі роботи всіх школярів другої групи і більшості 5-х, 7-х класів першої групи. Адже ці образи більш доступні, звичні та адекватні рівню вікового розвитку учнів. Тому в роботах другої групи тяжіння до використання *простих образів* залишається домінуючим у процесі метафоризації від п’ятого (90–91% від загальної кількості образів) до одинадцятого класу (76–77%). Однак для учнів першої групи, які, на відміну від однолітків другої групи, систематично практикують літературно-творчі вправи, характерним було зростання активності у зверненні до складних і складених образів у виконанні літературно-творчих завдань обох серій. Так, вікова динаміка *складних і складених* образів, що виникали на ґрунті процесу метафоризації в учнів

першої групи, свідчить про зростання їхньої частки в загальному обсязі з 29-34% (5 клас) до 54-62% (11 клас). Відповідні показники в учнів другої групи були значно нижчими: від 5-10% у 5 класі до 23-24% в 11 класі.

При вивченні результатів виконання 5, 7, 9, 11 класами літературно-творчих завдань нашу увагу привернув характер співвідношення виразності й складності метафоричних образів у їхній віковій динаміці. Зокрема, встановлено, що специфіка взаємодії складності побудови й ступеня виразності метафоричних образів окреслюється таким чином:

1. У школярів першої групи з віком спостерігається як наростання складності в побудові метафоричних образів, так і якісні зрушення ступеня виразності цих образів. Так, кількісні показники метафоричних образів із високим ступенем виразності збільшуються з 3-5% (5 клас) до 49-54% (11 клас). При цьому високий ступінь виразності майже рівноцінно репрезентований як у *складних*, так і *складених* образах. Загалом вагома частина створених учнями цієї групи метафоричних образів належить до високого і середнього ступенів виразності: 45-49% – у п'ятикласників, 79-86% – одинадцятикласників. Відносно високі показники учнів цієї групи пояснюються певним досвідом діяльності у сфері творення ними власних словесно-художніх смислів. Хоча через виняткову складність розв'язання даної художньо-творчої задачі, втілення високого ступеня виразності у *простих* образах не набуває значного поширення.

2. Для всіх вікових категорій другої групи характерне різне зростання складності побудови метафоричних образів та їхньої виразності. Так, *проті* образи в їхніх роботах, загалом, зберігають тенденцію до низького ступеня виразності й лише неістотна частка із загального обсягу *складних* і *складених* метафоричних образів досягає з віком середнього та високого ступенів виразності. Більше того, загальний обсяг метафоричних образів з високим ступенем виразності з віком зменшується з 10-12% (5 клас) до 4-5% (11 клас); дещо зменшується й обсяг метафоричних образів із середнім ступенем виразності – з 18-21% (5 клас) до 11-15% (11 клас).

Отже, на прикладі першої групи виявлено, що з віком у дітей, які постійно займаються літературною творчістю “для душі”, поступово вдосконалюється механізм метафоризації. Цей механізм не так жорстко спрямовує змістовну інформацію, як механізм інтелектуалізації та раціоналізації. Адже процес метафоризації свідомості дитини певним чином перешкоджає утворенню стійкого стандартного фрейму – малорухливого контексту в сприйманні предметів та явищ дійсності. Новий смисловий контекст тут не дається дитині готовим, а може бути створений, відкритий у єднанні чуттєвого і логічного сприймання світу лише нею самою, в індивідуальному творенні нових словесних конструкцій – в акті конструювання метафор.

Аналіз результатів вивчення вікових особливостей здатності школярів до метафоризації дав змогу нам виокремити й запропонувати до-

датково до наявних критерій метафоризації як показник рівня літературно-творчих здібностей. Цей показник обчислюється за такою формулою:

$$P_{MT} = \frac{ma+mb+mc}{Ma+Mb+Mc} \times 100\%$$

де P_{MT} – показник здатності до метафоризації, який розраховується співвідношенням суми простих (ma), складених (mb) і складних (mc) метафор, що використовує учень у творенні художньої образності до максимально можливої суми означених метафор (відповідно Ma , Mb , Mc). Ця сума встановлюється експертами з числа досвідчених учителів-словесників і її максимальний показник дорівнює 100 відсоткам.

Отже, здатність мислити словесно-художніми образами не лише структуроутворюючий момент формування літературних здібностей, орієнтир літературної освіти у сфері сприймання образних аналогій художніх текстів. Ми переконалися, що за критеріями здатності до метафоризації, створення образності мовлення і конструювання нових смислів у самостійній художньо-словесній творчості також можливо оцінювати розвиток літературно-творчих здібностей особистості, визначати рівні її літературного розвитку:

– **низький**, коли дитина може створювати переважно прості, маловиразні метафоричні образи й лише інколи деякі з цих образів мають незначні ознаки самотності; її індивідуальний показник здатності (ПЗ) до метафоризації не перевищує 20%;

– **середній**, коли дитина вільно оперує простими метафоричними образами, серед яких досить виразно окреслюється частка самотніх образів з ознаками оригінальності; наявні поодинокі спроби оперування складеними і складними образами; ПЗ до метафоризації – від 20 до 70 відсотків;

– **високий**, коли до набутків низького і середнього рівнів літературного розвитку на ґрунті метафоризації додається здатність творити складні та складні образи, спостерігається свідоме прагнення встановлювати афективно-семантичні зв'язки, конструювати образно-асоціативні комплекси з ознаками цілісності; мисленнєвий процес включає не тільки операції аналізу, абстракції, порівняння та синтезу, але й у більшості невдалі спроби узагальнення і конкретизації, передусім актуалізується асоціативність як властивість мислення; ПЗ до метафоризації – від 70 до 100%.

Отже, здатність до конструювання метафор – системоутворюючий момент одночасно читацької і художньо-творчої стратегії літературного розвитку школярів. Самостійна художньо-словесна творчість забезпечує засобами метафоризації поступове якісне дозрівання здатності особистості до осягнення форм художньої умовності різної складності, утворює єдину платформу для смислової синхронізації актів творчості й завоювання їхніх продуктів.

Визначення критеріїв літературного розвитку учнів підліткового та юнацького віку на ґрунті аналізу їхньої здатності до конструювання ме-

тафор доповнює загально визнані та раніше апробовані шкільною практикою критерії літературного розвитку.

Складність самопізнання, яке триває в підлітка й досягає своєї кульмінації в період ранньої юності, полягає насамперед у тому, що в ньому суб'єкт пізнання є одночасно і об'єктом пізнання. Проте цю складність самопізнання юному автору найкраще допомагають здолати ліричні жанри. Адже саме так розумів глибинне призначення лірики і М. М. Бахтін.

Отже, лірика виступає для учня-старшокласника культурно-історичним способом, за допомогою якого можна “об'єктивувати” себе і встановити із самим собою “діалогічні взаємини”. Та сама потреба в діалозі із самим собою, що спонукає в юності шукати інтимного друга, вести щоденник, знаходить своє виявлення у творенні власних недосконалих художніх смислів. Адже лірика віддавна утвердилась як загальнонародський, культурно-історичний спосіб пізнання, оцінки внутрішнього світу людини, глибин її душі. Ліричний суб'єкт безіменний, що дозволяє не асоціювати його інтимні переживання обов'язково з автором, адже вони в ідеалі є загальнозначущими для багатьох. Звісно, ліричний герой творів юних авторів переважно не відповідає художнім вимогам, що характеризують зрілу творчість, але суб'єктивно лірика надає можливість зростаючій особистості торкнутися своїм “Я” – “Я” загальнонародського, відчути себе значущою частиною суспільства, нації, людства в цілому. Адже “з середини себе самого внутрішнє життя не ритмічне і – ми можемо сказати ширше – не ліричне. Лірична форма привноситься із зовні і виражає не ставлення душі, що переживає, до себе самої, але ціннісне ставлення до неї іншого.” [1, с. 154].

Юнацькі вірші як особливий вид рефлексії і “самооб'єктивації”, що дозволяє “винести” себе назовні, пов'язані із сутнісними психологічними потребами віку, з усіма гранями самопізнання. Ліричний твір виступає одночасно і як засіб корекції, утвердження самосвідомості, і як орієнтувальна основа поведінки. Дійсно, юний автор немовби “програє” варіанти свого майбутнього, уявляє себе в різних ситуаціях, утверджується в моральних оцінках, узагальненнях, світогляді. Юнак (або юнка) суб'єктивно компенсує брак особистих життєвих переживань уявними образами-переживаннями, створеними його (її) фантазією, які сприймаються автором як особисті.

Потреба підлітка, юнака у спілкуванні починає переплітатися із потребою в усамітненні (в даному контексті – у спілкуванні із самим собою). Втомлюваність від надмірної, нецікавої індивіду інформації, від того, що у процесі контактів у школі, вдома, у колі однолітків доводиться постійно стежити за собою, стримувати свої почуття, грати певну роль, накопичується. Тому зростаюча людина відчуває бажання розслабитися, розібратися у самому собі, навести лад у своїй душі. І якщо поруч немає справжнього друга, з яким можна було б обговорити усі свої проблеми, починається діалог із самим собою засобами художньо-словесного самовираження, певним чином немовби роздвоюючи власне

Я. Отже, самостійна літературна творчість учнів у контексті вчення М.Бахтіна про діалог є засобом, а не самоціллю, тобто, не тільки способом формування особистості дитини, але й самим її буттям, її самобутністю [Див. 1].

Осмислення психологічної сутності внутрішньоособистісних витоків, мотиваційних основ художньо-естетичної діяльності, художньо-естетичних переживань людини, розуміння їх формування та можливостей розвитку в онтогенезі неможливе без використання надбань психоаналізу.

3. Фройд тлумачив і художній твір, і мистецтво в цілому, як лібідозно-танатосне утворення за участю художньої фантазії, які певним чином задовольняють несвідомі потяги. Митцями З. Фройд вважав тих, хто має особливо розвинену уяву та інтенсивні потяги – невротиків. Митці, створюючи художні твори, насамперед задовольняють свої власні підсвідомі потяги, знімаючи психологічне напруження. Саме тому художній твір виконує своєрідну функцію реалізації фантазій і приносить задоволення і тому, хто його створює, і тим, хто його сприймає (насамперед завдяки проникненню реципієнта у змістовну сутність художніх символів митця).

Отже, художня символіка, яка за своїм змістом співзвучна душевним проблемам реципієнта, сприяє компенсації розчарування, невдоволення від життя, виконуючи тим самим одну із головних функцій мистецтва; у такий спосіб нейтралізуються душевні конфлікти, здійснюється психопрофілактика патогенних станів, психотерапія. У стані творчого натхнення, за З. Фройдом, у голові художника образи-символи поєднуються як образи-сновидіння, тому він приходять до висновку, що стан творчого натхнення – це стан “безумства” [2: 16, 74, 84]. І саме тому люди несвідомо прагнуть пережити в мистецтві ті чи інші стани, яких уникають в умовах реального життя, а звідси, за З. Фройдом, мистецтво – це лише психорегулятор, психотерапевт. Він не вважав художньо-естетичну діяльність сферою високої духовності, не вбачав духовної сутності у створенні й сприйнятті творів мистецтва.

Отже, беручи за основу розуміння мотивації творчості (у тому числі й дитячої) лише один, неусвідомлюваний пласт людської психіки, гіперболізуючи його, З.Фройд, на нашу думку, обмежує можливості інтерпретації всієї різноманітної конкретики мистецтва. Не можна погодитись і з його твердженнями про виключно важливу роль у творенні вищих цінностей людського духу сексуальних схильностей; що “началом” мистецтва, першопричиною його є дитяча сексуальність, яка перетворюється, сублімується у творчу енергію. Саме так трактується творчість Леонардо да Вінчі, зокрема, його шедевр “Джоконда”, який, за З.Фройдом, є продуктом сексуальних потягів малого Леонардо до матері [3: 202-203, 209]. Але його ідеї про підсвідомі механізми, психотерапевтичну, символічну природу мистецтва є безумовно цінними для дослідження мотивації художньо-естетичної діяльності взагалі та дитячої художньо-словесної творчості зокрема.

У шкільні роки зникає більшість дитячих ігор як таких, проте ігрове начало зберігає й утворює свої повноваження в дитячій літературній творчості. За влучним спостереженням З. Фрейда, зазначеним у роботі “Художник і фантазування”, “юнак, коли він припиняє грати, відмовляється всього лише від опори на реальні об’єкти; тепер він *фантазує*, замість того, щоб *грати*. Він будує повітряні замки, творить те, що називають “сни наяву.” [4: 130]. Відірвавшись від дитячої гри, уява, фантазія підлітка шукає опору і знаходить її у власних образах і уявленнях, реалізованих у здебільшого недосконалих творах. Ці образи виконують на екзистенційно-ігрових засадах словесно-художньої діяльності приблизно ту саму роль предметних, подійних опор, що й дитячі іграшки. Отже, добровільне перенесення своїх почуттів і бажань у сферу видимості, умовності власного твору є вільним і радісним самоподоланням, самообмеженням за правилами творчої самореалізації, вчить дитину жити у символічних світах. І відносно масове поширення (з досягненням кульмінації у юності) словесної творчості пояснюється її унікальними можливостями для зміцнення й розвитку індивідуальності в онтогенезі. Отже, підвищена емоційність, нестійкість підлітка, характерні для цього віку новоутворення разом із досвідом переживань зумовлюють те, що творча самореалізація дітей у вигляді малювання приблизно у п’ятому класі переходить у нову сферу – словесно-художню творчість. Образи уяви втілюють у підліткових творах якесь переживання, проте за умов їхнього переважно низького рівня художньої образності можуть і не викликати адекватне за силою переживання у тих, хто їх сприймає.

Дитина наділяє образи власної незрілої творчості особистими почуттями, очікуваннями, переносить на них свій душевний світ і творить при цьому насамперед власну особистість. Достатньо виражені вже ігрове начало, фантазія, уява забезпечують на ґрунті підвищеної емоційності ефект перенесення юного автора у створений ним образ.

Літературна творчість підлітків не тільки відображає розвиток їхньої самосвідомості, Я-концепції, але й певним чином визначає і мотиваційні аспекти творчості: вони хочуть пізнати себе у житті, у ставленні до людей, дати моральні оцінки оточуючим. Притаманними літературній творчості засобами самодослідження й пізнання інших людей, вона опосередковано немовби “обслуговує” цей відповідальний етап у розвитку особистості її носія – підлітка або юнака. Характерно, що в підлітків переважно осмислюються найпростіші усвідомлювані ними й до народження твору переживання, а в старших школярів у процесі творчості відбувається перетворення більш інтимних, складних, значущих для них і неусвідомлюваних до цього переживань і цінностей.

Зображаючи себе (й уявляючи), втілюючись у певних образах, юний автор звертається і до себе-реального, і до себе-майбутнього, бажаного або небажаного: відбувається свого роду гра з своїми можливостями, виявляється відкритість свідомості власної особистості.

Процес творення власних художньо-словесних смислів на органічних, ігрових засадах формує свідомість дитини як діалогічну,

самоспрямовану, самозамкнену й одночасно відкриту. Дійсно, лише “Я”, яке усвідомлює себе, може усвідомлювати і щось інше як окреме, що має незалежне буття. Адже в умовах ігрового переміщення, у позиції когось чи чогось незалежного, відмінного від себе – людини, предмета, тварини, все більше не збігаючись із собою в їх зображенні, зростаюча особистість може бачити, усвідомлювати себе ззовні. Отже, у самостійній словесній творчості, авторській позиції дітей розгортається діалогічна інтенція психіки (“Я” – “ТИ” – відношення).

Як бачимо, літературно-творча діяльність дитини – ще одне свідчення того, що людська психіка за способом народження і функціонування наскрізь діалогічна, літературно-творчий процес, як засіб самопізнання, дозволяє тимчасово суміститися (ототожнитися) з тим чи іншим образом. Такими образами в контексті нашого дослідження є для дитини створювані нею, здебільшого недосконалі, образи власних літературних творів. Ці образи-персонажі та образи-переживання – плід власних суб’єктивних пошуків емпіричної підпори для естетичних і етичних понять, що народжуються у свідомості дитини. При цьому, як і гра, ця творча діяльність спрямована передусім на себе саму, на свій іманентно-процесуальний людинотворчий смисл, а не на результат.

Література

1. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров.– 2-е изд.– М.: Искусство, 1986.– С. 9-191.
2. Фрейд З. Толкование сновидений: Пер. с нем. – 2-е изд. – К.: Здоров’я, Сталкер, 1998. – 496 с.
3. Кереньи К., Юнг К. Введение в сущность мифологии // Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов: Пер. с англ. – М.-К.: ЗАО “Совершенство” – “Port -Royal”, 1997. – С.11-210.
4. Фрейд З. Художник и фантазирование: Пер. с нем. / Под ред. Р. Ф. Додельцова, К. М. Долгова. – М.: Республика, 1995. – 400 с.
5. Юрченко З. Ігрові методики розвитку художньо-словесних здібностей в учнів 5-11 класів // Практична психологія і соціальна робота.– 2000.– №2. – С.9-12.
6. Юрченко З.В. Літературні здібності учнів: психологічні резерви розвитку. Методичні рекомендації. – Івано-Франківськ: ІФОППО, 2003.– 56с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 22.10.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. психол. наук, професором Карпенко З.С..*

ART-VERBAL CREATIVITY OF PUPILS: A DIALOGIC CONTEXT**Z. V. Iurchenko***PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanik,**Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57**tel. +380(342) 59-61-36: e-mail: dimaju@mail.ru*

The author reveals the main psychological aspects of pupils' literary self-expression and its dialogic context which actualizes one's self-knowledge capabilities.

Key words: *literary creativity, psychological needs, inner dialogue, self-knowledge, self-consciousness.*

Історія та етнологія

УДК 008(075.8)

ЕТНІЧНА ДУХОВНІСТЬ ТРИПІЛЬЦІВ ТА ЇЇ МІСЦЕ В КУЛЬТУРОГЕНЕЗІ

Н.А. Петруня-Пилявська

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
76019, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342)57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua*

У статті досліджується становлення та розвиток землеробської етнічної духовності трипільців, форми її мистецького втілення та інволюційної трансформації в українському культурогенезі.

***Ключові слова:** етнічна духовність, трипільська культура, український культурогенез.*

В цьому дослідженні етнічна духовність розуміється як загальна внутрішня спрямованість міфологічної самосвідомості носіїв трипільської культури, їх переживань, почуттів, думок, вірувань на основі уявлення про існування надприродних безтілесних створінь, які можуть втручатися в життя людей і природні процеси. Проблема духовного чинника носіїв трипільської культури починає займати все більше місця в сучасних наукових дослідженнях. Це пояснюється не тільки всеохопним характером перетворень матеріальної і духовної практики на території України, до яких призвела «неолітична революція», а й тим, що найвиразніше виявляється духовність трипільців саме в сфері культури. «На всій території України, починаючи з VI тисячоліття до I тисячоліття перед Р.Х, створилася культура, яка впродовж свого існування мала цілком виразні риси» [12, 49].

Сучасні українські історики не вважають носіїв трипільської культури етносом, який започаткував становлення і розвиток східної групи праслов'янської етнічної спільноти. Тому початок формування східнослов'янської групи народів вони відносять до пізніших часів – після існування носіїв трипільської культури, яка, вийшовши зі світу балкано-дунайських культур, розвинулася на нашій території в яскраве і своєрідне явище [1, 61]. «Трипільська культура, – пише Ю.Липа, – обіймає новокамінну, бронзову і початок залізної доби й є аналогічною до культури і складу південних держав мікенців, геттій, митаніїв, егейців і,

можливо, етрусків. Це культура, що пов'язує органічно Україну з південною Європою і, почасти, із західною, з її прадавнім мистецтвом, моральними, правовими та релігійними здобутками» [7, 38]. На думку окремих дослідників (В.Щербаківського, Т.Пасека та інших), формування землеробської культури взагалі і духовності зокрема відбувалося в часи існування носіїв трипільської культури [1, 61]. Саме вони продукували на нашій території культури культивованого хліборобства з патріархальним типом сакралізації природи і суспільного життя [9, 14].

Сучасні археологічні, історичні, етнографічні дослідження вносять істотні зміни в розуміння місця і ролі трипільської культури в етногенезі частини європейських народів. Центральний елемент структури трипільської культури – це духовність. «Духовні здобутки передають зразки первісного мистецтва і вірувань» [4, 13]. Мистецтво носіїв трипільської культури змагається за духовний світ людини, її почуття та спосіб самоідентифікації. Тим, в якому напрямку здійснюється формування етнічної самосвідомості засобами мистецтва, і вимірюється передусім безпосередній та опосередкований вплив «неолітичної революції» та її соціальних наслідків на духовно-перетворюючу діяльність. «Значний розвиток землеробства, тваринництва та інших галузей господарства трипільських общин зумовив відповідні зміни у їх духовному і суспільному житті. Про це, насамперед, свідчать жіночі статуетки... З їх допомогою відбувався обряд вдячності небу за новий урожай зерна... Культ землеробства і родючості у середовищі трипільського населення відтворюють статуетки з піднятими догори руками» [5, 102]. Процес становлення тієї чи іншої світоглядної ментальності, яка складає серцевину духовності, передбачає наявність свого попереднього культурного потенціалу.

Трипільська духовна культура має велику спільність з Дунайською культурою, яка, в свою чергу, має місцеве походження [9, 14]. Т.Пассек вважає, що Придніпров'я і Придністров'я в період формування трипільської культури перебували в тісному зв'язку з населенням Малої Азії, особливо з Тесалією [11, 28-41]. Це означає, що формування землеробської трипільської культури із специфічною ментальністю відбувалося в ситуації творчого діалогу з населенням Малої Азії. Отже, початки світоглядної свідомості землеробської спільноти, яка була первісною на території України і започаткувала культ землеробських духів, потрібно шукати у носіїв трипільської культури. Її найбільш характерною рисою є мальована кераміка, розписана різними лініями й узорами, зображення людей, птахів і звірів, які мали безпосереднє відношення до релігійних вірувань і землеробського культу. «В трипільців бачимо вищі форми громадянського життя і племінну солідарність» [9, 16]. У формуванні такої солідарності значну роль відігравала духовна культура, особливо спільні релігійно-міфологічні культи і обряди.

Ю.Павленко вважає, що східнотрипільські групи етнічних спільнот мали своєрідну духовну і культурно-господарську традицію. Вони синтезували вірування автохтонного населення Подніпров'я, яке вже мало

досвід примітивного мотичного землеробства, й передовий досвід нащадків носіїв буго-дністровської етнічної спільноти, певну систему культурів та ідеологічних уявлень давньоземлеробського типу [10, 83].

Оскільки вирішальними чинниками самоутвердження й самовідтворення носіїв трипільської культури були відтворююче господарство й осілий спосіб життя, то вони ставили нові вимоги до активізації творчих сил, зокрема потенцій духу. Художній культурі, мистецтву та її головному елементу – духовності – належить особлива роль у формуванні рис етнічної спільноти, які відповідали тій добі. В українській науці ця доба дістала назву протоцивілізаційної. «Одним із найяскравіших культурних проявів протоцивілізації є трипільська культура. Проведені спеціальні дослідження засвідчили, що трипільське суспільство мало тричотирирівневу соціальну структуру» [6, 152]. За такої соціальної структури збільшується питома вага духовного творчого начала у всіх сферах життєдіяльності. Звичайні практика, матеріальне виробництво трипільців були тісно пов'язані з художньо-естетичним та міфологічним розвитком духовної творчості. Трипільська культура, як ніколи раніше, робить цей зв'язок безпосереднім і наочним, надає духовності різноманітних форм виразу. По-перше, серед культу духів природи з'являється ієрархія, яка не зводиться до простого їх існування, а виявляє динаміку у взаємозв'язку. По-друге, за часів трипільської культури відбувся перехід в єдності родової духовної спорідненості до розуміння множинності світу та його духів. Першообрази духів зазнали складних трансформацій в ієрархії.

Підвищення продуктивності праці трипільців за рахунок циклічно-перелогового мотичного землеробства мало ще один важливий наслідок для духовної творчості та розвитку мистецьких художніх форм. «Солідне економічне підґрунтя сприяло формуванню певних естетичних уподобань і світогляду. Еволюція естетичних поглядів трипільського населення в цьому відношенні відбувалася в напрямку пошуку нових стилів зображення» [6, 163]. Стосовно духовної творчості це означає, що під впливом соціального розвитку формуються великі поселення людей, так звані протоміста, де процес зростання ролі художньої творчості в різних сферах життя виявляється в двох взаємопов'язаних аспектах.

По-перше, це зростання індивідуального творчого духу, що в умовах територіально-поземельної громади набуває характеру портретного зображення людини. «Зображення настільки реалістичні, що можна визначити антропологічний тип трипільців. Зникає стеатопігія, з'являються струнки постаті, пропорції яких наближаються до реальних... ідеалом стає струнка дівчина» [6, 168-170].

По-друге, тогочасне відтворююче господарювання на основі впровадження бронзи, соціального поділу праці створило передумови для всезагальної художньо-естетичної організації предметного середовища носіїв трипільської культури. Власне зміна соціальної самоорганізації, спорудження великих поселень, формування системи релігійно-космічних уявлень епохи неоліту-єнеоліту знаменують відкриття перед

етнічним духом трипільців нових можливостей для його реалізації на основі виробленої попереднім історичним розвитком суспільства форм художнього освоєння дійсності.

Аналіз специфічних рис духовної культури трипільської спільноти, її внутрішній механізм, детермінований календарно-астрономічним рівнем уявлень космогонічних міфів потрібно здійснити в змістовному розумінні для з'ясування суспільно-культурних функцій мистецьких творів та їх знакової системи за різних історичних умов. «Енеоліт – це час, коли людство отримало перші плоди нової цивілізації як відносно гарантоване життєзабезпечення на базі землеробства і тваринництва, комфорт в побуті, розвиток культури і мистецтва» [6, 168]. Внутрішня ідейна єдність трипільської культури, особливо мистецтва, яка неминуче підпорядкована практичним потребам, поглиблювала олюднення природи та сприяла створенню етнічного світу на території України. Важливо зауважити й ту обставину, що провідним осередком господарського життя з середньої стадії розвитку трипільської культури «...стала велика сім'я, що вела домогосподарство... З цього часу виникає металургія – виплавлення міді та лиття речей... Гончарне виробництво, що почало відділятися від сільськогосподарського ще на ранньому етапі історії, остаточно зосередилося в руках ремісників» [1, 66]. Сказане робить зрозумілим, чому у носіїв трипільської культури духовне осмислення світу розвивалося в неперервному творчому процесі, а духовні створіння оречевлюються в творах мистецтва як безперервне розгортання духовної єдності космосу. Так формується міфологія трипільців, в якій в уявленнях, міфічних образах, у фантазії, що продукувалися в культових дійствах, постає двоцентрова картина світу – природна і духовна. Землеробський космологізм з властивим йому віруванням у творчу силу духу фактично співрівний людському світу.

Зростання ролі мистецтва і культури, відтворюючого землеробства та скотарства в енеоліті є свідченням залежності подальшого прогресу в становленні етнічного життя на території України від духовно-практичного освоєння природи і соціального організму. Їх поєднує художньо-естетичне вирішення питання про загальні творчі сили, яким підпорядковані природа і суспільство. Ці сили міфологічно мислячі носії трипільської культури помістили на небеса, т.б. «досягнувши космічного рівня мислення, первісна людина сама на небеса розмістила першопричини всіх незрозумілих явищ» [3, 99]. Умови споглядання на створений трипільцями світ згори дозволили розширити межі його розуміння і відчуття та створити мистецькі прообрази тих сил, які породжують цей світ та обумовлюють його існування.

Трипільська культура, будучи за своїм світоглядним змістом міфологічною з типовим землеробським спрямуванням, характеризувалася збільшенням питомої ваги творчого духовного начала. Проте духовний потенціал набував у міру розвитку продуктивних сил трипільців нового відтінку. Приміром, на ранніх стадіях етногенезу трипільці схематично зображали уявлення про духів природи і своїх пращурів, на середньому

етапі вони утвердили реалістичне зображення за антропоморфною або зооморфною формою. В основі орнаментальної композиції лежали певні космогонічні уявлення, зокрема ідея плинності часу за цикловим обертанням навколо певного центру [13, 47-48]. Не підлягає сумніву, що подібне пояснення трипільцями плинності часу випливає із психології вірувань початкової стадії етнічного духу, коли люди усвідомлювали себе слабкими та немічними у боротьбі за виживання у природному середовищі, але мали благоговійну довіру до духів.

У перехідний від неоліту до енеоліту період існування трипільської культури в її мистецьких творах чітко вирізняється тенденція прогресивно-ускладнюючого дуалізму – природи і духу – взаємодіючих начал етнічного життя. Найбільш загальні стихії природи – Сонце, Місяць і Вода – в носіїв трипільської культури засобами художньо-естетичного оформлення набувають образного втілення. «Образ водяно-сонячного змія... презентує собою концентрований сплав, цілу низку елементарних образів..., обумовлених уявленнями про існуючий в природі колообіг Сонця і світових вод» [3, 106]. Виділення названих конкретних природних явищ як втілення першопричини і творчої сили світу не є випадковим. Саме Сонце, Місяць і Вода своїми реально зримими перетвореннями вказують на їх силу у поновленні життя на землі. Отже, духи Сонця, Місяця і Води як творюча сила мають здатність породжувати необхідні для людини продукти природи.

Речотілесний характер етнічного буття трипільців без духів був немислимий. Людина, маючи в собі духовне начало, мислила про природу за своєю міркою, вважала, що всі явища природнього середовища мають свої духовні сили. В цьому головна сутність міфологічного світосприймання і світовідчуття. Виділення в природі духовних сил як першооснови світу надавало первісним спільнотам можливості створювати символи своїх духів, які мали спорідненість із природними духами. Таке міфологічне бачення світового порядку і становить релігійне підґрунтя культової магії і обрядовості, в системі яких первісні етнічні групи реалізували бажання заручитися підтримкою тих сил, від яких залежали їх життя і діяльність.

Вірування та культова магія – це засіб доступу до духовних сил природи та виявлення добродійних і доброзичливих стосунків із ними. Етнічній світоглядній ментальності носіїв трипільської культури характерна свого роду міфологічно-містична орієнтація, насамперед до духів родючості. Не даремно фундаментальним прообразом загальної духовної сили була жінка-мати. Так, життєвий досвід матеріального родового життя продукує сакралізований образ духа, який має всі ознаки матеріальних творчих сил. Така людська здатність пізнавати, освоювати і переживати зовнішнє природне середовище як власну суб'єктність, свій духовний світ є історичним наслідком подвійного усупільнення окремого індивіда та його предметного світу. Спостерігаючи, як в художньо-образному мисленні виникали чуттєві образи зовнішніх сил природи, етнічний дух доходив до споглядання вічного народження і воскресін-

ня як міфологічного відображення циклу обертання Сонця навколо Землі. «Прості спостереження показують, що день і ніч складають повторюваний цикл – добу. Подібно цьому, річні зміни складають великий цикл... щоб пізнати свою історичну традицію, членам етносу стає необхідним система відліку часу» [2, 9].

Порівняно з тілесними, речовими зв'язками між людьми та між трипільською етнічною спільнотою, які розділяють та ізолюють окремі предметні форми, духовне начало в образному мистецькому виразі об'єднує та стверджує історичну вічність життя. «Образ землі-гори – тісно пов'язаний із стихією води... в інших варіаціях – жіночі фігури зображені в позі рожениці, з широко розведеними ногами і з піднятими догори в адоративному жесті руками. Змій передається у вигляді стрічки, що знаходиться зверху... Подібними образами відтворювалася сцена народження стихії питних вод» [3, 54]. В образній художній формі розкривається дія загальних творчих сил природи. У мистецтві носіїв трипільської культури стихійні сили природи відображають головний зміст міфологічного пізнання світу. Творчі сили природи через мистецькі форми освоюються та стають невід'ємною складовою людського життя, частиною їх духу.

Прагнення до пізнання, освоєння і привласнення природного середовища шляхом міфологічної думки було спричинене соціальними потребами. Художньо-естетичне й сакральне в міфології трипільців стало складовою духовної діяльності. Справжнім об'єктом міфологічного пізнання було не буття взагалі, не позалюдський світ, а лише та його частина, яка найбільшою мірою впливала на кінцевий результат суспільної праці – приріст у землеробстві і приплід у скотарстві. Сонце і Вода, як стихії природного середовища, виявляли такі функціональні властивості й риси у взаємозв'язку із землеробством і скотарством, які на той час постійно потребували відповідного духовного забезпечення.

Мистецькі форми зображення творчих сил природи у носіїв трипільської культури свідчать про те, що їх олюднення втілює сукупну діяльність не окремих територіальних племінних груп, а їх широкого загалу, що виходить за межі території України. Трипільське населення оволоділо передовими на той час технологіями виробництва продуктів землеробства з використанням ручних знарядь праці, в які впрягали коня [6, 188]. Саме цей процес зумовлює визначальну обставину, що загальні сили природи – Сонце, Місяць і Вода – стають предметом пильної міфологічної уваги, і тому відчуття їх окремих рис, властивостей стають водночас спільними і суспільними. Ці сили через їх одухотворення переставали бути зовнішніми і чужими, а ставали людськими, оскільки, зберігаючи свою форму, вони набували суттєвих властивостей людського духу. Сутнісні творчі сили сакралізованих образів Сонця і Води в мистецьких формах, обрядах і ритуалах набували характеру загальної передумови практичної діяльності землеробів і скотарів.

У мистецьких творах трипільців зберігаються культурні традиції, зокрема художнє зображення, яке свідчить про існування культу жінки,

жіночого божества. Проте міфологічне мислення визнало видимими творчими початками Сонце і Воду. У цих двох творчих силах природи відображений головний зміст міфологічного мислення трипільців. Попередній світ культури, частиною і духом якого були ритуальні статуетки жінки-матері, не відійшли в минуле. Вони повинні були знайти себе в новому суспільному середовищі.

Оскільки сім'я виокремилася в окрему господарську і родову одиницю, то культ жінки-матері існував, але пріоритетними були інші творчі сили природи, зокрема культ бика, який символізував чоловіче начало і був тісно пов'язаний із жіночим. Його зображення домінує у зооморфній формі протягом усього існування трипільської культури [5, 103]. Зображення чоловічого і жіночого творчих начал в мистецтві трипільців узгоджується з космогонічними уявленнями. Сім'я стає предметом художньо-естетичного пізнання в силу того таємничого творчого начала, яке виявляється у зв'язку чоловіка і жінки. В цьому контексті С.Франк пише, що «...сім'я від початку людської культури і до наших днів є основним, незнищеним осередком суспільства, з якого складається суспільство і в якому зберігається і передається від покоління до покоління внутрішня духовна культурна єдність історичного життя» [14, 59].

Дух міфологічної свідомості мав здатність предметного самопочування, що насправді є складною рефлексією, механізм якої утворюється етнічною практикою трипільців. «Складні орнаментальні схеми, в які інколи вкладено зображення людей, тварин і птахів, усіляки значки, відбивають багаті уявлення трипільців про походження та будову світу, яскраві ритуальні обряди, пов'язані передусім із землеробством та скотарством» [1, 67]. Для художньої свідомості можливість опредметнення уявного світу в речовині має характер загальної передумови отримання в матеріальних формах сконцентрованого виразу світобачення і світовідчуття.

Для міфологічної свідомості ця можливість почування природного світу, який став завдяки відтворюючому господарюванню людським і мав характер загальної передумови співжиття територіальних общин, не випадково отримує найбільш концентрований вираз у релігійних віруваннях. Релігійне відчуття духу природних явищ посідає чільне місце у культовій діяльності, яка повинна забезпечити постійний зв'язок людини з духами природи, які мають соціально-культурне значення. Отже, втілений у мистецькій формі образ духу має функціональне значення для етнічного життя. В цьому контексті К.Маркс писав, що історично виниклі форми релігійних вірувань завжди опредметнювалися в мистецьких образах, які мали духовно-практичне значення [8, 423]. Релігійне первісне мистецтво здатне матеріалізувати продукти міфологічного пізнання світу. Проте воно не покликане формувати теоретичні істини, – воно дає відчуття духовної спорідненості з природним середовищем і практичну естетично-сакральну насолоду, бо сприяє спілкуванню людини з людиною та з природою. Воно здатне мобілізувати всі духовно-

практичні здібності індивідів і первісних територіальних общин, зробити його причетним до спільної життєдіяльності. Принципова своєрідність духовного світу трипільців полягає в тому, що їх духовно-психологічний потенціал завдяки художньо-творчій діяльності відтворений в культурі, яка здатна нести духовне начало та відтворити його в нових поколіннях.

Предметом міфологічного уявлення стають ті сили суспільного життя і природи, які детермінують різні сфери життєдіяльності ієрархізованої соціальної структури. Тому вплив соціальної диференціації суспільства на розвиток його духовності у своїх визначальних моментах сприяв піднесенню влади і багатства. «З майновим та соціальним розшаруванням пов'язане ускладнення поховального культу для осіб, які займали високі шаблі в соціальній структурі суспільства» [6, 175]. Отже, багатство і влада виступають в трипільському суспільстві у єдності своїх предметно створювальних форм і чинником розвитку суспільства та творчого духу. Ю.Липа вважає, що трипільська культура – це «культура осіла, хліборобська, розвинена політично, із власними правовими і моральними нормами, із традиціями, що безперервні аж до наших днів» [7, 39]. Визнаючи факт орієнтації на створення багатства, суспільство вирішувало завдання розвитку самоорганізації та самоврядування. «Серед керуючого прошарку суспільства починає виокремлюватись пануюча верхівка, жерці та воєнні вожді... Внаслідок того, що панівний прошарок накопичує у своїх руках значні матеріальні цінності, його побут та поховальні звичаї починають суттєво відрізнятися від решти населення» [6, 151]. В духовному виробництві це знаходить свій вираз у переважному зростанні художньо оформлених речей із дорогоцінних на той час матеріалів.

Отже, завдяки розвиненій духовності з її сакральним змістом та естетичною формою, трипільці послідовно перетворювали соціально неорганізований світ в духовно організований, розкривали його естетичні закономірності та розвивали емоційно-естетичні почуття. Пластика та міфологія духовної культури трипільців зберегли для наступних поколінь її змістовність та естетичну форму, в якій знаходили своєрідну радість і насолоду. В процесі організації соціальності і побуту трипільці перші стали естетизувати речі домашнього вжитку, одяг і прикраси. В подальшому українському культурогенезі органічно поєднувалися сакральні, моральні та естетичні духовні риси.

В кінці ХХ століття відбувся поступовий перехід від поодиноких індивідуальних історичних пошуків до організованого, колективного більш системного дослідження української історії. Дотеперішня відсутність координації наукової праці та постійних контактів між дослідниками, а також брак відповідної організації, завдяки якій можна було б реалізувати певні проекти спільними зусиллями, стримували науковий поступ української історіографії.

Література

1. Бунятян К.П., Мурзін В.Ю., Симоненко О.В. На світанку історії. – К., 1998. – 335 с.
2. Гумилев Л.Н. От Руси до России: очерк этнической истории. – М., 2001. – 320 с.
3. Даниленко В., Шилов Ю. Начала цивилизации. – М., 1994. – 376 с.
4. Етнічна історія давньої України. – К., 2000. – 280 с.
5. Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат: У 4-х тт. – Т.1. – Львів, 1999.
6. Історія української культури: У 5 тт. – Т.1. – К., 2001. – 1134 с.
7. Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992. – 270 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Твори. – Т.4. – К., 1958. – 643 с.
9. Нагаєвський І. Стародавня Україна в світлі історичних пам'яток. – Канада, 1961. – 212 с.
10. Павленко Ю.В. Передісторія давніх Русів у світовому контексті. – К., 1994. – 611 с.
11. Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений. – М.-Л., 1949. – 238 с.
12. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України: У 2-х тт. – Т.1. – К., 1995. – 672 с.
13. Ткачук Т.М. Личины в росписи, керамике культуры Триполья-Кукутени // Духовная культура древних обществ на территории Украины. – К., 1991. – 312 с.
14. Франк С. Духовные основы общества. – М., 1992. – 511 с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 30.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. іст. наук, професором Кугутяком М.В.*

ETHNIC SPIRIT OF THIRIPILLYA AND IT'S PLACE IN CULTURAL GENESIS

N.A. Petrunya-Pylyavs'ka

*Ivano-Frankivsk national technical university of oil and gas
7600 Ukraine, Ivano-Frankivsk, 15 Karpatska Street ;
tel. +380(342)57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua*

The article deals with process of establishing and development of ethnic spirit of Thripillya, its forms of art and involutive transformations in Ukrainian cultural genesis.

Keywords: *ethnic spirit, culture of Thripillya, Ukrainian cultural genesis.*

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЬВІВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (1894-1914 РР.)

В.М. Голобін, Я.І.Кісь, В.П.Педич

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
76019, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел.+380(342)57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua*

У статті з'ясовується проблема підготовки наукових кадрів національних істориків в кінці XIX – поч. XX ст в Галичині. Основна увага звернута на історію створення наукової школи під керівництвом Михайла Грушевського. Проаналізовано основні напрямки науково-дослідницької діяльності провідних істориків у Львівському університеті та історико-філософській секції НТШ.

Ключові слова: *Михайло Грушевський, Львівська історична школа, науково-дослідницька діяльність, історіографія, історико-філософська секція НТШ.*

В кінці XIX століття відбувся поступовий перехід від поодиноких індивідуальних історичних пошуків до організованого, колективного більш системного дослідження української історії. Дотеперішня відсутність координації наукової праці та постійних контактів між дослідниками, а також брак відповідної організації, завдяки якій можна було реалізувати певні проекти спільними зусиллями, стримували науковий поступ української історіографії.

Приїзд М. Грушевського до Львова в 1894 році [1,с.1-8] був переломним етапом на цьому шляху. До нього в Галичині ніхто спеціально не займався підготовкою наукових кадрів національних істориків. Він перший звернув увагу на цю важливу проблему, створивши власну наукову школу, діяльність якої охоплювала наступні напрями: освітній (підготовка істориків-професіоналів), науково - дослідницький (розробка широкого кола проблем історії України), археографічний (проведення експедицій, пошук нових джерел) та видавничий (поширення наукових здобутків через періодичні і спеціальні друковані видання). Професорська посада давала можливість М.Грушевському підбирати собі учнів із найбільш здібних до наукової роботи студентів, що було однією з необхідних умов створення історичної школи. Ці студенти (Ом.Терлецький, Д.Коренець, М.Кордуба, С.Томашівський, С.Рудницький, О.Целевич, В.Герасимчук, І.Джиджора, І.Кревецький, І.Крип'якевич та ін.) творили ядро його школи [31]. У відборі творчої і талановитої молоді та створенні необхідних умов її швидкого наукового становлення виявилася характерна риса М.Грушевського, як визначного організатора науки [12,с.52-60].

Складність об'єктивних умов, в яких перебувала українська наука кінця XIX ст. В Галичині, а саме відсутність належної допомоги з боку держави, не могли сприяти організаційному становленню української наукової школи на базі Львівського університету номінально австрійського, а фактично польського (в Західній Європі якраз університети були базою кристалізації наукових шкіл). Це було причиною того, що Львівська історична школа опиралась перш за все на Наукове Товариство ім. Шевченка, його історично-філософську секцію. Виключення української історії зі сфери університетської науки прирекли її на аматорські дослідження, а відсутність наукового регулятора, яким є академічна наука, привели до зниження критично-методичних критеріїв історичних праць [11,52]. Якраз М.Грушевський своєю історичною школою заклав солідну академічну базу під дослідження рідної історії дійсно наукового характеру, сприяючи науково-критичному опрацюванню її проблем.

Головними формами організаційної діяльності Львівської історичної школи, її творчими осередками були засідання історичного семінару у Львівському університеті та історично-філософської секції НТШ під його керівництвом. Навчання і оволодіння новітніми дослідницькими методами, практичне застосування теоретичних знань складало в них непорушну єдність. Особливо багато учні почерпували на історичних семінарах-вправах, на яких творче спілкування з вчителем було дуже тісним. Семінарські заняття виховували у студентів потребу в науковому пошуку, в перевірці вже встановлених фактів, їх самостійному аналізу і були спеціальною установкою на підготовку дослідника, а не лише історика, який володіє обширними знаннями. „Там обговорювався, – згадує учень М.Грушевського М.Чубатий – не тільки сам предмет семінарської праці, але також так конечно потрібні проблеми методи історичного дослідження та джерелознавства. Тих проблем вся повна голова професора”[46,с.78-79].

Широта методологічного кругозору М.Грушевського, його вміння надавати своїм семінарським вправам новаторського характеру сприяли ґрунтовному оволодінню учнями науковими методами дослідження. Проблемі методології та методиці історичних досліджень вчений не присвятив спеціальних праць, проте його міркування з цього приводу знаходимо у багатьох роботах М.Грушевського, що уможливорює реконструкцію його візії зазначених проблем [15]. Можна погодитися з дослідником методології М.Грушевського В.Тельваком, що, як і у „більшості українських істориків тієї доби, це був позитивізм „другої хвилі” з притаманним йому синтезом сцієнтизму, документальності, критичності та комулятивності знання з одного боку, та модерністських новацій (індивідуалізм, психологізм, поліфакторність) - з іншого [33,с.126]. Ще в 1895 р., в одній із своїх рецензій, М.Грушевський чітко зазначив значення методології: ” Уважав я найбільше на методологічну сторону праці; як тон, кажуть робить музику, так від методи починається наука, тому ся сторона й заслуговує особливої уваги. Всякий в праці науковій мусить виразно відрізнити факт від догадки або відомости

незафактованої; фактичний вивод може постати тільки на основні фактів; на догадках і суперечних відомостях можна збудувати тільки гіпотезу, яку можна ставити тільки як гіпотезу, з резервою і яка тільки через довгу перевірку новими датами може придбати собі віру” [8,с.10]. Вчений застерігав своїх учнів від міфологізації минулого, а така небезпека існувала, оскільки, ”під впливом суспільно – політичних і науково пізнавальних чинників – зазначає професор Л.Зашкільняк – поширилися неоромантичні підходи до минулого, що проявлялися в ідеалізації і модернізації подій та явищ минулого на догоду тогочасним політичним завданням”[16,с.239]. Врешті неоромантичних впливів не уникла у той час жодна європейська національна історіографія, в тому числі польська та українська, для яких питання соціальних функцій історії було нерозривно пов’язано з ідеологією і політикою [17,с.278]. М.Грушевський закликає „... рішуче п’ятнувати всякий прояв ігноранції й легковаження наукових вимог”[10,с.16-17], бо не бажано „дістати покоління національних Нарцисів... самозалюблених, до затрати всякої об’єктивності”[5,с.186]. На думку професора тільки критичне вивчення джерел дасть те, що „вся романтичність розвіється як мрія” [9,с.15]. Серед основних принципів історичного дослідження М.Грушевський найбільшу увагу звертав на об’єктивне та критичне ставлення до предмету дослідження. „Розуміється, не утворення легенди – зазначає вчений, – не вироблення іконного лику мусить бути завданням, а вірне, історичне пізнання дійсності, живої, реальної одиниці, що відбила в собі епоху ми не іконописці, а історики.”[6,с.169].

На заняттях обов’язково проводилося навчання основ джерелознавчої методики, зокрема опанування бібліографічної і архівної евристики, виявлення історичної цінності джерел, оволодіння основами історіографічного аналізу. Вчений вважав неприпустимим відсутність у науковій праці історіографічного огляду досліджуваного питання. Його ігнорування „не стільки не улегшує читання, скільки позбавляє об’єктивної вартості зауваження і висновки автора” [33,с.101]. М.Грушевський переконаний, що „всякий дослідник попри джерела повинний ознайомитися докладно з літературою свого питання”[7,с.15]. Навіть у питаннях добре відомих, до яких існує багата література, на переконання вченого, потрібно висловлювати свою власну думку, знайти оригінальний підхід. Закликаючи критично відноситись до всього, професор Грушевський сам не уникав критики. "Свою працю,- писав М.Кордуба,- він будував, можна сказати, на очах читачів (насамперед учнів - В.П.), впроваджуючи їх до середини своєї лабораторії, дозволяючи, а навіть помагаючи їм слідкувати за кожним каменем, вкладеним до тої будови. Можливо ця метода надмірно побільшує обсяг окремих томів, іноді дошкульно утруднює схопити загальні контури, зрештою є надто втомлююча для звичайного читача, але спеціалістам-дослідникам дає ідеальну можливість перевіряти автора в найменших деталях"[20,с.41].

М.Грушевський вмів направляти наукову роботу своїх учнів, підтримував їх начинання, правильно оцінював здобутки, допомагав їм че-

рез наукові праці реалізувати себе як особистості. В цьому проявилася роль вченого як визначного вчителя з глибоким творчим мисленням, який приклав багато зусиль для того, щоб учні стали продовжувачами його справи, а не лише епігонами, сліпими прихильниками авторитету, простими популяризаторами досягнень і ідей їх вчителя.

Таким чином, реалізуючи освітній напрям діяльності історичної школи, завдяки зусиллям вченого склалася 2-ступенева структура її функціонування: історичний семінар Львівського університету та історично-філософська секція НТШ, яка сприяла відбору творчої молоді для наукової роботи, готувала і виховувала нових дослідників вітчизняної історії. Більшість учнів М.Грушевського згодом стали дійсними членами НТШ. Серед них бачимо прізвища С.Томашівського (став дійсним членом в 1898 р.), М.Кордуби (1903 р.), І.Кревецького (1907 р.), І.Крип'якевича (1911 р.), І.Джиджори (1913 р.) [43,25,49,73 зв.] та ін. Вибір дійсним членом був справжнім науковим відзначенням наукового доробку молодих дослідників.

Говорячи про науково – дослідний напрямок діяльності історичної школи М.Грушевського у Львові слід зауважити, що стараннями професора відбулося значне розширення тематики історичних досліджень. Це було суголосним основним тенденціям розвитку європейської історіографії на зламі XIX – XX століть, коли на зміну вузькій тематиці династичної історіографії прийшли дослідження широкого спектру національних, соціальних, політичних та культурних аспектів історичного розвитку. Напрямки досліджень історичної школи М.Грушевського у Львові були дуже різноманітні, але аналізуючи науковий доробок в тематично – проблемному плані, переконуємося, що більшість було присвячено звичайно історії України, або тісно пов'язані з нею. Найбільше уваги приділялося дослідженню княжих часів, козащині, що за словами І.Крип'якевича „стала немовби їх спеціалізацією” [26,с.397], історії Галичини, як за польської так і за австрійської доби тощо. Так історії стародавніх слов'ян, зокрема становленню в них державності у VII ст. (так звана держава Само), проблемі, що викликала наукові дискусії, присвячено дослідження М.Кордуби [21,с.1-20]. Внутрішнім відносинам Галицько-Волинського князівства, присвячена його стаття [23,с.1-42], яка за оцінкою М. Грушевського містила “чимало інтересних спостережень, що будуть з подякою прийняті всіма, хто студіює нашу давню історію [23,с.2]”. Дослідження з історії податкової системи княжої Польщі С. Томасівського [37, с.1-70], одержало схвальну рецензію в “Киевской старине”, де зокрема відзначалося, що “прекрасная метода работы, хорошее знакомство с источниками и осторожность выводов заставляет указать на исследования Томашевського, как на явление выдающееся в историко-экономической литературе” [18,с.23].

Без перебільшення можна стверджувати, що найбільша увага учнів М.Грушевського була зосереджена на історії українського козацтва. Економічні та політичні передумови виникнення козацтва, його організаційне оформлення стали предметом спеціального дослідження

І.Крип'якевича [27,с.1-46]. С.Томашівський, використовуючи судові акти та ухвали шляхетських сеймів, аналізує народні рухи в Галичині в 1648р., прийшов до висновку, що вони не були “чисто соціальними (такий висновок був домінуючий в тодішній історіографії – Авт.), бо є ще мотиви бунту політичні, національні, релігійні [36,с.119]”. На основі рукописного кодексу (217 листів – записної книжки львівського райці Самуїла Кушевича) виявленої в архіві С. Томашівським, була підготовлена цікава стаття, що розкривала обставини облоги Львова військами Б. Хмельницького восени 1648 р., відтворюючи широку панораму суспільного і політичного життя Львова середини XVII ст [38,с.1-24]. Праця “Між Пилявцями і Замостям”, яка була надрукована як вступна розвідка до великої збірки документів з історії Хмельниччини, зібраних С.Томашівським, стала “найбільш помітною появою в українській історіографії про часи Хмельницького [29,с.2]”.

Зовнішньополітична діяльність та дипломатичні відносини Б.Хмельницького стали предметом спеціальних досліджень М. Кордуби. Так, на основі листів та документів венецького посла у Відні М.Сагрета, досить ретельно опрацьована проблема пов'язана з венецьким посольством до Б.Хмельницького у 1650р.[19,с.51-89]. Використовуючи знайдені у віденських архівах документи, зокрема протоколи засідань цісарської таємної ради, М. Кордуба аналізує спробу австрійського посередництва між Б.Хмельницьким і Польщею [22,с.5-32]. Так само, дуже широкий спектр маловивчених проблем вітчизняної історії опрацьовано в працях В.Доманицького [14] і О.Целевича [40,с.1-72] (козаччина кінця XVI - початку XVII ст.) В. Герасимчука [4] і Д. Коренця [24,с.1-20] (проблеми гетьманування І. Виговського), І. Кревецького [25] (історія Галичини XIX ст.); І. Джиджори [13] (нищення української Гетьманщини російським царизмом), І.Крип'якевича [28] (історія Галичини XVI-XVII ст.), С. Томашівського [35] (велич і трагедія гетьмана І.Мазепи), О.Сушка [32], Б.Бучинського [2] (історія церкви та релігійних відносин), І.Шпитківського [47] (історія гайдамацького руху) та інші. Про інтенсивність праці молодих дослідників говорить той факт, що лише С. Томашівський до 1910р. у виданнях НТШ надрукував понад 30 студій монографічного характеру [3,с.114]. Отже, науково – дослідницький напрям діяльності історичної школи М.Грушевського у Львові став вагомою підставою для розбудови наукової концепції історії українського народу.

Щодо археографічного напрямку діяльності історичної школи М. Грушевського, то можна відзначити, що вчений, як вихованець київської документальної школи В.Антоновича, звернув особливу увагу на організацію збирання історичних джерел. Археографічна діяльність Львівської історичної школи М. Грушевського була різноплановою і широкомасштабною. Вона була представлена: 1) евристичною (організація джерелопошукових експедицій) та 2) едиційною працею (підготовка молодими дослідниками збірників матеріалів та документів з тем, що ними опрацьовувались до видання). Уже в січні 1896 р. за ініціати-

вою М.Грушевського на спільнім засіданні історично-філософської та філологічної секції було утворено Археографічну Комісію [43,с.12]. З учнів М.Грушевського її членами були обрані: в 1900 р. - С.Томашівський; в 1906 р. - В.Герасимчук. І.Джиджора. І.Крип'якевич. І.Кревецький. Д.Коренець; в 1911 р.- М.Кордуба. О.Целевич. І.Шпитковський[43,29,63 зв, 108 зв].

На засіданні комісії в листопаді 1905 р. Грушевський подав записку в справі видань корпусу матеріалів до історії козаччини, відзначивши "моральний обов'язок археографічної комісії зайнятись цією справою" [39,с.19]. "Займаючи дванадцятий вже рік кафедру історії у Львівському університеті - зазначав в записці до археографічної комісії НТШ М.Грушевський, - я звернув увагу не тільки на те, аби мої слухачі (ті, розуміється, котрих інтереси сягали далі осягнення учительської кваліфікації) присвоювали собі основи наукової методи в студіюванні історичного матеріалу, але також здобували собі практичні підстави для самостійної роботи над архівним і взагалі археографічним матеріалом... "[39,с.20].

Публікація хронологічно мала охопити час від останньої чверті XVI до середини XVIII ст. Згідно з цим планом, не дивлячись на обмежені фінансові можливості, в різні центри були вислані учні М.Грушевського для збирання матеріалів до певних періодів. Зокрема І.Крип'якевич збирав джерела від початків козаччини до 1640 р. у Кракові, Варшаві та Москві [43,66,67,71,76 зв.,78,83,101 зв.,107]. В.Герасимчук займався періодом 1657-1665р.р. в архівах Кракова, Варшави та Петербургу [43,92 зв.,116 зв.]. І.Кревецький вивчав період П.Дорошенка у Кракові [43,60зв.,68,82,96], С.Томашівський займався епохою Хмельниччини в архівах Львова, Кракова і Відня [43,71,91,96,105]. І.Джиджора студіював період 1720- 1740 р.р. в архівах Харкова та Москви [43,86,89,130]. Щоб полегшити умови роботи членам Археографічної Комісії в цьому напрямі Товариство порушило клопотання перед Академією Наук Росії про допуск до праці в московських архівах членів НТШ Джиджори Івана [43,70;44,9] та Крип'якевича Івана [44,10]. Був також відправлений лист депутатам австрійського парламенту з проханням клопотати перед міністерством освіти про відрядження члена Товариства для роботи у Ватиканському архіві [44,1;43,71], а також було виділене місце стипендіата в Римі, яким став С.Томашівський [43,106,107,123,124].

В тогочасних листах учнів М.Грушевського до вчителя відбивається їх напружена пошукова робота. „Як іде праця архівальна? - пише 1 вересня 1896р. С.Томашівський до М.Грушевського, - Беру з тої криниці воду й беру та годі дна дістати. Я не скінчив актів львівських... Може п. Професор візьмуть це наслідком недбалості, але бігме робив усе, як міг, з виїмком тих днів, що архів був замкнений "[41,с.79]. "Роблю тепер в архіві міністерства війни - пише М.Кордуба з Відня 31 травня 1897 р., - і чекаю на рекомендаційного листа від міністерства справ заграничних, щоби з тим поїхати до Москви. Як я дізнався, перенесено

до Москви польський дипломатичний архів, тому надіюсь найти там багато дещо до польсько - семигородських відносин. В тій причині я маю велику просьбу до Вас ВП.п. Професор, в Москві я не знаю ні живої душі...тому просив би Вас зарекомендувати мене якомусь Вашому знайомому..." [42,с.100] М.Грушевський дав рекомендаційного листа до проф. А. Кримського, який надав потрібну допомогу молодому досліднику.

М.Грушевський враховував також психологічний фактор, що "сполучення роботи збирача з роботою видавця і можливість скорого видання зібраного матеріалу дасть заохоту науковим робітникам"[39,с.21]. Молоді дослідники активно розшукували, упорядковували і видавали історичні джерела. Їх організованість, дисципліна та працездатність дозволили за короткий час опрацювати величезну кількість матеріалів, що давало можливість значно розширити проблематику досліджень вітчизняної історії. До 1914 р. вийшло 11 томів спеціального видання "Жерел до історії України -Руси" та 14 томів "Українсько-руського архіву", в яких учні М.Грушевського друкували результати своїх наукових пошуків.[30]

Важливу роль в діяльності історичної школи М. Грушевського у Львові відіграла і видавнича робота, яка прискорювала обіг наукової інформації і забезпечувала більш енергійне входження українських досліджень в європейській науковий простір. Видавнича діяльність школи М. Грушевського реалізовувалась через різноманітні друковані органи НТШ: "Записки НТШ", "Етнографічний збірник", "Джерела до історії України-Руси", "Матеріали до української антропології і етнології", "Матеріали до української бібліографії", "Руська історична бібліотека", "Руський архів", "Хроніка НТШ", "Часопис правничий" тощо.

Майже всі статті, які друкувались у виданнях НТШ, спочатку за-слуховувались на засіданнях історично-філософичної секції, взаємно рецензувались, що забезпечувало високу якість пропонованих до друку матеріалів. Різноманітність особистих наукових інтересів дослідників сприяли значному розширенню палітри наукової проблематики, що достойно репрезентувало друковану продукцію історичної школи М. Грушевського в науковому світі. Загалом цим публікаціям притаманна розробка нових для вітчизняної науки кінця XIX- поч. XX ст. об'єктів дослідження, якими була Україна, її народ, історія та культура. Тим самим, здійснювалось систематизація та тематизування українознавчого наукового простору. Важливою прикметою академічного характеру видань, в котрих брали участь учні М. Грушевського, була наявність розлогого критично-бібліографічного відділу, як публічного засобу історіографічної рефлексії [34,с.159]. „Записки НТШ, керовані М.Грушевським – зазначає професор Л.Зашкільняк, – намагалися швидко відгукнутися на кожен нову фахову роботу, подаючи в кожному випуску часопису рецензії та анотації щонайменше 30-40 публікацій, котрі тою чи іншою мірою дотикалися історії України”[17,с.291]. Рецензії та бібліографічні огляди були не тільки важливим засобом ознайомлення із станом істо-

ричної науки, але й мобілізацією дослідника на новаторське дослідження проблем вітчизняної історії в контексті світової науки. Панорама європейської науки в її національних формах була інтелектуальним подразником для молодих істориків, стимулювали розвиток української наукової думки.

Отже, завдяки різноманітним напрямкам діяльності історичної школи М.Грушевського у Львові, а саме: освітній, науково-дослідній, археографічній та видавничій, у національно-культурній поліфонії Львова на зламі ХІХ-ХХ століть відчутним був голос українського наукового життя.

Література

1. Барвінський О. Заснування катедри історії України в Львівському університеті // Ювілейний збірник Наукового товариства ім. Шевченка в п'ятдесятиліття основання 1873 -1923. – Львів, 1925.
2. Бучинський Б. Студії з історії церковної унії // ЗНТШ. – 1908. – Т. 85. – С. 21-42; Т. 86. – С. 5-30; 1909. – Т. 88. – С. 5-22; Т. 90. – С. 5-24.
3. Бортняк Н. Степан Томашівський: початки наукової та громадської праці до 1911 року // Україна в минулому. Вип. 2. – Київ – Львів, 1992.
4. Герасимчук В. Виговський і Юрій Хмельницький // ЗНТШ. – 1904. – Т. 59. – С. 1-40; Т. 60. – С. 41-70; його ж. Виговський і Гадяцький трактат // ЗНТШ. – 1909. – Т. 87. – С. 5-34, Т. 88. – С. 23-40; Т. 89. – С. 46-71; його ж. Чуднівська кампанія // ЗНТШ. – 1912. – Т. 110. – С. 31-54.
5. Грушевський М. Історія й її соціально - виховуюче значення // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
6. Грушевський М. Костомаров і новітня Україна // Укр. історик. – 1984. – № 4.
7. Грушевський М. Нові розвідки з історії ранньої Русі // ЗНТШ. – 1897. – Т. 28.
8. Грушевський М. Рецензія на: Коцовський В. Історико-літературні заметки до “Слово о полку Ігоревім” – Львів, 1893. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі ЗНТШ). – 1895. – Т. 5.
9. Грушевський М. Рец. на: Prohaska Antoni Dr. Dażenia do unii cerkiewnej za Jagelly (Przegląd powz, 1896. VI i VII) ...// ЗНТШ. – 1897. – Т. 20.
10. Грушевський М. Рецензія на: Statut Litowski drugiej redakcyi...Краків, 1900 // ЗНТШ. – 1902. – Т. 50.
11. Грушевський М. Справа українських катедр і наші наукові проблеми // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 37.
12. Дашкевич Я. Михайло Грушевський і початки організацій української науки // Вісник АН України. – 1991. – Ч. 9. – С. 52-60.
13. Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710-1730 р.р. – Львів, 1911. – 143 с.; його ж.

- Україна в першій половині 1738 р. // ЗНТШ – 1906.– Т.69.– С.70-83; його ж. Матеріали Московського “Архива Министерства Юстиции” до історії Гетьманщини –Львів, 1908.–23 с. та інші.
14. Доманицький В. Козаччина на переломі XVI – XVII в.(1591 -1603) //ЗНТШ.–1904.–Т.60.–С.1-32; Т.61.–С.33-64; Т.62.–С.695-113.
15. Див. докл.: Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського // Україна модерна. – 1999.– Ч.2-3.– С.233-253; Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського / кінець XIX- початок XX ст. / . Нью-Йорк – Дрогобич, 2002 – 236 с; його ж. Інституційні та теоретичні засади української історичної науки на зламі XIX– XX ст. в науковій діяльності Михайла Грушевського // Історія та історіографія в Європі. Вит.3.: Історична наука як засіб політичної легітимації в Україні та в Німеччині у XX столітті. – К., 2004.– С.107-115.
16. Зашкільняк Л. Польська історія та історіографія кінця XIX – початку XX ст. в оцінці галицький українських істориків //Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Tom III– Rzeszów, 2005.
17. Зашкільняк Л. Стосунки між українськими і польськими істориками на зламі XIX і XX століть // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Tom II– Rzeszów, 2004.
18. Киевская старина.– 1898.– Т. 61.
19. Кордуба М. Венецьке посольство до Хмельницького (1650) //ЗНТШ.–1907.– Т.78.
20. Кордуба М. Грушевський як учений. // Український історик.– 1984.– Ч.1-4.
21. Кордуба М. Перша держава слов’янська //ЗНТШ.– 1896.– Т.13 .
22. Кордуба М. Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею //ЗНТШ.– 1908.– Т. 84.
23. Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькому князівстві до пол. XIII ст. // ЗНТШ.– 1899.– Т. 31-32.
24. Коренець Д. Зносини гетьмана Виговського з Польщею в 1657 – 1658 р.р. // ЗНТШ.–1900.– Т. 38.
25. Кревецький І. Справа поділу Галичини в 1848 – 1850 рр. //ЗНТШ.– 1910.– Т.93.– С.54-60; Т.94.– С.67-83; Т. 95.– С.54-82; Т. 96.– С.94 -115; Т. 97.– С.105- 254; його ж. Руська самооборона на Галицько – Угорським пограниччю 1848 – 1849 рр. (Монографії з обсягу нашої новочасної історії). Львів, 1912.– 83с; його ж. До історії організування національних гвардій в 1848 р. – Польська “нелегальна” гвардія в Станіславові. – Б. м. і р.– 18 с. та інші.
26. Крип’якевич І. З історії Наукового товариства ім. Т.Шевченка // ЗНТШ.–1991.– Т.222.
27. Крип’якевич І. Козаччина і Баторієві вольності // Жерела до історії України-Руси. –Т.8.– Львів, 1908.
28. Крип’якевич І. Львів: його минувшина й теперішність. – Львів, 1910.–64 с.; його ж. Львівська Русь в перш. пол. XVI ст. // ЗНТШ.–

- Т.77. – С.77-105, Т.78.– С.26-50; Т.79.- С.5- 21; його ж. Матеріали до історії торгівлі Львова // ЗНТШ.– 1905.– Т. 65.– С.1- 46 та інші.
- 29.Крип'якевич І. Хмельниччина в новім освітленні // Діло.– 1914.– Ч. 26.
- 30.Див.: Матеріали до історії Галичини. Зібрав і впорядкував С.Томашівський. // Жерела до історії України – Руси. Т.IV – VI: – Т. IV. Акти до р. 1648 – 1649 . – Львів, 1898.–411 с.; Т. V. Акти до р.1649 – 1651. – Львів, 1901. –354 с.; Т. VI Літописні пам'ятки з р.1648 – 1657. – Львів, 1913. – 244 с.; Матеріали з історії української козаччини. – Т.I. Документи по рік 1631. Зібрав і видав І.Крип'якевич. // Жерела ... Т.VIII . – Львів, 1908. – 407 с.; Матеріали до історії козаччини. Т. V. Зібрав і видав М.Кордуба. // Жерела ... Т.XII – Львів, 1911. – 547 с.
- 31.Педич В. Історична школа Михайла Грушевського у Львові. – Івано-Франківськ, 1997. – 208 с.
- 32.Сушко О. Впровадження єзуїтів до Польщі // ЗНТШ.–1904.–Т.57.– С.1-28; Т.58.–С.29-60; його ж. Варшавський синод з року 1561// Там же. – Т.59.–1-17; його ж. Предтеча унії. Критично – історична студія. // Там же.–1903.– Т.53.– С.1-71; Т.55.–С.72-125.– 1904.– Т.61.–С.126-171.
- 33.Тельвак В., Тельвак В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії. – Київ – Дрогобич, 2005.
- 34.Тельвак В. Теоретичні проблеми історії в творчій спадщині М.С.Грушевського – рецензента (1894-1914) // Київська Старовина.– 2001.– №5.– С.159.
- 35.Томашівський С. Із записок каролінців про 1708 – 1709 р.р. // ЗНТШ. 1909.– Т. 92 – С.66-92, його ж. Лист Петра Великого до А.М.Синявського – Львів, Б.р.– 46 с.; його ж. Полтавська битва (1709). Притча про двох сусідів, що мали одне ім'я – Львів, 1909.– 16 с. та інші.
- 36.Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. // ЗНТШ.– 1898.– Т. 23-24.
- 37.Томашівський С. Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі // ЗНТШ.– 1897.– Т. – 19.
- 38.Томашівський С. Самуїл Казимир Кушевич , райця львівський і його записна книжка // ЗНТШ.–1897.– Т.15.
- 39.Хроніка НТШ. – 1905.– Ч.24.
- 40.Целевич О. Участь козаків в Смоленській війні 1633 – 1634 // ЗНТШ. –1899.–Т.28.
- 41.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі– ЦДІАК). – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.792.
- 42.ЦДІАК – Спр.551.
- 43.Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ).– Ф.309.– Оп. 1.– Спр.42.
- 44.ЦДІАЛ. – Спр.83.
- 45.ЦДІАЛ. – Спр.154.

46. Чубатий М. Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912-1914рр. // Український історик. – 1975. – Ч.3-4.
47. Шпитківській І. Матеріали до Коліївщини. Мемуар ржищівського тринітарія про Коліївщину. // ЗНТШ. – 1908. – Т.83. – С.134-157; його ж. Матеріали до Коліївщини. Мемуар Домініка Навроцького про Коліївщину // Там же. – 1910. – Т.96. – С.58-93; Т.97. – С.26-73.

*Стаття поступила в редакційну колегію 17.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. іст. наук, професором Мандриком Я.І.*

THE RESEARCH ACTIVITY OF MYHAYLO HRUSHEVSKY LVIV HISTORICAL SCHOOL (1894-1944)

V.M. Golobin, Y.I. Kis', V.P. Pedych

*Ivano-Frankivsk national technical university of oil and gas
7600 Ukraine, Ivano-Frankivsk, 15 Karpatska Street ;
tel. +380(342)57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua*

The article revealed the problem of the scientific training of national historians in the late 19-early 20 centuries in Galychyna. The main attention is paid to the history of foundation of the science school under the lead of Myhaylo Hrushevsky. The main tendencies of the research activity of the leading historians of Lviv university and "History and Philosophy" section of Shevchenko Scientific Society are analysed in the proceedings.

Keywords: *Myhaylo Hrushevsky, Lviv Historical School, research activity, historiography, "History and Philosophy" section of Shevchenko Scientific Society.*

УДК 304.2 (477)

ББК 71.0

КУЛЬТУРОТВОРЧА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ**І. П. Макаровський**

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
76019, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська 15;
тел. +380 (342) 24-21-78; E-mail igp@nung.edu.ua*

У статті з'ясовується роль гетьмана Івана Мазепи в розвитку української культури кінця XVII-початку XVIII століття, висвітлюється національно-політичний аспект і державотворче спрямування його культурної політики, матеріальної підтримки національного самобутнього церковного будівництва, освіти, науки, мистецтва, літератури, архітектури, музики (синтез західноєвропейських барокових форм і місцевих, українських мистецьких традицій).

Ключові слова: *культура, політика, національна самобутність, політична єдність, козацька старшина, авторитет гетьмана, національно-політична свідомість, державницька нація, Іван Мазепа – державець.*

Культурна політика Івана Мазепи залишається, поки що, темою не вичерпаною. Дані аналізу діяльності гетьмана в сфері культури показують, що він відводив їй роль духовного фундаменту майбутньої самостійної української держави. А тому культурному факторові приділяв велику увагу. Проте Мазепі не завжди вдавалось забезпечити сприятливі соціально-економічні та політичні умови для життя народу – основного творця національної культури. А тому для осмислення культуротворчої діяльності гетьмана доцільно поглянути на деякі грані його взаємин з народом.

Політична діяльність гетьмана Івана Мазепи була складною і не застрахованою об'єктивно від обумовлених помилок, що значно спричинилось до розбіжностей в оцінках його державотворчих планів та ролі в них народу. Проте майже всі дослідники життя і діяльності Мазепи прийшли до висновку: головною метою гетьмана стало звільнення України від російського ярма. Український народ, що вже пів століття знемагав від царського деспотизму, також думав про визволення і не раз повставав проти своїх гнобителів, спочатку польських, потім російських феодалів. Однак його політична та національна свідомість залишалися притлумленими польськими та російськими гнобителями. Розвивати українську національно-політичну свідомість як передумову національного визволення було одним з основних завдань гетьмана. Успішному розв'язанню цього завдання перешкоджало те, що Мазепа десятиліттями все таки вірно служив російському цареві та придушував не лише

антикріпосницькі повстання, спрямовані проти соціальної політики Петра I (повстання Донського Козацтва під проводом Кіндрата Булавина у 1707–1708 роках), але й національно-визвольні повстання українців, зокрема під керівництвом Петрика Іваненка, що хотів визволити народ «від нової неволі – від москалів і своїх панів» [1, с. 41]. Гетьман постійно закликав народ до покори і спокою, що виснажувало волелюбний дух народу. Разом з тим він мало дбав про народну прихильність до себе. Це вразливе місце діяльності Мазепи відмічали М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський, Д. Яворницький та інші класики української історичної думки. Належну увагу цій слабкій ланці в поривах великого гетьмана приділяють також сучасні дослідники козацької доби історії України. Так, Валерій Шевчук, даючи цілком обґрунтовану характеристику деяких граней взаємин Мазепи і народу, пише «... Він (Мазепа – І. М.) перехитрював сам себе, відтак спричинявся до національних драм, як то було із правобережним повстанням. Окрім того, він десятиліттями впроваджував у свій народ рабський дух відносно найголовнішого свого поневолювача, відтак ідеологічно народ обеззброював, замість того, щоб його просвічувати і надихати до фактів свободи, а ті акти, що виникали стихійно, незалежно від нього (як повстання Петрика), сам таки нещадно чавив. Отож, чому дивуватися, що у вирішальну хвилину народ його не зрозумів і не підтримав: таємниця й справді може бути душею справи, але локальної, а не такої, як національне самовизволення, котре конечно потребує участі народу» [1, с. 41–42]. Дійсно, по іронії долі, Мазепа через свою обережність власними руками нищив те, що могло б потім йому дуже стати в пригоді. Хоча, зрештою, народ не мав волі вибирати між Мазепою і Петром I, адже московське військо отаборилось в центрі України, в якій, по суті, оголошено воєнний стан, а прихильників гетьмана страчували. Він не вірив ні цареві, ні Мазепі. В ситуації цього «вибору» вирішальну роль, на нашу думку, відігравав релігійний фактор – боротьба проти іновірців – шведів. Придушення гетьманом спалахів народного гніву стане зрозумілим коли візьмемо до уваги те, що воно здійснювалось заради збереження гетьманщини – форми української державності.

В цьому зв'язку не можемо сприйняти думку тих дослідників, котрі характеризують І. Мазепу як егоїста та честолюбця, якого цікавила не доля України, а насамперед власна вигода. Адже І. Мазепа при його відносно високому політичному становищі гетьмана і кавалера ордена Андрія Первозванного – найвищого і єдиного на той час в Росії, а також матеріальному добробуті великого землевласника-феодала міг і не вдаватися до цієї ризикованої небезпечної акції. «Але якісь вищі, не підвладні нашому розумінню патріотичні мотиви, – доречно розмірковує В. Марочкін, – спонукали його ступити на шлях визвольної боротьби за незалежність рідного краю, про державність якого мріяв і Б. Хмельни-

цький, з'єднуючи Україну з Росією на Переяславській раді 1654 року» [2, с. 86].

Проте, крім цих «не підвладних нашому розумінню», є цілком зрозумілі мотиви відходу гетьмана від Петра І. Про них сказав Мазепа у своїй присязі перед козацькою старшиною. З огляду на значимість цього документу вважаю за доцільне навести тут його текст: «Перед всемогутнім Богом постаю і на тому присягаю, що я не для приватної моєї користі, не для вищих гонорів, не для більшого збагачення, ані задля інших будь-яких прихотей, але для вас усіх, що під владою та рейментарством моїм лишається, для жінок і дітей ваших, для загального добра матері моєї Вітчизни, бідної України, всього війська Запорозького й народу малоросійського, і для підвищення і розширення прав і вольностей військових, хочу те при Божій помочі чинити, щоб ви з жонами та дітьми і Вітчизна з військом Запорозьким як від московської, так і шведської сторони не загинули. А коли б для будь-яких приватних моїх прихотей те осмілювався б чинити, побий мене, Боже, у Тройці святі єдиний і невинна страсть Христова на душі і на тілі» [3, с. 21]. Все це свідчить про те, що найбільшою політичною цінністю, найголовнішим духовним ідеалом гетьмана, ядром його політичного світогляду і діяльності було – «відродити на теренах України державу, яка б продовжила минулу славу Київської Русі. І. Мазепа бачив її оплотом православ'я, науки, освіти, культури»[4, с. 33].

Державотворчій програмі Мазепа була підпорядкована його політика культурного будівництва. Майже всі дослідники українського історичного процесу XVII-XVIII століть підкреслюють, що саме за гетьманування Мазепа Лівобережна Україна досягла особливого піднесення та розвитку усіх галузей культури, освіти, науки, літератури, мистецтва, архітектури. Проте не можна однозначно стверджувати, що українська культура в часи Мазепа здобула найсприятливіші умови для свого розвитку. Давалися в знаки наслідки руйни, насамперед руйнації Української козацької держави Б. Хмельницького – злидні, бунти, інтриги, чвари, війни і катастрофи. Як ніхто інший гетьман намагався подолати ці наслідки і забезпечити українському суспільству мир, спокій і стабільність. Звичайно, не за рахунок відречення від ідеї самостійної української державності. Він розумів особливу роль культури і мистецтва в житті народу, піднятті престижу держави та авторитету володаря. Разом з тим, будучи натурою поетичною, Мазепа виявляв справжню зацікавленість мистецтвом, зокрема поезією, архітектурою та музикою. Тож стає зрозумілою його постійна і вагома меценатська діяльність [5, с. 53–54].

Разом з тим гетьман був непересічним тогочасним поетом, про що свідчать його «Дума», «Пісня про чайку-небогу», «Ей, Іване, поповичу-гетьмане», «Псалма» та інші високо поетичні твори пронизані ідеями патріотизму, роздумами про долю людини і України про правду і кривду, зажерливість і благочестивість. І по нині не втрачає своєї актуально-

сті гетьманова ідея політичної єдності козацької старшини (еліти, вживаючи сучасний термін). Саме за нехтування такої єдності і намагання узурпувати владу він картає у своєму вірші «Ей, Іване, поповичу-гетьмане» свого попередника гетьмана Івана Самойловича, котрий:

«Поміж людей не визнавав любові,
Всі бесіди прирівнював ко змові,
Щоб поміж себе хліба не спожити –
Хотів усіх у нас пересварити.
Чому ж не йняв ти нашим речам віри?
Від того і з'явилися невіри.
У людях Бог любов плекає, згоду –
Постійно на уряд ти шукав нагоду,
І не хотів такого догледіти,
Щоби у світі дружно з кимось жити.
А в війську Запорозькому издавна
Є рада сильна, котра ділом славна.
Всі люди в тебе за ніщо приймались,
В підніжки низились і попірались»[6, с. 107].

Пафосом національної єдності, сильної гетьманської влади та стабільності в суспільстві пройнята «Дума пана гетьмана Мазепи» (за списком В. Кочубея). Зміцнюють політичну свідомість сучасного українського покоління наступні рядки з цього твору:

«Всі покою щиро прагнуть,
А не в один гуж тягнуть,
Той направо, той наліво,
А всі браття, тото диво!
Нема ж любови, нема ж згоди
От Жовтої взявши Води,
През незгоду всі пропали,
Самі себе звоювали.
Ей, братища, пора знати,
Що не всім нам панувати,
Не всім дано всеє знати
І річами керувати!
На корабль поглядімо,
Много людей полічімо,
Однак стирнюк сам керує,
Весь корабль управує» [7, с. 108–109].

За свідченнями іноземних дипломатів, а також генерального писаря Пилипа Орлика, Мазепа був чудовим промовцем, стилістом та бібліофілом. Він добре знався на дорогоцінному камінні – мав повну скриньку з діамантами та іншими чудовими самоцвітами, не кажучи про колекцію зброї.

Особливий інтерес проявляв Іван Степанович до архітектури. На його кошти було побудовано двадцять шість церков та соборів у сімнадцяти містах України, десятки відремонтованих церков. Він першим серед українських гетьманів побудував для себе в передмісті Батурина триповерховий палац в стилі бароко, прикрашений кахлями голландського типу. При палаці існував хор та ансамбль музикантів. За сприяння Мазепи при церквах створювалися і функціонували ансамблі народного типу зі скрипками, сопілками, флюями, басолями, бубнами.

Мистецтво гетьмана в сфері церковного будівництва було продиктовано не лише його релігійними уподобаннями, але й важливими державними та громадськими інтересами – зміцнення авторитету гетьманської влади, розвиток системи освіти та тогочасної «соціальної сфери», адже при церквах та монастирях існували школи, притулки, шпитали тощо. Десятки мільйонів злотих гетьман витрачав на церкви. Адже лише на побудову та оздоблення Києво-Печерської лаври він, за його власними ж словами, подарував більше ніж мільйон.

І по нині вражають нас своєю величністю і красою старовинні київські собори – Св. Софії, Успіння Пресвятої Богородиці та Троїцької надвратної церкви (останні два храми на території Києво-Печерської лаври) та багато інших храмів.

Гармонійна співпраця української православної церкви та уряду гетьмана забезпечувала належні умови для значного культурного піднесення козацької України наприкінці XVII – на початку XVIII століття.

Значну увагу гетьман приділяв світському будівництву. Милують око глядача такі монументальні будови, як будинок Київської академії (1703-1704рр.), будинок Київської ратуші (1697 р.), славнозвісний мур Києво-Печерської лаври тощо.

В мазепинську добу розвивається також живопис – церковний (іконопис) і світський (зокрема жанр портрета-парсуни). Зразком ікони цієї доби є ікона Покрови Пресвятої Богородиці з Переяслава, на якій зображений переяславський полковник Федор Мирович, гетьман Мазепа, Петро I, його дружина Катерина та придворні, а також представники українського православного духовенства (зокрема, Феофан Прокопович).

Збереглися деякі бездоганні за технікою виконання гравюри на дереві та на металі українських барокових майстрів цієї доби. Центрами граверства були Київ, Чернігів та Новгород-Сіверський.

Залишається малодослідженим розвиток прикладного мистецтва цього часу. Нам у спадок залишилася велика кількість церковних та світських предметів, прикрашених різьбленням, ювелірних виробів з благородних металів, тканин та вишивок, скляних виробів тощо. Славилися своїми вишивками срібною ниткою Київський Лаврський дівочий монастир, ігуменею котрого була мати гетьмана Марія-Магдалина, а черницею – сестра. В українських музеях зберігаються кілька вишитих

за ігуменства Марії-Магдалини Мазепини плащаниць, церковних риз, «воздухів» тощо.

За сприяння Мазепи Київ відродився в ролі духовного центру України. Гетьман постійно опікувався навчальними закладами. Завдяки його старанням Києво-Могилянський колегіум, що мав фактичні права академії і внутрішню автономію, лише 7 жовтня 1701 року царською грамотою офіційно визнаний академією [8, с. 161].

Коштами Мазепи для неї був побудований новий корпус. Гетьман дбав також і про інші навчальні заклади – Чернігівський колегіум (розбудований коштами Мазепи, згодом неофіційно назвали «Чернігівською академією»), «Латинську школу» в Харкові та її філію в Новгород-Сіверському, що згодом перетворилася на самостійний колегіум.

Навчання в Києво-Могилянській академії було доступним для дітей усіх станів українського населення. Тут формувалися кадри української керівної еліти, навчалися діти генеральної старшини та полковників – Орлики, Ханенки, Полуботки, Лизогуби, Горленки, небожі і потенційні спадкоємці гетьмана – Іван Обидовський та Андрій Войнаровський, а також інші державні, культурні, церковні діячі козацької України. За часів Мазепи Київська академія мала найбільшу за увесь період свого існування кількість студентів – понад 2 тисячі, а рівень освіти в ній не поступався європейському. Вона за виразом Є. Маланюка мала бути «лабораторією державної ідеї». І «гетьманування Мазепи направлено було, – підкреслював Є. Маланюк, – на створення в країні своєрідного державного «клімату», свого роду державницької «передешки» – в Академії й навколо неї – для покоління, що мало розпочати Нову Добу. Академія й мала бути верстатом державної доктрини...» [9, с. 18].

Разом з тим в останні роки свого гетьманування Мазепа посилав українську старшинську молодь, яка пройшла світський курс (до курсу теології) в Києві, продовжувати навчання у Львові, в єзуїтському колегіумі. В цьому колегіумі навчалися сини генерального обозного Іллі Ломиковського, його онук Микола Ханенко, свояк гетьмана Мазепи – Іван Топольницький та інші мазепинці.

Характерним для мазепинської доби був інтерес до історичних досліджень. Центральною була тема Визвольної війни українського народу, хмельниччини. Створювалися так звані «козацькі літописи» (Самовидця, Григорія Граб'янки, Самійла Величка, Лизогубівський літопис тощо), котрі по суті були справжніми історіями з помітним нахилом до історичного і навіть філософського синтезу.

В епоху гетьманування Мазепи в усіх складових духовної культури України виник свій власний стиль, що блискуче синтезував західноєвропейські барокові форми і місцеві, українські мистецькі традиції.

Вплив бароко на тогочасну українську культуру виявився також в ідеології та політиці. Зрештою політика самого Мазепи була одним із потужних виявів того барокового духу, притаманного йому прагнення

людини, громади, нації до своєї духовної, політичної, матеріальної свободи, сили та незалежності. «Та коли зважити, – писав Ілько Борщак, – що Мазепа влив у душу народу національні змагання, тоді ще не ясні, розпорошені, нез'ясовані, що зібрав їх в одну цілість і надав їм реальної форми, що сам став символом української незалежності, до якої простягла свої хижацькі кігті Москва, тоді зусилля його не було зайвим» [10, с. 107].

В творах Ф. Прокоповича формується і наповнюється певним змістом ідея Києва як другого Єрусалима, котра стає настільки ж важливою для української національно-політичної свідомості, як ідея Москви – Третього Рима для свідомості російської.

Таким чином, політичний сенс культурного будівництва Мазепи полягав у тому, щоб підвищити якість людського «матеріалу» з якого мала б бути збудована незалежна Українська держава, насамперед відтворити притлумлену епохою Руїни історичну пам'ять народу і на цій основі розвинути національну самосвідомість людей, виплекати молоде покоління патріотів, котре було б здатне передавати естафету історичної пам'яті Державної Нації майбутнім поколінням.

Література

1. Шевчук В. Визвольна акція Івана Мазепи та його система державотворення // Розбудова держави. – 1993. – №2. – С. 41–47.
2. Марочкін В. Бунтівний гетьман // Іван Мазепа. – К.: Веселка, 1992. – С. 86–91.
3. «Основа». – 1862. – №10.
4. Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 304 с.
5. Ковалевська О. Іван Мазепа у запитаннях та відповідях. – Вид. 2-ге, доп. і випр. – К.: Темпора, 2008. – 200 с.
6. Мазепа І. Ей, Іване, поповичу-гетьмане! // Іван Мазепа. – К.: Веселка, 1992. – С. 107–108.
7. Мазепа І. Дума пана гетьмана Мазепи (за списком В. Кочубея) // Іван Мазепа. – К.: Веселка, 1992. – С. 108–109.
8. Журавльов Д. Мазепа: людина, політик, легенда. – Харків: Фоліо, 2007. – 382 с.
9. Маланюк Є. Illustrissimus Dominus Mazepa – тло і постать. – К.: АТ «Обереги», 1991. – 48 с.
10. Борщак І. Мазепа. Орлик. Войнаровський. – Історичне ессе. – Львів: Червона калина, 1991. – С. 15–108.
11. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. 2-ге вид., доп. – Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001. – 464 с.
12. Таирова-Яковлева Т. Мазепа. – Москва: Молодая гвардия, 2007. – 271 с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 30.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. іст. наук, професором Свораком С.Д.*

CULTURAL WORKS POLITICS OF IVAN MAZEPA

I. Makarovskyy

*Ivano-Frankovsk National Technical University Oil and Gas,
76019, Ukraine, Ivano-Frankovsk, st. Karpatska 15;
tel. +380 (342) 24-21-78; e-mail: igp@nung.edu.ua*

The article revealed the role of Hetman Ivan Mazepa in the development of Ukrainian culture and of the beginning of the XVII-XVIII century covered national political aspect of the state and direction of its cultural politics, financial support national original church building, education, science, art, literature, architecture, music (a synthesis of Western Europe Baroque forms and local Ukrainian artistic tradition)

Keywords: *culture, politics, national identity, political unity, the Cossack officers, authority of the hetman, the national political consciousness, a state nation, Ivan Mazepa state men.*

ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ДУСІ В МОЛОДІЖНИХ ТОВАРИСТВАХ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ СТОЛІТТЯ)

Р. Б. Пуйда, Я. І. Мандрик

*Івано-Франківський національний університет нафти і газу;
76019, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380(342)4-21-78; e-mail: igp@nung.edu.ua*

В статті обговорюється питання, пов'язані з вихованням української молоді Галичини. Виникнення українських молодіжних товариств проходило в умовах австро-угорського та польського панування і датується кінцем ХІХ ст. Молодіжні товариства, стали складовою частиною процесу національно-культурного відродження та національно-визвольної боротьби за державну самостійність України. Поставлена проблема набуває особливої актуальності сьогодні, у час складних соціально-економічних й політичних катаклізмів. Національне виховання повинно відбуватись через народну школу, рідне слово, рідну історію та культуру.

Ключові слова: *Галичина, українська молодь, національне виховання, молодіжні товариства, культура, просвітницька діяльність.*

Наприкінці ХІХ ст. на теренах Галичини виникли українські молодіжні товариства внаслідок об'єктивних соціально-економічних (розвиток капіталістичних відносин безробіття, зубожіння галицького села, зростання найманої праці), політичних (розширення спроб денационалізації підростаючого покоління з боку польської шляхти, що займала ключові позиції в усіх сферах державного й освітнього життя Галичини) та культурно – освітніх причин.

Низький рівень розвитку промисловості, сільського господарства, продуктивних сил негативно впливали на стан освіти українського населення краю. А від розвитку національної системи шкільництва залежало, чи українське населення Галичини мало бути "тільки окремою етнографічною групою серед людської породи чи новочасною культурною нацією" [8, с.12].

Урядові кола й польська шляхта прекрасно розуміли, як відзначав І.Франко, що освіта для "мужика" загрожує їм "руїною, тому що освічений мужик не стане покійно і безвідмовно гнути шию в ярмі" [9, с.181].

Будівництво незалежної української держави неможливе без національної системи освіти, яка має забезпечити виховання громадян-патріотів, здатних зберегти і примножити культурно-історичні надбання українського народу і забезпечити державну самостійність України. Пи-

тання національного шкільництва, як відзначав М.Грушевський, є найголовнішою проблемою "серед усіх потреб національного життя", а "народ, який не має своєї школи ...ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування"[3, с.13].

Питання освіти й виховання молоді знайшло своє відображення в Конституції України, законі "Про освіту", Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття), які відзначають і мету, стратегічні завдання, пріоритетні напрями та шляхи реформування освітніх закладів відповідно до економічних та духовних потреб держави.

Одним і найбільш надійним джерелом становлення національної системи освіти і виховання є результати історико-педагогічного аналізу її становлення і розвитку, як зазначено у державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття), навчально-виховний процес повинен здійснюватися на основі широкого використання "...народної педагогіки, національної культури, надбань світового педагогічного досвіду"[4, с.18].

Виникнення та діяльність українських молодіжних товариств в умовах австро-угорського та польського панування на західноукраїнських землях, було закономірним наслідком національно-культурного відродження краю, який бере свій початок з кінця XVIII ст. Молодіжні товариства, як важливий виховний чинник, стали складовою частиною процесу національно-культурного відродження та національно-визвольної боротьби за державну самостійність України. Національна освіта завжди повинна бути нерозривно зв'язана з національним вихованням, що органічно поєднане з національною історією і народними традиціями. Нація, як відзначив громадсько-політичний діяч Галичини Кость Левицький, яка "не знає своєї історії або її не шанує, втрачає свої основи розбудови і правильного розвитку своєї ідейної діяльності"[7, с.3].

У радянські часи з відомих причин чимало документів і досліджень були недоступними, багато матеріалів зберігались у спецфондах. У дослідженнях того часу діяльність молодіжних товариств, зокрема "Сокола", "Січі", "Пласту", "Лугу", "Орлів" – КАУМ (Католицька асоціація української молоді), оцінювалася з позицій однієї ідеології, фальсифікувались історія їх становлення і розвитку, їх роль у національно-культурному відродженні краю.

Українці Галичини не мали повної системи національного шкільництва, оскільки наприкінці XIX ст. були відсутні українські вищі та професійні навчальні заклади. Недостатня кількість українських навчальних закладів, витіснення з вживання української мови, замовчування української історії та культури негативно позначилися на свідомості українців, а особливо молоді. Щоб виховувати українську молодь в національному дусі, їй необхідно вберегти від впливу шкідливої антиукраїнської ідеології. Консолідувати національно-демократичні сили для ма-

сової пропаганди національної ідеї та залучення української молоді до свідомої громадської та культурно-освітньої роботи.

Важливу роль у пробудженні національної свідомості та єднанню українців-галичан відіграло товариство "Просвіта" (створене 8 грудня 1868 р.), яка поставила перед собою мету піднести свідомість, освіту й культуру українського населення Галичини.

Якщо на Великій Україні православна церква була ідеологічною опорою російського царизму, то в Галичині УГКЦ була незалежною від світської влади, і в умовах австро-угорського гніту саме вона започаткувала наприкінці XIX ст. процес національно-культурного відродження серед українського населення краю.

Саме завдяки УГКЦ в Галичині появились перші українські парафіяльні школи (дяківки), перші українські підручники, з'явилась через "Русалку Дністрову" літературна українська мова. Церква у Галичині завжди була не тільки опікуном і виховником, але й консолідуючим чинником для українців.

Таким чином, українська молодь 80-х р. XIX ст. (попри певні впливи на неї різних ідеологічних течій), на відміну від молоді 60-70-х років, уже за словами К. Левицького, "зачинала розуміти своє завдання супроти рідного народу" [6, с.2].

Серед українського населення Галичини, наприкінці XIX ст. назріла гостра проблема по створенню молодіжних виховних інституцій, які б здійснювали естетичне, релігійне, трудове, професійне, військово-патріотичне та національне виховання. Особливо серйозної уваги вимагала проблема фізичного виховання та військової підготовки молоді. Слід зазначити, що до початку XX ст. увага фізичному вихованню української молоді майже не приділялася. У Львові існувало тільки дві невеликі приватні гімнастичні школи, платні заняття в яких відбували в основному поляки. Хоч Рада Шкільна Краєва і запровадила з 1871 р. уроки фізичного виховання у школах, однак вони із-за відсутності фахівців цієї справи та відповідної навчально-матеріальної бази і методичної літератури не скрізь проводились у польських школах, не говорячи вже про українські. Українською мовою перший підручник "Учебник гімнастики", перекладений з польської мови чернівецьким педагогом О.Поповичем, появився лише у 1889 р. У підручнику подавалася методика виконання окремих загально фізичних та гімнастичних вправ [2, с.8].

Потреба фізичного виховання для української молоді зумовлювалась ще й тим, що за даними статистики кожного року в Галичині помирало у середньому 55 тис. чоловік [5, с.14]. Значний відсоток смертності становили діти та підлітки. Головним чином давалися взнаки шкідливий вплив алкоголю, тютюну, недоїдання, важкої фізичної праці, що призводило до різних хвороб. Необхідно було пропагувати здоровий спосіб

життя, а найкращою рекламою цьому був спорт і фізична культура. Саме "рух, – як відзначив один із піонерів спортивного руху в Галичині Іван Боберський, – є найліпшим середником, що робить людину здоровою й гарною" [1, с.5]. Крім того, без фізичного гарту неможливо було виховувати майбутнього воїна, борця за соборність та державну самостійність України. Нарешті, спорт – це здоров'я людини, а коли здорова людина – здорова нація. Виникнення українських молодіжних товариств у Галичині наприкінці ХІХ ст. було зумовлено об'єктивними соціально-економічними, політичними та культурно-освітніми причинами. Масове безробіття, зубожіння галицького села, спроби асиміляції українців з боку владних структур, масова неписьменність, шкідливі для національної ідеї антиукраїнські впливи – все це загрожувало втратою національних коренів, інтелектуального потенціалу та культурно-історичної спадщини серед українського населення Галичини. Протистояти цим явищам у певній мірі можна було через активізацію молоді, та залучення їх до культурно-просвітницьких, наукових, економічних та політичних об'єднань, товариств, партій, установ тощо.

Важливу роль у вихованні молоді в 30-х р. відіграла Українська Греко-Католицька Церква, яка намагалася оберекти молодь від участі в насильницьких методах боротьби з польською окупаційною владою і спрямувати її молодечу енергію на пізнання основ християнського співжиття, на боротьбу за самостійність України не грубою фізичною силою, а розумом. Організувавши в травні 1933р. найбільш масову патріотичну акцію за всю історію Галичини – «Українська молодь Христові» - УГКЦ зуміла залучити до неї майже всю українську молодь за винятком нечисленних молодіжних структур. Наслідком цієї акції стала поява спочатку гуртків КАУМ, які у травні 1937 р. – переросли в самостійне товариство «Орли» - КАУМ. Згуртовуючи молодь під прапор Христа, виховуючи її на засадах «Христової науки» товариство прагнуло виховати «характерних, мужніх та діяльних членів суспільності, перейняти жертвенною любов'ю до Христа, його церкви й українського народу».

Аналізуючи діяльність українських молодіжних товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг», «Орли» - КАУМ спостерігаються причини, що перешкоджали їх розвитку, основними з яких були: слабка матеріально-фінансова база та недостатня кількість національних педагогічних кадрів; упереджена політика державної влади до українського населення Галичини; окремі непорозуміння між старшиною молодіжних товариств; спроби передчасної політизації молоді українськими політичними партіями і підпорядкування молодіжних товариств своїм вузько партійним інтересам.

Духовність і наука... Ці два поняття нероздільні, оскільки добре усвідомлюємо, що саме на такій міцній основі має триматися наука і практика.

Тому більшість вітчизняних та зарубіжних учених-дослідників сповідують істину: без культу духовності людство загине.

Релігійність і патріотизм – головні джерела традиційного виховання української молоді від часів Київської Русі. Українська історія знає взірцеві імена, які присвятили себе цілком церкві і народові: княгиня Ольга, святий Володимир Великий, святі Борис і Гліб, а за ними цілі хори преподобних божих угодників і мучеників. Служіння Богові й Батьківщині – ось дві абсолютні цінності українського народу.

У концепції виховання молоді в національній системі освіти України підкреслюється, що «ідеалом виховання на сучасному етапі є високоосвічена, професійно компетентна, всебічно розвинена особистість, наділена глибокою національною й державницькою відповідальністю – творчим, тілесним, духовно-моральним здоров'ям, й естетичними, родинними й патріотичними почуттями...» [10, с.13].

Освітньо - виховна діяльність українських молодіжних товариств Галичини ХІХ ст. становить певний інтерес з точки зору сьогоденних проблем української школи і молоді, а тому вивчення і використання окремих елементів цього досвіду дають можливість збагатити програму національного виховання як в системі шкільництва, так і у виховній роботі за місцем проживання.

Література

1. Боберський І. Вартість тілесного виховання// Соکیلські Вісті – часопис українського сокілства. – Львів, 1939. – Ч.8 – с.2 – 3.
2. Гайдучок С. Фізичне виховання українського народу// Соکیلські Вісті. – 1935. – Ч.3.
3. Грушевський М. Про українську мову і українську школу. – К., 1991.
4. Державна національна програма "Освіта" (Україна ХХІ ст.). – К., 1994. – 61с.
5. Зарубіжні українці// Довідник. – К.: Україна, 1991. – 252с.
6. ІІІ Краєвий Соکیلський Здвиґ// Соکیلські Вісті. – Львів, 1925. – Ч.3. – с.4.
7. Левицький К. Українські політики. – Львів, 1936. – Ч.1. – 140 с.
8. Томашівський С. З історії державної середньої школи в Галичині// Наша школа. – Львів, 1909.- Кн. І-ІІ. – с.11 -13.
9. Франко І. К истории просвещения в Галиции//Збір. тв. в 50-ти т.– Т.46. – с.179 – 185.

10. Концепція виховання дітей і молоді в національній системі освіти// Зб. Міністерства освіти України. – 1996.

*Стаття поступила в редакційну колегію 17.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. іст. наук, професором Кугутяком М.В.*

UPBRINGING OF UKRAINIAN YOUTH ACCORDING TO THE SENSE OF NATIONAL PRIDE IN SOCIETIES FOR YOUNG PEOPLE OF GALICIA (THE END OF THE XIX TH CENTURY)

R. B. Puyda, Y. I. Mandryk

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
15, Carpatska Street, Ivano-Frankivsk, 76019, Ukraine,
Ph. +380 (342) 4-21-78 e-mail: gp@nung.edu.ua*

The article deals with the problems, related to upbringing of Ukrainian youth in Galicia and formation of Ukrainian societies for young people beginning from the end of the XIX th century under conditions of Austro-Hungarian and Polish rule. Societies for youth became the constituent part in the process of national and cultural renaissance and national liberation struggle for state independence of Ukraine. The raised problem is particularly burning nowadays, in time of complex economical and political cataclysms. National upbringing should be realized through national school, native language, history and culture.

Keywords: *Galicia, Ukrainian youth, national and educational, societies for young people, culture, educational activity.*

УДК 94(477)

**ЖИТТЯ, ПОЛІТИЧНА, ГРОМАДСЬКА ТА ЛІТЕРАТУРНА
ДІЯЛЬНІСТЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ В МОСКВІ
У 1911-1915 РОКАХ (130-Й РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ)**

В. С. Ідзьо

Український Університет, Москва; тел. +38 097 493 22 40;

www.u-u-m.boom.ru, e-mail: vsidzo@mail.ru

У статті розглядаються процеси заснування в середовищі української колонії міста Москви громадського, політичного, культурного журналу “Украинская Жизнь”. Основний акцент зроблено на житті, політичній, громадській та літературній діяльності одного із організаторів журналу Симона Петлюри, діяльність якого у Москві аналізується з 1911 по 1915 роки.

***Ключові слова:** Украинская Жизнь, Україна, український народ, українська колонія Москви, українці Австрії, Симон Петлюра, Михайло Грушевський, Сергій Сфремов.*

Перед з'ясуванням питання організації Симоном Петлюрою та ролі для українців Росії журналу “Украинская жизнь” з'ясуємо питання, що власне привело Симона Петлюру на постійне місце проживання в Москву [5, с.4 - 12; с.46 - 67].

Як засвідчують джерела, вперше в Москву короткочасно Симон Петлюра приїхав у 1908, а потім у 1909 та 1910 роках. Як вважають дослідники він приїхав провідати свою дівчину Ольгу Більську, яку палко кохав. Ольга Більська була в цей час студенткою і проживала та навчалась в Москві. Ольга Більська була уродженкою села Погреби, що недалеко від Прилук, а Симон Петлюра був родом із Полтави [13; 17, с.124 - 125].

В 1911 році Симон Петлюра, щоб бути поруч із своєю нареченою Ольгою Більською переселяється в Москву, де поступає на роботу бухгалтером. Ця наша гіпотеза підкріплюється тим фактом з реального життя Симона Петлюри, за яким пізніше Симон Петлюра та Ольга Більська одружуються в Москві цивільним шлюбом, і тільки через декілька років в 1914 вони повінчалися в одній з підмосковних церков.

Дослідник М.Шекір з цього приводу наголошував: “ Інколи називають як дату приїзду в Москву Симона Петлюри із Петербургу 1908 рік чи 1909 рік. Не слід виключати, що у Москву Симон Петлюра приїхав після того як на українську громадську діяльність розпочалось гоніння царської влади у Санкт - Петербурзі . За іншими джерелами українські соціал-демократи Санкт - Петербурга відправили в Москву Симона Петлюру, щоб налагодити там вихід українського друкованого органу на зразок “Украинского Вестника”, якого російська влада заборо-

нила у Санкт-Петербурзі [18, с.124 - 125].

Аналіз організації українського життя в Москві за цей період не виявляє прізвища С. Петлюри. Не згадується воно також при підготовці та відзначенні українською колонією міста 50-х роковин смерті Т.Г.Шевченка. Вважаємо цілком правильним стверджувати, що Симон Петлюра прибув до Москви на постійне місце проживання у 1911 році, тобто не пізніше цієї дати. Дехто говорить, що це було ним зроблено, щоб бути поряд зі своєю майбутньою дружиною Ольгою Більською, яка в цей час навчалася в Москві. Його власних висловлювань на цей рахунок немає, як і в інших”. Будь - яких спогадів не залишилось, тому запропонуємо власну реконструкцію життя, політичної, громадської та літературної діяльності Симона Петлюри у Москві в 1911 – 1915 роках [13; 18, с.124 - 125].

Москва, в час коли Симон Петлюра поселився в ній, зарекомендувала себе містом, де найсильніше розвинувся український рух за межами України. Сприяло цьому віддалення Москви від царської та урядової машини Санкт - Петербурга, яка займалася продавленням національних рухів, шовіністично налаштованими політиками, науковцями, друкованими засобами та ін. [7, с.145 - 149; с.28 - 34].

У Москві в 1910 - 1911 роках активно діяла українська секція слов'янського товариства, очолюваного видатним прихильником та захисником української культури, російським академіком Ф.Є. Коршем [1; 12, с.142 - 144]. Досить великою та дружньою була українська колонія, серед якої було багато патріотично налаштованих людей. Широку роботу проводив створений музично - драматичний гурт “Кобзар”. Більш толерантною до українського питання була місцева московська влада [8, с.4 - 11].

В учбових закладах виникли ще з епохи, коли в Москві проживав великий український письменник Микола Гоголь, українські студентські братства. Активно діяли і розвивалися українські земляцькі організації, особливо виділялось об'єднання Петровського сільськогосподарського Інституту [11, с.23 -27].

Москва на початку ХХ століття фактично перетворилася у важливий осередок організованого українського життя, тому влаштувавшись на посаду бухгалтера великого промислового підприємства, Симон Петлюра активно включається в роботу української секції слов'янського товариства, в якій відразу займає провідне місце. Скоро внаслідок великої праці та пропаганди української культури Симон Петлюра стає авторитетом і в українській колонії, зокрема в середовищі земляків з Полтавщини [18, с.124 - 125].

За таких обставин, як бачимо з джерел за 1911 рік, Симону Петлюрі вдалося активізувати українське життя в Москві. На початку, в січні 1912 року, за підтримки інтелектуалів з української колонії Москви він взявся за організацію друкованого органу українців журналу “Украинская Жизнь”. Власне з цього часу Симон Петлюра займає ключову роль в громадському, політичному і культурному житті українців Москви та

Росії [16,с.123 - 125].

Історик Михайло Грушевський, прибувши в Москву, так сказав про Симона Петлюру: "Він, внаслідок організації журналу "Украинская Жизнь", є визнаним політичним лідером не тільки українців Москви, Росії, але й світу" [9].

В організації Симоном Петлюрою журналу сприяли і ті обставини, що в українській колонії все частіше лунали голоси про необхідність видавати часопис російською мовою на зразок петербурзького "Украинского Вестника", конче потрібного перш за все для інформації росіян про умови, завдання та досягнення українського національного руху, для розвіювання безграмотності російського суспільства в українських проблемах, зневаги, байдужості до них зі сторони російської влади.

Симон Петлюра зумів своєю енергією об'єднати і організувати всіх для того, щоб розбудити в широких колах зрусифікованих українців національну гідність, свідомість, залучити їх служити своїй Батьківщині – Україні. Потреба в журналі була ще викликана ілюзіями певної частини української інтелігенції, яка вважала, що потрібно вирішувати національне питання та відновлення незалежності України з допомогою російських соціал - демократів та демократів - лібералів [5,с.4 - 12, 46 - 67].

Українська колонія Москви, в якій Симон Петлюра у кінці 1911 року вже був лідером, знайшла достатні кошти, щоб приступити до здійснення задуманого. Видавцем журналу "Украинская Жизнь" став Я.А.Шеремецинський (фактично номінально), а редагування і всю організацію редакторської роботи очолив Симон Петлюра та О. Саліковський.

Таким чином, Симон Петлюра за висловом професора М. Грушевського, створив передумови організації часопису у тому далекому 1912 році [9]. Зредагувавши перший номер журналу "Украинская жизнь", що розпочинав видаватися в Москві, Симон Петлюра в передовій статті наголошує: "новий щомісячний журнал, який виходитиме російською мовою, ставить перед собою завдання служіння інтересам і потребам 30-ти мільйонного українського народу та ознайомлення російського суспільства з українським національним рухом". Програма діяльності журналу "Украинская Жизнь" полягала в наступному: "Публікувати статті чільних українських діячів Москви і Росії з національних питань. Здійснювати постійний огляд подій життя в Україні. Розглядати матеріали і публікувати статті з українських питань у Австрійській імперії, Польщі та інших країнах Європи, проводити критичний аналіз українського життя в усій Росії. У новому журналі у зв'язку з такою широкомасштабною діяльністю були сконцентровані чільні українські сили, які зобов'язались зразу ж піднести новоутворений журнал "Украинская жизнь" на високий рівень" [9; 10,с.35 - 43].

Як зауважувалось у передмові, в розгортанні діяльності журналу у старій столиці взяли участь такі видні українофіли першої чверті ХХ століття, як Н.Балабуха, І.К.Брусилівський, С.А.Буда, О.Білоусенко, І.А.Білоусов, Н.Ф.Біляшевський, приват-доцент Н.П.Василенко, А. Ва-

силенко, професор Ф.К.Волков, приват-доцент А.С.Грушевський, професор М.С.Грушевський, Дм. Донцов, В.Дорошенко, Д.Дорошенко, С.А.Ефремов, В.Є.Жаботинський, Л.Н.Жебуньов, М.Залізняков, І.В.Іванов (Джонсон), приват - доцент Б.А.Кістяновський, приват-доцент І.А.Кістяновський, професор Ф.Е.Корш, І.Кривецький, професор А.Е.Кримський, В.Ладенко, М.Ф.Левицький, Орест Левицький, В.Липинський, професор І.В.Лучицький, Ф.П.Матушевський, Н.Б.Миркін, А.Михура, М.Могилянський, В.П.Науменко, А.П.Новицький, К.М.Обручов, В.П.Обнинський, С.В.Петлюра, П.Понятенко, С.В.Русова, професор А.А.Русов, В.В.Садовський, О.Ф.Саліковський, Д.Сіромаха, М.А.Славинський, П.Смуток, Н.Стасюк, П.Стасюк, І.М.Стешенко, професор Н.Ф.Сумцов, Н.Г.Філянський, С.Чепига, С.П.Шелухін, А.І.Ярошевич [16, с.1 - 3].

В Москві, зауважував уже дописувач та політичний аналітик “Украинской жизни” у 1912 році Симон Петлюра:” існує досить багаточисельна колонія українців. По забороні у 1905 році впливової української організації Москви ”Українська хата” українці задовольняли свої національно - культурна потреби в двох громадських організаціях: в Українській секції при Товаристві Слов’янської культури, яке очолював академік Ф.Е.Корш, і в музично - драматичному Товаристві “Кобзар”, яке знаходилось під патронатом артиста імператорської московської опери І.А.Алчевського. Обидві організації розміщувалися у будинку №5 Піменовського провулку в двох кроках від “Старого Пімена”. На вечорницях “Кобзаря” українці збираються по суботах. Сотні, а на свята тисячі українців сходились сюди з усієї Москви, щоб послухати рідну музику, пісні, які виконують своїм же хором і кращими артистичними силами Москви. Тут при добрій організації ніколи не буває сумно. Українська секція Слов’янського Товариства не багаточисельна, але внесок її в організацію українського національного руху в Москві вагомий. Свою діяльність Українська секція Слов’янського Товариства розпочала у 1910 році. У першому річному звіті так визначено її завдання: “Українська Секція Слов’янського Товариства однією головною метою своїх завдань існування в Москві ставить розповсюдження інформації в російському суспільстві про стан українського питання в Росії... Як це не дивно, але навіть серед прогресивних верств російського суспільства зустрічається грубе нерозуміння завдань українців. На тому неправильному ґрунті потреби українців ігноруються і навіть підлягають ворожому до них ставленні. Розуміючи це, Українська секція Слов’янського Товариства намагається шляхом лекцій, співбесід, видання наукових праць сказати російському суспільству правду про український національний рух у Росії. Український національний рух у “Закордонній Україні” уже отримав визнання і навіть державність, зокрема у Австрії у вигляді “королівства Галичини і Володимирщини”. Наш же український рух в Росії, наголошував С.Петлюра, доводиться тільки відстоювати, боротися за свої українські права з грубим нерозумінням суті українського питання. Ми українці повинні доводити російському суспільству,

що наш народ в історичному і географічному відношенні цілком самостійна нація, що українська мова має право на цілком самостійне існування поряд з російською. Ми повинні доводити, що право на культурне самовизначення не загрожує нікому і дасть, у випадку його правильного вирішення, найкращі цінності в скарбницю багатонаціональної світової культури. Це одне із завдань Української секції Слов'янського Товариства. Друге ж її завдання: “посильна участь у інтелігентному житті України”. І третя: “підтримувати у своїх членах любов до рідного українського і зменшення, таким чином, умов, які б вели до денационалізації українців в Москві”. Одним із перших виступив з доповіддю голова Слов'янського Товариства академік Ф.Е.Корш із доповіддю: “Українське питання в Росії” [1; 12, с.142 - 144]. Останнім виступав нещодавно в Українській секції приват- доцент Пічета з доповіддю: “Про повстання Богдана Хмельницького”. Особливий інтерес для членів Української секції Слов'янського Товариства мають зібрання і прочитані на них доповіді, які розгорнули широкомасштабну дискусію. Зокрема слід відзначити дискусію, яка виникла на шпальтах журналу “Русская мысль” у зв'язку з виступом у ній “Старого Українця” з статтею: “К вопросу о самостоятельности украинской культуры” [14, с.40 - 52], в який автор виступив зі зверненням до пана П.Струве [15, с.45 - 48]. Дана стаття співставляє думки різних груп великоросійської інтелігенції про українську культуру.

Дуже цікавою були доповіді академіка Ф.Е.Корша “Украинский народ и украинский язык” [12, с.142 - 144] та “Украинский вопрос в России” [1], у якій голова Слов'янського Товариства зі співчуттям відізвався про стан сучасного українського руху в Росії, закликав передову російську інтелігенцію підтримати його. У своєму висновку академік зауважує, що поки що на підтримку російської інтелігенції український рух розраховувати не може, тому, що російська інтелігенція, за словами Ф.Е.Корша, відзначається “невежеством” стосовно українства. Результатом цього “невежества” є недостатня увага, а інколи навіть зневага до українського національного руху. Та Ф.Е.Корш, наголошував С. Петлюра, оптиміст, він вірить, що прийде час і все стане на своє місце: “українці, як і другі нації, що населяють Росію отримають те, що їм належить по праву і що їх Росія зв'яже собою не насильно, а добровільно. У другій частині своєї доповіді академік Ф.Е.Корш засуджує москвофільство: “Дивні люди ці москвофіли, я не розумію, куди вони ідуть і навіщо їх підтримує офіційна Російська держава. Замість того, щоб на ці гроші розгорнути народні українські інститути, російський уряд підтримує утопію”. Виступ Голови Слов'янського Товариства росіянина Ф.Е. Корша із захистом українського національного руху в Росії був схвально сприйнятий С.Петлюрою. В цей час Симон Петлюра наголошував, що українці в Москві стають дедалі помітнішою етнічною групою, до якої тягнуться передові освічені росіяни, які розуміють, що українська культура є більш давньою слов'янською культурою, що історія України – це і є історія слов'ян і Київської Русі, і що вивчати українську культуру та

історію їх слов'янський обов'язок" [12, с.142 - 144].

Український рух в Москві, внаслідок діяльності Симона Петлюри, як свідчать факти, стає дедалі помітнішим. Різноманітні святкування українців у Москві уже носять досить добре організований характер. Зокрема, як засвідчує "Украинская жизнь", для проведення українських заходів у Москві всі українські організації у 1912 році утворили Комітет, який взяв на себе відповідальність проведення Шевченківських днів у Москві. Українці створили "грошову касу", яку підпорядкували даному Комітету і який по закінченні заходу повністю відчитувався за грошові витрати перед усіма московськими українцями [16, с.123 - 125].

Слід зауважити, що власне у такому вирі громадського і культурного життя українців Москви розпочав свою творчу діяльність в журналі "Украинская жизнь" Симон Петлюра. Вчасно виданий до роковин Т.Г.Шевченка перший номер журналу розійшовся повністю. Як зауважував С.Петлюра, бажаних придбати журнал було більше, ніж можливості редакторів видати останній, що було враховано при видруці другого номера: "Все экземпляры январской "Украинской Жизни" разошлись и желающие приобрести "Украинскую Жизнь" могут удовлетворить своё желание при подписке только со второго номера. Контора открыта ежедневно кроме воскресных и праздничных дней с 12 до 5-ти часов. Желающих дать статьи по украинской проблематике напоминаем, что они должны не превышать 1 печатного листа" [16, с.1 - 3].

Очолити бурхливе культурне і громадсько-політичне життя українців старої столиці, Симон Петлюра так висловлювався з приводу завдання очолюваного ним журналу: "Наш журнал ставить собі завданням служіння національним інтересам багаточисельного слов'янського народу, українського. На даний час (1912 рік), чисельність українців в Російській імперії досягає 30-ти мільйонів. Український народ чисельніший за болгар, сербів, хорватів, чехів і поляків, та історична доля його склалась трагічно, його голос, як національного колективу, ледь чутний у загальному хорі недержавних слов'янських народів. В Росії, з часу приєднання України до Росії, правове становище українців ставало все трагічніше, а в кінці XVIII століття, внаслідок ліквідації Української державності, українських прав і вольностей, українська ідея в Росії зовсім погасла і ніхто не думав, що вона у майбутньому знайде в собі сили знову відродитися. Внаслідок таких жорстоких дій російського уряду російське суспільство втратило саму уяву про державність і культуру України і почало трактувати український національний організм, як "варіант російської культури". Лише в останнє десятиліття український національний рух став помітним суспільним, громадським, і навіть державним фактором, який почав проникати у свідомість самої гущі українського народу. Та, на жаль, рівень свідомості українського народу ще дуже далекий від бажаного, однак слід визнати, що інтерес до українського національного руху поступово росте і набирає в російському суспільстві найрізноманітніших форм. На одному епізоді з цієї області діяльності ми дозволимо собі зупинитися, оскільки це допоможе нам

з'ясувати ту позицію, яку бажала би зайняти “Украинская Жизнь” в російському суспільстві і уточнити ті цілі, які журнал ставить у своїй програмі. Подібно до того як журнал “Rutenische Revue”, що виник в Австрії у 1903 році і був пізніше перейменований на “Ukrainische Revue” став могутнім рупором української справи у Європі, “Украинская Жизнь” ставить перед собою завдання доносити українські питання до громадської думки в Росії. У зв'язку з цим, наголошує С.Петлюра, розпочинаючи діяльність “Украинской жизни” в Росії, ми побажали взяти доробок українців Австрійської імперії за основу своєї діяльності. Ось як відгукувалась передова і прихильна до українського національного руху європейська громадська думка про журнал “Ukrainische Rundschau”, звертаючись до редакції журналу: “Вельмишановний пане редакторе! Зі всіх починань сучасного життя Ваше українське починання мені здається найграндіознішим. Підняти до певного рівня свідомості культуру 30-ти мільйонного народу українців і організувати їх до боротьби за національну незалежність - патріотична справа. До того часу допоки не було Вашого журналу я нічого не знав про український національний рух, як і про Україну і українців, їх історію, мову, культуру. З часу його появи європейська думка заповнила цей пробіл і уважно почала слідкувати за кожним Вашим словом. Воно таке свіже, нове, справедливе і різке, що надихає на щире побажання Вам успіху. Вітаю Вас і Вашу благородну справу. Весь Ваш Бьєрнстерне-Бернсон” [16, с.1 - 3; с.123 - 125]. З цього часу великий норвежець став одним із найпалкіших друзів українського національного руху і не раз в Європейській Асамблеї Народів ставав на його захист, нагадуючи про право української нації мати свою Українську державу. У Росії, наголошує у своїй промові Симон Петлюра, немає журналу, який би відповідав європейському рівню і своїми завданнями міг би порівнятися з українсько-німецьким журналом, що видається у Відні. Та потреба у такому журналі у нас не менша, ніж в Австрії. Досить вказати, на те, що у межах Російської імперії проживає більше як 30 млн. українців, тоді як в Австрії українців проживає 5-7 млн. Слід зауважити, наголошує С.Петлюра, що у суспільстві з близьким слов'янським народом (російським) українці користуються меншими правами з питань національного самовизначення, ніж українці Австрії, що мають свою державність “королівство Галичини і Володимирщини”, на базі якого планують відродження незалежної української державності, відчуваючи себе зараз одним із народів Австрійської імперії. Тому “Украинская жизнь”, говорить С.Петлюра, бажала би у межах можливостей, відведених для неї, заповнити цю прогалину і тому головною своєю ціллю журнал ставить питання ознайомлення російського суспільства, російської преси з національними інтересами українського народу, з культурою українського народу, його минулим та з сучасним станом українського національного руху, з існуючими в ньому течіями, черговими запитаними, проблемами. Одним із завдань журналу, наголошував С.Петлюра, бачимо критику антинаукових російських теорій, які виникають у російському суспільстві з метою ліквідувати український наці-

ональний рух, як і його основу – мову, культуру, історію.

Редакція дозволяє собі вважати, що, викладена програма журналу “Украинская жизнь”, повинна привернути увагу всього великого українського народу, надіється на успіх у вирішенні складних питань, які стоять перед нею. Слід також зауважити, наголосив у висновку своєї статті С.Петлюра, що при перелічених вище цілях “Украинская жизнь” не стане партійним органом, однак редакція постарается забезпечити на своїх сторінках свободу окремих думок у тих рамках, які визначаються сукупністю прогресивно-демократичних ідеалів українців і стремління широким російським прихвильників української національної ідеї” [6, с.11 - 28].

Редагуючи “Украинскую Жизнь”, Симон Петлюра розумів, що без історичної концепції української проблеми в Росії не поставити. Тому він запросив до співпраці у редакцію журналу професора М. Грушевського, що виступив на шпальтах журналу з блискучою статтею “Україна і українство”, у якій наголосив: “що українське питання в Росії має дуже давню історію. Можна починати його відлік з того часу, коли Україна була насильно приєднана до Московської держави... В нинішній час, що історично доведено, наголошує М.С. Грушевський, не викликає заперечень з боку російської історичної науки і різних російських політичних кіл, що українська етнографічна територія в рамках Російської імперії простягається приблизно від 45 до 53 градусів широти і 20-44 градусів довготи (за Грінвічем), включаючи увесь Крим, північне побережжя Чорного моря, усю систему Дніпра; на заході – по Дністру і його притоках до гористої системи Карпат в басейні Вісли; на півночі – до ріки Прип'яті і по усьому її басейні. На захід і схід українці проживають в басейні Буга (Холмська Русь, Підляшшя), на сході – в басейні Десни між Десною і Сожем. На сході поселення українців тягнуться і охоплюють увесь басейн Дінця, окрім нижньої течії і місцями глибоко вриваються у басейн Дону. На південному сході українська етнографічна територія охоплює усю Кубань. В Російській імперії, на думку М.С.Грушевського, українцями заселені і є історично українськими землями губернії: Волинська, Подільська, Київська, Херсонська, Катеринославська, на заході – частина Люблінської, Гроденської, Седлецької, Мінської, уся Берестейщина, частина Бессарабської і Таврійської. На схід від Дніпра – губернії: Полтавська, Харківська, Чернігівська, Курська, Воронежська, а також області Донська і Кубанська – заселені виключно українцями. Ці регіони, за науковими висновками М.С. Грушевського, входять до стародавнього українського етноутворення і уособлюють на початок ХХ століття собою усю українську націю. У цих російських губерніях, проживає 98% українського населення. В цей же час слід зауважити, що в Харківській, Воронежській і Курській губерніях проживають 80% українців внаслідок переселення сюди росіян. Однак, наголошують ряд дослідників, даний регіон є українським з часу написання “Слова о полку Ігоревім”, де Брянськ і Курськ – це українська етнографічна територія, і цій Україні треба відновити незалежність” [10, с.35 - 43].

Видання Симоном Петлюрою з січня 1912 року в Москві щомісячника “Украинская жизнь” призвело до великого резонансу. Його журнал стає популярним і має великий успіх в українській світовій громаді. Слід наголосити, що до цього Симон Петлюра вже мав досвід друкування цікавих матеріалів. Хоча в цей час С. Петлюра як соціал-демократ за політичними поглядами був автономістом, але він реально дивився на політичні процеси в Росії, звертав увагу на нетерпимість частини її суспільства щодо вирішення українського питання, вбачав небезпеку поглядів лібералів, котрі прихильно ставилися до придушення національних рухів відкрито або замасковано.

С. Петлюра близько сходився з академіком Ф.Є. Коршем. Обидва поважають та цінують один одного. На звітних зборах української секції слов'янського товариства в 1912 році Симона Петлюру та О. Саліковського обирають до Комітету.

В очолюванні С. Петлюрою “Украинской Жизни” публікувались провідники українського національного руху, такі як М. Грушевський [2, с.12 - 15; 9; 10, с.35 - 43], О. Єфремов [3, с.88 - 96; 4, с.26 - 31] та інші українські, громадські та політичні діячі того часу, визначні українські письменники, літератори [1; 6, с.11 - 28; 7, с.145 - 149; 14, с.40 - 52].

На її сторінках часто виступав і дискутував з російськими політиками і сам С. Петлюра, друкував свої статті Ф.Є. Корш [1; 6, с.11 - 28; 7, с.145-149; 13]. Багато уваги приділялося висвітленню творчості Т.Г. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, інших літераторів України [1, с.3 - 20; с. 56 - 57].

26 лютого (за старим стилем) 1913 року московська українська колонія присвятила пам'яті Т.Г. Шевченка літературно-музичний вечір. Вступне слово сказав С. Петлюра. На організовані “Кобзарем” вечорниці 11 листопада 1913 року прийшло багато українців. На цих урочистостях виступив С. Петлюра з рефератом “Іван Франко – як носій національної честі і національного сорому”. Великий самодіяльний хор під диригуванням композитора Б.В. Подгорецького чудово впорався з музичними творами на слова поета.

Українська колонія Москви з листопада місяця 1913 року розпочала підготовку з відзначення 100-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка. До спеціально створеного Комітету ввійшов і Симон Петлюра. Було проведено велику та багатосторонню роботу, але їй не довелося вилитися в проведення урочистостей.

Міністр внутрішніх справ Росії розіслав циркуляр, де рекомендував на місцях “воспрепятствовать публичным чествованиям малороссийского писателя Т. Шевченко, наименованию его именем учебных заведений и улиц, назначению стипендий и сбору пожертвований на образование фонда имени поэта, независимо от того, на какие потребности предназначаются собранные деньги; открытие памятников и бюстов не должны носить характера публичного торжества, а всякие собрания не разрешать”.

Офіційна Росія в спілці з національно-шовіністичними колами од-

ностайно виступила проти будь-яких спроб організувати ювілей українського пророка.

Журнал “Украинская жизнь” повідомив, що відзначення пам’яті Т.Г.Шевченка за широкою програмою, затвердженою московським градоначальником, скасовується, підготовчий комітет відмовляється від урочистостей з огляду на особливість умов, в які поставлені ці урочистості в Україні.

Журнал “Украинская жизнь” видавався С. Петлюрою в нестерпних матеріальних умовах: потрібні були винахідливість, енергія, терпіння, часто і приниження, щоб знаходити необхідні кошти. Редагування забирало багато часу у С. Петлюри, через що він був змушений кинути службу і перебиватися з сім’єю випадковими гонорарами. Бувало, що редагувати доводилось одному, бо О. Саліковський покидав на певний період справу.

Коли дружині Ользі прийшов час народжувати дитину, Симон Петлюра відправив її до Києва. Взагалі жив Симон Петлюра у Москві дуже бідно [13]. Відомий український громадський діяч Королів-Старий писав: “На самому початку війни я в справах спинився в Москві. Якось у купі з молодим нашим малярем П.С. ми заїхали до Симона Петлюри, до якого П. С. мав того вечора справу. Ми видирались досить високо по сходах і подзвонили біля темних дверей. Увійшовши до хати, пройшли через темну, вбого обставлену кімнату, в якій я побачив малесеньке ліжко чи колиску, де пицала дитина. Перейшовши ту кімнату, ми увійшли до другої, слабо освітленої, де я побачив редактора “Украинской Жизни” Симона Петлюру та кількох ближчих співробітників “Украинской Жизни”. Вони сиділи коло невеликого, підпертого під стіну столика, на якому стояв самовар, тарілки з нарізаною чайною ковбасою та білий хліб. Господар, Симон Петлюра, був дуже вбого одягнений, якийсь надто замучений, надто нужденний, з жовтим висохшим обличчям” [18, с.124 - 125].

У 1915 році помер академік Ф.Є.Корш. За гробом несли вінки від редакції “Украинской Жизни” з написом: ” Другові народу українського від “Кобзаря”, від “Української секції товариства слов’янської культури”, від студентів-українців. На цвинтарі з промовою виступив С.Петлюра. “ Украинская Жизнь” опублікувала некролог, де досить високо оцінювала діяльність покійного, називаючи його вірним другом та захисником прав українського народу, активним борцем з Струве – зятятим противником національних рухів в Росії [15, с.45 - 48].

Під кінець 1915 чи на початку 1916 року, відсвяткувавши в січні 1916 року четверту річницю заснування журналу, Симон Петлюра залишає редакцію “Украинской Жизни” і влаштовується на напіввійськову посаду до громадської організації “Союз земств и городов”, яка займалася постачанням діючої армії. У 1916 році він переїхав з Москви до Мінська, куди згодом перебралася і його сім’я [18, с.124 - 125].

Слід наголосити, що після того як Симон Петлюра покинув редакцію в 1917 році, “Украинская Жизнь” припинила свою діяльність. Як

бачимо із викладеного вище, Симон Петлюра вніс вагомий внесок в розбудову українського національного, культурного життя українства в Москві та Росії.

Наступний період його діяльності – це час, коли Симон Петлюра починає задумуватися над проблемою збройного повстання проти царського самодержавства і відновлення незалежності України. Нове місце роботи дозволяло С.Петлюрі бувати у військах, вести політичну та агітаційну роботу серед українців, формувати українських військовиків в українську військову організацію.

Лютнева революція в Росії застала С.Петлюру на Західному фронті, що дало йому можливість формуватися вже як військовому лідеру...

Як бачимо, діяльність Симона Петлюри в Москві була широкомасштабною. В конкретний московський період свого життя Симон Петлюра відстоював необхідність вирішення національного питання силами перш за все передової української інтелігенції та друкованого засобу інформації, яким був журнал “Украинская Жизнь” [17; 18, с.125].

В московський період у Симона Петлюри злилось все воедино: велике кохання, яке привело його до Москви, одруження, політична, громадська та редакторська діяльність. Через редагований ним журнал “Украинская Жизнь” Симон Петлюра гуртував українську інтелігенцію, будив національну свідомість в українців, вирішував “українське питання в Росії”. В усьому цьому опорою йому була дружина Ольга [13].

Вся ця кипуча, наповнена широким українським державницьким змістом, діяльність Симона Петлюри в Москві є ще маловідомою і буде предметом нашого подальшого дослідження.

Література

1. Биография Ф.Е.Корша. – М.,1913.
2. Грушевский М.С. Украина и Украинство. – Украинская жизнь. – М., 1912. – №1.
3. Єфремов С. На насущные темы. – Украинская жизнь. – М.,1912.– №1.
4. Єфремов С. Пред спущенной завесой. – Украинская жизнь. – М., 1912.– №11.
5. Ідзьо В.С. Українці в Російській державі. – Історико-Філологічний Вісник Українського Інституту при Московському державному педагогічному університеті. – М., 1997. – Т.І.
6. Ідзьо В.С. “Украинская жизнь” – культурний, науково-просвітницький, політичний орган українців Москви та Росії 1912-1917 років. – Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1997. – Т.І. – №1.
7. Ідзьо В.С. “Украинская Жизнь” про українське питання в перших десятиліттях ХХ століття через призму європейської преси та гро-

- мадської думки. – Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1999. – Т.ІІІ.
8. Ідзьо В.С. Українці в Російській державі. – Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1997. – Т.І. – №1.
9. Ідзьо Віктор. Михайло Грушевський на шпальтах часописів українців Росії “Украинский Вестник” та “Украинская Жизнь” у першій чверті ХХ століття. – Львів: “Сполом”, 2007. – 62с.
10. Ідзьо Віктор. М.С. Грушевський про проблему відновлення української державності на шпальтах науково-просвітницького та політичного органу українців Росії “Украинская жизнь” (1912-1917). – Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2007. – Т.ХІІ.
11. Ідзьо В. Микола Васильович Гоголь у Москві. Двохсотліттю з дня народження присвячується (1809 - 2009). – М., 2009. – Т.ХІV.
12. Корш Ф.Е. Украинский народ и украинский язык. Украинский вопрос. – М., 1916.
13. Симон Петлюра та його родина: Епістолярна спадщина.– К., 1996.
14. Старый Украинец. Украинский книжный язык и общерусская культура. – Украинская жизнь. – М., 1912.– №1.
15. Струве П.Б. Общерусская культура и украинский партикуляризм.– Русская мысль. – М., 1912.– №1.
16. Украинская жизнь. – М., 1912. – №1.
17. Украинская жизнь. – М., 1917. – № 2.
18. Шекір М. Московський період життя Симона Петлюри. – Науковий вісник українського історичного Клубу. – М., 1999. – Т.ІІІ.
19. Ідзьо В.С. Украинская диаспора в России – этапы развития. – Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2001. – Т.V.

*Стаття постуила в редакційну колегію 16.09.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. іст. наук, професором Мандриком Я.І.*

**LIFE, POLITICAL, PUBLIC AND LITERARY ACTIVITY
OF SIMON PETLIURA IN MOSCOW IN 1911-1915
(130 - TO THE ANNIVERSARY OF BIRTH IS DEDICATED)**

V.S. Idzo

*Ukrainian University, Moscow; mob: +38 097 4962240;
www.u-u-m.boom.ru, e-mail: vsidzo@mail.ru*

The processes of establishment in the environment of the Ukrainian colony of city of Moscow of public, political, cultural magazine "Ukrainian Life"

are examined in the floor. A basic accent is concentrated on the life, to political, public and literary activity, one of organizers of magazine Simon Petliura, activity of which in Moscow is analyzed from 1911 to 1915.

Keywords: *Ukrainian Life, Ukraine, Ukrainian people, Ukrainian colony of Moscow, Ukrainians of Austria, Simon Petliura, Mihaylo Grushevsky, Sergey Efremov.*

УДК 39(477.83/.86)

ББК 63.52 (4 Укр)

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДО ПРОБЛЕМИ ЕТНОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ГУЦУЛЬЩИНИ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

І. Ф. Дмитрук

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-87; e-mail: kf@hpu.if.ua*

У статті зроблено спробу вивчити етнографічні дослідження про Гуцульщину у ХХ ст., зробити загальний огляд джерел та історіографії. Особливу увагу приділено основним етапам у процесі етнографічного дослідження Гуцульщини та їх характеристики.

Ключові слова: *Гуцульщина, етнографічні дослідження, історіографія, джерела.*

Проблема етнографічного дослідження Гуцульщини є доволі актуальною в наш час. За минулі роки було написано багато різноманітних монографій та наукових статей, в яких знайшли своє висвітлення окремі аспекти з життя та побуту гуцулів. Протягом кінця ХІХ – початку ХХІ ст. українські та зарубіжні дослідники неодноразово зверталися до даного питання. У різний час, в залежності від рівня розвитку етнографічної науки та пануючого політичного режиму на Україні, науковці вивчали різноманітні питання з етнографії Гуцульщини та використовували різні підходи до тлумачення тих чи інших явищ з життя гуцулів.

Мета даної наукової розвідки полягає у здійсненні аналізу джерел та історіографії з проблеми етнографічного вивчення Гуцульщини протягом кінця ХІХ – початку ХХІ ст.

Упродовж кінця ХІХ – початку ХХІ ст. гуцули як етнографічна група досліджувались багатьма вченими. Умовно можна виокремити чотири етапи цього процесу: кінець ХІХ – початок ХХ ст., міжвоєнна доба (20-30-і рр. на західноукраїнських землях) та етнографічні дослідження представників української діаспори, радянський період та час відновлення державної незалежності України на зламі ХХ – ХХІ ст.

Етнографічне вивчення Гуцульщини розпочалося ще на початку ХІХ ст. завдяки роботі діячів “Руської Трійці”, С. Витвицького, польських етнографів В. Залеського, А. Бельовського, К. Мілевського. Це був час розробки окремих питань з етнографії гуцулів, збору матеріалу та описового способу його викладу. На першому етапі (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) етнографічного дослідження Гуцульщини відбулося нагромадження матеріалів, було започатковано розробку основних проблем у дослідженні етнографії гуцулів та сформовано перші наукові етнографі-

чні осередки в Україні, серед яких головну роль відіграло Наукове Товариство ім. Т. Шевченка (далі – НТШ) у Львові. Цей період позначений роботами В. Шухевича, В. Гнатюка, З. Кузелі, Ф. Вовка, І. Франка, А. Онищука, І. Коперницького, Ю. Шнайдера та інших. У їхніх дослідженнях було детально проаналізовано календарну і родинну обрядовість гуцулів, їхнє господарство, одяг, харчування та житло, декоративно-прикладне мистецтво. Однією з найбільш ґрунтовних праць першого етапу дослідження етнографії Гуцульщини стала п'ятитомна монографія “Гуцульщина” (1899 - 1908) В. Шухевича [1]. У ній вивчено господарство гуцулів, їхню родинну та календарну обрядовість, міфологічні вірування, матеріальну культуру. Це було перше комплексне дослідження етнографії Гуцульщини, яке не втрачає своєї актуальності й сьогодні.

У кінці XIX – на початку XX ст. дослідити наукові здобутки у сфері етнографічного вивчення Гуцульщини спробував В. Гнатюк у роботі “Причинки до пізнання Гуцульщини” [2]. У першому розділі праці дослідник проаналізував роботи І. Вагилевича, Я. Головацького, С. Витвицького, В. Шухевича, Р. Кайндля, А. Онищука, П. Шекерика-Дониківа та інших. Окрім переліку праць, подано їхній аналіз та визначено головну проблематику. Значну увагу приділено монографії В. Шухевича “Гуцульщина”, як одній з найбільш ґрунтовних праць того часу.

Перший розділ книги закінчується висновком автора, в якому виокремлені найменш досліджені проблеми з етнографії Гуцульщини. До них В. Гнатюк відносить побут, народну творчість, ворожіння, міфи, народну медицину [3].

У наступних розділах праці В. Гнатюк проаналізував книгу “Хроніка” Остермана та доповідь австрійського генерала Ф. Гельвальда про гуцулів. Зокрема, остання містила ряд свідчень про гуцулів, де її автор зображував їх як населення, що веде поганський спосіб життя.

Ф. Гельвальд пише, що у них немає церков, а похорони відбуваються за язичницькими традиціями [4]. На думку В. Гнатюка, автор даної доповіді ніколи не був на Гуцульщині, а відомості до неї почерпнув з преси, в якій не завжди вірно тлумачились окремі традиції та звичаї гуцулів.

У праці “Похоронні звичаї та обряди” В. Гнатюк також аналізує ступінь вивчення питання. Серед дослідників гуцульських похоронних звичаїв, В. Гнатюк називає Д. Козарищука, В. Шухевича, Ю. Шнайдера, Л. Вайгеля та інших. Зокрема, Д. Козаришук детально проаналізував одяг померлих, ігри біля мерця, поминки, різноманітні похоронні звичаї. В. Гнатюк вважає, що дана проблема розкрита дослідником набагато глибше, ніж у В. Шухевича, бо “автор довго жив між буковинськими гуцулами” [5].

Загалом, В. Гнатюк у кожній зі своїх праць писав розділи, присвячені проблемі етнографічного вивчення Гуцульщини, а у збірниках гаївок, колядок і щедрівок, народних переказів і легенд подав дані про респондентів від яких вони були записані.

Другий етап етнографічного вивчення Гуцульщини охоплює міжвоєнну добу, тобто 20-30-і рр. ХХ ст. на західноукраїнських землях. У порівнянні з першим етапом, міжвоєнна доба характеризується поглибленим вивченням проблем, порушених етнографами на зламі ХІХ – ХХ ст. У цей час продовжує свою діяльність НТШ, а також вагому роль у процесі етнографічного вивчення Гуцульщини відіграли краєзнавчі осередки у Станіславі, Коломиї, Рахові, Чернівцях.

Українські етнографи були змушені працювати у складних умовах, а багато науковців емігрувало за кордон. В українській діаспорі етнографи продовжили роботу у контексті наукових зацікавлень дослідників міжвоєнної доби, особливо після Другої світової війни, коли за межі України було перенесено діяльність НТШ. Усі дослідження діаспорних науковців про Гуцульщину можна розділити на три групи. До першої варто віднести праці, написані одразу після еміграції їхніх авторів і вони здебільшого викладені у формі спогадів або художніх творів. До другої групи належать праці, написані за радянської доби, які представлені невеликими статтями у діаспорних часописах: “Гуцулія”, “Гуцульщина”, “Трембіта”, “Чорногора”. Третю групу становлять наукові розвідки нашого часу, які являють собою узагальнюючі дослідження з історії та етнографії Гуцульщини. Серед таких книг, слід виділити роботи М. Домашевського [6] та І. Сеньківа [7].

У міжвоєнний період активізувалось етнографічне вивчення Гуцульщини поляками, як наслідок – було створено польські організації (“Товариство приятелів Гуцульщини”, “Польське Татранське товариство”), які мали на меті дослідження економічних і туристичних особливостей регіону. Серед зарубіжних дослідників Гуцульщини міжвоєнної доби слід виділити Я. Фальковського, Р. Герасимчука, С. Грабека, С.Вінценца та інших. У їхніх працях детально проаналізовано особливості гуцульського одягу, господарства, народної архітектури та мистецтва.

Третій етап етнографічного дослідження Гуцульщини охоплює час перебування України у складі СРСР. Це був період, коли з одного боку проводилось ґрунтовне вивчення матеріальної культури гуцулів, а з іншого всі наукові розробки були підпорядковані жорсткій ідеологічній системі. Головними осередками етнографічної науки в Україні стали Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН України в Києві, Державний музей етнографії та художнього промислу АН України у Львові, Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського, Івано-Франківський краєзнавчий музей. За їх сприяння здійснювалось дослідження етногра-

фії України загалом і Гуцульщини зокрема. Провідними етнографами радянського періоду були М. Мандибура, Г. Горинь, Ю. Гошко, З. Болтарович, К. Матейко, І. Карпинець, Т.Гонтар, І. Могитич, О. Соломченко. Зокрема, ними ґрунтовно вивчено особливості ведення гуцульського господарства, житлобудівництво, одяг, їжу, такі види декоративно-прикладного мистецтва як писанкарство, різьбу по дереву, кераміку та ряд інших питань, присвячених матеріальній культурі. Незначна кількість праць розкривала проблеми традиційної медицини, звичаєвого права, фольклору.

У радянську добу також були здійснені спроби аналізу етнографічного дослідження Гуцульщини у монографії “Гуцульщина. Історико – етнографічне дослідження” [8], працях Р.Кирчіва [9], В.Грабовецького [10], З.Болтарович [11], В.Маланчук [12], П.Арсенича [13].

Зокрема, З. Болтарович у книзі “Україна в дослідженнях польських етнографів ХІХ ст.” проаналізувала праці О. Кольберга, І. Коперницького, Ю. Шнайдера, Л. Вайгеля та інших. Дослідниця вивчала їхні праці, описала ті проблеми, які отримали об’єктивне або неповне висвітлення у цих роботах, а також як ці праці оцінювали їхні сучасники в Україні[14].

Ґрунтовний аналіз історії етнографічного дослідження Гуцульщини подано у вступній частині монографії “Гуцульщина. Історико - етнографічне дослідження”, написаній П. Арсеничем[15]. У ній автору вдалося прослідкувати головні етапи вивчення Гуцульщини, він виділив найвагоміші наукові праці, створені на кожному з етапів, з’ясував їхні переваги і недоліки у порівнянні з іншими та окреслив недосліджені питання, серед яких громадський і сімейний побут, землеробство, транспорт.

Період відновлення незалежності України ознаменувався появою спеціалізованих робіт, в яких досліджуються окремі аспекти проблеми, підвищенням наукового рівня праць, переосмисленням попередніх здобутків етнографічної науки та інтересом до маловивчених питань з етнографії Гуцульщини, формуванням нових етнологічних шкіл. Головними осередками етнографічного дослідження Гуцульщини є Інститут народознавства НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича, науково-дослідний Інститут історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, науково-культурні осередки та музеї Чернівців, Ужгорода, Верховини, Косова, Коломиї. Серед сучасних українських етнографів слід виділити С. Павлюка, Р. Гузія, У. Мовну, О. Сапеляк, Г. Кожолянка, М. Паньківа, С. Пушика, П. Арсенича, М. Лаврук, В. Клапчука, М. Домашевського, американця Е. Амато, поляків А. Вельоу, В. Вітковського. Найбільш ґрунтовними етнографічними виданнями останніх років є “Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат” у 2-х томах [16], “Історія Гуцульщини” в 6-и томах М. Дома шевського [17],

“Гуцули українських Карпат (етногеографічне дослідження)” М. Лаврук [18], “Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.)” В. Клапчука [19], “Етнографія Буковини” у 3-х томах Г.Кожолянка [20], колективна праця “Прикарпаття–спадщина віків” [21], журнал “Карпати: людина, етнос, цивілізація” [22] та інші.

Дослідження процесу етнографічного вивчення Гуцульщини на четвертому етапі здійснено у працях О. Сапеляк, П. Арсенича, М. Паньківа, Р. Чмелика, М. Лаврук та інших. У монографії О.Сапеляк “Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка” [23] досліджено діяльність НТШ від часу його заснування до 1939 р. і проаналізовано найвагоміші наукові здобутки його членів. Дана робота має важливе значення, оскільки вперше було систематизовано в одній праці відомості не лише про діячів НТШ, а й про збирачів фольклорного матеріалу, які надсилали свої записи до Етнографічної комісії НТШ.

Багато праць присвячено аналізу життя і наукової творчості провідних етнографів Гуцульщини. Зокрема, П. Арсенич у своїх монографіях та статтях пише про життя та діяльність В. Шухевича [13], В. Гнатюка [25], А. Онищука [26], П. Шекерика-Дониківа [27] та інших.

Окремі спроби вивчення історії етнографічного дослідження Гуцульщини були здійснені у статтях М. Паньківа [28], П. Костючка [29], В. Бляхарської [30], Р. Хмелика [31]. Згадані дослідники зосередили свою увагу на аналізі окремих етапів і не проводили аналогій з іншими періодами дослідження Гуцульщини.

Огляд історії процесу етнографічного дослідження Гуцульщини міститься і у монографіях В. Клапчука [32], М. Лаврук [33], В. Ткаченка [34] та інших. Зокрема, М. Лаврук аналізує ступінь вивчення у науковій літературі територіальних меж Гуцульщини, а В. Ткаченко досліджує історіографію писанкарства. Проте, ці дослідження містять лише перелік етнографічних праць та їхній короткий зміст, без детального аналізу.

Вагому роль у дослідженні відіграє довідково-енциклопедична література. З праць П. Арсенича, І. Пелипейка “Дослідники та краєзнавці Гуцульщини. Довідник” [35] та І. Пелипейка “Гуцульщина в літературі: Довідник” [36] можна одержати інформацію про науковців, які вивчали етнографію Гуцульщини, а також про відомих письменників, які писали про гуцулів. Згадані праці написані у формі коротких довідників, в яких подано відомості про кожного з етнографів, а також подані їхні наукові праці. Це значно полегшує дослідницьку роботу, оскільки дозволяє побачити хто саме і коли працював над тією чи іншою проблемою з історії та етнографії Гуцульщини. На жаль, ці відомості досить фрагментарні, а при описі наукового доробку дослідників перелічені лише назви праць і не подається їхній аналіз.

Історія та етнографія Гуцульщини розглядається на сторінках багатьох часописів. В Україні та діаспорі видається багато спеціалізованих

журналів та газет, які слідкують за культурним та громадським життям краю. До таких часописів відносяться, в першу чергу, журнали “Народна творчість та етнографія”, “Берегиня”, “Гуцульщина”, “Гуцулія”, “Календар Гуцульський”, “Гражда” та багато інших. Більшість з них почали видаватись ще за радянських часів і не втрачають своєї актуальності й досі. Окремі з цих журналів, серед яких можемо виділити “Гуцулію” та “Гуцульщину” публікуються за межами України, у діаспорі, і є одними з основних джерел популяризації гуцульської етнографії та історії у середовищі українських емігрантів в Америці та Західній Європі.

Певну роль у етнографічному дослідженні проблеми відіграють літературні твори, написані вітчизняними та іноземними письменниками про Гуцульщину. Безумовно, їх не можна відносити до спеціалізованих наукових праць, але саме з цих творів ми маємо можливість ознайомитись з окремими гуцульськими традиціями, які маловивчені у наукових працях, гуцульським фольклором. На сторінках повістей Станіслава Вінциза “На високій полонині (правда старовіку)” [37], М. Коцюбинського “Тіні забутих предків” [38] та М. Ломацького “У горах Карпатах” [39] можна прочитати про гуцульську магію та численні легенди і перекази, пов’язані з цією невід’ємною частиною життя гуцулів у минулих століттях, а роман П.Шекерика-Дониківа “Дідо Иванчік” [40], написаний живою гуцульською говіркою, є джерелом вивчення духовної культури Гуцульщини.

Виокремленні етапи в етнографічному дослідженні Гуцульщини дають змогу простежити наукові пріоритети дослідників у вивченні даної проблеми. Зокрема, на першому етапі були виділені основні питання у етнографії гуцулів, серед яких походження, особливості духовної культури, специфіка ведення господарства та матеріальна культура. В наступні етапи вивчення цих проблем поглибилось, проте у радянську добу більше уваги приділялось саме матеріальній культурі. Спільною ознакою вказаних етапів була публікація ґрунтовних узагальнюючих праць, які аналізували етнографію гуцулів (“Гуцульщина” В. Шухевича, “Гуцульщина. Історико - етнографічне дослідження”, “Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат”).

Джерела дослідження представлені архівними матеріалами, опублікованими збірниками текстів гуцульських пісень, легенд, приповідок, джерелами особового походження і пресою.

Важливу роль у процесі етнографічного вивчення Гуцульщини відіграли архівні джерела, які зосереджені у Центральному державному історичному архіві м. Львова (ЦДАЛ), архіві Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України (ІМФЕ), Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО), відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, Інституті народознавства НАН України, фондах музеїв міст Івано-Франківська, Коломиї, Косова.

У архіві ІМФЕ зберігаються записи гуцульських пісень, казок, колядок, що були зібрані сільськими вчителями кінця ХІХ – початку ХХ ст. (фонд 28, 29) [41]. Серед них цікавими є записи, здійснені Л. Гарматієм, Б. Заклинським та А. Онищуком. Вони записували гуцульські колядки, казки, пісні, перекази. Всі ці записи є цінними зразками гуцульського фольклору, записаного гуцульською говіркою. Вони дають змогу вивчити традиції святкування окремих свят, проливають світло на специфіку світогляду гуцулів, їхню міфологію та самобутню культуру. Окремі з цих записів згодом увійшли до збірників, які впорядкував і видав В. Гнатюк, секретар Етнографічної комісії при НТШ.

У фондах ДАІФО: 368 “Станіславське відділення “Польського татарського товариства”, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, 1912-1937”, 369 “Станіславський міжкомуніальний союз з курортно-туристичних справ “Карпат всходні”, м. Станіслав, 1936-1939”, 370 “Експозитура головного правління “Товариства приятелів Гуцульщини” у м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, 1933-1937” зберігаються матеріали про діяльність польських товариств на території Гуцульщини, які характеризують ставлення поляків до гуцулів [42].

У фонді 48 “Заклинські” відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України містяться листи та спогади відомих етнографів кінця ХІХ – початку ХХ ст. Романа та Богдана Заклинських [43].

Доповненням згаданих праць є опубліковані джерела, які були видані у першій половині ХХ ст. на сторінках етнографічних видань НТШ: “Етнографічний збірник”, “Матеріали до українсько-руської етнології” та “Записки НТШ”. У роботі вони представлені збірниками “Гаївки” [44], “Коломийки” [45], “Колядки і щедрівки” [46], “Галицько-руські народні легенди” [47], (упорядковані В. Гнатюком), “Галицько-руські народні приповідки” І. Франка [48], “Матеріали до гуцульської демонології” А. Онищука [49] та ряд інших.

Вивчаючи вказані етнографічні збірники, можна прослідкувати територіальне поширення цих пісень чи легенд, оскільки упорядники збірників вміщували інформацію про респондентів та виявити їхнє застосування у традиційній обрядовості та повсякденному житті. Цікавим фактом при роботі з вказаними збірниками є те, що гуцульські етнографічні матеріали, зазвичай, публікували разом з матеріалами, записаними в інших місцевостях краю, що дозволяє порівнювати їх тематику та поширення. На жаль, в наш час таких збірників мало, оскільки багато гуцульських етнографічних матеріалів втрачено чи забуто, тому дослідникам не вистачає джерельної бази для подальших наукових розробок даної проблеми.

Важливу групу джерел становить періодика початку ХХ ст., яка репрезентована такими часописами як “Календар Гуцульський”, “Жіно-

ча доля”, “Діло”, “Нова хата”, “Гуцульське слово”, “Краківські вісті”, “Календар товариства “Просвіта””, “Мета”, “Нова Зоря”, “Lud”. На їх сторінках можна знайти інформацію не лише про суспільно-політичне та економічне становище краю, а й про розвиток культури на Гуцульщині. У газеті “Жіноча доля” часто публікувались тексти пісень, спогади мандрівників по гуцульських селах (статті О. Кисілевської “Дещо про нашу Гуцульщину” [50]). Описувались традиції святкування релігійних та родинних свят (стаття В. Іваненка “З колядою по Криворівні (Гуцульщина)” у газеті “Краківські вісті” [51], “Різдво на Гуцульщині. Святий Вечір” – у “Меті” [52]).

Джерела особового походження представлені спогадами та мемуарами М. Коцюбинського, Р. Заклинського, Г. Цбіндена, які були написані наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. З них ми можемо почерпнути багато інформації про унікальну культуру гуцулів. Зокрема, швейцарський мандрівник Ганс Цбінден, подорожуючи Карпатами, із захопленням описав світогляд гуцулів та їхні незвичайні танці. Для іноземця гуцульські уявлення про будову світу та оригінальні традиції святкування різноманітних свят були дуже цікавими, тому їх опис і займає більшу частину спогадів. Праця Г. Цбіндена знайомить читачів із таким своєрідним звичаєм, як святкування “Рахманського Великодня” (відзначали на четверту середу після Великодня). Також мандрівник не оминув своєю увагою і гуцульські житла та одяг [53].

Аналізуючи мемуарну літературу з даного питання, можемо прослідкувати цікаву тенденцію. Так, практично усі дослідники, які писали свої спогади про Гуцульщину, в першу чергу звертають увагу саме на те, що є найбільш оригінальним у гуцулів, тобто описують їхні житла, одяг, церковну архітектуру, оригінальні традиції та вірування. Проте глибокого аналізу цих проблем вони не дали, а обмежились лише описом.

Варто зазначити, що описи мандрівників не завжди стосуються усієї Гуцульщини, а дослідники подають їх саме як такі, що притаманні усім гуцулам. Окрім усього вищезгаданого, не завжди вірно тлумачились ті чи інші традиції та звичаї, які побутували на Гуцульщині, що призвело до перекручених і неперевірених свідчень, які іноді можна знайти на сторінках мемуарної літератури.

Незважаючи на це, значення спогадів велике, бо саме з них ми можемо отримати відомості про особливості епохи, в яку вони були написані та побачити, які питання про Гуцульщину були актуальними для науковців в той чи інший історичний період.

Окрім опублікованих джерел, значну роль у дослідженні етнографії Гуцульщини відіграють пам’ятки матеріальної культури, які представлені у музеях та численних приватних колекціях шанувальників старовини. До таких пам’яток належать гуцульські житла, які збереглися у музеях “під відкритим небом”, гуцульський посуд, одяг, прикраси,

мистецькі вироби у музеях Івано-Франківська, Косова, Коломиї, Ужгорода, Львова [54].

Загалом, перелічені групи джерел дозволяють побачити основні напрямки наукових зацікавлень етнографів того чи іншого періоду у процесі етнографічного дослідження Гуцульщини. Варто зауважити, що ґрунтовних робіт, які б дали узагальнюючу картину цьому процесу немає. Ряд дослідників обмежились вивченням лише окремих етапів, без їх порівняння та описом головних етнографічних праць. Тому вивчення даної проблеми не може вважатися вичерпним і потребує активізації наукових зусиль вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Література

1. Шухевич В. Гуцульщина / В.Шухевич. – Львів: [б. в.], 1899. – Ч. 1,2. – 350 с.; Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 1./ В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – Т. II. – 146 с.; Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 2./ В.Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1901. – Т.IV. – 320 с.; Шухевич В. Гуцульщина. Ч.3. / В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1902. – Т. V. – 256 с.; Шухевич В. Гуцульщина. Ч.4./ В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1904. – Т. VII. – 272 с.; Шухевич В. Гуцульщина. Ч.5 / В.Шухевич. – Львів: [б. в.],1908. – 300 с.
2. Гнатюк В. Причинки до пізнання Гуцульщини / В. Гнатюк // Записки НТШ. – Львів, 1917. – Т. СХХІІІ – СХХІV. – С.1-58.
3. Гнатюк В. Причинки до пізнання Гуцульщини / В. Гнатюк // Записки НТШ. – Львів, 1917. – Т. СХХІІІ – СХХІV. – С. 6-7.
4. Гнатюк В. Причинки до пізнання Гуцульщини / В. Гнатюк // Записки НТШ. – Львів, 1917. – Т. СХХІІІ – СХХІV. – С. 42-43.
5. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / В.Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. ХХХІ – ХХХІІ. – С.151.
6. Домашевський М. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський. – Чикаго - ; - Львів: Логос, 1985. Т.1: Історія Гуцульщини. – 1985. – 502с.
7. Сеньків І. Гуцульська спадщина: Праці з життя і творчості гуцулів/ І. Сеньків. – К.: Українознавство, 1995. – 512с.
8. Гуцульщина. Історико – етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987. – 470 с.
9. Кирчів Р. Етнографічно – фольклористична діяльність «Руської трійці»: монографія / Роман Кирчів. – К.: Наукова думка, 1990. – 344 с.
10. Грабовецький В. Гуцульщина ХІІІ – ХІХ ст. Історичний нарис: монографія / Володимир Грабовецький. – Львів: Вища школа, 1982. – 150с.

11. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів ХІХ ст.: монографія / Зоряна Болтарович. – К.: Наукова думка, 1976. – 140с.
12. Маланчук В. Розвиток етнографічної думки в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст.: монографія / Валентина Маланчук – К.: Наукова думка, 1977. – 204 с.
13. Арсенич П. Рід Шухевичів / П. Арсенич. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 264 с.
14. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів ХІХ ст. : монографія / Зоряна Болтарович. – К. : Наукова думка, 1976. – 140 с.
15. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – 470 с.
16. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат : монографія. – Львів : [б. в.], 1999. Т. 1 : Археологія та антропологія. – 1999. – 604 с.; Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат: монографія. – Львів : Афіша, 2006. Т. 2 : Етнологія та мистецтвознавство. – 2006. – 812 с.
17. Домашевський М. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський. – Чикаго - ; - Львів : Логос, 1985. Т. 1 : Історія Гуцульщини. – 1985. – 502 с.; Домашевський М. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський. – Чикаго : Basilian Press, 1985. Т. 2 : Історія Гуцульщини. – 1985. – 507 с.; Домашевський М. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський. – Чикаго : Basilian Press, 1986. Т. 3 : Історія Гуцульщини. – 1986. – 441 с.; Домашевський М., Библюк Н. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський, Нестор Библюк. – Львів : Логос, 1999. Т. 4 : Історія Гуцульщини. – 1999. – 575 с.; Домашевський М., Библюк Н. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський, Нестор Библюк. – Львів : Логос, 2000. Т. 5 : Історія Гуцульщини. – 2000. – 623с.; Домашевський М., Библюк Н. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський, Нестор Библюк. – Львів : Логос, 2001. Т. 6 : Історія Гуцульщини. – 2001. – 675 с.;
18. Лаврук М. Гуцули українських Карпат (етногеографічне дослідження) / Марія Лаврук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 288 с.
19. Клапчук В. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) : монографія / Володимир Клапчук. – Львів - ; - Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. – 508с.
20. Кожолянко Г. Етнографія Буковини / Григорій Кожолянко. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. Т. 1 : Етнографія Буковини. – 1999. – 384 с.; Кожолянко Г. Етнографія Буковини / Григорій Кожолянко. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. Т. 2 : Етнографія Буковини. – 2001. – 424 с.; Кожолянко Г. Етнографія Буковини / Григорій Кожолянко. – Чернівці : Золоті литаври, 2004. Т. 3 : Етнографія Буковини. – 2004. – 392 с.

21. Прикарпаття – спадщина віків. – Львів : Манускрипт, 2006. – 568 с.
22. Карпати: людина, етнос, цивілізація. – Івано-Франківськ : Плай, 2009. – 255 с.
23. Сапеляк О. Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка (1898-1939 рр.) : монографія / Оксана Сапеляк. – Львів : [б. в.], 2000. – 208 с.
24. Арсенич П. Родина Заклинських / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ: [б.в.], 1995. – 56с.
25. Арсенич П. Етнографічна діяльність Антона Онищука / П. Арсенич // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 4. – С. 22-28.
26. Арсенич П. Етнографічна діяльність В. Гнатюка / П. Арсенич // Народна творчість та етнографія. – 1982. – № 2. – С. 69-72.
27. Арсенич П. Народознавець і громадський діяч Гуцульщини Петро Шекерик-Доників / П. Арсенич // Гуцульський календар на 1999 р. – С. 26-29.
28. Паньків М. Етнографічне дослідження Прикарпаття в 70-80-х рр. ХХ ст. / М. Паньків // Україна Соборна. Збірник наукових статей. – К. : [б. в.], 2005. – Випуск 2. Ч. II. : Соціокультурні, етноконфесійні та демографічні проблеми формування української нації. – К. : [б. в.], 2005. – С. 399-407.
29. Костючок П. Гуцульщина в етнографічних дослідженнях кінця ХІХ – початку ХХ ст. / П. Костючок // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – Випуск VIII. – С. 137-145.
30. Blacharska W. Dorobek polskich etnografów i muzealników w poznaniu Huculszczyzny / W. Blacharska // Płaj. – 2002. – № 25. – S. 25-38.
31. Czmelyk R. Badania etnograficzne Huculszczyzny po drugiej wojnie swiatowej / R. Czmelyk // Płaj. – 2002. – № 25. – S. 39-44.
32. Клапчук В. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) : монографія / Володимир Клапчук. – Львів - ;- Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. – 508с.
33. Лаврук М. Гуцули українських Карпат (етногеографічне дослідження) / Марія Лаврук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 288 с.
34. Ткаченко В. Писанкарство в Україні: Історіографія (1910-1980 рр.) / В. Ткаченко // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 2. – С. 92-96.
35. Арсенич П., Пелипейко І. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини: довідник / П. Арсенич, І. Пелипейко. – Косів : Писаний Камінь, 2002. – 280 с.
36. Пелипейко І. Гуцульщина в літературі: довідник / І. Пелипейко. – Косів : Писаний Камінь, 1997. – 112 с.
37. Вінценз С. На високій полонині (правда старовіку) / Станіслав Вінценз. – Львів : Червона калина, 1997. – 452 с.

38. Коцюбинський М. Тіні забутих предків / Твори в чотирьох томах / Михайло Коцюбинський. – К. : Дніпро, 1985. Т. 3. : Повісті та оповідання (1910-1912). – К., 1985. – 398 с.
39. Ломацький М. У горах Карпатах (видання для молоді) / Михайло Ломацький. – Мюнхен : LOGOS, 1962. – 208 с.
40. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік / Петро Шекерик-Доників. – Верховина : Гуцульщина, 2007. – 496 с.
41. Ф. 28 “Гнатюк В. М.”, спр. 157 “Пісня про птахи”, “Щигликове весіле”. Пісні, перекази, казки. Записано А. Онищуком в с. Зелениці Надвірнянського повіту”. – 30 арк.; Ф. 28, спр. 166 “Був цар і мав одну доньку...”. Казки. Записано Л. Гарматієм в с. Голови Жабівського району Станіславської області, 1900-1914”. – 13 арк.; Ф. 29 “Етнографічна комісія при НТШ”, спр. 39 “Єндик Р. Віддзеркалення політичної влади в гуцульських піснях”. – 19 арк.; Ф. 29, спр. 85 “Співацькі гуцульські” (без мелодій). Побутові та інші. Зібрав Б. Заклинський на Станіславщині, 1902-1913”. – 19 арк.; Ф. 29, спр. 86 “Коломийки (без мелодій). Зібрав Б. Заклинський на Станіславщині, 1913”. – 20 арк.; Ф. 29, спр. 236 “А здуміла ся, чорная гора, дзелено...”. Колядки та щедрівки. Записав Гарматій Л. на Станіславщині, 1903”. – 11 арк.
42. Ф. 368 “Станіславське відділення “Польського татранського товариства”, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, 1912-1937”, оп. 1, спр. 19 “Списки експонатів, виставлених на виставці в Станіславі, 1927”. – 23 арк.; Ф. 368, оп. 1, спр. 22 “Переписка з кіностудією про зйомки фільму “Гуцульщина в Карпатах”, 1929”. – 38 арк.; Ф. 369 “Станіславський міжкомуніальний союз з курортно-туристичних справ “Карпат всходні”, м. Станіслав, 1936-1939”, оп. 1, спр. 3 “Переписка з редакцією газети “Земля” по розміщенню статей і монографій про курорти в Карпатах, 1936”. – 11 арк.; Ф. 369, оп. 1, спр. 15 “Лекції про курортні місцевості Станіславського воєводства: Пасхальні екскурсії”. – 140-150 арк.; Ф. 369, оп. 1, спр. 18 “Переписка з редакціями газет і журналів про розміщення статей та інформації, пропагуючих визначні місця Східних Карпат, 1937”. – 160 арк.; Ф. 370 “Експозитура головного правління “Товариства приятелів Гуцульщини” у м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, 1933-1937”, оп. 1, спр. 1 “Протоколи зібрань членів туристичної та господарської секції Станіславської експозитури “Друзі Гуцульщини” і замітка “Про освоєння полонин Станіславського воєводства, 1933-1934”. – 31 арк.; Ф. 370, оп. 1, спр. 12 “Іменний список членів головного управління товариства “Друзі Гуцульщини”, 1934”. – 14 арк.; Ф. 370, оп. 1, спр. 18 “Переписка з головним управлінням товариства “Друзі Гуцульщини” про будівництво музею в с. Жаб’є Косівського повіту”. – 25 арк.; Ф. 370, оп. 1, спр. 42 “Устав товариства “Друзі Гуцульщини”. – 25 арк.; Ф. 370, оп. 1, спр. 45 “Замітки про стан просвіти і кустарного ремесла гуцульського населення”. – 11 арк.

43. Ф. 48 “Заклинські”, спр. 7-з, п. 2 “Равлюк В. Листи до Заклинського Романа Гнатовича, 1896 р., 1904 р.” – 16 арк.; Ф. 48, оп. II, спр. 12, п. 1 “Заклинський Р. Життєпис Заклинського Богдана Романовича”. – 178 арк.; Ф. 48, спр. 15, п. 4 “Заклинський Р. Спомини”. – 410 арк.
44. Гнатюк В. Гаївки / В. Гнатюк // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1909. – Т. XII. – С. 11-267.
45. Гнатюк В. Коломийки. Том 1 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVII. – 260 с.; Гнатюк В. Коломийки. Том 2 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1906. – Т. XVIII. – 315 с.; Гнатюк В. Коломийки. Том 3 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1907. – Т. XIX. – 254 с.
46. Гнатюк В. Колядки і щедрівки. Том 1 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1914. – Т. XXXV. – 270 с.; Гнатюк В. Колядки і щедрівки. Том 2 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1914. – Т. XXXVI. – 380 с.
47. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Том 1 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1902. – Т. XII. – 215 с.; Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Том 2 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1902. – Т. XIII. – 287 с.
48. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Т. 1. Випуск I. / І. Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1901. – Т. X. – 200 с.; Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Т. 1. Випуск II. / І. Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVI. – С. 200-600; Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Т. 2. Випуск I. / І. Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1907. – Т. XXIII. – 300с.; Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Т. 2. Випуск II. / І. Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1908. – Т. XXIV. – С. 300-612; Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Т. 3. Випуск I. / І. Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1909. – Т. XXVII. – 300 с.; Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Т. 3. Випуск II. / І. Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1910. – Т. XXVIII. – С. 301-542.
49. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології. Записані в Зелениці, Надвірнянського повіта, 1907-1908 / А. Онищук // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1909. – Т. XI. – С. 1-139.
50. Гуцульські весільні пісні // Жіноча доля. – 1933. – Ч. 2. – 15 січня. – С. 1.; Кисілевська О. Дещо про нашу Гуцульщину / О. Кисілевська // Жіноча доля. – 1937. – 1 березня. – Ч. 5. – С. 6-7; Кисілевська О. Дещо про нашу Гуцульщину / О. Кисілевська // Жіноча доля. – 1937. – 15 березня. – Ч. 6. – С. 5-6; Кисілевська О. Дещо про нашу Гуцульщину / О. Кисілевська // Жіноча доля. – 1937. – 1 квітня. – Ч. 7. – С. 6; Кисілевська О. Дещо про нашу Гуцульщину / О. Кисілевська // Жіноча доля. – 1937. – 15 квітня – 1 травня. – Ч. 8-9. – С. 15-16.
51. Іваненко В. З колядою по Криворівні (Гуцульщина) / В. Іваненко // Краківські вісті. – 1944. – Ч. 4. – С. 6-7.

52. Різдво на Гуцульщині. Святий Вечір // Мета. – 1933. – 19 січня. – С.3.
53. Цбінден Г. Мандрівка по гуцульських горах / Г. Цбінден // Подорожі в Українські Карпати. – Львів : Каменяр, 1993. – С. 220-272.
54. Гудченко З. Музеї народної архітектури України / З. Гудченко. – К. Будівельник, 1981. - 120 с.; Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття. – Коломия : [б. в.], 2005. – 40 с.

Стаття поступила в редакційну колегію 17.12.2009 р.

Рекомендовано до друку докт. іст. наук, професором Кузутяком М.В.

HISTORIOGRAPHY AND SOURCES TO STUDY ETHNOGRAPHIC RESEARCHES OF GUTSULSCHINA AT THE END OF XIX – THE BEGINNING OF XXI CENTURY

Iryna Dmytruk

*Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk,
Ivano-Frankivsk, tel. +380(342)59-61-87; e-mail: kf@hpu.if.ua*

This article is the effort to study the ethnographic researchers about Hutsulshchyna in the 20th century and to make the universal review of sources and historiography. The special attention is given to study the main stage in process of ethnographic researchers of Hutsulshchyna and their character.

Key words: *Hutsulshchyna, ethnographic researchers, historiography, sources.*

УДК 39 (477)

ББК 63.5 (4 Укр)

**ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ СУПЕРНИЦТВО В СФЕРАХ
ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТЛОМ
У МІСТАХ І МІСТЕЧКАХ ГАЛИЧИНИ
В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

М. Д. Вітенко

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342)59-61-87; e-mail: kf@hpu.if.ua*

У даній статті автор аналізує вплив соціально-економічних факторів на польсько-українські взаємини у Галичині. Особлива увага відводиться проблемам дефіциту житла, конкуренції на ринку праці, соціальному захисту жителів міст регіону. Автор вживає термін “паралельні світи” для означення етно-конфесійних спільнот між якими власне і відбувалися найгостріші соціально-економічні суперечки пов’язані також із релігійними та національними чинниками.

***Ключові слова:** Галичина, польсько-українські відносини, соціально-економічні чинники, спільнота.*

У містах та містечках Галичини найгостріше проявилися міжетнічні суперечності, що знаходили свій вияв у своєрідних “паралельних світах” – коли представники різних націй проживали на сусідніх вулицях, площах у одному місті, але у повсякденному побуті майже не контактували між собою, вели відмінне культурне, політичне та економічне життя. Ті ж нечисленні факти випадкових зіткнень інтересів породжували прояви ксенофобії. Таку ситуацію можна охарактеризувати як явище “потрійного Львова” (був Львів – український, Львів – польський, Львів – єврейський), потрійних, а іноді квартетних чи подвійних Станіслава, Дрогобича, Тернополя, Коломиї, Ярослава, Яворова і т. д. Однак, якщо ще у XVIII ст. – початку XIX ст. такий поділ на “паралельні світи” був безсумнівним, то вже в 1867 – 1914 рр. він під впливом урбанізаційних процесів, поширення ринкових відносин, почав зникати [1].

У містах і містечках Західної Галичини паралельні світи формували польська і єврейська спільноти, а в Східній Галичині – до цих двох додавалася ще й українська.

Найбільші етнічні спільноти Галичини жили хоча й поряд, але розрізненими таборами. Навіть святкування велися окремо. Цьому сприяла і позиція церкви, різні релігійні календарі та традиції. Заснування у містах чи містечках спільних польсько-українських, християнсько-єврейських чи якихось іще поліетнічних наукових, економічних, культурних товариств було надзвичайною рідкістю. Та ж незначна кількість

таких організацій досить швидко перетворювалися на однонаціональні [2].

Все політичне та економічне життя галицьких міст і містечок визначалося низкою законодавчих актів Австро-Угорщини, зокрема “Законом громадським” від 12 квітня 1866 р., який визначав права і привілеї 30 найбільших міст провінції, а також “Законом про самоврядування” від 13 березня 1889 р., згідно з яким права та привілеї поширилися на 200 міст і містечок [3].

Як впливає з цих законів, а також з численних розпоряджень Галицького намісництва (найвищого органу виконавчої влади у Галичині), до компетенції міських рад входили такі обов’язки: регулювання містобудування, брукування вулиць, спорудження мостів, водогонів, каналізації, утримання міського лікаря та аптекаря, будинків німецьких. Кошти на їх реалізацію збиралися як 3 податки: 1) пропінаційний – за продаж спиртних напоїв; 2) копитковий – податкового збору за перегін вулицями міст тварин (коней, волів, корів, мулів, ослів, овець, кіз, свиней); 3) акцизний – за продаж м’яса, шкір та деяких інших товарів. Недоліком було те, що збір цих податків надавався Виділом краєвим міським громадам в індивідуально на певний термін. Громади при цьому сплачували певну суму до державної казни. Так, громаді Снятина право збору податку від продажу вина і м’яса надавалося на 4 роки, громаді Яворова збір від продажу пива – на 3 роки, громаді Жовкви збір копиткового податку передавався на 3 роки [4].

Тимчасовий характер володіння правом стягнення податків зумовлював часті фінансові зловживання. Цьому сприяла відсутність постійного контролю за діями органів самоуправління, що в умовах Галичини надавало переваги полякам у порівнянні з представниками інших національностей, оскільки саме вони займали більшість владних посад. За даними австрійської статистики, у 1896 р. греко-католики (українці) переважали лише у складі 4 міських рад Східної Галичини, ще в 65 мали представництво, а в 20 не мали жодного члена ради. Того ж року римо-католики (поляки і полонізовані українці, німці, чехи і т. д.) у 9 міських радах становили весь склад, в 9 – абсолютну більшість, а в 65 мали впливове представництво. Євреї мали абсолютну більшість в 14 міських радах і представництво у всіх інших міських радах Східної Галичини. В цілому ж частка радних (делегатів у міських радах) – греко-католиків у містах – склала 24,9 %, а греко-католики становили 31,4 % населення міст. Частка радних – римо-католиків – становила 33,6 %, а населення – лише 23,5 %; частка радних – євреїв – 40,9 %, при населенні – 44,5 %. Українці не мали жодного радного у міських радах Західної Галичини [5]. Тому не дивно, що дискримінації зазнавали найчастіше саме вони. Дискримінація породжувалася прагненням окремих міських урядовців протегувати своїм родичам, друзям, а іноді і просто знайомим зі “свого світу”.

Приміром, в січні 1890 р. в м. Городку ревізори виявили, що протягом трьох років громадська міська рада приховувала від Галицького

сейму і Намісництва обсяги міської каси, а інвентаризація майна міста велася недбало. Через таку халатність значна частина міських земель використовувалася сторонніми особами, з багатьох міщан не стягувалися податки. Боржниками міського бюджету виявилися більшість міських урядовців – виключно поляки та євреї, а “сторонніми” – рідні і близькі радних. Всі міські роботи і громадські підприємства були в руках радних, а перевірка громадською радою їхніх рахунків велася вибірково. Аналогічні зловживання були зафіксовані у Перемишлі, Ярославі, Станіславі та інших містах, що свідчить про масовість цього явища [6]. Газета “Діло” змушена була констатувати: “...куди тільки Виділ краєвий зішле свого делегата на люстрацію, – певно не обійдеться без того, що делегат знайде т. зв. непорядки, тобто обманства, мальверзації, крадежі і тому подібні цвітки, що їх таке щедро родить нива галицької автономії...” [7].

За тогочасних умов життя міщан найважливішими були дві проблеми: 1) нестача житла; 2) дефіцит вільних робочих місць. Тому зловживання властей щодо їх вирішення додатково загострювали соціальні та міжнаціональні суперечності, особливо польсько-український антагонізм.

В українській історіографії (праці О. Мазурка, певною мірою Я. Хонігсмана [8]) і досі під впливом радянської ідеології зберігається теза про єдність, монолітність соціальних класів, особливо робітничого, відсутність у пролетарському середовищі національних суперечностей, але, на нашу думку, такі твердження щодо міських робітників Галичини є хибними. Про наявність польсько-українських протиріч серед робітників було відомо соціалістичним партіям та організаціям краю. Так, однією з ключових фраз у численних їхніх зверненнях, відозвах до робітників було словосполучення “...без різниці чи Поляк, Русин чи Німець...” [9]. Однак документи Дирекції Львівської поліції свідчать, що ні в 1882 р., ні в 1905 р., ані у наступних роках розбіжності у робітничому середовищі подолати не вдалося. Навіть мітинги, демонстрації, страйки проходили виключно в тому чи іншому національному середовищі. Наприклад, 23 липня 1905 р. у Львові відбувся мітинг польських будівельників; 10 грудня 1905 р. – віче українських робітників та інтелігенції; 23 грудня того ж року – збори лідерів єврейських робітничих общин і т. д. [10]. Спільно вдавалося провести лише першотравневу демонстрацію, але на ній завжди домінуючими були польські елементи, оскільки святкування відбувалося завжди в переддень чергової річниці польської конституції 1791 р. [11].

Певні суперечності, породжені національними особливостями були і в середовищі підприємців, торговців. Так, проявом польсько-української конкуренції стала спроба окремих польських політиків узаконити квоти для торгівлі сіллю з Велички (Західна Галичина) на Косівщині і в самому м. Косові, яке було великим центром видобутку соляної ропи [12].

Якщо польське населення в містах і містечках Галичини було широко репрезентоване від маргінальних груп до привілейованих верств, то українці переважно представлені ремісниками, робітниками, інтелігенцією та дрібними торгівцями. Попри певну тенденцію до збільшення частки українського населення міст, воно проживало переважно у передмістях.

Польсько-українська ворожнеча особливо гостро проявлялася у великих містах (Львів, Теревовля, Бережани, Тернопіль, Коломия, Станіслав, Яворів, Снятин, та ін.), де частка представників обох націй була значною, а в малих містах і містечках (Щирець, Косів, Підволочиська, Сенява та ін.) превалювали християнсько-єврейські стосунки. Це обумовлювалось суто соціально-економічною боротьбою за робочі місця, за ринки збуту продукції та житло. Якщо у малих містах та містечках українці часто поєднували заняття ремеслом з веденням сільського господарства, могли проживати на околиці чи у сусідніх селах, то у великих містах вони вели боротьбу за елементарне виживання [13].

Приплив малокваліфікованих, а тому й дешевих, українських робітників та ремісників з сільської місцевості до великих міст спостерігався у останній третині XIX – на початку XX ст. викликав найчастіше опір з боку польських чи полонізованих пролетарів, чиє становище починало у зв'язку з цим погіршуватися. Найгостріші суперечки точилися на ринку праці. Значна частина документів про перипетії тієї боротьби втрачена, але про її гостроту свідчать чимало газетних публікацій того періоду та донесення поліції. Завдяки їм довідуємося, що методами міжнаціональної конкурентної боротьби за роботу виступали звичайні сутички, побиття, нанесення матеріальної шкоди та збитків, а в поодиноких випадках – страйки і мітинги [14]. Так, польські будівельники Стрия оголосили страйк після того, як міський магістрат найняв на будівництво військових казарм українців з прилеглих сіл [15]. Для робітників Львова однією з головних проблем була боротьба з халупниками – колишніми селянами, які займалися ткацтвом, швацтвом, чоботарством у орендованих квартирах чи у самостійно виліплених з глини халупах. Під тиском робітничих корпорацій міський магістрат декілька разів проводив акції, руйнуючи халупи у передмістях, районі цитаделі та Високого Замку [16].

Становище на ринку праці у містах та містечках упорядковувала “Устава промислова”, схвалена у 1867 р. нижньою палатою австрійського парламенту (незначні зміни та доповнення до неї були зроблені у 1881 р.). Польська газета “Robotnik” зазначала, що цей законодавчий акт відстоює не розвиток вільного ринку, а права середньовічних цехів. Відповідно до даного закону, всі промислові заняття було поділено на промисли вільні (фабрики), концесійні (тобто такі, що за певну плату передавалися у концесію – шинкарство, каменярство, чищення каналів, друкарство) та рукодільні (кравецтво, швацтво, столярство). Заняття двома останніми видами промислів дозволялося лише тим, хто належав до відповідної корпорації чи цеху [17].

Завдяки цьому закону більшість українців, що переселялися у великі міста і починали займатися ремеслом, опинялися в нелегальному становищі, оскільки не належали до жодного з цехів. До конкуренції з польськими та єврейськими ремісниками і робітниками додавалося переслідування поліцією та владою, на яких чинили вплив цехи. По-іншому було в середніх та малих містах. Цеховий устрій там не мав міцних засад, українське населення становило значну частку, а в окремих містах (Миколаєві, Радехові, Печеніжині) – абсолютну більшість. Це дозволяло вільно займатися ремеслом, торгівлею. Українське населення міста Комарна, наприклад, займалося виготовленням зимових шапок, торгівлею садовою, маслом, молоком, рибою, тютюном, ткацтвом, шевством, бондарством. При цьому різними ремеслами могли займатися члени однієї родини чи сім'ї. Річний прибуток таких сімей міг складати 200 золотих ринських і більше, значну суму для того часу [18].

Характерно, що на побутовому рівні польські та українські міщани не лише конфліктували. Між ними частими були й приклади добросусідства, толерантності. Редактор видання “Gazeta Stryjska” Едмунд Острушка, зазначав, що для більшості польських газет притаманне нерозуміння русинів (українців). За його словами, періодика висвітлювала крайнощі в українській ментальності і не вказувала про позитивні риси, змальовувала українців варварами, хоча у житті: “...Поляки з Русинами сходяться, живуть, ведуть справи, п'ють вино...”. Та водночас Е. Острушка заперечував існування у Галичині “гармонії і братньої милості”, оскільки в містах русини не люблять поляків так, як лише може “в цілому світі хлоп не любити пана” [19]. Однак, на нашу думку, значною мірою на відносини між поляками і українцями у містах впливала не лише приналежність до різних станів, а й конкуренція на ринку праці у низці галузей економіки.

Загострення польсько-українських взаємин часто мало сезонний характер. В ті пори року, коли роботи вистачало на всіх, прояви ксенофобії були рідкістю, та вже з настанням морозів припинялося більшість будівництв й інших сфер господарювання, де найчастіше використовувалася некваліфікована робоча сила і міжнаціональний антагонізм набирив нової сили. Його загострював і сезонний наплив селян у міста у пошуках роботи, спричинений тривалою перервою у сільськогосподарських роботах. Про суттєві сезонні коливання безробіття і, відповідно, погіршення польсько-українських взаємин повідомляли Президента Львова та Намісництво адміністрація залізниці, дирекція поліції. Лише з будівництва львівського вокзалу у жовтні 1901 р. було звільнено 1309 робітників із 1400 працюючих. Звільняли їх у зв'язку зі зменшенням об'єму робіт і відсутністю коштів для виплати зарплат тимчасово непрацюючим. Такі масові звільнення погіршували і криміногенну ситуацію в краї. Тільки влітку, щоб вирішити ці проблеми, міська рада Львова організувала громадські роботи і зводила безробіття до мінімуму [20]. Проте боротьба з безробіттям нечасто входила до діяльності місь-

ких рад Галичини. Її проводили лише в 7 – 8 найбільших містах провінції.

Ще однією умовою погіршення польсько-українських стосунків у містах було збереження цехового устрою. У Галичині станом на 1894 р. налічувалося біля 50 тис. членів цехів. З них підмайстрами, челяддю, учнями були майже 28 тис., а решта – майстрами. Майже 90 % майстрів були римо-католиками, тобто поляками чи полонізованими українцями. В середовищі підмайстрів, челяді та учнів переважали греко-католики – українці (біля 60 %) [21].

Становище останніх категорій ремісників було надзвичайно поганим. Ще 23 квітня 1891 р. промисловий інспектор Артур Навратіл повідомляв Намісництву про гостру необхідність видачі робітничих книжок учням і підмайстрам, яких майстри приймають на навчання і “занадто довго тримають на пробі”, що гальмувало економічний розвиток Галичини. Він пропонував обмежити навчання в цехах 4 роками, а не 6-7, як це практикувалося. За його словами, цехові учні перебували у найгіршому становищі з усіх працюючих груп населення: “... знущаються з них не лише самі майстри, але й домашні та челядники..., вони живуть у майстрів у найгірших помешканнях (пивниці, горища), на робочих столах, без ліжка...” [22].

Введення робітничих книжок для підмайстрів та учнів, а також реалізація інших пропозицій А. Навратіла не виправили ситуації. Так, у 1897 р. у більшості цехів краю навчання тривало понад 4 роки, а учні і підмайстри зазнавали професійної дискримінації і економічного визиску зі сторони майстрів [23].

Певна конкуренція відбувалася між польською та українською інтелігенцією у галузях медицини, адвокатури та технічних спеціальностях. Про якісь серйозні конфлікти мова йти не могла внаслідок нечисельності українських інтелектуалів та превентивних заходів австрійської влади. Однак певна дискримінація українців все-таки існувала. Їй сприяв той факт, що більшість представників української інтелігенції походили з родин священнослужителів, а представники польської зазвичай вели свій родовід зі збіднілої шляхти. Останні успадковували зневажливе ставлення до нижчих соціальних верств. Подекуди спостерігалось сприяння міських властей польській інтелігенції на противагу українській [24].

Найбільших утисків зазнавали українські гуманітарії – вчителі шкіл та гімназій. Наприклад: у місті Станіславі (зараз Івано-Франківськ) у 1900 р. проживало біля 21 % українців і 30 % поляків, але не було жодної української школи чи гімназії. Протягом 5 років (з 1900 по 1905) товариство “Руських жінок” зверталось по допомогу до магістрату для приватної української школи. Коштів не вистачало навіть на утримання учениць і учителя. Магістрат не виділив жодної корони на потреби цього товариства. Водночас на приватну польську школу імені Ленартовича виділялося щорічно 2 – 2,5 тис. корон і це за умов, коли у місті існували державні польськомовні школи [25].

Перепоною налагодження рівноправних взаємин між польськими та українськими міщанами була, поряд з іншими, і проблема житла. Її був покликаний розв'язати закон від 9 лютого 1892 р., згідно з яким передбачалося будівництво у містах і містечках будинків для неодружених і сімейних робітників, будинків громадського використання – лазень, циркулень і т. д. У 1902 р. Галицький сейм законодавчо знизив податки для власників таких будинків, а також осіб і установ, що займалися їх зведенням [26].

Однак ці заходи породили лише додаткові зловживання з фінансами міст та містечок. Невідомий дописувач “Gazety Stryjskiej” зазначав, що, хоча справа житла для жителів міст є питанням першочергового значення, а ідеалом для кожного батька родини – посідання власного будинку, “...більшість мешканців у великих містах ніде не проживають...”. Він же вказував на те, що міські робітники проживають у винаймлених будинках, за які часто йдуть бійки між поляками і українцями. На його думку, такі будинки були необхідні кожному місту Галичини, в т. ч. Стрию, а для їх будівництва потрібне створення робітничих кас взаємодопомоги, оскільки держава спромоглася звести робітничі будівлі лише для працівників залізниці у Львові [27].

Дефіцит житла породжував зростання цін на ринку нерухомості та гальмував економічне зростання міст. Тернопільська газета “Głos Podolski” повідомляла, що власники житла у місті завищують умови оренди. Наприклад, один власник кам'яниці, вартістю 700 золотих ринських, винаймав її на рік за 1600 золотих ринських. І це було типовим явищем. Газета пропонувала на літний період встановити намети і пристосувати під житло старі вагони, паралельно розпочавши будівництво нових будинків [28]. Аналогічні проблеми з нестачею житла існували в кожному місті краю.

Окремі домовласники, шукаючи додаткових джерел прибутків, переобладнували під тимчасове житло конюшні, стайні, інші господарські споруди. Такі трансформації будівель фіксувалися магістратами міст, завдяки чому можна прослідкувати стійку тенденцію до зростання частки пристосованих під оселі споруд у всьому комплексі новобудов. Якщо протягом 1881 – 1890 рр. переобладнаних будинків у містах та містечках майже не було, то вже в 1891 – 1900 рр. вони становили 1/10 – 1/15 у різних міських гмінах. У наступному десятиріччі їхня частка зросла до 1/6 – 1/7. Наприклад, у Тернополі до 1900 р. пристосованих жител у документах не було зафіксовано. У 1901 р. в цьому ж місті їх налічувалося 2 з 12 новобудов, а в 1902 р. – 5 з 35. Власниками пристосованих приміщень були у 4 випадках поляки і у 3 євреї [29].

Оселялися у переобладнаних приміщеннях переважно ті робітники, які напередодні покинули навколишні села і були за етнічним походженням у більшості українцями. Чисельність цієї категорії населення встановити досить важко, оскільки жодного її обліку не велося. На підставі окремих мемуарів та газетних повідомлень можна лише припустити, що частка робітників, вихідців з навколишніх українських сіл стано-

вила значний відсоток у передмістях всіх великих міст східних повітів Галичини і сягала в окремих випадках 20-30 %, хоча безпосередньо на міській території вона була нижчою [30].

Трудова діяльність таких переселенців з сіл вступала у суперечність із існуючим тоді законодавством, ставила їх у нелегальне становище і робила можливими щодо них зловживання з боку працедавців. Трудові мігранти повільно перетворювалися на городян. Вони, як і селяни, розглядали вихідців з привілейованих та заможних станів у дусі патерналізму, приписуючи їм риси святочності та меценатства. При цьому новоявлені міщани залежали у всьому від волі працедавця. У робітничому середовищі могло існувати невдоволення окремим працедавцем чи домовласником, але воно рідко переходило у відкриті протести чи інші активні дії, обмежуючись переважно тихим саботажем, нанесенням матеріальної шкоди тощо.

Світогляд колишніх селян зазнавав істотних змін лише під тиском нових обставин. Змінювалася шкала цінностей, моральних норм, життєвих пріоритетів. Українські міщани часто були змушені працювати під час власних релігійних свят, брати участь у святкуваннях іновірців. У своїй ментальності вони втрачали риси антеїзму*, а основною проблемою їхнього життя ставало виживання будь-якою ціною, не беручи до уваги методи і засоби. Звичними у середовищі українських робітників, вихідців з сільської місцевості, були явища маргіналізації, ситуативних коаліцій з представниками привілейованих верств за певні матеріальні винагороди. Такі дії унеможливлювали об'єднання всіх робітників міст і містечок Галичини, незважаючи на національну приналежність.

Створення монолітної робітничої верстви особливо ускладнювалося частими компромісами серед польських городян різних станів, що сприяли консолідації польської нації в цілому, але змушували українських робітників до самостійної діяльності, як, наприклад, у ході страйкової боротьби 1898 р. [31].

Важливою соціально-економічною проблемою міст та містечок Галичини останньої третини XIX – на початку XX ст. була відсутність соціального захисту та допомоги в разі безробіття, інвалідності, тимчасової втрати працездатності, старості. Лише окремі міські магістрати проявляли ініціативу у створенні будинків престарілих для колишніх міських робітників, які не могли утримуватися родинами. У Тернополі такими “будинками” були бараки і залізничні вагони, що підкреслює драматизм життя тогочасних престарілих [32]. Велика кількість колишніх вихідців з сіл, проживши більшість життя у містах, ризикували на старість стати жебраками. Міські власті також могли примусово виселити їх до рідних сіл [33].

Певною мірою кращим було становище українських міщан у 2-3 поколіннях. Вони активніше вступали у взаємодію з поляками та євреями,

* Антеїзм – світоглядна система заснована на возвеличенні ролі землі у житті людини і всього живого.

знаходячи спільні інтереси. Серед них були непоодинокими міжетнічні шлюби, а також окрема група осіб, які з кар'єристських міркувань змінювали греко-католицьке віровизнання на римо-католицьке. Лише у Львові чисельність цієї групи сягала у 1908 р., за підрахунками сучасного львівського історика Ю. Михальського, 402 особи [34].

Однак часто саме економічна конкуренція підсилювала міжетнічну ворожнечу, особливо у колі дрібних та середніх купців. Це зумовлювалося дискримінацією у справах надання прав на продаж у законодавстві. У 1902 р. львівський магістрат на вимогу польських та єврейських торговців законодавчим рішенням заборонив українцям з Синевідська Вижнього вести у Львові торгівлю яблуками, грушами, сливами та горіхами на підставі того, що “пришельці та зайди відбирають заробок місцевих горожан...” [35]. Українські купці, про яких йшла мова, вже понад 200 років проживали у Львові, хоча не були громадянами міста і фігурували у всіх документах під назвою “бойки синевідські”. Їм не допомогли зберегти ринки збуту ані звернення до послів Галицького сейму Є. Олесницького та барона О. Бруницького, ані проведення мітингів та поширення листівок на свій захист. Їхнє об'єднання, яке носило всі ознаки цехової організації і координувало діяльність майже 150 купців, було усунуте з львівських базарів виключно політичними засобами [36]. Підгрунтя цього конфлікту було суто економічне, але його наслідком стало зростання недовіри українців до роботи магістрату, поширення у їхньому “світі” нових антипольських та антиєврейських настроїв. Хоча щороку частина українських міщан домагалася визнання своїх прав на проживання у містах і містечках, можливості для наступної їх дискримінації зберігалися.

Досить своєрідною була соціальна структура польського населення середніх галицьких міст та містечок. У низці громад вказаної категорії, східних повітів, поляки становили нечисельну групу і належали переважно до різних прошарків державних і міських чиновників та офіціалістів – економів, писарів, канцеляристів, клерків, адвокатів, лікарів, інженерів, представників інших інтелектуальних професій, які працевлаштовувалися у господарствах і на підприємствах заможних городян – поляків, а в окремих випадках – австрійців. Це було характерно особливо для малих міст і містечок: Надвірної, Косова, Кутів, Отинії тощо [37].

У великих містах, окрім зазначених категорій населення, поляки належали також до робітничої та торговельної верстви. Саме в них у кількох гмінах (Львів, Ярослав, Перемишль, Сянок, Самбір, Дрогобич, Стрий, Станіслав, Коломия, Городок, Сокаль, Броди, Бережани, Терембля, Бучач) протягом 1880–1914 рр. частка поляків зростала [38].

Зростання чисельності прошарків урядників і офіціалістів та робітників і торговців у польському середовищі відбувалося різними шляхами. Кількість останніх збільшувалася здебільшого за рахунок природного приросту. Натомість чиновництво та інтелектуали з приватних маєтностей в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. поповнювалися також з числа збіднілої польської шляхти, часто уродженців повітів Захід-

ної Галичини. Австрійські статистики фіксували внутрішньо провінційні міграції населення, не вказуючи в яку місцевість (сільську чи міську) спрямовувалися переселення, але на підставі свідчень сучасників можна припустити, що абсолютна більшість міграцій спрямовувалося саме у міста і містечка. Зрідка статистика це підтверджує, хоча не дає загальної картини про міські гміни. За її даними, у 1890 р. у Львові проживало 10 422 уродженці західних повітів, або 8,16 % всього населення міста, у Перемишлі – 7 173 (5,91 %), у Ярославі – 6 940 (5,78 %), у Рогатині – 2 097 (3,01 %) і т. д. Загалом у 1890 р., коли ще не набула поширення польська колонізація сіл, у східних повітах проживало 64 108 вихідців із польської частини краю – поляків за національністю [39].

Такі міграції не лише були законними, але і заохочувалися окремими польськими політичними діячами. Поляки, переселялися і опинялися під опікою та патронатом представників “свого світу”. В окремих випадках, як наприклад в Калуші та Хоросткові, переселенці через 2-3 роки після переселення могли очолити магістрат, що знаходило справедливе обурення зі сторони українських міщан. У тому ж Хоросткові це викликало тривалу боротьбу, яка завершилася переобранням бурмістра. Ним став українець, лікар за професією Симеон Гладій. Він зумів навести лад в управлінні міськими справами і зберігав за собою цю посаду 10 років [40].

Польські переселенці у містах і містечках Східної Галичини досить швидко ставали органічною складовою “польського світу”. Для цього їм було необхідно брати участь у діяльності численних наукових, господарських, політичних товариств, спілок, гуртків, об’єднань за інтересами чи навіть у низці балів і святкувань. Новоприбулі використовували ці інституції для демонстрації своєї заможності, освіченості (що теж було зайвим доказом заможності), та шляхетного походження.

Переселенці походили переважно зі збіднілої шляхти, водночас серед них зустрічалися вихідці з інтелігенції, робітників і селянства. Входячи “до світу” створеного у містах шляхтою і магнатерією в якості чи то буржуа, чи то прислуги вони запозичували вже існуючу шкалу цінностей і моральних норм. В ній особливо чітко відчувалося зневажливе ставлення до представників інших національностей і релігій; ідеалізація політичного та економічного ладу існуючого у Речі Посполитій, пануючої в ній ієрархії станів і народів.

Зневажливість доповнювалася зверхністю та почуттям безкарності за свої дії, оскільки більшість керівних посад у судових та правоохоронних органах займали вихідці саме з “польського світу”, які завжди обороняли “своїх”. Серед нижчих прошарків польського населення міст і містечок Галичини у останній третині XIX – на початку XX ст. теж мала місце ідеалізація минулого. Вона породжувала не лише патріотичні, але й шовіністичні настрої. Вороже ставлення до українців було лише спочатку досить малим, та впродовж зазначеного періоду неухильно зростало під впливом засобів масової інформації і різноманітної політичної агітації. У представників заможних верств ксенофобія стосовно

українських міщан часто переходила межі всіх норм і законів, що однак сприймалося “польським світом” як справедлива і необхідна норма поведінки. Це ж стосувалося до жебраків, повій, інших маргінальних груп.

У 1880 р. граф Я. Дрогоєвський, студент 4-го курсу юридичного факультету Львівського університету, застрелив сліпого жебрака лише за те, що той своєю грою на “катеринці” заважав йому грати в карти. Коли присутній там комісар поліції спробував затримати графа, то почув від натовпу аристократів: “...пана графа світ знає, як же можна його арештувати?” Випадок назвали вбивством з необережності і з Я. Дрогоєвського зняли всі обвинувачення, хоча він не мав дозволу на володіння зброєю [41].

Саме у великих містах, особливо у Львові, де існувала соціальна прірва між польським та українським населенням, такі випадки були поширеним явищем, яке набувало під впливом подій у політичному житті масового характеру. Найчастіше вони проявлялися у ході виборчих кампаній до сейму, під час страйків [42].

У малих містах польсько-українські відносини теж були напруженими. Мали місце різні провокації і погрози. Так, у січні 1906 р. у Надвірній поширилися чутки підготовку українцями нападів на поляків та євреїв. До міста було стягнуто загони жандармерії, драгунів, піхоти. І хоча чутки виявилися безпідставними частина польського і єврейського населення міста на деякий час виїхали з Надвірної [43].

Масові погроми будинків, у яких розташовувалися українські книгарні, просвітні та економічні організації, побиття українців мали місце у Львові і деяких інших містах у другій декаді квітня 1908 р., після вбивства М. Січинським галицького намісника А. Потоцького. Хоча ці акції й були організовані шовіністичними польськими партіями, гасло “*Wić Rusinów*”, поширюване у ті дні, не знайшло б підтримки без існування тривалої практики вуличних сутичок і конфліктів. На що, на нашу думку, цілком справедливо, вказувала газета “Діло” [44]. Московфільська газета “Голос народу” зазначала, що руське міщанство Східної Галичини витиснуто нелюдським ставленням поляків і безправ'ям на околицях міст і в передмістях. З'являтися українцям у окремих міських центрах було небезпечно для життя і здоров'я не лише вночі, а й у день [45].

Все вище сказане проте, не стосувалося тих українських городян, які володіли значним майном, що було рідкістю, чи переходили на латинський обряд, у спілкуванні вживали виключно польську мову. Їх хоча й зневажали, але підтримували фінансово, надавали різноманітні заохочення. Стрийська газета “Підгірська Рада” повідомляла про Тадеуша Ільницького – “*greko-katolickiego wczepolaka*” – українця, який був своїм у польському середовищі міста. Щоб заслужити на такий ступінь довіри, “він ревніше відстоював польськість ніж самі поляки”. Таких українців були десятки, а той сотні у кожному галицькому місті [46].

Однак найчисельнішою верствою українських міщан були все таки робітники. Саме їх сприйняття польських робітників, поляків загалом і

навпаки робило визначальний вплив на формування національних стереотипів. Воно проходило тривалий час і мало негативний відтінок. Причиною цього були складні міжстанові взаємини. У Львові та інших великих містах краю впродовж останньої третини XIX – початку XX ст. тривала неоголошена перманентна війна між робітниками та працедавцями, на боці останніх виступала влада, поліція і армія. У результаті різноманітних зіткнень постійно були потерпілі, а в окремих випадках, зокрема під час заворушень 1903 р., гинули люди. Жертви були серед робітників і поліції. У львівських правоохоронців не вистачало сил для боротьби з протестуючими. Тому до загонів поліції на допомогу часто залучалися військові підрозділи львівського і краківського гарнізонів [47].

Завдяки військовим у м. Перемишлі поліції вдалося заарештувати у січні 1898 р. біля 300 страйкарів – поляків і українців. Їх у 16-градусний мороз помістили у в'язницю із незаскленими вікнами. Деяких заарештованих було піддано тортурам. Усі факти зловживань поліції були викриті у ході внутрішнього розслідування, але винні у зловживаннях, як заявляв український посол Галицького сейму С. Новаковський, покарання не понесли [48].

Події у Перемишлі мали значний суспільний резонанс. Від них в однаковій мірі потерпіли і польські і українські робітники, але вони посилили саме антипольські настрої оскільки повітовим старостою та поліцейськими агентами, що допустили зловживання, були поляки. Такий негативний досвід дещо пізніше враховували краківські ремісники і робітники. Вони прийшли до думки про необхідність єднання з українцями і запевнили останніх у тому, що не всі поляки є українофобами [49].

Не відомо, чи такі спроби порозуміння мали хоч якісь наслідки. Українці й надалі могли позитивно сприймати 1-2 поляків з якими стикалися у житті, вважаючи їх винятком із усєї польської нації, котру оцінювали загалом негативно. Л. Куницький, наприклад, позитивно відгукувався про римо-католицького священика Радзішевського, але негативно писав про польських колоністів і робітників тощо [50]. Аналогічно поляки ставилися до українців.

Впродовж останньої третини XIX – початку XX ст. у містах та містечках Галичини найгостріше проявилися міжетнічні суперечності, що знаходили свій вияв у своєрідних “паралельних світах” – коли представники різних націй проживали на сусідніх вулицях, площах у одному місті, але у повсякденному побуті майже не контактували між собою, вели відмінне культурне, політичне та економічне життя. Ті ж нечисленні факти випадкових зіткнень інтересів породжували прояви ксенофобії. Найбільші етнічні спільноти Галичини жили у містах і містечках хоча й поряд, але розрізненими таборами. Навіть святкування велися окремо. Цьому сприяли і позиції церков, різні релігійні календарі та традиції. Заснування спільних польсько-українських, християнсько-єврейських чи якихось іще поліетнічних наукових, економічних, культурних товариств було надзвичайною рідкістю.

Приплив малокваліфікованих, а тому й дешевих, українських робітників та ремісників з сільської місцевості до великих міст викликав найчастіше опір з боку польських чи полонізованих пролетарів, чиє становище починало у зв'язку з цим погіршуватися. Найгостріші суперечки точилися на ринку праці. Загострення польсько-українських взаємин часто мало сезонний характер. В ті пори року, коли роботи вистачало на всіх, прояви ксенофобії були рідкістю, та вже з настанням морозів припинялося більшість будівництв й інших сфер господарювання, де найчастіше використовувалася некваліфікована робоча сила і міжнаціональний антагонізм набирив нової сили. Його загострював і сезонний наплив селян у міста у пошуках роботи, спричинений тривалою перервою у сільськогосподарських роботах.

Важливою соціально-економічною проблемою міст та містечок Галичини у останній третині XIX – на початку XX ст. була відсутність соціального захисту та допомоги в разі безробіття, інвалідності, тимчасової втрати працездатності, старості. Лише окремі міські магістрати проявляли ініціативу у створенні будинків престарілих для колишніх міських робітників, які не могли утримуватися родинами. Міста і містечка Галичини в останній третині XIX – на початку XX ст. переживали соціальні негаразди у сферах забезпечення населення житлом та роботою. Їхнє загострення не було результатом однієї обставини чи дії, а виступало наслідком тривалих процесів та тенденцій, які призводили до соціального поділу між українцями і поляками, християнами та євреями, погіршуючи і доповнюючи його міжнаціональними та релігійними конфліктами на побутовому рівні. Це не виключало можливостей добросусідського проживання українців та поляків, але зводило їх до мінімуму. Підсилення міжнаціональних протиріч соціальними відбувалося за певної бездіяльності міських магістратів, сформованих на дискримінаційних для українських міщан засадах. Остання обставина знижувала рівень довіри населення до органів міського самоуправління, змушувала соціальні низи шукати революційні шляхи розв'язання проблем. Вона ж штовхала українців до створення власних, альтернативних державних та польським, культурних і економічних організацій. Соціально-економічний розвиток міст та містечок Галичини і його визначальний негативний вплив на польсько-українські відносини було перервано початком Першої світової війни

Література

1. Уривок з “Хроніки Львова” Варфоломія Зиморовича про будівництво князем Львом Даниловичем високого і низького замків та заселення території міста // Історія Львова в документах і матеріалах. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 10 – 11; Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К.: Критика, 2004. – С. 19-22; Монолатій І. Німецькі колонії Галичини в таблицях: довідник. – Коломия: Вік, 2000. – С.37.
2. Новинки // Діло. – 1890. – 11 (23) січня. – Ч. 12. – С. 3-4.

3. Samorząd miejski // Głos pokucki. – Kołomyja. – 1899. – 13 kwietnia. – № 5. – S. 1-2.
4. Вістник законів і розпоряджень краєвих для Королівства Галичини і Володимирії wraz з Великим Князівством Краківським. – Львів, 1890. – С. 129-135.
5. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / Pod redakcją T. Pilata. – Lwów, 1909. – Т. XXVII. – Zs. I. – S. 14-16.
6. Новинки (Господарка громадской рады въ Городку) // Діло. – 1890. – 21 марта (2 цвѣтня). – Ч. 65. – С. 3.
7. “Непорядки” въ управѣ мѣста Городенка // Діло. – 1890. – 14 (26) цвѣтня. – Ч. 83. – С. 2.
8. Мазурок О. С. Города западно-украинских земель эпохи империализма. – Львов: Свит, 1990. – 156 с.; Хонігсман Я. С. Соціальна структура населення Галичини на початку ХХ ст. // Українське слов’янознавство. – Львів, 1972. – Вип. 6. – С. 63 - 73.
9. Листування з Намісництвом у Львові, комісаріатом поліції у Перемишлі і місцевою поліцією, дисциплінарне розслідування цих подій та інше з додатками газет “Работник” та “Напшуд” (1898 р.) // Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. 350: Дирекція поліції у Львові. – Оп. 1. – Спр. 2575. – Арк. 94-125.
10. Повідомлення організацій та осіб про наступні збори, мітинги, конференції, донесення агентів поліції про робітничі демонстрації, вуличні хвилювання і т. д. (1905 р.) // ДАЛО. – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 2852. – Арк. 6, 32-55.
11. Strajk żydowskich robotników stolarskich // Gazeta Mieszczkańska. – 1907. – 6 lipca. – № 32. – S. 7.
12. Новинки // Діло. – 1890. – 19 (31) січня. – Ч. 15. – С. 3.
13. Василевский Л. Галиция. – СПб., 1908. – Т. 1. – С. 267.
14. Списки власників новобудов у місті Тернополі за 1901 – 1902 рр., (1903 р.) // Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 261. – 8 арк.
15. Strajk robotników przy budowie koszar // Ziemia Stryjska. – Stryj. – 1914. – № 17. – 25 kwietnia. – S. 3.
16. Walka z chałupnictwem // Gazeta krawiecka. – 1908. – 7 marca. – Nr. 5. – S. 1-2.
17. Przywrócenie cechów // Robotnik. – Kraków. – 17 stycznia. – 1883. – № 2. – S. 1-2.
18. Дубъ Гаврило. Промысль, підприємчивість, торговля Комарянцьвъ // Діло. – 1888. – 22 грудня (3 сѣчня). – С. 2.
19. Ostruszka E. Kilka słów w sprawie ruskiej // Gazeta Stryjska. – Stryj. – 1893. – 1 lipca. – № 3. – S. 1.
20. Переписка з намісництвом у Львові і Дирекцією Львівської залізниці про запобігання безробіттю серед сезонних робітників у Львові (1901 – 1903 рр.) // ДАЛО. – Ф. 350 – Оп. 1. – Спр. 4882. – Арк. 1-15зв.

21. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / Pod redakcją T. Pilata. – Lwów, 1897. – Т. XVI. – Zs. I. – S. 9, 25.
22. Листування з Галицьким намісництвом, торгово-промисловою палатою у Львові та ін. про страйки, безробіття та діяльність ремісничих, промислових і торгових цехів, корпорацій, товариств і кас соціального страхування, видачі робітничих книжок, (1890 – 1891 рр.) // ДАЛО. – Ф. 3: Магістрат міста Львова. – Оп. 1 – Спр. 3785. – С. 10-14 зв.
23. Листування з Галицьким намісництвом, торгово-промисловою палатою у Львові та іншими про страйки, безробіття і діяльність ремісничих, промислових і торгових цехів, корпорацій, товариств і кас соціального страхування, видачі робітничих книжок, (1894 – 1897 рр.) // ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 4090. – Арк. 25, 36-39.
24. Дописи “Дъла” зъ Хоросткова (Красни порядки въ мыстечку Хоростковъ) // Діло. – 1890. – 15 (27) марта. – Ч. 60. – С. 2.
25. Звіти про діяльність “Вищого жіночого інституту імені Ленартовича” і товариства “Приватної жіночої семінарії” в Станіславі за 1899 – 1913 рр. // Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф. 7: Станіславське міське управління, 1841-1918 рр. – Оп. 1 – Спр. 191. – Арк. 1-8; Переписка з товариством “Руських жінок” про надання фінансової допомоги (1900 – 1910 рр.) // ДАІФО. – Ф. 7: Станіславське міське управління, 1841-1918 рр. – Оп. 1 – Спр. 211. – Арк. 1-12.
26. Ustawa o mieszkaniach dla robotników // Gazweta Narodowa. – Lwów. – 1902. – 31 lipca. – № 193. – S. 1.
27. Domy robotnicze // Gazeta Stryjska. – Stryj. – 1893. – 15 grudnia. – № 14. – S. 1-2.
28. Brak pomieszkań // Głos Podolski. – Tarnopol. – 1894. – № 24. – 15 grudnia. – S. 2.
29. Справа В. Бартницького, звинуваченого у нанесенні побоїв (1902 р.) // ДАТО. – Ф. 21: Микулинецький повітовий суд. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 1-6.
30. Отзывъ до русскихъ ремесленниковъ // Голось труда. – Львовъ. – 1909. – 15 (28) мая. – Вып. 1. – С. 8; Крюков Н. А. Славянскія земли. Сельское хозяйство въ славянскихъ земляхъ въ связи съ общимъ развитіемъ этихъ странъ. – Т. II. – Ч. I.: Галиція. – Петроградъ, 1915. – С. 64-65.
31. Рапорт львівської дирекції поліції про хід зібрання Польської народної партії присвяченого підготовці до виборів і сейм, заснування кредитового банку, общинних кредитових кас і укрупненню селянських земельних (1898 р.) // Центральний державний архів України у м. Львові (ЦДІУАЛ). – Ф. 146: Галицьке намісництво в м. Львові, 1772-1920 рр. – Оп. 7. – Спр. 4720. – Арк. 1-2 зв.
32. Заява чоботаря Гаєвського про направлення його в будинок престарілих і рішення магістрату (1912 р.) // ДАТО. – Ф. 33: Тернопільський міський магістрат). – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 1.

33. Протоколи міського магістрату по обстеженню матеріального, соціального становища осіб на одержання довідок, що засвідчують місце проживання і листування з гмінними управами по цих питаннях (1901 – 1913 рр.), т. 1 // ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 215. – Арк. 20-23.
34. Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ ст. (1902 - 1914). – Львів: Каменяр, 2002. – С. 33.
35. Війна проти бойків // Діло. – 1902. – 25 Падолиста (8 грудня). – Ч. 204. – С. 3.
36. Олесницький Є. Торгівельна організація Бойків Синевідських // Економіст. – 1904. – № 2. – С. 8.
37. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. Wydany przez krajowe biuro statystyczne / Pod kierunkiem T. Rutowskiego. – Lwów, 1882. – Т. XVI. – Zs. II. – S. 163.
38. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / Pod redakcją T. Pilata. – Lwów, 1912. – Т. XXIV. – Zs. II. – S. 8-16.
39. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / Pod redakcją T. Pilata. – Lwów, 1896. – Т. XV. – Zs. III. – S. 45.
40. Дописи “Дъла” зъ Хоросткова (Красни порядки въ мыстечку Хоростковъ) // Діло. – 1890. – 15 (27) марта. – Ч. 60. – С. 2.
41. Новый Каневский – граф Дрогоевский // Діло. - 1880. – 27 вересня (9 жовтня). – Ч. 75. – С. 4.
42. Листування з Намісництвом у Львові, військовим командуванням міста Львова й іншими про страйки будівельних робітників 1902 – 1903 рр., вуличні хвилювання у Львові та інше (1869 – 1907 рр.) // ДАЛО. – Ф. 350. - Оп. 1. – Спр. 4825. – Арк. 115-126.
43. Справа по звинуваченню Сочинського Антона за розміщення в газеті “Слово польське” замітки про підготовку українцями різні поляків і євреїв у місті Надвірна, 1906 р.) // ДАІФО. – Ф. 225: Станіславська державна прокуратура м. Станіслав, Галицького намісництва, 1867 – 1918 рр.). – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 2-5.
44. Вчєрашні погроми // Діло. – 1908. – 14 (1) цвітня. – Ч. 83. – С. 1.
45. Нашє мъщанство // Голосъ народа. – 1909. – 18 (31) грудня. – С. 2-3.
46. Всячина (Tadeuszk, Tadeuszk, co się z siebie stalo?) // Підгірська Рада. – Стрий. – 1910. – 1 цвітня. – Ч. 6. – С. 5.
47. Листування з командуванням міста і командуванням 11 корпусу у Львові про співробітництво військових частин з поліцейськими властями під час маніфестацій, демонстрацій та інших масових виступів місцевого населення (1902 – 1908 рр.), т. 2. // ДАЛО. – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 2641. – Арк. 131-147; Листування з Намісництвом у Львові, військовим командуванням міста Львова й іншими про страйки будівельних робітників 1902 – 1903 рр., вуличні хвилювання у Львові та інше (1869 – 1907 рр.) // ДАЛО. – Ф. 350. - Оп. 1. – Спр. 4825. – Арк. 106-115.

48. Листування з Намісництвом у Львові, комісаріатом поліції у Перемишлі і місцевою поліцією, дисциплінарне розслідування цих подій та інше з додатками газет “Работник” та “Напшуд” (1898 р.) // ДАЛО. – Ф. 350: Дирекція поліції у Львові. – Оп. 1. – Спр. 2575. – Арк. 18-19 зв., 37 зв.
49. Там само. – Арк. 3-5 зв.
50. Куницький Л. Спогади. – Львів, 2003. – С. 35.

*Стаття постуила в редакційну колегію 15.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. іст. наук, професором Кугутяком М.В.*

**THE POLISH-UKRAINE RIVALRY IS IN THE SYSTEM OF
EMPLOYMENT AND HOUSING IN CITIES AND TOWNSHIPS
OF GALICIA IN THE LAST THIRD XIX –
AT THE BEGINNING OF XX ITEM**

Vitenko M.

*Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk,
Ivano-Frankivsk, +380(342)59-61-87; e-mail: kf@hpu.if.ua*

In this article an author analyses influence of socio-economic factors on the Polish-Ukraine mutual relations in Galicia. The special attention is taken the problems of deficit of habitation, competition at the market of labour, social defence of habitants of cities of region. An author uses a term the “parallel worlds” for determination of ethnic-religions associations between which actually and there were peracute socio-economic disputes related also to the religious and national factors.

Keywords: *Galicia, Polish-Ukraine relations, socio-economic factors, association.*

УДК 94 (477) : 332. 025. 26

НАВЧАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ СЕЛА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ ХХ СТ.

Я.І. Мандрик, Р.Б. Пуйда

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57 23 90; e-mail: igp@nung.edu.ua*

У даній статті аналізується система освіти керівних кадрів сільського господарства радянської України 1930-х рр.

Вивчено роботу сільськогосподарських ВНЗ і технікумів, особливо, різних курсів і шкіл. Показано систему закріплення цих кадрів у селах.

Ключові слова: *політика радянської держави, системи освіти кадрів, керівні кадри, спеціалісти сільського господарства, культура.*

Наприкінці 20-х років розпочався період у нашій історії, пов'язаний із великими втратами, грубими помилками, страшними жертвами. Розпочалася масова колективізація, яка супроводжувалась небаченою ломкою селянських господарств, традицій сільського життя, ліквідацією сільського господаря. На зміну індивідуального господарства і кооперації приходять колгосп, який фактично стає державною організацією.

Процеси колективізації в Україні в 1930-х рр. є проблемою, яка активно вивчається сучасними українськими науковцями. Сюди належать дослідження С.Кульчицького, В.Марочко, Г.Єсфименко, Л.Гриневич, Я.Верменич, Л.Новохатка та ін. Однак, питання підготовки кадрів для села в ті роки не знайшли в них глибокого аналізу. Тому, опираючись на неопубліковані архівні джерела, автори поставили за мету розкрити цю проблему, особливо наголошуючи на негативний вплив тоталітарної сталінської системи та його трагічні наслідки.

Колективізація, будучи значним кроком назад у порівнянні з кооперацією, все-таки, відкривала можливість перед сільськогосподарським виробництвом ширше використовувати машинну техніку, полегшити працю селянина, що могло вплинути на культуру села.

Запровадження машинної техніки вимагало збільшення числа трактористів, комбайнерів, шоферів, слюсарів та інших спеціалістів масових професій. Так, у 1930 році на селі в Україні комбайнів налічувались одиниці, а в 1932 році їх уже було 1800 [1], тому треба було готувати комбайнерів, механіків комбайнів тощо.

Звичайно, що велике сільськогосподарське виробництво не могло обійтися без керівних кадрів, спеціалістів сільського господарства, кадрів середньої ланки: бригадирів тракторних і польових бригад, спеціалістів тваринницьких ферм. Основною формою обслуговування сільського господарства в 1926 - 1927 роках були агрономічні ділянки. На одну з

них припадала територія радіусом 35 км, на яких знаходились в середньому понад 82 поселення і понад 4000 селянських господарств. На одного агронома припадало в середньому 25-30 колгоспів і приблизно стільки ж більш простіших сільськогосподарських об'єднань, які володіли 20,6 тис. десятин землі. У 1928 році було обстежено 18 колгоспів і товариств спільного обробітку землі (ТСОЗів) Лубенської, Зінов'ївської, Мелітопольської округів. Ні в одному господарстві не було агронома. Гостро не вистачало спеціалістів з обліку. Із перевірених господарств вони були виявлені тільки в чотирьох. Про якихось інших спеціалістів і мови не могло бути [2].

Так були забезпечені кадрами господарства, створені ще в першій половині 20-х років. У багатьох із них голови колгоспів і ТСОЗів працювали на громадських засадах, не розуміли фінансової справи [3].

Всього в 1928 році в республіці працювало 604 районні агрономи, 260 осіб окружного агроперсоналу, 200 райколективізаторів, 330 спеціалістів з полеводства, 230 спеціалістів з тваринництва, 240 спеціалістів з інтенсивного вирощування, 102 агротехніки [4]. Майже 40% агрономів по своєму соціальному походженню належали до дворян, духовенства, заможних селян. Тільки 7,5% агрономів, 12,2% землевпорядників були вихідцями із робітників і бідних селян. Вони особливо страждали низьким рівнем підготовки.

Дуже великою була потреба в організаторах "великого соціалістичного сільського господарства". Всі вони обслуговували індивідуальні господарства і не були ознайомлені з роботою колективних господарств. Навіть в радгоспах, один спеціаліст сільського господарства припадав на 10 господарств [5]. За даними наркомату земельних справ (НКЗС) УСРР на 1928 рік тільки 25 - 35% голів колгоспів відповідали своєму призначенню, решту необхідно було замінити на кваліфікованих спеціалістів. (Все-таки цей показник був значно вищим від показників по СРСР в цілому, де тільки 18-20% голів колгоспів мали спеціальну освіту – Я.М., Р.П.) [6]. Низьким був рівень підготовки і серед агрономів. У 1928 році із вищою освітою було 32,9% від їх загальної кількості, із середньою і незакінченою вищою – 44,3%, з початковою освітою і взагалі без освіти – 22,8% [7].

Ось такою була реальна картина забезпеченості сільського господарства спеціалістами. В період підготовки плану першої п'ятирічки рівень їх професіоналізму і культури навіть не були відомі.

Після ряду запитів у Вищу раду народного господарства (ВРНГ), в інші наркомати наркомат освіти (НКО) УСРР республіки отримав нарешті орієнтовні дані про потребу сільського господарства в спеціалістах з вищою освітою – 14648 осіб. По профілях вони були розподілені так: агрономів потрібно 2817 осіб, агрономів-рільників – 2112 осіб, зоотехніків – 1436 осіб, «інтенсивників» – 1018 осіб, культур техніків – 232 осіб тощо [8].

Коли цей план проаналізували в ЦК КП(б)У, то виявилось, що він був дуже далекий від реальної дійсності. Були занижені потреби в механізаторах, насінневіках, взагалі були відсутні плани підготовки галузевих агрономів, агрономів сировинних культур тощо. Тому на XI з'їзді КП(б)У (червень 1930 року) ЦК партії навів дані в потребах спеціалістів сільського господарства України, які відрізнялись від розробок НКО республіки. Було визначено необхідність у спеціалістах з вищою освітою в 39 тис. осіб, а з спеціальною освітою – 68 тис. Вузи УСРР могли покрити ці потреби на 1/2, а технікуми – на 62-68 % [9].

Переглянувши план НКО України, ЦК КП(б)У його ліквідував і в 1931 р. були введені нові плани ЦК партії.

Якщо повернутись до нової економічної політики (далі – НЕПу), проблема кадрів для села вирішувалась двома шляхами: залучали старих спеціалістів, готували нових з робітників і селян.

З початком масової колективізації, який співпадав з періодом першої п'ятирічки, такий спосіб забезпечення сільського господарства спеціалістами був уже застарілим, їх не вистачало.

Партійне та радянське керівництво приступили до вирішення проблеми сільськогосподарських кадрів тими ж методами, які використовували і при проведенні масової колективізації. На листопадовому (1929 р.) пленумі ЦК ВКП(б) було прийнято спеціальну резолюцію "Про сільське господарство України і про роботу на селі". В ній говорилося: "Для підготовки кадрів керівних працівників для колгоспів і радгоспів необхідно розширити у цьому році існуючі курси, із залученням на ці курси активу з промислових робітників колгоспів і сільськогосподарських робітників. Необхідно також посилити висування та підготовку організаторів і працівників для колективів радгоспів керівників тракторних загонів, завідувачів машинними прокатними пунктами. Щодо підготовки агротехнічного персоналу, ЦК КП(б)У повинен так перебудувати роботу сільськогосподарських вузів і технікумів України, щоб готувати в них спеціалістів, які здатні будувати "велике громадське сільськогосподарське виробництво" [10].

За постановою ЦК у 1929 році на навчання було мобілізовано 1100 робітників-комуністів, з яких майже 1/5 частину було послано в сільськогосподарські вузи [11]. Цього ж року ЦВК СРСР приймає рішення про збільшення коштів на вищу освіту, в інститутах стипендіями забезпечувалися 70% студентів, в технікумах – 50%. Підвищено зарплату професорсько-викладацькому складу цих вузів [12].

Однак, молодь була не готова до вступу в вузи. У 1929 році до Харківського сільськогосподарського інституту на 240 місць було подано тільки 173 заяви, до зоотехнічного інституту на 120 вакансій – всього 28 заяв [13].

Дещо покращили ситуацію в сільськогосподарських вузах УСРР робітничі факультети (робітфаки) по підготовці до вступу в інститут.

Так, при наборі 200 осіб у Київський гідромеліоративний інститут в 1933 році було прийнято 166 робфаківців, із них – 46 колгоспників. За допомогою робітфаку в Київський агроінженерний інститут цукрової промисловості в 1932 році із 200 осіб було зараховано 96 колгоспників [14] тощо.

За роки першої п'ятирічки значно розширилась мережа сільськогосподарських вузів і технікумів. Якщо в 1929 році в Україні було 8 таких інститутів, 17 технікумів, в яких разом навчалися 8,8 тис. студентів, то на початок 1933 року вже був 21 інститут, де навчались 17,6 тис. студентів і 208 технікумів – 30 тис. студентів [15].

Прийом учнів у сільськогосподарські інститути за цей час зріс майже в 3 рази, контингент студентів у них – більше ніж у 2 рази. Змінюється соціальний склад студентів вузів і учнів технікумів. Так, якщо у 1929 році діти селян склали у вузах 27,7%, в технікумах – 32,7%, то в 1938 році діти робітників і колгоспників вже становили в вузах понад 40% [16]. Ці 40% – загальний показник. Ним прикриті наступні процеси. Із завершенням масової колективізації сільські жителі були перетворені в новітніх кріпаків. У другій половині 30-х р.р. вирватись із села було дуже складно (відсутність паспортів). Тільки деяким батькам вдавалося влаштувати своїх дітей на навчання в місто, тоді вони могли врятуватись від колгоспів, отримавши паспорти. Тому на кінець 30 - х років серед студентів вузів із цих 40% більшість становили діти робітників, кількість селян скоротилась, порівняно з кінцем 20-х років [17]. Щоб приховати цю тенденцію, офіційна статистика подає кількість студентів, вихідців із селян і робітників, в сукупності.

Зростання мережі сільськогосподарських вузів і технікумів не означало покращення їх матеріального обладнання, умов навчання студентів. В 1929/30 н. р. гуртожитками було забезпечено всього 42% студентів. Деякі приміщення не були пристосовані під гуртожитки. Наприклад, в Києві студенти проживали у бараках колишніх військовополонених, в пожежних бараках. Важкі умови проживання, погане харчування посилили незадоволення серед студентів. Зростає їх агресивність, збільшується потік скарг, зокрема, в Київський міськвиконком. Студенти розпочинають саботаж занять, влаштовують скандали з керівництвом вузів і факультетів. Так, масові виступи студентів мали місце в серпні-вересні 1930 року в Харківському ветеринарному інституті [18].

Такий розвиток подій змусив ЦК КП(б)У створити спеціальну комісію стосовно перевірки навчальної бази вузів України. Комісія прийшла до висновку, що багато з них є дуже слабкими і маломісними. Були виявлені факти, коли лабораторія вузу була розміщена в колишньому курнику, а гуртожиток – в колишній лазні [19].

Матеріали комісії були розглянуті в НКО республіки, який в вересні 1929 року приймає постанову "Про вищу і середню сільськогосподарську освіту". Було відмічено той факт, що ні в кількісному, ні в якіс-

ному відношенні підготовка кадрів вищої кваліфікації не відповідає перспективам розгортання та реконструкції народного господарства. Особлива увага зверталась на посилення підготовки спеціалістів для великих механізованих господарств. Були ліквідовані всі факультети організації дрібного селянського господарства, організовувались замість них факультети великих усупільнених радянських господарств [20].

У листопаді 1931 року в НКЗС України відбулася нарада з питань підготовки сільськогосподарських кадрів у технікумах. На ній було відзначено, що основна частина сільськогосподарських технікумів не забезпечена навчальними програмами, а якщо і є програми, то тільки з основних дисциплін. Жодних навчальних програм не було в Черкаському технікумі ветеринарії, Криворізькому технікумі великої рогатої худоби, Зінов'ївському, Звенигородському сільськогосподарських технікумах тощо. Слабо була поставлена методична робота. Дуже болюче питання – забезпечення підручниками. На цій нараді вперше в країні було вирішено оцінювати знання студентів по п'ятибальній системі. Піднято роль викладача, як персонального керівника підготовки студентів [21].

Важливі зміни відбувалися в ці роки в системі сільськогосподарської освіти України. В СРСР в той час наростала посилена централізація всього життя народу, в тому числі, освіти. Це відбилось і на сільськогосподарській освіті. Ще липневий (1928 рік) пленум ЦК ВКП(б) запропонував "приступити з 1928/29 н.р. до уніфікації системи технічної освіти в СРСР". 11 вересня 1930 року ЦВК і РНК [22] СРСР приймають відповідну постанову. В країні вводилася єдина система індустріально - технічної освіти, єдині типи навчальних закладів. У 1933 році для керівництва вищою технічною освітою в СРСР був створений Комітет з вищої технічної школи при ЦВК, а в 1936 році – Всесоюзний комітет з вищої школи при РНК СРСР. На нього покладалося керівництво всіма вищими навчальними закладами незалежно від їх відомчої належності (за винятком художніх і військових).

Однак, вузи і технікуми України не справлялися з підготовкою керівних кадрів для села. Потреби за заявками господарств у спеціалістах сільського господарства в 1929 році складали 10865 осіб. Вузи могли випустити тільки чотири тисячі дев'яност шістьдесят спеціалістів (46%) необхідної кількості. Спеціалістів середньої ланки потрібно було 18000 осіб, технікуми могли випустити 14781 спеціалістів (82 %) [23].

Одна із основних причин недобору кадрів була в тому, що в 1929 році, не закінчивши навчання, вибували із сільгоспінститутів із 100 осіб – 26, така ж картина була і в технікумах. Вчасно навчання закінчували в сільгоспінститутах тільки 23% студентів. Обстановка із випуском спеціалістів сільського господарства не змінилась до кінця першої п'ятирічки. У 1933 р. план випуску кадрів вищої кваліфікації було виконано на 3,5% (план був 1095 осіб, а випущено – 35) [24]. Відсоток відсіву,

як свідчить статистика, був величезним. НКО УСРР вважав нормальним явищем в ті роки відсів студентів за час навчання понад 70% до загального їх числа [25]. Причина такого явища була у важкому матеріальному становищі більшості студентів України.

Крім того, у вузах і технікумах в роки першої п'ятирічки дуже активно попрацювала сталінська репресивна машина. 1929 року, виступаючи на Першій Всесоюзній нараді працівників вищої школи, В.Молотов наголосив: “В 1929 р. питання про вищу освіту стало перед нами як одне із важливих політичних завдань. Тоді виявилось з особливою силою, яка ще слабка радянська країна технічними кадрами, який ще живучий буржуазний вплив, як розгорнута робота іноземної агентури серед старих спеціалістів і студентів...” [26].

У кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. пройшли масові чистки викладацького і студентського складів Київського зоотехнічного інституту, Київського сільськогосподарського інституту та інших вузів. Наприклад, суть злочину репресованих у Київському сільськогосподарському інституті викладачів К. Веселовського та М.Войгана полягала в тому, що вони при викладанні дисциплін ігнорували рішення партії стосовно колективізації, зовсім не готували студентів до її проведення. В цьому інституті був репресований ректор В.Мазуркевич, інші викладачі.

У 1932 р. НКЗС УСРР розробляє спеціальну інструкцію “Виробничий профіль техніка”, в якій як обов'язкові були вказані такі вимоги до спеціалістів: “...викривати та рішуче боротися з правими і лівими опортуністами, контрреволюційними троцькістами, гнилими лібералами, боротися з капіталістичними, ідеалістичними та всіма ін. ворожими марксизму-ленінізму теоріями. Викривати та рішуче боротися зі шкідливими теоріями М. Кондратьєва, О. Чаянова, М. Макарова”. (Відомі вчені-економісти, прихильники кооперативного руху – Я.М., Р.Б.) [27]. Слово в слово ці вимоги були повторені в інструкції стосовно підготовки інженерів [28], яка була розроблена НКЗС УСРР того ж таки року.

У ці роки в Україні йшла боротьба проти послідовників О. Чаянова: М. Філіповського, В. Бухановського та інших. З Одеського сільськогосподарського інституту було вигнано професора М.Балашова. В Харківському сільськогосподарському інституті був заарештований професор Х. Левицький, в Київському кооперативному інституті – професор М.Пажітков тощо. Була знищена не лише школа О.Чаянова, а й група Л.Кріцмана, яка займала протилежні їй позиції, їх називали “Аграрними марксистами” [29]. Всього було репресовано понад 120 осіб [30].

Масова ідеологічна обробка студентів приносила результати. Зокрема, основна маса студентів сільськогосподарських вузів України підтримала вирок під час процесу над СВУ. Були серед них і такі, які вважали ці рішення надто м'якими, вимагали вищої міри покарання [31]. Однак тотальна політизація навчального процесу над Спілкою визволення України (СВУ) в сільськогосподарських вузах, винищення най-

більш прогресивних і обдарованих викладачів негативно відбилася на рівні підготовки спеціалістів. Посилено відбувалася “радянізація” нових кадрів вищої кваліфікації. Все це проходило за рахунок зниження їх професіоналізму, загальнокультурної підготовки. Для радянського керівництва головним у підготовці сільськогосподарських спеціалістів була не їх професійна готовність, а ідеологічне, політичне загартування.

В руслі загальної боротьби проти “куркульства” розпочинається масове виключення студентів із сільськогосподарських вузів. У 1930 р. секретаріат ЦК КП(б)У приймає спеціальну постанову “Про дітей куркулів у початковій, середній і вищій школі” у якій сказано: “дітей куркулів до вищої школи не приймати. Всіх, хто приховав своє походження, виключати” [32].

Одночасно в вузах діяла інструкція, згідно якої всі вступники були розділені на 4 категорії: робітники, селяни, службовці та кустарники. Для членів ВКП(б) та кандидатів у члени партії, дітей робітників, наймитів, сільської бідноти робився виняток при прийомі до вузу: їх дозволялось зарахувати на навчання при не здачі 1–2 не основних для даного вузу предметів, коли загальна академічна підготовка гарантувала нормальне навчання цього абітурієнта. Крім того, члени і кандидати у члени партії приймалися у вузи поза нормою, встановленою для кожної соціальної групи, а членам ВЛКСМ надавали перевагу в межах даної соціальної групи.

Норми набору в сільськогосподарські вузи були встановлені наступні: робітників – 29 % від загальної кількості зарахованих, селян – 60 %, службовців – 9 %; до сільськогосподарських технікумів, відповідно, 20 %, 70 %, 8 % [33].

Запроваджувалася плата за складання екзаменів у таких розмірах: робітники від заробітку 60-100 крб. – 1 крб., службовці – 3 крб., кустарниками – 5 крб.; від заробітку 100-150 крб. – відповідно 2 крб., 5крб., 10 крб. Для селян, які сплачували податки в обсязі 15-50 крб., встановлювався розмір оплати 1 крб.; від 50 до 100 крб. – 2 крб.; 100-300 крб. – 5 крб.; 300 і більше – 10 крб. [34].

Наприкінці 1920-го – на початку 1930-го рр. у республіці важлива роль відводилася підготовці кадрів для національних районів із місцевого населення. На закінчення першої п’ятирічки в Україні нараховувалося 18 сільськогосподарських технікумів для національних меншин, де навчалися 1430 студентів, серед них: німецьких технікумів – 5 (360 студентів), єврейських – 5 (320 осіб), 3 польських (230 осіб), 2 російських (127 осіб), 1 єврейський, 1 молдавський сільськогосподарські інститути по 140 студентів кожний. Працювали 6 єврейських відділів при загальних сільськогосподарських технікумах [35].

Однак вже у другій половині 1930-х рр. національні професійні заклади, в тому числі сільськогосподарські, були оголошені осередками розповсюдження націоналізму і закриті.

Для покращення підготовки спеціалістів вищої кваліфікації для сільського господарства певне значення мало рішення від 21 вересня 1932 р. про реорганізацію комуністичних вузів у вищі комуністичні сільськогосподарські школи (ВКСГШ). Ці школи приймали комуністів і безпартійних, які мали певний стаж керівної роботи. ВКСГШ мали завдання готувати кваліфікованих керівних працівників для колгоспів, МТС, радгоспів і районних партійно-радянських організацій, які мали би поруч із широким політичним розвитком достатні сільськогосподарські знання. 30% випускників цих шкіл направлялися на роботу в колгоспи, а 70% – у МТС і радгоспи.

За роки першої п'ятирічки ВКСГШ підготували 417 керівних спеціалістів сільського господарства. Але це була дуже обмежена кількість, причому в колгоспи з них потрапила (і то чи потрапила?) всього третина.

Безпосередньо для колгоспів готували керівні кадри (голів колгоспів, бригадирів тощо) – вищі колгоспні школи (ВКШ), створені в 1930 р. Термін навчання в них був один рік. В Україні 1931 р. їх працювало 7, а в наступному – вже 19. Як правило, ВКШ розміщувались у містах і райцентрах, де для них була матеріальна база. Наприклад, Київська ВКШ проводила заняття із спеціальних предметів у лабораторіях і кабінетах сільськогосподарського інституту, залучаючи до навчального процесу працівників цього вузу.

ВКШ готували для колгоспного виробництва спеціалістів середньої кваліфікації. Так Червоногородська школа готувала організаторів-тваринників для колгоспів, Кам'янець-Подільська – організаторів-птахівників тощо.

У 1931/1932 н. р. ВКШ України мали склад слухачів, у яких переважав сільський актив. Серед слухачів було багато голів колгоспів, які підвищували тут свою кваліфікацію, переважали члени КП(б)У та комсомольці.

Навчальні плани ВКШ передбачали 1258 год., з яких 68% відводилося на спеціалізацію, вивчення однієї з галузей колгоспного виробництва і планування, а також на виробничу практику. Один із початківців колгоспного будівництва в Україні Ф.Дубковецький писав: “Школа дала мені багато. Я систематизував свої поспіхом напхані знання з агрономії, зоотехніки, підкувався політично” [36]. ВКШ закінчили багато організаторів колгоспів республіки 1930-х рр. Я.Дробот, М.Чуєнко та ін..

У 1931 р. почали створюватись районні колгоспні школи (РКШ), де готували в основному голів колгоспів і рахівників. Строк навчання в них був 3-4 місяці. Для підготовки завідувачів колгоспних тваринницьких ферм створюються міжрайонні колгоспні школи (МКШ), аналогічні РКШ. В 1933 р. вони були ліквідовані, а строк навчання РКШ збільшено до 6 місяців, потім до 1 року. З 1933 р. в них стали готувати і завфермами, а з 1934 р. – бригадирів. Давали ці школи як спеціальні, так і загаль-

ноосвітні знання. Розширюється сітка РКШ. Так у Вінницькій області за планом на 1932-1933 рр. передбачалось створити 15 шкіл з контингентом у 900 осіб, в 1933-1934 рр. тут працювали вже 48 РКШ, які випустили 5130 слухачів, в тому числі: бригадирів-рільників у 1933 р. – 1200 осіб, у 1934 р. – 17231 особу; бригадирів-тваринників, відповідно, 750 і 1451 особу [37].

Серйозну школу перевірки своїх ділових і моральних якостей, як керівники колгоспів і радгоспів, пройшли випускники цих шкіл у страшні 1932-1933 рр. Так у с. Великий Хутір на Черкащині в колгоспі, де головував Я. Дробот, голоду практично не було. Як селяни ухитрилися ховати хліб, досі невідомо. Колгосп виділяв кожній дитині хліб, молоко. Підгодовували тих, хто приходив із сусідніх сіл. У цьому ж селі жив бригадир колгоспу І. Козоріз. Він ходив по селах і допомагав людям, взяв на утримання чужих одинадцять дітей, хоча в хаті було шість своїх. Про цей подвиг знали люди, але мовчали. Я.Дробот пережив 1937 р. Тільки в 1941 р. німці його знищили. До цих пір жителі села свято беруть пам'ять про цих людей [38].

У с. Михайлівка Сумської області голова колгоспу М. Чуенко зібрав селян і заявив, що не буде віддавати зерно без згоди тих, хто його виростив. За такий бунт М. Чуенко був розстріляний, 67 осіб було арештовано. Офіційна преса стала нарікати на колгоспи, які “розподіляють все зерно, весь урожай серед місцевого населення” [39]. Наприклад, у Харківській області багато колгоспів приховували справжню врожайність, з метою роздати голодним селянам. Так у колгоспі “Серп і молот” Балаклійського району управління колгоспу показало зменшену врожайність. Те саме зробили в колгоспах “Червоний січень” цього району, “Переможець” Сахновищанського району тощо [40]. Всього спеціальна колегія обкому Компартії (більшовиків) України виявила в липні 1933 р. таких 7 господарств, де голови правління були розстріляні.

Були спроби з боку НКЗС республіки з 1930 р. розгорнути курси прискореного готування спеціалістів сільського господарства вищої та середньої кваліфікації при вузах і технікумах. Особи зараховувались на навчання згідно направлення сільськогосподарських організацій, а тому після його закінчення повертались назад. Навчання було розраховане на 6-7 місяців теоретичної підготовки і 5 місяців – практичної. Через 1,5 року після закінчення курсів з місця роботи курсанта подавалась характеристика, на підставі якої (і рекомендації господарства) спеціальна комісія вузу, при якому працювали курси, присвоювала кваліфікацію і видавала постійне кваліфікаційне свідоцтво. До мережі закладів прискореної підготовки було віднесено 97 технікумів і 21 інститут.

Перші практичні заходи щодо реалізації плану підготовки спеціалістів показали нездатність сільськогосподарських організацій до комплектування курсантів та їх фінансування. Плани набору курсантів були зірвані. Станом на 1 грудня 1932 р. в системі Укрколгоспцентру було виконано

план відрядження курсантів до середніх сільськогосподарських навчальних закладів на 2,5% (замість 11850 осіб направлено 227), до інститутів – на 20% (відповідно 1095 – 25 осіб). По трестах план цей був виконаний, відповідно, на 11,8% і на 19,3% [41].

У липні 1934 р. в УСРР було 26434 колгоспи. Тобто, необхідно було тільки одних голів колгоспів підготувати декілька тисяч чоловік, крім того, десятки тисяч їх заступників, інших спеціалістів.

Тому для підготовки цих кадрів вводиться найбільш швидкоплинна система – курсова. В кінці 1929 р. організаційне бюро ЦК КП(б)У приймає рішення про створення в округах не менше 50 курсів з двомісячним терміном навчання для підготовки 35 тис. голів колгоспів.

Для підготовки керівних колгоспних кадрів в ряді міст республіки– Одесі, Новомосковську, Каховці, Довганівці та ін. – були створені колгоспні університети (так називались курси із ускладненою програмою). Крім того, при робітничих університетах у Кіровограді, Проскурові, Вінниці, Полтаві працювали колгоспні факультети. Одеський університет, сільськогосподарський факультет Кіровоградського університету повинні були готувати впродовж 2-х років керівників і організаторів колгоспного виробництва. Полтавський, Каховський факультети впродовж 3-6 місяців готували працівників середньої ланки для колгоспів. На початок 1932 р. в Україні вже діяв 41 колгоспний університет, в яких навчалися 11700 осіб.

Курсова система давала можливість швидко готувати спеціалістів, але якість їх підготовки при цьому надзвичайно погіршувалась. На жаль, саме ця система була головною в підготовці кадрів для сільського господарства в довоєнний період.

Названі вище цифрові розрахунки показують, що колективізація абсолютно не була підготовлена не тільки матеріально, а й кадрово. Це призводило до того, що розпочалась швидкоплинна і поверхнева їх підготовка. Як свідчать джерела, вона не давала ні глибоких професійних знань, ні загальноосвітньої та й культурної підготовки. Такі керівні кадри в селі довго не затримувались. Постійно відбувалося їх переміщення, гострою була плинність. Звичайно, що від керівників колгоспів багато в чому залежав розвиток культури села, а вони дуже мало впливали на неї. Тільки в 1970-ті рр. почали розширювати підготовку керівних колгоспних кадрів у вузах і технікумах, і ці спеціалісти стали переважаючими на селі.

Література

1. Слинько І.І. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України. – К., 1961.– С. 304.
2. Борисов Ю.С. Подготовка производственных кадров сельского хозяйства в реконструктивный период. – М., 1960.– С 13.

3. Центральний державний архів органів державної влади і органів державного управління (далі – ЦДАОДВОДУ), ф.166 – наркомат освіти України, оп. 4, спр. 127, арк.. 45.
4. ЦДАОДВОДУ, ф. 2623 – наркомат праці УРСР, оп. 1, спр. 128, арк. 15.
5. Кадры на селе // Сельскохозяйственная жизнь. – 1928, – № 14.– С. 19.
6. ЦДАОДВОДУ, ф. 2623– наркомат праці УРСР, оп. 1, спр. 17, арк. 1.
7. ЦДАОДВОДУ, ф. 166– наркомат освіти України, спр. 5, оп. 129, арк.. 18.
8. XI з'їзд КП(б)У. Стеногр. звіт. – Харків, 1930.– С. 302.
9. XI з'їзд КП(б)У. Стеногр. звіт. – Харків, 1930.– С. 303.
10. Правда. – 1929. – 3 ноября.
11. Розвиток української культури за роки Радянської влади. –Х., 1930 – С. 137.
12. Собрание законов и распоряжений Рабоче - Крестьянского правительства СССР за 1929 г.– Харків, 1930.– С. 137.
13. Сербин В. Навчається нова зміна // Комуніст.–1929.– 28. серпня.
14. Працєе робфак // За кадри. – 1932.– 16 червня.
15. Державний архів Київської області, ф. 5 – засідання Київського обласного комітету КП(б)У, оп. 20, спр. 40, арк.30.
16. УРСР в цифрах. Статистичний довідник. – К., 1936.– С.578.
17. Культурне будівництво в Українській РСР. – К., 1959.
18. Там само, С. 49.
19. Стан перевірки вузів // Більшовик України. – 1929. – № 17-18.– С. 87.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО), ф. 1 – ЦК КП(б)У, оп. 20, спр. 99, арк. 66.
21. ЦДАОДВОДУ, ф. 2 – РНК УРСР, оп. 1, спр. 1628, арк. 19.
22. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК.– Т. 4.–К., 1978.– С. 108.
23. ЦДАОДВОДУ, ф. 2623 – наркомат праці УРСР, оп. 1, спр. 99, арк.. 2.
24. ЦДАОДВОДУ, ф. 2623 – наркомат праці УРСР, оп. 1, спр. 656, арк.9.
25. Там само, спр. 99, арк.. 70.
26. Молотов В. За передову науку. – К., 1939.– С. 70.
27. Комуніст. – 1929.– 10 січня.
28. Комуніст. – 1929.– 14 січня.
29. ЦДАОДВОДУ, ф. 5 - наркомат внутрішніх справ УРСР, оп. 1, спр.1612, арк. 34.
30. ЦДАГО, ф. 1 – ЦК КП(б)У, оп. 20, спр. 3192, арк. 90.
31. ЦДАГО, ф. 1 – ЦК КП(б)У, оп. 20, спр. 3194, арк. 98.
32. ЦДАГО, ф. 1 – ЦК КП(б)У, оп. 20, спр. 3195, арк. 10.
33. ЦДАГО, ф. 1– ЦК КП(б)У, оп. 328, спр. 3199, арк. 71.
34. ЦДАГО, ф. 1– ЦК КП(б)У, оп. 1034, спр. 3198, арк. 74.
35. Скрипник М. Перебудовними шляхами // Український історичний журнал. – 1989. – № 12.– С. 131.
36. Дубковецький Ф. На путях к коммунизму. – М., 1949.– С. 37.

37. ЦДАОДВОДУ, ф. 166 – наркомат освіти України, оп. 17, спр.247, арк.24.
38. Збережемо пам'ять // Молодь України.– 1993.– 24 липня.
39. Злочин проти влади // Вісті. – 1932.– 1 жовтня.
40. Приховують врожай // Комуніст.–1933.–3 січня.
41. небезпечні факти // Комуніст. – 1933.– 6 червня

*Стаття постуила в редакційну колегію 17.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. іст. наук, професором Кугутяком М.В.*

TRAINING OF MANAGEMENT STAFF IN THE VILLAGE OF SOVIET UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE THIRTIES IN THE XX-TH CENTURY

Y. I. Mandryk, R.B.Puyda

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
15, Carpatska Street, Ivano-Frankivsk, 76019, Ukraine,
Ph. +380 (342) 57 23 90; e-mail: igp@nung.edu.ua*

In the article there has been analyzed the system of administrative personnel education for rural economy in Soviet Ukraine within 1930-tieth.

It has been studied the work of agricultural higher educational establishments and vocational schools; great attention has been paid to the investigation of different courses and schools. The assignment system of the above-mentioned personnel in villages has been shown.

Keywords: *policy of the Soviet State, system of personnel education, administrative personnel, agricultural specialists, culture.*

Рецензії, інформація

УДК 94(477)

УРОДЖЕНЦІ ПРИКАРПАТТЯ – ДІЙСНІ ТА ЗВИЧАЙНІ ЧЛЕНИ НТШ (1873-1989)

П. І. Арсенич

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.*

На основі вивчення літератури та архівних джерел подано в алфавітному порядку короткі біографічні відомості про дійсних та звичайних членів НТШ, які народилися чи працювали до 1939р. на території краю в межах сучасної Івано-Франківської області. До переліку також включено біографічні довідки про уродженців краю, які стали членами НТШ поза межами України до 1989 року.

Ключові слова: *Наукове товариство ім. Шевченка, комісії НТШ, біографічні відомості, наукові праці*

АНДРУХОВИЧ Амврозій (05.10.1879, смт. Лисець Богородчанського повіту – 1942) – педагог (україніст), історик, дійсний член НТШ та член бібліографічної комісії, професор Богословської Академії у Львові.

Син священика. Закінчив польську гімназію у Станиславові (1889), навчався на юридичному факультеті (1889-1902 рр.) у Львові і Кракові, філологічному відділі Львівського університету (1904-1908) та склав 27.10.1905 р. іспит на звання вчителя середніх шкіл з української мови і класичної філології. Викладав у гімназіях у Коломиї (1903), Львові (1904-1911), Тереховлі, Перемишлі, а в 1914-1916 рр. – в учительській чоловічій семінарії у Станиславові, а з 1917-го – в утравквістичній учительській жіночій семінарії у Львові.

Автор праць “Bagbarent Stydynt rythenym”(ЗНТШ т. СXXXI, СXXXII, СXXXVI-VII), “Із минулого академічної гімназії у Львові” (Укр. школа.-Львів, 1925.-Т.ІІІ), “Греко-католицька Духовна семінарія у Львові”, статей “Іван Лаврівський” (ЗНТШ, т.СXXXII, 1919), “Іван Горбачевський” (Збірник Льв. ставропігії, т.1, Львів, 1920) та про галицьке шкільництво кін. 18 й поч. 19 в.

Лит.: *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові (далі скор. Хроніка НТШ) за 1923-1925.– Ч.67-68.– 1926. – С.43, 92-93.*

АНТОНОВИЧ Мирослав (01.03.1917, м. Долина) – оперний співак, диригент і музикознавець, дійсний член НТШ у США. Живе у Нідерландах.

Виступав у країнах Європи та Америки в тому числі з піснями на слова Т.Г.Шевченка

Літ.: Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2001. – С.583.

БАНДЕРА Андрій (11.12.1882, м. Стрий – 10.07.1941, м.Київ) – священник УГКЦ, громадсько-політичний і просвітній діяч, батько провідника ОУН Степана Бандери, член НТШ до 1914. Закінчив Богословський факультет Львівського університету. Парох с.Угринів Старий і Бережниця Шляхетська Калуського повіту (з 1913). Член “Просвіти”, товариства “Сільський господар”. Брав участь у встановленні української влади у Калуші та повіті (листопад 1918). Член Української Національної Ради ЗУНР (1919), капелан УГА. Переслідувався польською владою. Переведений з Угринова до Волі Задеревецької, а з 1934 р. – до Тростянця Долинського повіту. 23.05.1941 р. заарештований НКВД і засуджений до смертної кари. Реабілітований 8 лютого 1992 р.

Літ.: Арсенич П. Родини Бандер.– Івано-Франківськ, 1998.– С.5-18.

Хроніка НТШ.– Львів, 1912.– Ч.49.– С.28.

БОРКОВСЬКИЙ Іван (08.09.1897, с. Чортівець Городенківського району – 17.03.1976, Прага) – відомий археолог, доктор археологічних наук (1960), професор Українського вільного університету (УВУ) в Празі 1933-1945, його ректор 1939-1943-х років, член НТШ (1938).

Закінчив Карл. університет у Празі і з 1925р. брав участь у дослідженнях Празького граду.

З нагоди 100-річчя від дня народження видатного науковця на державному рівні відбулися святкування та в рідному селі відкрито йому пам’ятник.

Літ.: Петегрич В. Борковський Іван // Енциклопедія Сучасної України. Т.3. – Київ, 2004.– С.320.

Левку Я. Археолог Іван Борковський повернувся у славі в Україну.– Снятин, 2007.– 232с.

БРИГІДЕР Володимир (1899, с. Демиче Львів. обл. – 1952, м. Торонто, Канада) – лікар, біолог, громадський діяч. Освіту здобув у Львові, де закінчив гімназію та університет. Отримав ступінь доктора медицини і викладав в українській гімназії, у реальній школі та жіночій учительській семінарії сестер Василянок в Станиславові. З 1939 р. він професор Львівського університету, де викладав зоологію. З 1948 р. жив у Канаді.

Педагогічну діяльність поєднував з науковою, написав трактат “Елементи науки про бактерії” (Станиславів, 1937), статтю “Липова алея у Станиславові” (“Альманах Станиславівської землі”, том 1, 1975, с.200-209). Був членом фізіографічної комісії НТШ. З 1932 р. є дійсним членом НТШ. У 1933 р. виступив на четвертому з’їзді українських природників та лікарів, де він імені станиславівської делегації подав ряд

цінних пропозицій, які дістали підтвердження в резолюції з'їзду. Був автором 11 друкованих та 9 рукописних праць.

Лит.: *Енциклопедія українознавства. – Т.1.–Львів, 1993.– С.175.*

БУРАЧИНСЬКА-РУДИК Лідія (28.12.1902, с. Гринява тепер Верховинського району – 29.01.1999, м. Філадельфія, США) – українська журналістка, редактор, громадська діячка, член управи НТШ.

Дочка інженера-лісотехніка Ераста Бур ачинського. Навчалася в гімназіях у Вижниці, Чернівцях (до 1921р.). Вищу торговельно-економічну освіту здобула в Бухаресті та Празі (1923-1929). З 1929 р. працювала у Львові у редакції “Нова хата”. З 1949р. у Філадельфії редагувала “Наше життя” (1950-1972) Орган Союзу Українок у Америці. Авторка статей про народне мистецтво, жіночий рух, про визначних жінок Н.Кобринську, О.Кобилянську, К.Малицьку. Засобами світової федерації Українських жіночих організацій (СФУЖ), яку очолювала у 1977-1982рр., видала “Український народний одяг” (Торонто-Філадельфія, 1992)

Лит.: *Арсенич П. Священний рід Бурачинських. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – С.113-116.*

БУРАЧИНСЬКИЙ Ераст (1875, с.Криворівня, тепер Верховинського р-ну – 14.10.1942, м. Львів) – лісовий інженер. Працював у Берегометі, тепер Сторожинецького району Чернівецької області, потім у Румунії, звідки переїхав до Калуша, а потім до Львова. У Берегометі в Бурачинських бували І.Франко, О.Кобилянська та інші відомі люди.

Звичайний член НТШ з 10.09.901 р. Згодом замість вибулого С.Томашівського був обраний членом віділу НТШ. Був деякий час референтом книгарні та ЛНВ (1903).

Лит.: *Хроніка НТШ. – Ч. 67-68.– Львів, 1926.– С.60.*

БУРАЧИНСЬКИЙ Тит-Євген (05.01.1880, с. Криворівня – 25.04.1968, м. Тчев, Польща) – вчений-лікар, громадський діяч. Член лікарської комісії НТШ (з 1899). Дійсний член математично-природничо-лікарської секції НТШ у Львові (з 8.05.1931 р.).

Син священика Йосипа. Навчався у Станиславівській гімназії та Львівському університеті на медичному факультеті. З університету був виключений за виступ на мітингу з вимогою відкриття українського університету (1901). Після закінчення Віденського університету (1904) спеціалізувався із загальної хірургії і ЛОР.

Під час Першої світової війни працював фронтовим хірургом в Австро-Угорській армії. За часів ЗУНР – сотник, лікар УГА та шеф українського військового шпиталю в Тернополі. З 1919 р. працює у Чернівцях, а з 1925-го – у Львові керівником хірургічного відділу “Народної лічниці”, а згодом – одним із творців і першим директором українського шпиталю “Народна лічниця” ім. митрополита Андрея Шептицького. Одночасно був головою Українського лікарського товариства та брав участь у роботі Українського гігієнічного товариства у Львові. В 1942-1944 рр. очолював Лікарську секцію НТШ . У 1944 р. виїздить із сім'єю до м. Хойніце (Польща) до хворого брата, а з 1946 р. – до м. Тчев.

ва (Польща), де працював повітовим лікарем та займався приватною медициною.

Д-р Т.Бурачинський написав серію наукових праць, брав активну участь у роботі Українського гігієнічного товариства у Львові. Дійсний член НТШ. Володів 11 мовами. Випускав церковну газету. Заснував першу українську поліклініку у Чернівцях. Нагороджений багатьма державними нагородами.

Лім.: Енциклопедія українознавства. – Т.1. – Львів, 1993. – С.194.

Арсенич П. Криворівня. – Івано-Франківськ, 2000. – С.65-66.

Арсенич П. Священний рід Бурачинських. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2004. – С.119-123.

ВЕРГУН Василь (07.04.1909, с. Потік Рогатинського району – 25.12.1981, м. Нью-Йорк) – український педагог, редактор, громадський діяч, член НТШ та інших українських організацій і установ в діаспорі. Навчався у Рогатинській гімназії та Львові.

Працював у кооперативно-банківській системі в Тернополі й Городенці, у редакції спортивно-молодіжного товариства Каменярі (Львів 1932-1939). Після війни В. Вергун перебував у Німеччині, з 1955р. у США. Захистив дисертацію “Психологічні елементи в житті і творчості Івана Франка” (1973), здобув науковий ступінь доктора філософії в Українському вільному університеті.

Лім.: Українська журналістика в іменах. – Вип. 10. – Львів, 2003. – С.58-60.

ВЕРХРАТСЬКИЙ Іван [псевд. Любарт Горовський, Лосун, Подоляк, Щипавка та ін.] (26.04.1846, с. Більче, тепер Більче - Золоте Борщівського р-ну Тернопільської обл. – 29.11.1919, м. Львів) – філолог, природознавець, письменник, засновник товариства “Просвіта” у Львові, дійсний і почесний член НТШ (вибраний 1.06.1899р.), перший і довголітній голова математично-природничо-лікарської секції НТШ та редактор її збірника. Іменований почесним членом НТШ 1905р. з нагоди 40-літнього ювілею літературної діяльності, за педагогічно-наукові заслуги.

Закінчивши філософський факультет Львівського університету (1868) та природничі курси в Кракові (1874), вчителював у гімназіях у Дрогобичі, Станіславові, де видавав літературно-науковий журнал “Денниця”. Був засновником стипендійного фонду свого імені при “Просвіті”. Автор збірок поезій “Стрижок”, “Тріолети”, “Байки”, приказок та підручників для середньої школи із зоології, ботаніки, мінералогії, які видавала “Просвіта”.

Лім.: Хроніка НТШ. – Ч.1. – Львів, 1900. – С.77-78.

ВЕСЕЛОВСЬКИЙ Ярослав [псевд. Охрім Будяк, Олег Сатир та ін.] (20.11.1881, с. Молодятин Коломийського р-ну – 21.06.1917, м. Вільшгодо поблизу Відня) – укр. публіцист, перекладач, громадсько-культурний діяч, письменник.

Закінчив юридичний факультет Львівського університету. Редагував тижневик “Поступ” (1902-1904), газети “Буковина” (1904-1906) і

“Діло” (1910-1911), видання товариства “Просвіта” (з 1906), тижневик “Неділя” (1911-1912) та ін.

У 1915 р. виїхав у Відень, де продовжив роботу товариства “Просвіта”, редагував “Віденський календар товариства “Просвіта” на 1915 рік”. Праці Веселовського виходили в “Просвіті” окремими збірками, переважно в популярній серії “Просвітні листки”.

Лит.: Хроніка НТШ. – Ч. 49. – Львів, 1912. – С. 29.;

Качкан В. Хай святиться ім'я твоє. – Чернівці: Прут. – 1994. – С. 157-164.

ВИТАНОВИЧ Ілля (09.08.1899, м. Бурштин, тепер смт Галицького р-ну Івано-Франківської обл. – 30.12.1975, м. Нью-Йорк, США) – український історик, економіст, соціолог, педагог, журналіст.

Початкові класи гімназії закінчив у Рогатині, продовжив навчання у Львові, де закінчив філію Української академічної гімназії (1921р.).

Під час національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. короткий час був стрільцем в УСС, згодом у званні четаря служив в УГА та в Армії УНР.

Навчався в Українському таємному університеті у Львові, а з 1923р. продовжив навчання у польському університеті, що функціонував у місті (вивчав загальну історію, соціально-економічні та суспільні науки). Навчання завершив захистом докторату 1927 р.

Вчителював в українській середній школі у Львові; у 1937-1939рр. був директором першого українського приватного Кооперативного ліцею. 1933 р. став дійсним членом НТШ, працював тут секретарем Комісії економіки, статистики і соціології і головою Комісії новітньої історії України.

У 30-ті рр. активно співпрацював у львівських періодичних виданнях «Кооперативна Республіка», «Господарсько-Кооперативний Часопис», «Агрономічний Вісник», писав статті на кооперативні теми до інших українських часописів Галичини.

Під час першої окупації радянськими військами Галичини був короткий час професором Львівського університету. 1940 р. емігрував до Польщі, а згодом переїхав до Західної Німеччини. У 1946-1949 рр. був професором Українського вільного університету, викладав історію народного господарства та соціально-економічні предмети в українських навчальних закладах Європи.

1949 р. виїхав з родиною до США й оселився в Чикаго. Працював у одному з американських видавництв, а в 1959-1967 рр. - у правничій бібліотеці Норвестернського університету.

Опублікував розвідку «Українське військо за Сагайдачного» (1922), монографію про М. Грушевського (1935, 1966) та інших заслужених діячів національно-просвітньої та економічної ділянок культури - В. Навроцького, Є. Олесницького, А. Жука, К. Паньківського. Автор праць «Нарис суспільно-економічної освіти в Галичині», «Українське селянство на шляху до перемоги» (1934), фундаментальної праці «Історія Української Кооперації» (1964) та низки досліджень з питань

економіки України різних історичних періодів. Член редколегії Енциклопедії Українознавства, автор важливих статей з історії кооперації, біографій визначних українських економістів, низки історіографічних статей та гасел до цього видання.

Лім.: Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / за ред. В.Кубійовича. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955. – Т.1. – С. 261.

Семчишин М. Проф. д-р Ілля Витанович (1899-1975) // Рогатинська земля: збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. – Нью-Йорк - Париж; Сідней - Торонто, 1989. – Т.1. – С.549-551.

Гелей С. Ілля Витанович // Українські кооператори: (історичні нариси). – Львів: Кооппросвіта, 1999. – Т.1. – С. 421-433.

Українська журналістика в іменах. – Львів, 2003. – Вип. 10. – С.60-61.

ВИТВИЦЬКИЙ Василь (16.10. 1905, м. Коломия – 31.12.1999, США) – український мовознавець і музичний критик, композитор і громадський діяч, дійсний член НТШ і один з фундаторів його музикологічної комісії.

Син учителів. Закінчив Коломийську гімназію та Ягеллонський університет у Кракові. Працював у Перемишлі у філії Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка (1929-1937), відтак - у Львові, а з 1944 р. - на еміграції. Викладав в Українському Музичному Інституті в Детройті. Є автором понад 250 статей і декількох монографій, зокрема праці композиторів М. Березовського, М. Гайворонського, численних публікацій з минулого української музики. Деякі його статті (зокрема “Український музичний Львів”) опубліковано у 232-му томі ЗНТШ.

Лім.: Черепанін М. Василю Витвицькому - 90 // Вісник НТШ. – 1996. – Ч.14-16. – С.28.

Ясиновський Ю. Василь Витвицький // Хроніка НТШ. – Ч.91. – Львів, 2000. – С.187, 188.

ВОВК Федір (17.03.1847 – 13.07.1918) – всесвітньовідомий український вчений-антрополог, етнограф і археолог, дійсний член НТШ (з 1989), член засновник і голова етнографічної комісії.

Щоліта в 1903-1906 роках перебував на Гуцульщині, а в 1904 р. – у м. Криворівні, де проводив антропологічні і етнографічні дослідження.

Ф. Вовк чимало прислужився до празького (1876) видання “Кобзаря” Т. Шевченка (т. 1, 2) з додатком спогадів Тургенєва і Полонського (жєневське перевидання 1878 р.). Збереглися цікаві спогади-свідчення про участь Ф. Вовка в підготовці “Кобзаря” у Празі. Софія Русова пригадувала, що Ф. Вовк підготував до друку й інші видання творів Т. Шевченка: “З малим “Кобзариком” з’явився Вовк після закордонної подорожі до Києва р. 1878-го ... Носив у потайній кишені маленьке видання (закордонне) нелегальних віршів Шевченка”.

Лім.: Хроніка НТШ. – Ч.1. – Львів, 1900. – С.52-54.

Арсенич П. Етнографічна діяльність Федора Вовка - дійсного члена НТШ // Гуцульщина. - Торонто. - 1993. - Ч.30. - С.14-18.

ВОЛЯНСЬКИЙ Олекса (07.10.1862, с. Звиняч на Тернопільщині – 1947, с. Соколівка Косівського р-ну Івано-Франківської обл.) – священник, громадсько-культурний діяч, знавець побуту і звичаїв Гуцульщини. Був священником у селах Розтоки, Серет, від 23 жовтня 1893 р. і до 10 лютого 1923 р. – парохом у Криворівні, а з 1923р. – у Соколівці, де й помер.

У 1901 р. він подав В.Шухевичеві характеристику народних промислів у Криворівні, короткі дані про різьбярів А.Дячука, М.Готича, О.Іванчука, В.Якіб'юка, Василя і Луку Харуків та інших. Ці відомості В.Шухевич частково використав у праці “Гуцульщини”, ч. II. Волянський також допомагав Шухевичу у зборі етнографічного матеріалу для інших частин “Гуцульщини”.

Надсилав для музею НТШ мистецькі вироби народних майстрів Гуцульщини, колекцію писанок. За сприяння науковцям у вивченні Гуцульщини Волянський був прийнятий звичайним членом етнографічної секції Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Був діяльним членом “Просвіти”. Отець Волянський був головою читальні “Просвіти” у Криворівні, яка у 1906р. нараховувала 108 членів, а в 1908 р. - 131. Бібліотека налічувала 50 книжок.

Літ.: Хроніка НТШ. – Львів, 1926. – С.61-68.

Арсенич П. Криворівня. – Івано-Франківськ, 2000. – 69с.

ЦДІАЛ у м. Львові. – Ф.209, оп.1. – Спр.2266. – Лист Волянського до Гнатюка.

ГАЛУЩИНСЬКИЙ Михайло (26.04.1878, с. Дзвиняч на Тернопільщині – 15.09.1931, м. Львів) – громадсько-культурний діяч і педагог. У 1909-1914 рр. – перший директор української приватної гімназії ім. св. Володимира в Рогатині. Командант УСС.

У 1923-1931 рр. – голова “Просвіти”. Звичайний член НТШ. Автор споминів “З українськими січовими стрільцями” (1934) і праць з педагогіки.

Літ.: Енциклопедія українознавства. – Т.1. – Львів, 1993. – С.352.

Коритко Р. Михайло Галущинський - педагог, просвітянин, військовий і громадсько-політичний діяч // Рогатинська земля. – Львів-Рогатин. – 1995. – С.199-202.

ГАМОРАК Нестор (09.03.1892, с. Стрільче Городенківського повіту – 01.09.1937, розстріляний) – вчений-фітофізіолог, доктор філософії, професор ботаніки в Кам’янець-Подільському університеті, дійсний член НТШ (01.06.1923). Син священника Теодора. Закінчив Коломийську гімназію та Віденський університет з відзнакою у 1915 р. Із січня по липень 1919 р. працював у державному секретаріаті ЗУНР в Станіславо-ві. З 2 серпня 1919 р. Гаморак – приват-доцент, а з 1925 р. – професор і керівник кафедри ботаніки в Інституті технічних культур в Кам’янці-Подільському, де заснував ботанічний сад. З 1930 р. він працює у Київському університеті. Заарештований у Києві 29.12.1932 р. і засуджений

до 5 років заслання. За постановою трійки УНКВС Омської області від 29.08.1937 р. Гаморак був розстріляний 01.09.1937 р. Реабілітований 1961 р. Є автором численних наукових статей у записках НТШ, записках Кам'янець-Подільського сільськогосподарського ін-ту; у “Журналі ботанічного циклу ВУАН” та книги “Світ бактерій” (1926).

Лім.: Хроніка НТШ за 1923-1925. – Ч. 65-68. – Львів, 1926. – С. 54.

ГАРМАТІЙ Лука (30.10.1866, с. Лучка на Тернопільщині – 31.10.1924) – учитель, етнограф, член етнографічної комісії НТШ (з 1905). Закінчив Тернопільську учительську семінарію (1887), учителював у Криворівні (1892-1899), Розтоках (1899-1900), Головах (1900-1912), створив читальні “Просвіти” у Криворівні (1893), Розтоках (1899), Головах (1904). Придбав на власні кошти для них книжки і журнали. На Гуцульщині збирав фольклорно-етнографічні матеріали, які були опубліковані В.Гнатюком у збірниках “Коломийки”, “Народні оповідання про опришків”, “Колядки і щедрівки” та В.Шухевичем у етнографічній праці “Гуцульщина” (1 і 2 том).

Л.Гарматій з приводу опису матеріальної і духовної культури Гуцулів, придбання їх виробів для різних музеїв, підтримував особисті і листовні зв'язки з письменниками І.Франком, М. Павликом, М. Коцюбинським, Г.Хоткевичем, дійсними членами НТШ Ф.Вовком, В.Гнатюком, М.Грушевським, І.Крижниковичем, В.Шухевичем. Із звітів етнографічної комісії НТШ довідуємося, що Гарматій передав багато фольклорних матеріалів та експонатів для етнографічного відділу музею НТШ.

Лім.: ЦДІУ у Львові:– Ф. 309, оп. 1.– Спр. 755-759, 2259.

Арсенич П. Учитель і етнограф Лука Гарматій // Гуцульська школа. – 1993. – №1. – С. 70-73.

ГІРНЯК Юліан (08.09.1881, с. Струсів, нині Тербовлянського району – 05.06.1970, США) – український вчений у галузі фізичної хімії, дійсний член НТШ (з 28.01.1908). Брат актора Йосипа Гірного.

Закінчив Станиславівську гімназію (1900). Навчався у Львівському політехнічному інституті та університеті, Лейпцігському фізико-хімічному інституті. До 1912-го викладав у станиславівських українській і польській гімназіях.

У 1918-1919 рр. – професор українського університету в Кам'янці-Подільському. В 1919-1925 рр. – професор фізичної хімії Українського таємного університету у Львові, з 1944 р. – на еміграції у Німеччині. З 1950-х – у США, де й помер.

Автор теоретичних розвідок з теоретичної хімії, підручників. Член математично-природописно-лікарської секції НТШ.

Лім.: Хроніка НТШ. – Ч. 67-68:– Львів. – С. 54.

Енциклопедія сучасної України. Київ. – Т. 5. – 2006. – С. 638.

ГНАТЮК Володимир (09.05.1871, с. Велеснів, тепер Монастирського району Тернопільської обл. – 06.10.1926, м. Львів) – фольклорист, етнограф, літературознавець і громадсько-культурний діяч, дійсний член НТШ (з 1899), голова етнографічної комісії.

Закінчив Станиславівську гімназію (1894) та Львівський університет (1898), був секретарем НТШ (з 1898). З метою вивчення духовної культури майже кожне літо в 1899-1915 роках проводив в Гуцульському селі Криворівні, а з 1920 року – Косові, Соколівці, Шешорах. До записування Гуцульського фольклору, збирання гуцульських виробів для музеїв В.Гнатюка залучив місцевих учителів Л.Гарматія, Б.Заклинського, О.Іванчука, А.Онищука та інших, які за плідну працю були прийняті звичайними членами НТШ.

Автор праць із фольклористики, етнографії, історії літератури, мовознавства, соціології, демографії тощо.

Народну творчість вивчав у тісному зв'язку з соціально-економічними умовами життя. Поклав початок систематизованому науковому виданню фольклорних та етнографічних матеріалів: “Галицько-руські анекдоти” (1899), “Галицько-руські народні легенди” (т.1-2, 1902-1903), “Коломийки” (т. 1-3, 1905-1907), “Гаївки” (1909), “Колядки і щедрівки” (т.1-2, 1901-1913), “Народні оповідання про опришків” (1910).

Досліджував жанри і сюжети українського фольклору, духовну і матеріальну культуру західних українців.

Як секретар та один із редакторів “Українсько-руської видавничої спілки”, один із редакторів “Літературно-наукового вісника” та Етнографічного збірника, був у числі організаторів українського літературного процесу кін. ХІХ - поч. ХХ ст.

Літ.: Хроніка НТШ. – Ч.1. – Львів, 1900. – С.65.

Арсенич П. Етнографічна діяльність В. Гнатюка // Народна творчість та етнографія. – 1982. – №2.

Арсенич П. Криворівня. – Івано-Франківськ, 2000.

ГОРДИНСЬКИЙ Святослав (30.12.1906, м. Коломия – 08.05.1995, м. Нью-Йорк) – український поет, перекладач, художник, мистецтвознавець, дійсний член НТШ. Автор статей про Т.Шевченка та монографії “Шевченко-маляр” (1942).

Літ.: Енциклопедія українознавства. – Т.2. – Львів, 1993. – С.411.

Хроніка НТШ. – Ч.6-62. – Львів, 1918. – С.53.

ГОРДИНСЬКИЙ Ярослав (22.07.1882, с. Шкло, тепер Яворівського району Львівської обл. – 05.07.1939, м. Львів) – літературознавець, педагог, письменник. Викладав українську і класичні мови у гімназіях у Коломиї (1905-1912) і Львові (1912-1938), у Львівському українському таємному університеті (1922-1923). Опублікував низку літературознавчих праць у “Записках НТШ” (т. СVІІ, СХІХ-СХХ, СХХV) про творчість Шевченка, Шашкевича, Федьковича, Франка та статтю “До історії культурного і політичного життя в Галичині у 60-х рр. ХІХ ст.” (Збірник фільологічної секції, т. ХVІ). Був прийнятий дійсним членом філологічної секції НТШ (18.02.1914).

Літ.: Хроніка НТШ. – Ч.60-62. – Львів, 1918. – С.53-54.

ГРИЦАЙ Остап (02.11.1881, с. Перемильщина – 07.05.1954, м. Мюнхен, Німеччина) – український літературознавець, журналіст, кри-

тик, письменник і перекладач, дійсний член НТШ. До 1914 р. викладав в Академічній гімназії у Львові, а в 1914-1945 рр. працював у Відні. Автор нарисів про українську літературу й перекладів німецькою мовою “Слова о полку Ігоревім”, багатьох поезій Т. Шевченка й творів інших українських поетів.

Літ.: Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993– Т. 2.– С.439.

ГРУШКЕВИЧ Теофіль (04.08.1846, с. Гороженка Мала, тепер Самбірського району Львівської області – 25.05.1915, Нижня Австралія) – член виділу НТШ з 1890 року, педагог, філолог. Навчав І.Франка у Дрогобицькій гімназії. Професор Коломийської гімназії (1879-1889), перший директор української гімназії в Яворові (1909-1913). Редагував журнал “Учитель” (1890-1892), автор підручників та науково-популярних брошур.

Літ.: Полек В., Дзвінчук Д., Угорчак Ю. Відомі педагоги Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – Т.1. – С.50.

ГУЗАР Володимир – радник суду Станіславова, член-засновник НТШ.

Літ.: Хроніка НТШ. – Ч. 60-62.– Львів, 1918.– С. 35.

ГУРГУЛА Ірина Володимирівна (03.05.1906, м. Болехів – 19.05.1967, м. Львів) – український етнограф і мистецтвознавець. Закінчила Львівський університет, написала магістерську працю “Аналіз писанкового орнаменту”. З 1923 р. - співробітник Національного музею у Львові, 1914-1950 – заступник директора Львівського етнографічного музею. З 1950р. – завідувач відділу народного мистецтва. Займалася виявленням, збиранням та популяризацією українського народного мистецтва. Зокрема розвідки про одяг та вишивки друкують в “Етнографічному збірнику НТШ”, журналах “Нова Хата”, “Наша Батьківщина”. Автор книжок, каталогів і буклетів.

Від імені НТШ Гургула разом з Я.Пастернаком, І.Свенціцьким, І.Крижківчим брала участь у роботі П'ятого з'їзду українських музейників у Перемишлі (16-17 травня 1937).

Основні наукові праці: Писанки Східної Галичини й Буковини у збірці Національного музею у Львові // Матеріали до українсько-руської етнології. Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка. – Львів, 1920. – Т.21-22. – Ч.І; Про народне мистецтво // Карпатська Україна - географія, історія, культура. – Львів, 1939; Народне мистецтво західної області України. – К., 1966.

Літ.: Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук. – К., 1993. – С. 171.

З історії Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1997. – С.139,312.

Українські періодичні видання для жінок у Галичині. – Львів, 1996.– С. 142. тижневик “Мета”. – 18 черв. 1939. – Ч. 23.

ДЕЦИК Іван – учитель в Устеріках, тепер Верховинського р-ну, засновник “Січей” на Гуцульщині, звичайний член НТШ.

Літ.: Хроніка НТШ. – Ч. 60-62.– Львів, 1918.– С.36.

ДУЧИМІНСЬКА Ольга (08.04.1883, с. Миколаїв на Львівщині – 24.04.1988, м. Івано-Франківськ) – педагог, журналіст, письменниця. До 1930 р. вчителювала в Долиському повіті. Ставши журналісткою, друкувалася в журналі “Жіноча доля” (м. Коломия), редагованому О. Кисілевською. Займалася краєзнавством, просвітницькою, громадською роботою, провадила дослідження фольклористичних праць Івана Франка про гуцульське мистецтво, а також як давня приятелька Н.Кобринської писала статті про неї. 10 листопада 1936р. прийнята звичайним членом НТШ у Львові на засіданні Виділу. У 1951 р. була безпідставно репресована. Після реабілітації з 1977 р. проживала в Івано-Франківську. За її життя вийшли дві збірки “Китиці незабудьків” (1911) та “Еті” (1945).

Лит.: Арсенич П. Сучасниця Франка // Наше слово. – Варшава. – 27 листопада 1988.

Українська літературна енциклопедія. –Т.2.–Київ, 1990.– С. 129.

Качкан В. Хай святиться ім'я твоє. – Коломия: Вік, 1996.– С.221-247.

СЛЮК Сидір – викладач гімназії у м. Долині, звичайний член НТШ.

Лит.: Хроніка НТШ. – Ч.57. – Львів, 1914.– С.23.

ЄНДИК Дмитро (24.10.1869, Комарно, тепер Львівської обл. – 1952, там само) – фольклорист і педагог, звичайний член НТШ. Учителював з 1898 р. у селах Тюдіві Косівського і Гриняві Верхвинського районів, де заснував школи, у 1903-1925 рр. – у с. Залуччі Коломийського району. Після виходу на пенсію проживав у Коломиї, а з 1932 р.– у Комарно, де й помер. Записав пісню про панщину (Етнографічний збірник, т.V), балади “Кароль, Кароль, що ти зробив”, “Насунула чорна хмара з-під бора” (“Балада кохання та дошлюбні взаємини”, 1987), пісню “Накосився мужик косов, намахався ціпом” (“Ходили опришки...”, 1983), приповідки з Комарна та Гриняви (“Галицько-руські народні приповідки”, 1905), надіслав І.Франкові рукопис “Зедийок” (цебто “Зодіак”), рукопис о.Іллі Яремецького-Білахевича та інші старі книги. Збирач фольклру Д.Єндик листувався з І.Франком, який надсилав йому книги, зокрема ЛНВ та інші. Д.Єндик і його дружина надсиляли І.Франкові, В.Гнатюку і В.Шухевичу фольклорно-етнографічні матеріали.

Записані фольклорно-етнографічні матеріали Д.Єндиком та його дружиною використав В.Шухевич у п'ятій частині “Гуцульщини” і дякував йому за допомогу.

Лит.: Арсенич П., Єндик Д. // Шухевич В. Гуцульщина. П'ята частина. Видання друге. – Верховина, 2000.– С.307.

Хроніка НТШ. – Ч.67-68. – Львів, 1926. – С.61.

ЄНДИК Роман-Ростислав (28.04.1906, с. Залуччя, тепер Коломийського району – 15.08.1974) – письменник, фольклорист, антрополог.

Закінчив Коломийську гімназію (1925) та Львівський університет, де зробив докторат з антропології. Писав наукові статті, новели, опові-

дання з гуцульського життя. Був дійсним членом Наукового товариства ім. Т.Шевченка (з 1933р.).

Автор статей і книг “Пісенні повороти на Гуцульщині” (1928), “Проклін крови” (1936), “Регіт Арідника” (1937), в яких використав гуцульські повір’я, легенди, “В кайданах раси” (1939), “Зов землі” (1940), “Антропологічні прикмети українського народу” (1934), “Вступ до расової будови України” (1949).

У 20-30-х рр. проживав у Львові та на Гуцульщині і був діяльним членом “Просвіти”, у 1940-1944 р. – у Кракові, з 1945 – у Мюнхені, де очолював Дім української культури. В 1961 р. Р.Єндика було обрано ректором Українського технічно-господарського інституту (Прага).

Літ.: Енциклопедія Українознавства: словникова частина / Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – Т.2. – С.654.

Українська журналістика в іменах. – Львів, 2005. – Вип. 12. – С.165, 166.

ЗАКЛИНСЬКИЙ Богдан (09.08.1886, м. Станіславів – 12.04.1946, м. Львів) – педагог, фольклорист, науковець, публіцист член етнографічної комісії НТШ. Син Романа Заклинського. Закінчив Станіславівську учительську семінарію (1910). Вчителював у Старих Кутах, Кривополі, з 1920 р. – на Закарпатті, співпрацював у журналі “Дзвінок” та газеті “Учительське слово”, пропагував твори Т.Шевченка. У видавництві “Довбуш” (Косів) видав книгу “Хто це Тарас Шевченко” (1919). Є автором низки шкільних підручників, оповідань, статей на педагогічну, літературну, історичну та культурно-громадську тематику.

Літ.: Арсенич П. Етнограф Б. Заклинський // Народна творчість та етнографія. – 1987. – №3.

ЗАКЛИНСЬКИЙ Роман (08.04.1852, с. Маріамполь, тепер Маріампіль Галицького району – 20.03.1931, с. Тростянець Яворівського району Львівської обл.) – педагог, літературознавець, історик й етнограф, один із засновників товариства “Рідна школа”, звичайний член НТШ. Брат Корнила і Леоніда Заклинських. Закінчив Львівський університет (1885), викладав у Станіславівській учительській семінарії (1891-1912). Домігся відкриття у Станіславові української гімназії (1905), української книгарні. Як активний член Станіславівської філії “Просвіта” заснував у селах Богородчанського і Станіславського повітів читальні, крамниці, розповсюджував просвітянські видання. Виступав у багатьох селах з доповідями на економічну, політичну і культурно-освітню тематику. Автор статей з історії, географії, літератури, спогадів про Ю.Федьковича й І.Нечуя-Левицького, а також історичних оповідань. Друкувався у виданнях “Просвіти”, періодиці. Написав спомини “Про заснування філії “Просвіти” у Станіславові”.

Арсенич П. Родина Заклинських. – Івано-Франківськ, 1995. – С.12-17.

ЗАКЛИНСЬКИЙ Ростислав [псевд. і крипт. В’юн, Славко З., Юн. Б., Р.З., (рз), Зак. Р.] (20.10.1887, м. Станіславів – 18.09.1974, м.Львів) – публіцист, журналіст, фольклорист і педагог, звичайний член

НТШ. Син Романа, брат Богдана і Корнила Заклинських. Доктор права Краківського університету (з 1918). Закінчив Станиславівську гімназію, юридичний факультет Віденського університету (1913) і заочно географічний факультет Самаркандського учительського інституту (Узбекистан, 1941), член Української радикальної партії і КП(б)У. Працював у редакціях газет “Громадський голос” (з 1910), “Народ” (1919), “Галицький комуніст” (1920), редактор журналу “Шляхи” (1913-1918). Був у рядах УСС і УГА. Працював викладачем Кам’янець-Подільського інституту народної освіти, Київських сільськогосподарському і художньому інститутах, директором Історичного музею, був старшим науковим співробітником Науково-дослідного інституту літератури ім. Т.Шевченка і директором Музею Т. Шевченка при інституті у Харкові. В 1933 р. заарештований за нібито приналежність до таємної української організації і висланий до Сибіру, згодом до Карелії і Середньої Азії. Після звільнення вчителював на Закарпатті (1948-1951), а у 80-х рр. - на Львівщині. Упорядкував архів родини Заклинських у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України. Автор багатьох літературознавчих статей, спогадів про В. Стефаника, Г. Хоткевича та І. Цепка, фольклорних записів (“Коломийки”, 1939).

Арсенич П. Родина Заклинських. – Івано-Франківськ, 1995. – С.31-35.

ЗАЯЧКІВСЬКИЙ Микола (25.11.1870, с. Тишківці Городенківського повіту – 11.02.1938, м. Львів) – український економіст, громадський діяч, директор “Народної Торгівлі” у Львові, голова “Сокола-Батька” (1922-1933), товариства опіки над емігрантами та член багатьох українських товариств. Був звичайним членом НТШ.

Літ.: Хроніка НТШ. – Ч.67-68. – Львів, 1926.– С.61.

Енциклопедія українознавства. – Т.2.– Львів, 1993.– С.763.

ЗІЛИНСЬКИЙ Іван (22.05.1879, с. Красна, тепер Польща – 23.04.1952, м. Прага, Чехія) – мовознавець і педагог, дійсний член НТШ. Закінчив Перемишльську гімназію (1900). Студював теологію в Перемишлі, потім славистику, класичну та германську філологію у Віденському університеті. В 1907 р. захистив докторську дисертацію “Нариси фонетики українських говорів в Австро-Угорщині”. В 1907-1912 рр. вчителював у гімназіях Бережан і Станиславова, а у 1913-1914 рр. - у Львові. Часто їздив по селах Галичини, Закарпаття, Волині, Полісся та на запрошення Російської академії наук – на Східну Україну, де записував особливості місцевих говірок. Ці записи використовував у наукових працях, що принесли йому славу українського філолога в галузі фонетичної діалектології, звукової системи української мови і особливостей українських говірок. Під час Першої світової війни служив старшиною в австрійській армії. До 1926 р. вчителював в українській академічній гімназії у Львові. Співпрацював з НТШ. З 1926 р. – професор Краківського університету, а під час німецької окупації – директор українського видавництва у Кракові. У 1944 р. виїхав до Праги, де викладав в Українському Вільному університеті, з 1946 р. був професором Карло-

вого університету у Празі. Автор наукових праць “Дещо з фонетики українських говорів” (1908), “Проба упорядкування українських говорів” (1914), “До питання про діалектологічну класифікацію українських говорів” (1925), “Географія української мови” (в кн.: “Географія України і суміжних земель”, 1938), “Карта українських говорів” (в “Українській Загальній Енциклопедії”, 1935), “Фонетичний опис української мови”, багатьох наукових статей та кількох шкільних підручників.

Лім.: Енциклопедія українознавства. – Т.3. – Львів, 1994. – С.830.

ЗОБКІВ Михайло (19.01.1864, с. Липиця Горішня Рогатинського повіту – 1928, Загреб) – суддя, педагог, дійсний член НТШ (з 1899). Доктор права (з 1899). Працював у судах м. Львова, Відня, Сараєва та доцентом римського і цивільного права в університеті м. Загреб.

М.Зобків є автором наукових правничих праць українською, хорватською та німецькою мовами, численних дописів в газеті “Діло”.

Лім.: Хроніка НТШ. – Ч.67-68.– Львів, 1926. – С.39,40.

Андрусак Т. Михайло Зобків – визначний вчений правник // Рогатинська земля. – Львів-Рогатин. – 1995.– С.196-199.

ІВАНЧУК Олекса (18.03.1882, с.Тростянець на Снятинщині – 1920) – укр. фольклорист, етнограф, публіцист, четар УСС, звичайний член НТШ.

Навчався в Коломийській гімназії (1894-1897), Станиславівській учительській семінарії (1897-1900), Львівській учительській семінарії (1900-1902) і Львівському університеті. Працював у редакції “Літературно-наукового вісника”, учителював у селах Тростянець (з 1905), Річка (з 1907) і м. Косові (з 1912). У 1914 р. вступив до УСС і був організатором добровольців Косівщини. В лавах УСС - УГА пройшов весь бойовий шлях, з серпня 1914 р. четар УСС. У 1919-1920 рр. воював з поляками, більшовиками і денікінцями. Після реорганізації УГА в ЧУГА був заарештований чекістами і по дорозі з табору в Кожухові на Соловки загинув.

Опублікував ряд статей, нарисів, оповідань на економічні та культурно-освітні теми: “В справі піднесення домашнього промислу” (ЛНВ, 1905. – Т.29. – С.60-66), “Із ниви нашого шкільництва” (ЛНВ, 1906. – Т.36. – С.407-416), “Жіноча доля”, “Нові часи”. (збірки видавництва товариства “Просвіта” у Львові, 1907), оповідання “З дороги життя” (ЛНВ, 1906. – Т.34. – С.446-455), “Сніжок паде” (Неділя, 1911, ч.7). Друкувався також у журналі “Учитель”. У статті “В справі музею Гуцульської штуки” (“Діло”, 1904. №174, 3 серп.) обґрунтував потребу заснування музею Гуцульського мистецтва у Косові або Коломії.

На прохання І.Франка і В.Гнатюка, з якими підтримував особисті і листовні зв'язки, О.Іванчук записував народні приповідки, оповідання, пісні, казки, матеріали з народної медицини, демонології, звичаї і обряди. Більшість цих записів опублікували І.Франко та В.Гнатюк (Етн. зб., Т.26, 28, 37-38); Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка. – Т.122. – 1915. – С.167-211).

Займався етнографічним вивченням Гуцульщини, збирав експонати для етнографічного відділу музею Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. З листів до В.Гнатюка довідуємося, що Іванчук готував статтю про Гуцульщину, що вислав вченому збірку голосінь з описом похоронних обрядів, оповідання про Довбуша та передав музею НТШ п'ять кафель з печі 1863 р. і гуцульську люльку.

Лит.: Арсенич П. Іванчук О. // *Українська літературна енциклопедія*. – Т.2. – Київ, 1990. – С. 289.

Качкан В. *Фрагменти до життяпису Олекси Іванчука // Джерела*. – Науково-методичний вісник. – Івано-Франківськ. – 1999. – №4. – С.22-25.

КАЙ-КИСІЛЕВСЬКИЙ Володимир (04.08.1896, м. Коломия, тепер Івано-Франківської обл. – 30.07.1976, м. Оттава, Канада) – український історик, соціолог, журналіст, дійсний член НТШ.

Син Олени Кисілевської. Під час Першої світової війни перебував у лавах Українських Січових стрільців, а згодом – в Українській Галицькій армії. Вивчав історію у Віденському університеті, де одержав диплом у 1924 р. Наступного року емігрував до Канади, видавав газети «Західні вісті» (Едмонтон, 1928-1930) та «Україна» (Чикаго, 1931).

Коли у 1931 р. американський мільйонер (українець за походженням) Яків Макогін фінансував відкриття у Лондоні й Женеві Українського інформаційного бюро, а також його відділення у Празі, на посаду директора цієї національної структури в столиці Великобританії було запрошено В. Кай-Кисілевського. За його сприяння провадилася широка пропагандистська, аналітична й видавнича діяльність. Зокрема, побачило світ кілька видань англійською мовою про Україну, серед яких «Факти про Україну» (1933 р.) та «Селянська Європа» (1934 р.). Водночас журналіст продовжував роботу над докторським дослідженням у Школі слов'янських і східноєвропейських студій (Лондон, 1933–1936).

Неодноразово В. Кай-Кисілевський подавав замітки й статті про життя своїх земляків на Британських островах, друкуючи їх передусім в українських часописах на батьківщині («Наша доля», «Новий час», «Сьогочасне й минуле», «Діло» тощо).

У Лондоні В. Кай-Кисілевський редагував місячник «Ukrainian Bureau» (1934-1937рр.), що продовжував одно-двосторінкову інформацію про українське життя на батьківщині, Британських островах і в світі.

Цікавою є інформація у цьому про діяльність видатних українців, публікацію творів українських літераторів у перекладі англійською мовою, тощо.

З 1940 р. В. Кай-Кисілевський проживав у Канаді, де був на посаді офіцера у відділі служби національної війни (опікувався етнічними групами), виступав радником під час створення Українського канадського комітету. Після війни продовжив викладацьку діяльність, читаючи історію і слов'янські дослідження як професор Оттавського університету (1948–1960 рр.). 1954 р. обраний першим президентом Канадської асоціації славістів. Автор низки праць, зокрема «Ранні українські поселен-

ня в Канаді, 1895-1900» (1964 р.), уклад «Словник українсько-канадської біографії: Піонерські поселення у Манітобі, 1891-1900» (1975 р.), надрукував чимало статей у пресі про імміграційні проблеми та на інші актуальні теми.

Дійсний член НТШ. Відзначений орденом Канади 1974 р.

Лім.: Енциклопедія Українознавства: Словникова частина/ Голов. ред. В. Кубійович. – Париж - Нью-Йорк, 1959. – Т. 3. – С. 1033.

Українська журналістика в іменах. – , Львів, 2004. – Вип. 11. – С.166.

КАТАМАЙ Дмитро (1886, с. Ямниця – 1935) – політичний і громадський діяч, один з організаторів “Січей”, поручник Українських Січових Стрільців, звичайний член НТШ (до 1914р.).

Був головою Стрільцької секції Українського Січового Союзу, секретарем Бойової Управи УСС (1914-1917), членом Головної Управи Української Радикальної Партії, в 1911-1914 рр. – редактором “Троградського Голосу”, засновник журналу “Ілюстрована Україна” у Львові”, організатор стрільцтва, творець форми шапок – катамайок (мазепинок). Помер у Відні на 49 році життя.

Лім.: Арсенич П. Засновник “Січі” Кирило Трильовський. – Івано-Франківськ, 2000. – С.34.

Хроніка НТШ. – Львів, 1914. – Ч.57. – С.24.

КИСІЛЕВСЬКИЙ Кость (22.02.1890, с. Рошнів, тепер Тисменицького району – ? , США) – мовознавець і педагог, звичайний, а потім дійсний член НТШ з 1932 р. Закінчив Станіславівську гімназію (1908) та Віденський університет (1913). Працював учителем гімназії в Станіславові до 1929 р., а відтак – у Львові. Виступав з доповідями про Шевченка у Станіславові 21.03.1921 р. і 27.03.1927 р. До 1944 р. був директором учительської семінарії в Рогатині, а потім - професором українського Вільного університету у Мюнхені.

З 1949 р. був директором школи і вищих курсів українознавства в Нью-Йорку. Є автором мовознавчих праць, підручників, словників, таких як: “Словничок української мови” (Станіславів, 1927), “Методика правописних і словесних вправ” (Станіславів, 1929) та ін.

Лім.: Альманах Станіславівської землі. – Т.1.–Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975. – С.658-660.

Хроніка НТШ. – Львів, 1926. –Ч.67-68. – С.61.

КОБРИНСЬКИЙ Володимир (1858, с. Мишин Коломийського повіту – 1942, м. Коломия) – лікар і громадський діяч, син священика. Закінчив у 1887 р. Віденський університет. Деякий час працював у Львові. Підтримував дружні стосунки з І.Франком, Лесею Українкою, В. Гнатюком, М. Грушевським, І. Трушем, які гостювали в будинку доктора в Буркуті на Гуцульщині. Надавав медичну допомогу М. Грушевському, Лесі Українці, М. Коцюбинському. Добре знався на народних методах лікування. На прохання етнографа В. Шухевича доповнив і відредагував розділ “Гуцульське лічництво” у монографії “Гуцульщина”. Написав низку статей на медичні теми. У похилому віці жив у Коломійі.

Лім.: Арсенич П. Українські лікарі Прикарпаття. – Коломия: Вік, 1995. – С.40.

Хроніка НТШ. – Львів, 1914. – Ч.57. – С.24.

КОКОРУДЗ Ілля (31.07.1857, м. Яворів – 02.06.1933, м. Львів) – педагог, професор класичної філології, україніст, дійсний член НТШ (01.06.1899). Закінчив Львівський університет. З 1890 р. - професор гімназії у Станиславові. Будучи членом “Руської Бесіди” та ”Просвіти”, брав участь як організатор та доповідач у шевченківських вечорницях.

З 1895 р. Кокорудз – викладач, а в 1919-1927 рр. – директор Львівської академічної гімназії. Був членом мовознавчої комісії, заступник голови фізіологічної секції, обирався до віділу НТШ, “Руської Бесіди”, “Українського педагогічного товариства”, а 1927 року – головою “Рідної школи”.

Автор розвідок “Послання Т. Шевченка”, “Естетично-критична студія” (Зоря, 1895.– Ч.15-19), ”Думки Шевченка, їх генеза і мотиви” (1892), “Маркіян Шашкевич і народні пісні” (1887), “Професор д-р Омелян Огоновський” (НТШ, 1895.– Т. 5.– С. 1-34) та ін.

Лім.: Енциклопедія українознавства. – Львів. 1994. – Т.3. – С.1076;

Качкан В. Сходинами життєпису Іллі Кокорудза // Хай святиться ім'я твоє. – Івано-Франківськ, 2000. – С.58-71.

КОЛЦУНЯК Гнат (15.06.1888, с. Яворів Косівського повіту – 1937) – український мистецтвознавець, художник-орнаменталіст, член етнографічної комісії НТШ. Син учителя, брат письменниці Марії Колцуняк. Закінчив Коломийську гімназію (1908) та архітектурний факультет Львівського політехнічного інституту (1910). Працював у Львові і Коломиї. До 1918 р. займався вивченням етнографії Гуцульщини. У роки Першої світової війни служив в австрійському війську як художник. Після проголошення ЗУНРу створив в Українській Галицькій Армії військовий оркестр і як диригент брав участь в усіх урочистостях, які відбувалися в Коломиї. У 1919-1920 рр. воював з поляками у складі УГА, а потім ЧУГА.

З кінця 1920 р. працював у Київському історичному музеї ім. Шевченка, а потім викладав музику і малювання в одній із шкіл Києва. Був активним членом Етнографічного товариства АН УРСР.

З січня 1933 р. Гнат Колцуняк був заарештований. Його зарахували до сфабрикованої чекістами міфічної контрреволюційної Української Військової Організації (УВО), що нібито діяла на теренах Радянської України.

Після численних допитів і тортур Г. Колцуняк 11 березня визнав свою причетність до УВО, але 19 травня 1933 р. відмовився від попередніх свідчень. У заяві до Колегії ДПУ УРСР він писав: “Ніхто не вербував мене ні до якої контрреволюційної організації, зокрема про УВО довідався аж після мого арешту від слідчих ДПУ”. Та ця заява не була взята до уваги, і Г. Колцуняк був засуджений трійкою на 5 років, а потім вирок було замінено на три роки таборів... Як склалася його подальша доля, за відсутності документів встановити не вдалося. Мабуть, він за-

гинув на каторжних роботах Білмор-Балтійського каналу чи в Соловецькому монастирі, або розстріляний разом з іншими в Сандормосі у 1937 р.

Займався книжковою і прикладною графікою. проектував стінні розписи, майолікові плитки, театральні декорації. В дусі сецесії стилізував мотиви українського народного мистецтва. Його оригінальні рисунки “Гуцульські мотиви” видавалися як кольорові поштові листівки накладом товариства слухачів політехніки “Основа”, видавництвом “Русалка” у Львові, видавничою спілкою українського учительства в Коломиї і користувалися великим попитом.

Оформляв обкладинки до книг “Мойсей” І.Франка (Львів), “Народна ноша” Леся Мартовича, “Смерть бога” М. Яцкова (Львів, 1913).

Г. Колцуняк першим звернув увагу на необхідність вивчення з мистецького боку народних надгробних хрестів. Опублікував з численними зарисовками статтю “Народні хрести в Коломийщині” (Матеріали до української етнології. Львів, 1919.– Т. XIX-XX.– С.215-229.– 21 таб.

Художня спадщина його майже не збереглася, а тому мало вивчена.

Лит.: Арсенич П. Трагічна доля Гната Колцуняка // Галичина. – 11 лип 1998.

ЦДДА України у м. Львові.– Ф.309, оп.1.– Спр. 2348 (листи до Г. Колцуняка); Ф. 381, оп. 1.– Спр. 27 (листи Г. Колцуняка до Я. Веселовського).

Архів СБУ. – Спр. 66576.

КОПАЧ-ЯВОРСЬКА Олександра (26.02.1913, м. Городенка – 12.07.1998 м.Торонто, Канада) – педагог, філолог, дійсний член НТШ (з 1976р.).

Народилася в родині урядника Івана Яворського. Закінчила філософічний факультет Ягайлонського університету в Кракові і отримала ступінь магістра славістики (1937).

В 1948р. прибула до Канади і здобула в Оттавському університеті ступінь доктора філософії (1967).

Вчителювала у середніх школах України і Канади. Заснувала курси українознавства в Торонто (з 1951) на яких викладала 28 років. Була членом об’єднання українських письменників “Слово”, Асоціації славистів Канади, СФУЖО та членом управи НТШ. Співпрацювала з Пласом.

Її численні нариси, оповідання, есеї, рецензії друкувалися в часописах Канади і Америки. Була автором книг “Неповторні дні”, “Нестомлена Королева”, “Хрестоматія нової Української літератури”, “Моно стиль Ольги Кобилянської”, “Нові обрії стародавньої України”.

Доктор О.Конол з 1976 по 1998р. очолювала комісію дослідів НТШ Канади, яка зі її участі провела 151 сходи та наукові конференції на пошану Я.Пастернака, І.Франка, Б.Лепкого, Б.Антоненка-Давидович та багато інших.

Лім.: Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. – Вінніпег, 1986. – 704с

Доктор Олександра Копач (Некролог) // Вісник НТШ. – Львів, 1998.–Ч.19-20 – С.42.

КОС Андрій (1864, с. Підгірки Калуського повіту – 25.03.1918, Калуш) – адвокат і громадський діяч. Закінчив Станиславівську гімназію і правничий факультет у Львові. В 1900-1907 рр. – посол до австрійського парламенту. З 1907 р. – голова товариства “Просвіта” у Калуші. Автор статей з правничих питань. Звичайний член НТШ.

Лім.: Хроніка НТШ. – Ч.57. – Львів, 1914. – С.24.

КОС Йосиф (21.08.1870, с. Комарно, Львівщина – 05.03.1927, Угнів) – лікар, комендант військового шпиталю у Станиславові (1918). Після 1919 р. займався лікарською практикою у Коломиї, Надвірній, а з 1932 р. і до смерті – в Угнові. Звичайний член НТШ.

Лім.: Хроніка НТШ. – Львів, 1918. –Ч.60-62. – С.38.

Українські лікарі Прикарпаття.- Коломия. – Вік, 1995.- С.43.

КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ Антін (1878, м. Ланьцут, Польща – 1937, м. Ленінград) – прозаїк, драматург, перекладач, журналіст і літературознавець, звичайний член НТШ. Під кінець свого життя його батьки переїхали до м. Станіславова, де і були поховані. Закінчив гімназію у Перемишлі та філософський факультет Львівського університету. Працював у гімназіях в Станиславові, (1905-1909), Коломиї, де обирався членом віділу філії “Просвіти”. Так, на зборах філії у Станиславові 15 січня 1907 р. він був обраний референтом відчитів по читальнях. У Коломиї 1907 р. вийшов друком його “Просвітній реферат із ювілейного обходу філії “Просвіти” в Коломиї 21.12.1908 р.”.

Видав серію підручників та хрестоматій. Розуміючи важливість літератури у вихованні шкільної молоді, видав збірку “Перли українського письменства” (Станиславів, 1908) та чотири випуски “Вибраних творів українського письменства” (Коломия, 1910). Працював директором гімназій у Городенці (1913-1919), Рогатині (1925) та Коломиї (1926-1927). Був міністром освіти в петлюрівському уряді УНР в Кам’янці-Подільському. Організовував шевченківські урочистості, виступав з доповідями.

Так, реферат “Про значення Шевченка для українців” виголосив на урочистій академії в Городенці 9 березня 1914 р.

У виголошеній доповіді на шевченківській “академії” у 1927 р. А.Крушельницький підкреслював революційне спрямування творів поета. У рефераті, виголошеному на крайовому з’їзді українців у Львові 1 липня 1929 р., рекомендував увести у програми старших класів гімназій вивчення не уривків з творів Шевченка, а “всієї поезії, поем і прози Великого Кобзаря” (ЦДІАЛ у м. Львові. – Ф. 361, оп. 1.– Спр. 122).

Емігрував на Велику Україну. У 1934 р. заарештований і висланий на Соловки, де був розстріляний.

Лім.: Хроніка НТШ. – Львів, 1926. – Ч.67-68. – С.61.

Чаграк Н. Антін Крушельницький – педагог, просвітник, громадський діяч // Джерела. Науково-методичний вісник. – Івано-Франківськ. – 1999. – №4. – С.3-9.

КУРОВЕЦЬ Іван (17.01.1863, с. Батитячі на Львівщині – 18.05.1931, м. Львів) – громадський діяч, видавець, лікар. Звичайний член НТШ.

Закінчив Львівську гімназію та Віденський університет. Лікарську практику розпочав у Калуші, де видавав двотижневик “Калуський листок”. У часи ЗУНР Куровець очолював Державну раду здоров'я (1918-1919). Відновив зруйнований в час війни будинок “Народної Лічниці”. За благородну працю обраний членом Наукового Товариства ім. Шевченка, а з 1924 р. став заступником голови лікарської комісії при НТШ. В 1920 р. був обраний головою УЛТ і одночасно членом редколегії відновленого медичного часопису “Лікарський вісник”. Свою багату книгозбірню подарував бібліотеці НТШ. І. Куровець тривалий час очолював благодійну установу – “Народну лічницю” у Львові.

Лит.: Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т.4. – С.12-42.

Арсенич П. Українські лікарі Прикарпаття. – Коломия: Вік, 1995. – С.45.

Арсенич П. Священний рід Бурачинських. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – С.78-81.

ЛАСТОВЕЦЬКИЙ Андрій Олександр (31.08.1902, м. Станиславів, тепер м. Івано-Франківськ – 11.09.1943) – український науковець-фізик, педагог, громадський діяч, журналіст.

Народився в сім'ї Миколи Ластовецького, гімназійного учителя та громадського діяча. Навчався у Львові в Академічній українській гімназії, яку закінчив з відзнакою 1920р. Вищу освіту одержав у організованому НТШ таємному Українському університеті, після закінчення якого продовжив студії фізики й математики у Відні, Берліні та Бонні. У 1927р. на основі захисту дисертації з експериментальної фізики у Бонні отримав науковий ступінь доктора фізико-математичних наук. Наступного року нострифікував німецький диплом у Львівському університеті, займався проблемами рентгенології. Невдовзі став одним із найавторитетніших спеціалістів у цій ділянці.

Був одним з ініціаторів проведення першого Конгресу українських інженерів і техніків, який відбувся у Львові 17-18 травня 1932 р., та V з'їзду українських природознавців і лікарів.

У 1934 р. А. Ластовецький одержав диплом магістра фізичних наук і був обраний дійсним членом НТШ; 1935 р. обраний до правління Товариства. Працював у Математично-природописно-лікарській секції (МПЛС). Наукові праці А. Ластовецького виходили у «Збірниках МПЛС», а їх реферативні огляди – у друкованих «Звідомленнях із засідань МПЛС», науково-популярні статті – у львівських журналах «Технічні вісті» та «Przyroda i technika».

Восени 1939 р. А. Ластовецький став завідувачем кафедри фізики Львівського медичного інституту, де працював до самої смерті у званні професора. У воєнні роки був деканом лікувального факультету і проктором Фізичного інституту і німецькомовних Медичних фахових курсів у Львові, брав активну участь у роботі української Спілки наукових робітників.

Загинув від рук польських терористів. Похований на Личаківському цвинтарі.

Науково-популярні статті, примітки й повідомлення А. Ластовецького природознавчої і технічної тематики, адресовані широким колам читачів, протягом 1928-1936рр. регулярно публікувалися на сторінках видань товариства «Просвіта», а в 1931-1936рр. – у газеті «Діло». Зокрема, в газеті «Діло» у різдвяному номері за 1937 р. у рубриці «З нової техніки» були надруковані його повідомлення: «Майбутнє телевізії», «Найцікавіший міст Європи», у рубриці «Сторінка модерної техніки» – його велика стаття «Поворот панцирників»

Лит.: *Енциклопедія Українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Львів, 1994. – Т. 4: Перевид. в Україні. – С. 1258.*

Арсени П. Пам'яті проф. Андрія Ластовецького // Краківські вісті. – Краків, 1943. – 21 верес. – С. 3; Кучер В. А. О. Ластовецький (31.8.1902-11.9.1943): Життя і діяльність // Студентський прапор. – Львів, 1943. – Листоп. – С. 35-37;

Українська журналістика в іменах. – Львів, 2004. – С.489-491.

ЛЕВИЦЬКИЙ Іван (18.01.1850, с. Берлоги, тепер Рожнятівського р-ну – 30.01.1913, м. Львів) – бібліограф, письменник і журналіст. Навчався у Станиславівській гімназії, закінчив філософський факультет Віденського університету. Працював редактором газет “Народна школа” і “Друг народа”, співробітником “Слова”, “Зорі”, “Газети народової”, службовцем різних страхових товариств. З 1909 р. – голова бібліографічної комісії НТШ у Львові. Укладач “Галицько-руської библіографії XIX века” (1888-1895. – Т. 1-2), “Галицько-руської бібліографії за роки 1772-1800” (ЗНТШ. – 1903. –Т. 52. – Вип. 2), “Української бібліографії Австро-Угорщини” (1909-1911. – Т. 1-3), “Прикарпатської Русі в XIX віці в бібліографіях і портретах її діятелів” (1898-1901. – Вип. 1-4), “Реєстру наукових і літературних праць професора Михайла Грушевського” (1906). Автор праці “Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772-1800 і розвій руського народного шкільництва в рр. 1801-1820” (1903), історичних оповідань. У Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка зберігаються “Матеріали до бібліографічного словника”.

ЛЕВИЦЬКИЙ Кость (18.11.1859, м. Тисмениця – 12.11.1941, м. Львів) – адвокат і публіцист, найвизначніший політичний діяч Галичини кін. XIX – пер. пол. XX ст., дійсний і почесний член НТШ і “Просвіти” член крайографічної і мовної комісії НТШ. Співзасновник і провідний діяч багатьох політичних, економічних і культурних установ. Син священика. Закінчив Станиславівську гімназію та Львівський уні-

верситет. У 1899 р. – співзасновник “Української національно-демократичної партії, пізніше її голова, посол до австрійського парламенту і Галицького сейму. В листопаді 1918 р. став першим головою уряду ЗУНР. Після окупації Галичини поляками був головою Союзу українських адвокатів і редактором журналу “Життя і право” у Львові, де все життя працював. У 1939 р. заарештований більшовиками, сидів 20 місяців у тюрмі. Звільнений у 1941 р. У липні 1941 р. був засновником і головою Української Національної Ради у Львові.

Автор праць “Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914” (1926), “Історія визвольних змагань галицьких українців в часі світової війни 1914-1918 р.” (1928), “Великий зрив” (1931) та інші.

Літ.: Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т.4. – С.12-68.

Андрусів І., Арсенич П. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848-1939рр. – Івано-Франківськ, 1996. – С.42-44.

ЛЕПКИЙ Богдан (9.11.1872, с. Кругулець Гусятинського повіту на Тернопільщині – 1941, м. Краків) – видатний український письменник й літературознавець, художник, видавець і педагог, дійсний член НТШ. Працював у Краківському університеті. Автор статей про Шевченка і віршів в його честь. Упорядкував і видав п’ятитомне видання творів Шевченка (1919-1920). Започаткував у Кракові шевченківські концерти. Виступав з доповідями про Шевченка в містах Галичини. Так, 6 квітня 1911 р. на ювілейному концерті в пам’ять 50-літніх роковин смерті Т. Шевченка в Станиславові він виголосив змістовну доповідь та декламував “Кавказ”. 24 березня 1914 р. на 100-річному ювілею в залі ім. Монюшка в Станиславові він знову виступив з промовою про творчість Т. Шевченка.

Літ.: Арсенич П. Шляхами Богдана Лепкого по Прикарпаттю. – Івано-Франківськ, 1997. – 64с.

ЛЕПКИЙ Микола (13.01.1842, м. Золотники – 02.04.1924, м. Коломия) – катехит (викладач релігії) в Коломийській гімназії, звичайний член НТШ. Деякий час очолював товариство “Український Народний Дім” у Коломиї, був членом “Просвіти”. Його дочка Олександра (1877-1937) – дружина Богдана Лепкого.

Літ.: Арсенич П. Карпатськими шляхами Богдана Лепкого. – Івано-Франківськ, 1999. – С.7.

Хроніка НТШ. – Львів, 1924. – Ч.57. – С.25.

ЛИТВИНОВИЧ Михайло (05.08.1878, м. Львів – 28.12.1944) – суддя, адвокат, громадсько-політичний діяч. Закінчив Львівську гімназію та Віденський університет. У шкільні роки став членом “Просвіти”, а, навчаючись у Відні, – членом товариства “Січ” та робітничого товариства “Родина”. З 1902 р. працював суддею у Вижниці, а з 1912-го – у Садгорі. Розпорядженням уряду ЗУНР з квітня 1919 р. його призначають радником Станиславівського міського суду. Після окупації Станиславова поляками М. Литвинович був звільнений з роботи. Польські власті пропонували йому роботу при умові, що він перейде у римо-

католицьку віру. Однак М. Литвинович, як патріот своєї віри й народу, з обуренням відкинув цю пропозицію. Він змушений був перекваліфікуватися на адвоката, і, відбувши адвокатську практику у відомого адвоката Лева Ганкевича, відкрив власну канцелярію у Гвіздці, а з 1927 р. – у Станиславові. Проживаючи у Станиславові, М. Литвинович бере активну участь у громадському та культурному житті міста. Він був головою батьківського комітету при чоловічій гімназії (1927-1934), членом “Бесіди”, товариства “Просвіта” та інших. Був звичайним членом НТШ.

Лит.: І. Андрухів, П. Арсенич. Українські правники у національному відродженні Галичини 1848-1939 рр. – Івано-Франківськ, 1996. – С.45-46.

ЛУЦІВ Василь-Орест (січень 1920, Нижній Струтин, тепер Рожнятівського району – березень 2005, Канада) – педагог, науковець, редактор і видавець журналу “життя і школа”, дійсний член НТШ та УВАН в Америці, меценат.

Навчався у Станіславському учительському інституті, де 23.10.1940р. був заарештований, і як член ОУН 24.05.1941 засуджений на 8 років. Після початку німецько-радянської війни разом з колишніми польськими громадянами попав під амністію і виїхав до Персії (Іраку), 1948р. – до Канади. Згодом став викладачем в Монрельському, відтак в Отгевському і Пенсільванському університетах.

Опублікував 25 праць та близько тисячі статей з історії, освіти, культури України. Його основні праці “Гетьман Іван Мазепа” (1954), Агафій Гончаренко (1963), “Церковні братства в Україні” (1976) та ін.

Професор В.Луців із своєї великої бібліотеки (35 тис. книг) у 1992р. 22 тис. книг подарував НТШ у Львові.

Організував збір коштів в українській діаспорі на спорудження пам’ятника Т.Шевченку у рідному селі, на відбудову церков, шкіл в Україні, на допомогу бідним.

Лит.: Лесюк Оксана. Вітвар Свободи. – Рожнятів, 2007. – С.188-191.

МАКАРУШКА Остап (09.08.1867, м. Яворів – 1931, м. Львів) – український філолог і педагог, дійсний член НТШ з 1919 р. Закінчив Львівський університет. Учителював у гімназіях у Коломиї (1897-1905), Львові. Директор учительської семінарії Українського педагогічного товариства у Львові (1911-1921), інспектор середніх шкіл “Рідної школи” (1921-1931). Автор праць з мовознавства, шкільних підручників з класичної філології й педагогіки (“Наука виховання”, “Історія педагогіки”); “Життя і значіння О. Потебні”, біографії О. Огоновського та статей з літератури, педагогіки в часописах “Записки НТШ”, “Правда”, “Зоря”, “Учитель”, “Наша школа”, “Літературно-науковий вісник”.

Лит.: Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т.4. – С. 1438 ЦДІАЛ у м. Львові. – Ф. 309, оп.2. – Спр. 388.

МАКУХ Іван (17.09.1872, с. Дорожів на Самбірщині – 1946, м. Зальцбург (Австрія) – адвокат, громадсько-політичний діяч, член НТШ радикальної партії. Приятелював з І.Франком, М.Павликом,

К.Трильовським. Після закінчення Львівського університету проходив адвокатську практику у Львові та одночасно працював адміністратором в НТШ і безоплатно редагував орган радикальної партії “Громадський голос”. У друкарні НТШ І.Макух переховував нелегальну літературу, а разом з Г.Гарматієм організовував у Львові “Криївку віддиху” для нелегальних революціонерів, які поверталися з Європи до Росії і навпаки.

З січня 1907 р. І. Макух працює адвокатом у Тлумачі. Тут він підключається до культурно-освітньої роботи: створює хати-читальні “Просвіти” по селах повіту, закладає “Січі”, селянські каси, кооперативи, веде передвиборну агітацію.

1908 року населення повіту обирає І.Макуха послом до галицького сейму, де він активно відстоює інтереси українського селянства.

У часи Першої світової війни працює у Львові секретарем “Сільського господаря” та “Союзу для збуту худоби”.

Після проголошення ЗУНР(1918) І.Макух був призначений повітовим комісаром Тлумаччини і секретарем праці й відбудови в уряді ЗУНР, а 3 січня 1919 р. він став секретарем внутрішніх справ ЗУНР.

У червні 1919 р уряд перебирається до Кам’яця, а в грудні 1919 р. І.Макух був призначений головою Крайової Ради у Хмільнику, яка підготувала переворот проти С.Петлюри. Влітку 1920 р. І.Макух повертається до Тлумача, де працює адвокатом і відновлює діяльність українських культурно-освітніх та економічних установ у повіті, за що селяни повіту в 1928-1935 рр. довірили йому захищати їх інтереси у польському сенаті.

1923 року І.Макух був обраний головою радикальної партії, а з 1925 по 1930 р. був заступником Л.Бачинського, після смерті якого знову став головою партії до 1939 р.

З приходом більшовиків у 1939 р. переховувався від НКВС, чим уник арешту, але його дружина була вивезена в Казахстан, де і померла. У 1944 р. І.Макух емігрує до Австрії, де в м. Зальцбурзі і помер у 1946р. Після себе І.Макух залишив спогади “На народній службі”, видані в 1958 р. у Детройті.

Лім.: Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994.– Т.4.– С.14-44.

МАНДИЧЕВСЬКИЙ Іван (17.01.1854, м. Надвірна – 26.03.1925, м. Станиславів) – адвокат, громадський діяч, син священика. Навчався на юридичному факультеті Львівського університету, де належав до гуртка І.Франка, М. Павлика і О. Терлецького, з якими був заарештований у червні 1877 р. Брав участь у виданні студентського журналу “Друг”. Підтримував дружні стосунки і листувався з М. Драгомановим. Після закінчення Львівського університету працював адвокатом у Станиславові, де й помер. Володів унікальною правничою бібліотекою і рідкісними виданнями, набутими від спадкоємців, яку перед смертю подарував НТШ у Львів.

Лім.: Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994.– Т.4.– С.14-61.

МЕЛЬНИК Микола (11.12.1890, смт. Яблунів, тепер Косівського р-ну – 25.11.1947, м. Нью-Гейвен, США) – педагог, прозаїк, поет, літе-

ратурознавець, музикознавець. Учасник визвольної боротьби 1918-1919 рр. Учителював у Львові, Станиславові, Коломиї. З 1944 р. – на еміграції. Автор збірок новел “По той бік греблі” (1922), “За рідне гніздо” (1927), “Крізь дим і згар” (1928), “На чорній дорозі” (1930), декількох поем. Більшість творів розповідає про події Першої світової війни та національно-визвольну боротьбу, долі гуцулів у цих історичних подіях. Останніми роками вийшли збірки творів “В скарбоні серця” (1992), “Новели” (1994), “Твори” (1995).

Літ.: Енциклопедія українознавства. – Т.4. – С.1491.

Пеліпейко І. Гуцульщина в літературі. – Косів, 1997. – С.59.

МІЛЯНЧУК Василь (1909, с. Добровідка, тепер Коломийського р-ну – 1958, м. Львів) – фізик, дійсний член НТШ, професор теоретичної механіки і фізики Львівського університету з 1939 р. Автор понад 30 праць, що стосуються питань квантової електродинаміки.

Літ.: Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т.4. – С. 15-75.

Центральний державний архів у Львові. – Ф. 309, оп. 1. – Спр. 388.- Арк. 64.

МОЧУЛЬСЬКИЙ Михайло (05.11.1875, м. Миколаїв Львівської обл. – 14.02.1940, м. Станиславів) – нотаріус, літературознавець, письменник і перекладач. Дійсний член НТШ з 1901р. У 1904-1913рр. був членом його управи. Навчався у Стрийській і Львівській гімназіях, на юридичному і філологічному факультетах Львівського університету. У 1918 р. призначений до складу делегації Центральної Ради в Бересті-Литовським. Згодом працював нотаріусом у Гримайлові, а з 1933 р. – у Станиславові. Досліджував творчість Т.Шевченка, І. Франка та інших. Серед досліджень про Шевченка виділяється праця “Гощинський, Словацький і Шевченко як співці Коліївщини” (Львів, 1936).

Шевченко, на думку Мочульського, дав найвиразніший образ Коліївщини.

Мочульський – автор низки статей про творчість Кобзаря, опублікованих у періодичній літературі: “До генези й пояснення “Інтродукції” до “Гайдамаків” Т.Шевченка” (1922), “Літературні паралелі. Шевченків “Сон” і “Призраки” Тургенєва” (1924), “Культ дерева й сокири в Шевченковій поемі” (1930; про фольклорні джерела поезії “У бога за дверми лежала сокира”) та ін.

Літ.: Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996. – Т.5. – С. 16-55.

ЩДА у Львові. – Ф. 309, оп.1. – Спр. 388.– Арк. 76-82.

Арсенич П., Гаврилів Б. Меморіальний сквер в Івано-Франківську. – Івано-Франківськ, 2004. – С.45.

НЕДІЛЬСЬКИЙ Софрон (10.01.1857, с. Цуцилів, тепер Надвірнянського району – 08.08.191, м. Коломия) – український класичний філолог, педагог, член Станиславівської філії товариства “Просвіта”, звичайний член Наукового товариства ім. Шевченка. Працюючи в Станиславівській гімназії, допомагав Є. Желехівському у заснуванні Станиславівської філії “Просвіти” та у праці над “Малорусько-німецьким слова-

рем” (написав передмову, подав список джерел до 1-го тому і підготував до друку 2-ий том словника (1896). Обирався членом виділу, бібліотекарем (1898) та заступником голови (1894) Станиславівської філії товариства “Просвіта” від початку заснування (“Зоря”, 1894).

У 1894-1917 рр. був директором української гімназії у Коломиї.

Літ.: Львівська Наукова Бібліотека. Архів Гнатюк., п. 2.–Спр.72.

Хроніка НТШ. – Львів, 1912.– Т.49.– С.29.

НИКОЛИШИН Дмитро (12.10.1884, с. Іванків, тепер Борщівського районуну Тернопільської області – 14.12.1950, м. Львів) – український письменник, літературознавець і видавець, член НТШ. Закінчив Коломийську гімназію (1906) і Чернівецький університет (1910), де українську мову і літературу викладав професор С. Смаль-Стоцький.

Д.Николишин – автор збірок поезій “Хвилини” (1919), “Світання й сутінки” (1936), драматичних творів “Розладде” (1911), “Маєві акорди” (1919), комедії “Артисти” (1924) та інших.

У 1914 р. Д. Николишин заснував у Коломиї власне видавництво “Загальна книгозбірня”, де видав до 40 книг своїх творів та творів інших авторів у серіях: “Загальна книгозбірня”, “Дрібна книгозбірня”, “Дружність”. Позитивної оцінки заслуговують його літературознавчі праці. Досліджував світогляд Шевченка і видав книги: “Погляди Шевченка на Козаччину” (Коломия, 1914), “Історичні поеми Шевченка” (1 вип. Коломия, 1914. – 2-е вид. там же, 1921), з обширним вступом “Шевченківські “Гайдамаки”, де торкнувся питань про історичну освіту Шевченка і його погляди на минуле. Автор доповідей на шевченківських святкуваннях: “Пророк і ми”, (Коломия, 1929), “Між поетом і царем” (1932), “За поетову ідею” (1934).

Докладно проаналізував творчість Андрія Чайковського у книжці “Ювілейний реферат”, (Коломия, 1929) накладом “Жіночого кружка”. В рукописі залишилася книга “Марія Заньковецька. Життєписна повість”.

Літ.: Автобіографія Д. Николишина. – Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, від. рукописів, фонд Калиновича, Спр. 111/к-28/

Николишин Д. Сп. моїх творів і писань. – Коломия, 1993.

НОВАКОВСЬКИЙ Михайло (1872-1941) – громадсько-політичний діяч, адвокат (до 1914 р. в Богородчанах), член НТШ, радикал, пізніше – соціал-демократ, згодом – діяч націонал-демократичної партії, посол до галицького сейму. З початком війни був одним з організаторів УСС і співробітником Союзу Визволення України. За ЗУНР – комісар Скалатського повіту й член Виділу Української Національної Ради, член надзвичайної дипломатичної місії до Варшави (1919). Згодом працював на Закарпатті, а з 1939 р. – у Словаччині, де й помер.

Літ. : Хроніка НТШ.– Львів, 1918.– С.39.

Енциклопедія українознавства. – Львів, 1936.– Т.5.– С.1279.

ОГОНОВСЬКИЙ Володимир Петрович (09.06.1896, с. Нижнів, тепер Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл. – 16.03.1970, м. Львів)–

український громадський діяч, науковець-історик, економіст, географ, журналіст.

Народився у сім'ї вчителя. Освіту здобував у Віденському, згодом – у Празькому університеті, який закінчив 1926 р. З 1920 р. – у рядах УГА боровся проти окупантів та інтервентів.

З 1926 р. у Львові організував випуск газет «Світло» і «Наша земля», видавав і редагував журнал «Освіта», співпрацював у «Вікнах», «Сельробі», «Силі», очолював видавництво КПЗУ «Книжка».

Активно виступав проти поневолення Західної України Польщею. У 1931 р. заарештований і за Луцьким процесом 57-ми (1934 р.) засуджений до тюремного ув'язнення.

З 1939 р. В. Огоновський перебував на громадській та науковій роботі. Дійсний член НТШ у Львові. Кандидат економічних наук. Завідувач сектора Львівського обласного статистичного управління, обіймав посаду доцента Львівського торгово-економічного інституту (тепер – Львівська комерційна академія). З 1952 р. – старший науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові. В останні роки життя В. Огоновський очолював Львівське відділення Інституту економіки АН УРСР.

Автор понад 60 наукових праць з економічної географії, економіки промисловості, історії народного господарства України, зокрема західноукраїнських земель, демографії: «Східно-європейський степ», «Населення і трудові ресурси західних областей УРСР», «Економіко-географічний нарис західних областей УРСР» та ін.

В. Огоновський надавав постійну допомогу краєзнавцям, економістам, архівним працівникам Львівщини. Він був одним з ініціаторів створення багатотомного довідкового видання «Історія міст і сіл Української РСР».

Літ.: Радянська Енциклопедія Історії України.–Київ, 1971.–Т. 3.–С. 264.

Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / за ред. В. Кубійовича.— Львів, 1996.—Т. 5: Перевид. в Україні.— С. 1813;

Григора Д. Огоновський Володимир Петрович // Українська журналістика в іменах.—Львів, 2001.—Вип. 8.— С.211.

Драк М. М. До 70-річчя В. П. Огоновського // Український історичний журнал.—1966.—№ 9.—С. 156;

Кравець М., Сизоненко Г. Велич людини // Вільна Україна.— 1966.— 8 черв.;

В. П. Огоновський: [Некролог] // Вільна Україна. – 17 берез. 1970.

ОГОНОВСЬКИЙ Ілярій (1854, с. Чагрів, тепер Рогатинського району – 1929, м. Львів) – викладач класичної філології, брат Омеляна. Член комісії для класичної філології НТШ. Син священника Михайла. Закінчив Львівський університет. Спочатку працював священником у Нижньому Березові. Відтак у часописі “Правда” (Львів, 1879) опублікував статті “Дещо про гуцулів”, “Слова з Гуцульщини”, “Співанки з Гуцульщини”. Після смерті дружини – дочки пароха Верхнього Березова

Тим'яна Огоновський стає учителем Академічної гімназії у Львові (з 1884); автор “Словаря до Гомерової Одисеї і Іліяди” (1900), “Методичної граматики руської мови” (1894, разом з В. Коцовським); статей з класичної філології, перекладів творів грецьких і римських письменників.

Літ.: Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996. – Т.5. – С.1813.

ОГОНОВСЬКИЙ Олександр (1848-1891) – професор, громадський діяч, засновник правничої школи Галичини. Закінчивши Львівський університет, він з 1872 р. працює асистентом на кафедрі цивільного права під керівництвом Івана Добрянського. Одночасно з 1872 по 1876 рік є редактором газети "Правда". Здобувши вчений ступінь доктора права та звання професора, О.Огоновський з 1882 до 1891 р. очолює кафедру цивільного права з українською викладовою мовою у Львівському університеті. За його сприяння й активної допомоги у 1880 р. створюється на факультеті "Правничий кружок", де проводиться активна наукова та культурно-освітня робота. У 1889 р. він допомагає й активно підтримує вихід у світ першого правничого журналу "Часопись правнича", на сторінках якого друкувалися і його статті з теорії та практики цивільного права.

О.Огоновський був серед членів - засновників "Просвіти" (1868), Наукового товариства ім. Шевченка (1873), Народної Ради і перший її голова (1885), редактор "Правди" (1872-1876).

Літ.: Андрусів І., Арсенич П. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848-1939рр. – Івано-Франківськ, 1996. – С.51.

ОГОНОВСЬКИЙ Омелян (1833, с. Григорів Рогатинського повіту – 1894, м. Львів) – український мово- й літературознавець, письменник і громадський діяч, священник.

З 1867 р. – керівник кафедри української мови і літератури Львівського університету. Автор шеститомної історії літератури “руської” (1888-1894 рр.), у другому томі присвятив Т. Шевченкові окремий розділ. Видав “Кобзар” Т. Шевченка в 2 т. (1893) із вступною статтею про Шевченка, та інші твори, що були надруковані у “Просвіті”, яку він очолював у 1877-1894 рр. Був постійним членом виділів “Просвіти” (1868-1894). За заслуги для товариства обраний почесним членом “Просвіти”. Коштом і заходом товариства “Просвіта” вийшла книга Остапа Макарушки “Омельян Огоновський его жите і діяльність”. – Львів, 1895. – 64с.

ОГОНОВСЬКИЙ Петро (1853, с. Чагрів, тепер Рогатинського району – 9.02.1917 м. Відень, похований у Львові) – український педагог, дійсний член НТШ (з 1.06.1899), почесний член провідного товариства “Просвіти” у Львові, автор шкільних підручників з математики і фізики.

Член Головного віділу “Просвіти”. У 1906-1910 рр. – голова Матірнього товариства “Просвіта”. Створив просвітньо-організаційну, господарсько-промислову та видавничу комісії. Сприяв виданню серії “Руська Письменність”, відновленню науково-популярного часопису “Письма з “Просвіти”. Ініціатор проведення Просвітньо-економічного

конгресу в 1909 р., видання ювілейної історії товариства “Сорок літ діяльності “Просвіти” М. Лозинського (1908). У НТШ був членом математично-природничо-лікарської секції.

ОЗАРКЕВИЧ Євген (09.06.1861, с. Белелуя Снятинського повіту–21.09.1916, м. Відень) – лікар, громадсько-культурний діяч, дійсний член НТШ (з 1.09.1899). Син о. Івана Озаркевича. Навчався в Чернівецькій та Львівській гімназіях, де належав до свідомих українців. У 8 класі гімназії Євген був членом комітету, який видавав “Дрібну бібліотеку” під редакцією І.Франка з участю М. Павлика та І. Белея. Задумом цього видання було ознайомити галицького читача з кращими зразками російської та світової літератури. З 1879 р. Є. Озаркевич навчався на медичному факультеті Віденського університету, був діяльним членом товариства “Січ”, а в 1884 р. – його головою. У 1888 р. Є. Озаркевич закінчив Віденський університет. Після лікарської практики з 1893 р. працював у Стрию, згодом – повітовим лікарем у Рожнятові, а з 1897 р. – у Львові, де включився в політичне і наукове життя української громади. Був директором “Народної лічниці” (з 1903), дійсним членом математично-природничо-лікарської секції НТШ, редактором “Лікарського збірника” (з 1899), першим головою Українського лікарського товариства та редактором його органу “Здоровле” (1912-1914).

Як член Головного віділу Львівської “Просвіти” Є. Озаркевич проводив антирусофільську роботу по філіях та читальнях, сприяв у розширенні мережі читалень та відверненні селян від впливів москвофільського “Общества ім. М. Качковського”. Виступав з публічними лекціями на медичні теми. У 1901р. зробив у Львові доповідь “Про туберкульоз в Галичині і спроби його поборювання”,

Є. Озаркевич був одним з організаторів Першого українського просвітньо-економічного конгресу, проведеного товариством “Просвіта” у Львові 1-2 лютого 1909 року. На конгресі він очолював гігієнічно-гуманітарну секцію, на якій виголосив основний реферат “Суспільно-санітарні потреби сільського люду”,

З’ясувавши причини великої смертності між селянами, Є. Озаркевич пропонував засновувати безкоштовні амбулаторії у головних містах краю, через школи і “Просвіту” пропагувати потрібні відомості щоденної гігієни.

У часописах “Свобода”, “Діло” він опублікував низку статей, де звертав увагу на впровадження в офіційних установах та громадських організаціях української мови, що мало важливе значення в часи полонізації українців. У 1912 р. в Кракові на підготовчому комітеті I Всеслов’янського з’їзду суспільного оздоровлення Озаркевич вніс пропозицію допустити на з’їзд промови і реферати усіма слов’янськими мовами, щоб учасники з Галицької та Великої України виступали як одно тіло, становили національну секцію.

Літ.: Хроніка НТШ. – Львів, 1918.–Ч.60-62.– С.111-112.

Арсенич П. Родина Озаркевичів. – Коломия, 1998. – С.51-56.

ОКУНЕВСЬКИЙ Теофіль (07.12.1858, с. Радівці, Буковина – 19.07.1937, м. Городенка) – адвокат, громадський і політичний діяч радикального напрямку, звичайний член НТШ до 1914р. Виховувався у с.Яворові Косівського повіту, де його батько Іполіт до смерті 23.05.1902 р. був священиком. Закінчив Коломийську гімназію (1880) і Віденський університет. Працював адвокатом у Станиславові (з 1885) і Городенці (з 1890), де брав участь у заснуванні різних економічних і культурно-освітніх товариств. Був співзасновником Української радикальної партії (1890), членом Української націонал-демократичної партії (з 1899). Був обраний послом до галицького сейму (1889 -1900 і 1913-1914 рр.), а в 1897-1900, 1907-1918 рр. – до парламенту, де захищав інтереси свого народу. Виступав оборонцем у політичних процесах, зокрема перед найвищим судом у Відні, боронив М.Січинського, який за українські кривди убив у 1908 р. галицького намісника Потоцького. Сприяв дослідникам у вивченні Гуцульщини, у розвитку народних промислів.

У Яворові в Окуневських бували І.Франко, О.Терлецький, В.Шухевич, Ф.Ржегорж, О.Кобилянська, Леся Українка та ряд інших діячів української культури, з якими Т.Окуневський підтримував особисті і листовні зв'язки. Листування Окуневського з М.Драгомановим видав М.Павлик («Переписка М.Драгоманова з д-ром Т.Окуневським», 1905).

Заходами Окуневського в Городенці в 1909 р. було основано українську гімназію та філію «Просвіти». В роки Першої світової війни він 2 роки працював у Києві, а після революції 1917 р. повернувся до Городенки, де за сприяння губернатора Галичини і Буковини Д.Дорошенка отримав посаду судового начальника для Городенки і Обертина.

За ЗУНР Окуневський став комісаром Городенківщини та членом Президії Української Національної Ради. На початку 1919 р. д-р Окуневський був звільнений від обов'язків повітового комісара і перейшов до Станиславова як радник апеляційного суду. У квітні 1919 р. український уряд вислав його до Праги вести переговори з чеським урядом і шукати допомоги проти поляків. Потім за порадою Бенеша Окуневський виїхав до Парижа, де застав українську мирову делегацію під проводом Сидоренка. Переконавшись, що французькі політики не сприяють українцям, а полякам, він добивається аудієнції у міністра Ленсінга, який у присутності американського генерала від імені Президента Вілсона заявив, що долю Східної Галичини має вирішити плебісцит. Вдоволений таким запевненням Окуневський згодом повернувся до Городенки, де далі вів адвокатську канцелярію. Та Франція до плебісциту не допустила. За виступ проти польського окупаційного режиму, за бойкот виборів Окуневський 1922 р. був арештований і перебував деякий час у тюрмі окружного суду в Коломиї. У 1935 р. українська громада вшанувала 50 років громадської праці д-ра Т. Окуневського в Народному домі, де з промовою виступив письменник і адвокат А.Чайковський. А через два роки Т. Окуневський помер і похований у Городенці. Промовці д-р В.Старосольський та інші зазначали, що Оку-

невський був людиною високої освіти і культури, український патріот, самостійник, відважний оборонець прав і чести українського народу.

ОКУНЕВСЬКИЙ Ярослав (05.03.1860, с. Радівці, Буковина – 24.10.1929, м. Городенка) – лікар, культурно-громадський діяч, звичайний член НТШ. Народився в сім'ї священника Іполита, який в 1868 р. був переведений на парохію в с.Яворів на Гуцульщині. Ярослав та Теофіл навчалися у Снятині, а потім – у Коломийській гімназії. У 1877-1884 рр. Ярослав – студент медичного факультету Віденського університету, активний член товариства “Січ”, його голова (1880 р.), а також співредактором “Слов’янського альманаха”, який був конфіскований віденською поліцією за публікацію “Політичних пісень українського народу” М.Драгоманова.

З М.Драгомановим особисто познайомився Окуневський у 1891 р., листувався з ним, написав про нього спогади. Він видрукував також спогади про товариша студентських літ О.Терлецького – героя першого “соціалістичного процесу” в Галичині 1877 р. (“Пам’яті Остапа Терлецького” // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1902. – С.167-175).

Щоб відродити стипендію військового міністерства, Я. Окуневський йде працювати на флот, де дослужився до генерала медичної служби. Ця служба дала йому можливість побувати майже в усіх країнах басейну Середземного моря, а знання європейських мов – спілкуватися з їх жителями.

З 1883 р. Львівська газета “Діло” почала друкувати нариси Я.Окуневського про ті країни, в яких він побував. У Чернівцях 1890р. Д.Лукаїнович та В.Будзиновський видають їх окремою книжкою під назвою “Листи з чужини”. Другий том “Листів з чужини” вийшов у 1902р. у Львові. Ці художні нариси, що вперше знайомили українського читача з чужими країнами, високо оцінював І.Франко, з яким приятелював автор.

Я.Окуневський часто виступав у центральній пресі на захист своїх земляків. Він матеріально підтримував українські видання. Субсидував видання ювілейного альманаху “Січ” (1908), давав гроші на “Рідну школу”, на бурси для сиріт, на товариство “Просвіта”, яке обрало його своїм почесним членом. Був дійсним членом НТШ.

У 1901 р. Ярослав та Теофіл Окуневські дали по 2 тисячі корон на купівлю Народного дому в Городенці, де розмістилися різні українські товариства і зокрема “Просвіта”.

При уряді ЗУНР був творцем та керманичем української санітарної місії у Відні, де добре прислужився Українській Галицькій Армії (вислав 4 вагони медикаментів).

Після війни осів у Городенці, де в домі свого брата Теофіла займався лікарською практикою. У 1921 р. Я.Окуневський був делегатом 2 Конгресу Міжнародної допомоги дітям, що проходив у Женеві. Брав участь в обидвох конгресах лікарів у Львові, на яких обирався президентом. Старався покращити долю воєнних сиріт.

Був дуже вразливим на несправедливість, на всі негативні прояви тодішнього життя. Після його трагічної смерті Календар “Просвіти” на 1931 р. помістив про нього обширну статтю.

Літ.: Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996. – Т.5. – С. 1838.

ОНИЩУК Антон (08.07.1883, м. Коломия Івано-Франківської обл. – 14.10.1937) – український фольклорист, етнограф, педагог і просвітній діяч, член етнографічної комісії НТШ. В 1904 р. закінчив Станіславівську учительську семінарію. Працював учителем на Гуцульщині, а у 1908-1914 рр. у Карлові на Покутті. Автор етнографічних праць “З народного життя гуцулів”, “Останки первісної культури у гуцулів”. Записані ним народні пісні, перекази про опришків, казки, колядки, похоронні звичаї опублікував В.Гнатюк в Етнографічному збірнику (т.31-32). Передав для музею НТШ експонати з Гуцульщини і Покуття.

Виступав по селах з лекціями про Т. Шевченка, допомагав у роботі “Січей”, читалень “Просвіти”, гуртків художньої самодіяльності. Створив при “Січі” в Карлові духовий оркестр і брав діяльну участь на Снятинщині в організації святкування 100-річчя з дня народження Т.Шевченка.

З розпадом Австро-Угорщини Антона Онищука обирають від Снятинщини членом української національної Ради і він бере активну участь в установленні влади ЗУНР, в організації народних мас на боротьбу з австрійцями, румунськими та польськими окупантами. В 1919 р. з УГА відступає до Кам’янка-Подільського, а з 1920 р. і до арешту у 1933 р. працював у Києві в музеї та на викладацькій роботі у художньому інституті (1926-1933). Був консультантом першого кінофільму про Т. Шевченка.

Реабілітований у 1983 р.

Літ.: Арсенич П. Етнографічна діяльність Антона Онищука // Нар. творчість та етнографія. – 1989. – №4. – С.22-28.

Арсенич П. Листування Антона Онищука з Володимиром Гнатюком // Українознавство: документи, матеріали, раритети. Інститут українознавства при Прикарпатському у-ті. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С.423-466.

ОХРИМОВИЧ Володимир (25.05.1870, с. Велдіж Долинського повіту – 06.11.1931, м. Львів) – адвокат, учений-етнограф, журналіст, громадсько-культурний і політичний діяч.

Син священика Юліана. Навчався у Стрийській гімназії (1881-1888) та Львівському університеті (1888-1893) – спочатку на філософському, а з 1889 р. – на юридичному факультетах. В університеті був головою товариства “Академічне Братство”. В 1897 р. здобув докторат права. Працював адвокатом у Стрию (тут відбував адвокатську практику у доктора Євгена Олесницького), Заліщиках, а з 1907 року – у Львові в кредитовому товаристві “Дністер”, в якому згодом був директором.

Разом з І.Франком був членом-засновником Української радикальної партії (1890) й співробітником журналів “Народ”, “Жите і слово”, газет “Громадський Голос”, “Діло” (в 1902 – редактор), редактором-

засновником “Стрийського голосу” (1 серпня 1895), видавав “Будучність”, “Свободу”.

Був співзасновником Національно-Демократичної партії, послром до австрійського парламенту (1907-1908).

У 1915-1917 як заручник був на засланні у Симбірську. Після повернення з Росії до Львова у 1918 р. став членом Української Національної Ради, а згодом Української Трудової Партії (з 1923 року був її головою). 1925 року став членом УНДО.

Д-ра В. Охримовича за наукові праці обрали 1.06.1899р. дійсним членом НТШ історично-філологічної секції (з 1899). Був членом етнографічної та мовознавчої комісії, членом виділу (1913), очолював статистичну комісію НТШ, був деякий час заступником голови НТШ. Обраний кореспондентом Петербурзької академії наук та професором українського тайного університету у Львові й деканом його правничого факультету (1920-1925).

Найважливіші його праці: “Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних” (“Житє і Слово”, 1895), “Про останки первісного комунізму у Бойків-Верховинців в скільськїм та долинськїм судовім повіті” (НТШ, т. XXXII, 1900); “Українські приповідки правничі, систематично впорядковані та юридично пояснені” (1912), “Чому я повернувся, прилюдна сповідь” (1926).

Лит.: Андрухів І., Арсенич П. *Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848-1939 рр.* – Івано-Франківськ, 1996. – С.56.

Качкан В. *Хай святиться ім'я твоє.* – Чернівці: Прут, 1994. – С.152-156.

ПАВЛИК Михайло (17.09.1853, с. Монастириськ, тепер у складі м. Косова – 26.01.1915, м. Львів) – український письменник, журналіст, видавець і громадський діяч, дійсний член філологічної секції НТШ (з 1.04.1900), перший бібліотекар НТШ. Крім літературних творів опублікував наукові праці “Про русько-українські народні читальні” (1887), “Опис творів Івана Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності 1874-1898” (1898).

Найважливіша частина діяльності М. Павлика була редакторсько-публіцистичною. Ще студентом брав участь у редагуванні “Друга” і помістив там (1876) свою першу статтю “Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині”. По упадку “Друга” він заснував при допомозі закордонних українців і редагував спільно з Іваном Франком журнал “Громадський друг”, а далі – “Дзвін” та “Молот” (всі були конфісковані). В Женеві брав участь у редакції “Громади”, а після повернення до Галичини – у газеті “Праця” та в популярній “Батьківщині”. У 1890-1895 рр. редагував “Народ”, часопис для інтелігенції, та “Хлібороб”, часопис для селян, а опісля довгі роки з перервами – “Громадський голос”. У всіх тих часописах друкував власні матеріали з різних питань, а деякі статті випускав також окремими відбитками.

Лит.: *Хроніка НТШ.* – Львів, 1918. – С.102-104.

Качкан В. До верховин вселюдського поступу. Новий погляд на життєдіяльність Михайла Павлика // Хай святиться ім'я твоє. – Івано-Франківськ, 2000. – С.34-57.

ПАНКЕВИЧ Юліан (1863 – 1933) – український художник. Писав картини релігійного змісту, жанрові композиції, портрети, пейзажі. Автор твору “Т. Шевченко після повернення із заслання” (1904), композиції “Т. Шевченко на тлі Дніпра” (1922).

ПАЧОВСЬКИЙ Василь (1878, м. Золочівщина – 1942, м. Львів) – поет і драматург, один із провідних представників літературного угруповання “Молода Муза”, педагог, дійсний член НТШ. Вчителював у гімназіях у Станиславові й Львові. У 1915-1918 рр. працював в австрійських таборах українських полонених, у 1920-1929 рр. на Карпатській Україні вчителював у гімназіях Берегова, згодом у Галичині – в Перемишлі й Львові, де й помер.

Автор поетичних та драматичних творів, серед них: “Сонце руїни” (1911), “Гетьман Мазепа” (1933), “Історія Подкарпатської Русі” (1921), “Срібна земля” (1938), “Історія Закарпаття” (1946).

Літ.: Енциклопедія українознавства. – Т. 5. – С. 1964.

ПАЧОВСЬКИЙ Михайло (1861, с. Добростани Городоцького повіту, тепер Яворівського району Львівської області – 05.03.1933, м. Львів) – український педагог, письменник, редактор, публіцист, громадський діяч.

Упродовж 1874-1882 рр. навчався у Львівській академічній гімназії. Університетські студії відбував у Відні, де вивчав класичну та слов'янську філологію. 1895 р. промувався на доктора філософії у Чернівецькому університеті.

Учителював у гімназіях Коломиї та Львова, був засновником і довіллітнім директором приватної української гімназії ім. М. Шашкевича в Долині (1911-1922рр.) упорядковував шкільні підручники. М. Пачовський плідно працював на науковій ниві, його статті та розвідки публікувались у різних періодичних виданнях, а також виходили окремими виданнями: «Про вплив християнства на українську усну словесність» “Учитель”, 1892-1893, «Про руські биліни і думи» “Учитель”, 1895, «Гуманні ідеї Шевченка» “Учитель”, 1895, «Жіночі типи в поемах Шевченка» “Правда”, 1896, «Літературна мова на Україні» “Україна”, Київ, 1907, «Повісті Федьковича для молоді» (Львів, 1890), «Похоронний обряд на Русі» (Львів, 1903), «Становище й наука української мови в гімназіях» (Львів, 1909), «Ілюстроване українсько-руське письменство» (Львів, 1909) та ін. Протягом 1900-1902 рр. М. Пачовський редагував дитячий журнал «Дзвінок», який видавало Руське педагогічне товариство у Львові. Він був діяльним членом цього Товариства і виконував функції секретаря.

Багато праці докладав М. Пачовський для створення та розвитку жіночих шкіл і семінарій. Значний вплив на формування громадського жіночого руху мали його реферати, виголошені такому і під час вій-

ни. Це сприяло заснуванню 1920 р. на взірєць віденського «Фрауенфєрайн» жіночої організації «Союз Українок».

У період ЗУНР М. Пачовський був обраний членом Української Національної Ради (1918-1919).

Лит.: Енциклопедія Українознавства: словникова частина / за ред В. Кубійовича. – Львів, 1996. – Т. 5: Перевид. в Україні. – С. 1965.

[Некролог] // Українська Школа. – 1933. – Ч. 3-5. – С. 8.

ПЕТРУШЕВИЧ Володимир (1848 – ?) – священик УГКЦ, парох м. Калуша, член українських економічних і просвітніх товариств, заступник голови Народного дому у Калуші, член “Просвіти” та звичайний член НТШ.

Лит.: Хроніка НТШ. – Львів, 1913, 1914. – Ч. 53-57. – С. 25, 26.

ПОРАЙКО Іван (30.07.1855 – 1931) – священик, засновник і директор учительської семінарії сестер Василянок у Станиславові, катехит, референт єпископської консисторії. Звичайний член НТШ.

ПРИЙМАК Михайло (дата народження і смерті – невідомі) – суспільно-громадський діяч, член НТШ. Працював учителем в Іспасі Горішньому, підтримував зв'язки з В.Гнатюком, для якого записував пісні, перекази, оповідання про опришків та інші етнографічні матеріали, що були опубліковані в Етнографічному збірнику.

РАКОВСЬКИЙ Іван (24.08.1874, с. Протеси Рогатинського району, тепер Жидачівського району Львівської області – 01.03.1949, США) – педагог, антрополог, вчений європейського рівня, почесний член НТШ.

Навчався 1880-1884рр. у народній школі в с. Чагрів тепер Рогатинського району, де батько в той же час був парохом, Станиславівській гімназії (1884-1886). Закінчив Львівську українську Академічну гімназію (1892) та Львівський університет (1896) у якому здобув докторський ступінь (1903). У 1898-1908 роках викладав природничі науки у Коломийській гімназії.

У 1903р. обраний дійсним членом математично-природно-лікарської секції НТШ та був редактором збірників секцій (1915-1926рр.). У 1903 році І. Раковський очолив Українське педагогічне товариство в Коломиї. У наступні роки (1904-1905) Ф. Вовк та І. Раковський у Коломиї провели антропологічні обміри вояків-українців гарнізону, а далі вони об'їздили Гуцульщину й Лемківщину, потім Поділля, де переміряли 726 осіб, зроблено понад півтори тисячі фотографій, зібрано колекцію волосся та великий етнографічний матеріал для Музею НТШ, Музею народознавства у Відні і найбільше зібрано матеріалів для етнографічного відділу Російського музею ім. Олександра III в Петербурзі, які тепер зберігаються у Музеї етнографії Російської Федерації у Санкт-Петербурзі.

1903 року в Коломиї при Народному домі була заснована “Артистично-викладава секція”, а пізніше Народний університет, в якому професор І. Раковський читав лекції на тему „Про наше здоров'я”, а у 1904

році в часописі “Поступ” опублікував цикл матеріалів під назвою “Листи про природу”.

У 1908 переїхав до Львова, де працював секретарем НТШ, обирався членом Виділу НТШ, головою НТШ у 1935 і 1939 роках. У 1930-1935рр. був головним редактором першої “Української загальної енциклопедії”, що вийшла у Коломиї у трьох томах.

1944 емігрував до Німеччини де в Мюнхені був обраний головою НТШ (1947), а у грудні 1948р. до США.

Автор підручників, праць “Расовість слов’ян” (1919) та багатьох статей.

Лит.: Головацький І. Іван Раковський. Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів: НТШ, 2004.

РИБЧИН Іван (05.09.1892, с. Братишів, тепер Глумацького р-ну Івано-Франківської обл. – 17.01.1970, м. Сідней, Австралія) – український педагог, вчений, громадський діяч, редактор.

Народився у сім’ї селянина. У 1905-1913 рр. навчався в Українській державній гімназії у Станіславові, яку закінчив з відзнакою у червні 1913 р. У тому ж році І. Рибчин став студентом Чернівецького університету, де вивчав філософію, психологію, педагогіку, українську мову й літературу, класичну філологію, був обраний до керівництва студентського товариства «Січ».

На початку Першої світової війни вступив добровольцем до УСС, служив у сотні Вітовського й Дудинського. Через хворобу залишив військову службу. З 1915р. навчався на філософському факультеті Віденського університету до березня 1917 р., брав участь у товаристві «Січ», студентському хорі, виступав із доповідями для студентів-українців.

З жовтня 1917 р. учительював у Станіславській гімназії. На час існування ЗУНР працював секретарем місцевої Української національної ради й редактором (разом з Р. Заклинським) щоденника «Нове життя», що виходив з листопада 1918 р. до квітня 1919 р. У січні 1919 р. вступив до УГА, а через два місяці був призначений до місії Червоного Хреста УНР в Лінцу (Австрія) та Інсбруку (Тироль) для допомоги українським військовополоненим з Франції та Італії. Переїхавши згодом до Відня, продовжив студії у Віденському університеті. Тут захистив 9 грудня 1921 р. докторську дисертацію з філософії «Істота й дія індивідуального й соціального змагання».

Повернувся І. Рибчин до Галичини в січні 1922 р. Викладав у Станіславській українській державній гімназії. 1924 р. шкільна кураторія перевела його до Другої державної гімназії з польською мовою навчання, де він продовжував працювати до 1939 р. Водночас викладав у дівочій гімназії та ліцеї сестер Василянок. Брав участь у громадському житті краю: входив до керівництва товариств «Просвіта», «Рідна школа», був також членом Учительської громади у Львові, очолюючи протягом десяти років (1923-1933) її місцеву філію у Станіславові. Разом з іншими членами громади працював над завершенням будівництва вакаційної оселі «Маковиця» у Ямній. Виступав із доповідями з історії філософії,

історії України та української літератури у читальнях «Просвіти». На сторінках галицької преси публікував численні наукові й науково-популярні статті, зокрема про українського історіософа М. Драгоманова, німецького філософа та психолога В.Єрузалема.

Після вересня 1939 р. працював в інспектораті народної освіти, директором української середньої школи № 11, а з осені 1940 р. – завідувачем польської середньої школи № 8. Під час німецької окупації обіймав посаду шкільного інспектора до липня 1944 р.

Улітку 1944 р. переїхав з родиною до Австрії. Улітку 1945 р. перейшов до британського цензурного відділу в Грацу, викладаючи водночас в Інституті для перекладачів при Інституті славістики Університету в Грацу та очолюючи керівництво українських гімназійних курсів. Там захистив габілітаційну працю «Соціопсихічна динаміка українського козацтва» 1949 р., за яку йому було присвоєно звання доцента історії й соціології східних слов'ян Грацького університету.

У жовтні 1950 р. виїхав до Австралії, де вчителював у сіднейських школах.

І. Рибчин – дійсний член НТШ в Австралії, у 1962-1970 рр. очолював крайову управу Товариства в Австралії. За час його головування поширено діяльність НТШ: постали два нові осередки – в Мельбурні й Аделаїді. Так, члени Мельбурнського осередку почали співпрацю у підготовці до видання книги «Українці в Австралії», яка мала охопити всі ділянки життя українців у цій країні.

І. Рибчин – автор багатьох наукових праць, зокрема: «Геопсихічні реакції та їх вплив на формування вдачі українця» (Мюнхен, 1966), «Динаміка українського козацтва» (1970), українського варіанту габілітаційної праці. Він також друкував у австралійській та європейській українській пресі численні статті й розвідки історіософської, громадсько-політичної та культурної тематики. 15 останні місяці життя працював над романом «Розпорошені сили». Помер на 77-му році життя у Сідней, де й похований.

Літ.: Енциклопедія українознавства: словникова частина / за ред. В. Кубійовича. – Париж-Нью-Йорк, 1973. – Т. 7. – С. 2505.

Енциклопедія української діаспори. – Київ - Нью-Йорк – Чикаго - Мельбурн, 1995. – Т. 4. – С. 170.

Ткачук Д. Проф. Іван Рибчин – науковець і педагог // Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк - Торонто - Мюнхен, 1975. – С. 678-680.

РОЗДОЛЬСЬКИЙ Осип (22.09.1872, с. Добриводи, тепер Збарзького р-ну Тернопільської обл. – 27.02.1945, м. Львів) – педагог, філолог, етнограф і перекладач. Закінчив Львівський університет (1897). Вчителював у гімназіях Коломиї, Перемишля і Львова. Збирач і дослідник української народної музики. Записав у 1900-1936 рр. декілька тис. народних пісень з мелодіями. Був звичайним членом НТШ.

Літ.: В. Полек, Д. Дзвінчук, Ю. Угорчак. Відомі педагоги Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ. – 1997. – С. 126.

РОМАНЧУК Юліан Семенович [псевд.: Ю. С. Поступи шин] (24.02.1842, с. Крилос, тепер Галицького р-ну Івано-Франківської обл. – 22.04.1932, м. Львів) – український письменник, журналіст, педагог, політичний і громадський діяч, дійсний член НТШ (22.12.1909).

Народився у сім'ї народного вчителя. Закінчив університет у Львові. У 1863-1900 рр. викладав класичну філологію у львівській гімназії.

1873-1878 рр. редагував «Правду», а з 1879 р. – часопис для народу «Батьківщина» (Львів). Перші річники часопису, майстерно відредатовані, належать до кращих досягнень української журналістики в Галичині. Співзасновник і співредактор часопису «Діло» (Львів), місячників «Ruthenische Revue», «Ukrainische Rundschau» (Відень). Член-засновник товариства «Просвіта» (почесний член, у 1896-1906 рр. – голова), дійсний член НТШ, другий голова, згодом – почесний член «Учительської громади».

Ю. Романчук – видавець і редактор творів Т. Шевченка у Галичині «Поезії» (1902); «Твори», I-II (1907); «Кобзар» (1914), дослідник текстів Шевченкових поезій, автор літературно-критичних статей, ініціатор видання «Просвітою» бібліотеки української класики «Руська письменність».

У 1904-1920 рр. Ю. Романчук редагує місячні книжечки і календарі «Просвіти», упорядковує видані у 1879 р. шкільні підручники, зокрема українську читанку для народних і середніх шкіл, у які разом з Р. Барвінським у 1890 р. увів фонетичний правопис.

У 1883 р. при виборах до сейму він (один із 9 незалежних українських послів) звернув на себе увагу промовою у сеймі, в якій висловив недовір'я українців до польської сеймової більшості і до польських виборів до сейму. У 1885 р. домігся, що галицький намісник і крайовий маршалок промовляли у сеймі не тільки польською, а й українською мовами.

У 1884 р. зібрав перше повітове народне віче в Долині, у 1885 р. взяв участь у створенні політичного товариства «Народна рада». 25 листопада 1890 р. виступив з промовою у сеймі, яка засвідчила про прихід «нової ери» у польсько-українських взаєминах. За результатами виборів до парламенту став послом з округи Бібрка-Долина-Калуш.

У 1899 р. був одним із засновників Української національно-демократичної партії у Галичині. У 1900 р. очолив групу українських опозиційних послів. У цей же час (1902) пише брошуру німецькою мовою «Українці і їх противники у Галичині» – відповідь на брошуру д-ра С. Смолки «Українці і їх прихильники в Берліні».

У 1900-1910 рр. разом з Є. Олесницьким і К. Левицьким був членом політичного проводу галицьких українців. У 20-х рр. очолював скликувану для політичних консультацій Раду сеньйорів.

Лім.: Енциклопедія українознавства: словникова частина / за ред. В. Кубійовича. – Париж - Нью-Йорк: Молоде життя, 1973. – Т. 7. – С. 2568, 2569.

Українська журналістика в іменах. – Львів, 1995. Вип.2. – С.191-192.

Архівні джерела: ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. НТШ, спр. 479/1; ф. НТШ, спр. 131; ф. 17 (Буч.), спр. 129, п. 4; ЦДА України, м. Львів. – Ф. 382.

РОНДЯК Петро (31.08.1873, с. Розділевичі на Самбірщині – 15.04.1944, м. Турка Львівської обл.) – адвокат, суддя, громадсько-політичний діяч, звичайний член НТШ. Закінчив Львівський університет. Був суддею у Яблунові та Косові. З 1918 р. працював адвокатом у Косові. Працював у місцевій філії “Просвіти”, “Рідної школи”, був засновником Народного дому, кооперативу “Народна торгівля”, товариства “Сокіл”. Разом з іншими заснував у 1923 р. у Косові килимарську спілку “Гуцульське мистецтво”. Проводив активну роботу щодо створення в Косові Гуцульського музею, де б експонувалися вироби народного мистецтва. На зборах філії 18 лютого 1926 р. був обраний головою Косівської філії “Просвіти”, яка об’єднувала 22 читальні.

5 серпня 1928 р. як голова організаційного комітету виступав на відкритті пам’ятника Т.Шевченкові у Старому Косові .

Як політичний діяч належав до УНДО. З його ініціативи 8 грудня 1926 р. у Косові відбувся повітовий з’їзд УНДО, який обрав П.Рондяка головою Повітового Комітету та членом ЦК УНДО.

Лит.: Андрухів І., Арсенич П. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848-1939 рр. – Івано-Франківськ, 1996. – С.58-59.

САБАТ Микола (09.12.1867 – 05.08.1930) – педагог, багаторічний директор Станиславівської української гімназії, заступник секретаря освіти ЗУНР. Закінчив Станиславівську гімназію та Львівський університет, де отримав ступінь доктора філософії з обсягу класичних наук. Перший директор і організатор Станиславівської державної української гімназії. На початку Першої світової війни був заарештований російською владою, але врятувався від заслання. Виїхав до Відня, працював там інспектором натуральних курсів українців-вояків австрійської армії. Після окупації поляками Галичини виїхав до Відня, викладав в Українському Вільному університеті у Відні, потім – у Празі, 1921-го року повернувся до Станиславова на попередню посаду. Викладав в Українському таємному університеті у Львові, з 1927 р. – директор державної української академічної гімназії у Львові.

За наукову діяльність був обраний дійсним членом НТШ у Львові і членом-співробітником філологічної комісії Краківської академії наук.

Лит.: Полек В.І., Дзвінчук Д., Угорчак Ю. Відомі педагоги Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – Т.1. – С.129.

САМОТОВКА Іван – учитель с. Середне, тепер Калуського району. Звичайний член НТШ.

СЕЛЬСЬКИЙ-ЩАСНИЙ Фелікс (1852, с. Колодниця біля м. Стрия – 20.05.1922 хутір Вигодівки біля с. Витвиці Долинського району) – лікар і громадський діяч, дійсний член НТШ (з 1899р.).

Під час навчання в Дрогобицькій гімназії заприятелював з І.Франком. Після натури у Львівській гімназії 1872 р. вступив на медичний факультет Віденського університету, у 1875 р. був головою Українського Академічного товариства "Січ". Під час студій стан членом першого соціалістичного гуртка молоді, що склався під впливом М. Драгоманова. Разом а керівниками гуртка Іваном Франком та Михайлом Павликом засуджений 1877 р. Після звільнення з тюрми 1880 р. закінчив медичні студії. Спеціалізувався з гінекології у віденських шпиталях. В 1883 р. переїхав до Львова, де розгорнув приватну практику. З 1919 р. працював ще у Болехові. Підтримував дружні зв'язки з І.Франком, М.Павликом та О.Терлецьким. Прибрав ім'я Щасний як переклад українською мовою наданого йому при хрещенні імені Фелікс. Був співзасновником разом з Є.Озаркевичем математично-природничо-лікарської секції НТШ, публікував у "Лікарських Збірниках" свої наукові праці.

Брав участь у розробці української медичної термінології. Ряд його наукових статей надруковано у німецьких та польських медичних журналах. Його праці присвячені насамперед окремим питанням гінекології. Входив до складу Найвищої санітарної ради уряду Австро-Угорщини, відзначений орденом цісаря Франца-Йосифа. 1919 р. виконував обов'язки повітового лікаря, був президентом Надзірної ради "Народної Торгівлі". Помер у своїй садибі. Похований у спеціально збудованій каплиці біля власного будинку. 1945 р. могилу зруйнували більшовики, будинок згорів. Потім на його фундаменті поставлено будинок-профілакторій працівників лісової промисловості. Завдяки ініціативі д-ра Мирона Кассараби зібрано матеріали про життя і діяльність Ф.Сельського-Щасного, відкрито у цьому будинку меморіальну кімнату-музей.

Праці: Siedem lat trwajaca epilepsy a. histeryczna przy tyfozgiqciu macicy. Zuprine wyleczenie po odprowadzeniu macicy i wtozeniu kra,zkn Hodgego. – WiadomoAcI Lekarskie. 1887; Na czem polega leczenie wypadniecia macicy metoda, Brandta? – Wiadomosci Lekarskie, Krakow. 1888, t.III; Vomitus grawidarum. – Wiadomosci Lckarskie, Krakow, 1888, till; Przyczynek do operacyjnego leczenia przodopochylenia macicy. – Wiadomosci Lekarskie, 1888; Kilka sWw o inechanizmie prawidlowych i patologicznych pofozen macicy. – Przeglal Lekarski, 1897; Zur Mechanik der nonnalen' uiul pathologischen Lager-veranderiingeii der Gebarmutter. – Zentralblatt fi'ir Gynaekologie. Leipzig, 1897; Retroflexionsstreiflagen. – Ibidem, 1898; Das Wesentliche in der Thure Brandtschn Behandlungsmethode der Uterus Prolapser. Modifikation der Methode. - Ibidem, 1899; До механіки нормальних і патологічних змін положення материни. – ЗМПЛС НТШ, Львів. 1897. Т.І. С.1-14; Спiрні питання про відклин родннці. – Там же. 1898. Т.1. Вип.2. С.1-16.

Лім.: ЕУ, 1973.– Т.7.– С.2746.

УРЕ, 1983.– Т.10.– С.103.

СЕНЬКІВ Іван (07.10.1913, хутір Київці с. Побережжя поблизу Сзуполя – 01.11.1993, Німеччина) – вчений-етнограф і громадський діяч, дійсний член філологічної секції НТШ у Нью-Йорку (січень 1989р.)

Селянський син. Закінчив Станіславську гімназію (1934); вступив до Варшавського університету, де студював етнографію.

Відтак виїхав на Гуцульщину, де вивчав житло, побут і звичаї Гуцулів, полонинське господарство. У вересні 1939р. приїхав до Берліна, де працював у Етнологічному музею і продовжував навчатися. Після успішних іспитів одержав диплом доктора філософії Берлінського університету за працю “Пастуше життя гуцулів”

В 1949-1952рр. працював перекладачем в американському консульстві в Гамбурзі, а згодом – у державній бібліотеці. Це дало йому змогу повернутися до етнографічних досліджень, підсумком яких стала книга “Гуцульська спадщина”, “Праці з життя і творчості гуцулів” (Київ, 1995).

СМИК Роман (03.10.1918, с. Жовчів на Івано-Франківщині – 25.12.2007, Коал Сіті, штат Іллінойс, США) – лікар, українознавець, культуролог, меценат, суспільно-культурний діяч української громади в США. Фінансово і особисто підтримував діяльність НТШ у Нью-Йорку, членом якого став у 1983р. Створив при ньому фундацію Б.Лепкого, братство Андрія Первозванного та організував розбудову патріаршого фонду після повернення Йосипа Сліпого із заслання. У 1973-1976рр. був хоронителем архіву Б.Лепкого, який передав відділенню НТШ у Нью-Йорку, де понині він зберігається. Постійно жертвував великі кошти на побудову соборів св. Ольги і Володимира в Чикаго, св. Софії в Римі; розбудову Українського Католицького університету в Римі, організацію і діяльність Українського Вільного університету в Мюнхені.

У доробку Р.Смика 102 українознавчі праці, серед них 40 на лепківську тематику, що друкувалися в США, Канаді, Україні, Польщі й міжнародних виданнях.

Заходами й переважно коштом доктора Р.Смика споруджено пам’ятники Б.Лепкому у с. Жукові, у с. Кругулець та в м. Бережанах на Тернопільщині, відкрито п’ять музеїв у місцях пов’язаних з родиною Лепких, декілька пам’ятних знаків (Бережани, Поручин, Жуків, Івано-Франківськ, Ярмече).

За вагомий особистий внесок у зміцнення міжнародного авторитету України, популяризацію історичних та сучасних надбань українського народу нагороджений у 2005р. орденом “За заслуги” III ступеня.

Літ.: Лежить на серці доля України: Ювілейна збірка на пошану д-ра Р.Смика / Редактор-упорядник Н.Волинець. – Тернопіль: Джура, 2008. – 352с.

СТАСЮК Василь (17.07.1887 с. Товмачик тепер Коломийського району – 20.05.1960 м. Стрий) – вчений-математик і талановитий педагог, дійсний член НТШ.

Селянський син. Успішно навчався у Коломийській українській гімназії (1899-1906), Віденському університеті (1906-1911), де студіював математику, фізику і астрономію.

У тому ж університеті 1912 р. за дисертацію „Геометрія Лобачевсько і її представлення в евклідових просторах“, виконану під керівництвом проф. А. Штоера, здобув учений ступінь доктора філософії у галузі математики й астрономії. Дисертаційна праця була внеском в інтерпретацію і поглиблення теоретичних постулатів Миколи Лобачевського, сприяла ширшому ознайомленню наукового світу з доробком одного з найвизначніших учених українського походження.

Іншою ділянкою, яку розвивав молодий науковець, стала асекураційна страхова математика. Його дослідження у цій галузі мали значення не тільки для впровадження наукових засад у діяльність страхових установ, а й у розв'язання більш загальних проблем статистичної математики, застосування якої надзвичайно широке. Свої знання у цій галузі Стасюк у 1910-1920 рр. використав для оптимізації діяльності львівських українських асекураційних компаній, які діяли в Галичині: спершу товариства взаємної безпеки майна „Дністер“, пізніше – товариства взаємних забезпечень життя і ренти „Картатій“. Обидві ці обставини відіграли значну роль в українському суспільстві, сприяли економічним та освітнім акціям. Працюючи у страхових компаніях, В. Стасюк вважав за необхідне поглибити знання з різних наук, тому навчався як вільний слухач на філософському (1912-1913) і правничому (1916-1917) факультетах Львівського університету.

Ураховуючи високий науковий рівень праць В. Стасюка, Математично-Природописно-Лікарська секція НТШ на засіданні 6 березня 1920 р. обрала його дійсним членом НТШ. Важливою підставою для згаданого обрання В. Стасюка стали опубліковані ним в 1919 р. у збірнику „Математично-Природописно-Лікарської секції“ НТШ наукові праці.

У тодішній Польській державі українським ученим, за невеликими винятками, був закритий шлях до університетської кар'єри. У 1919 р. В. Стасюка запросили викладати у Львівському українському (таємному) університеті, але він не зміг переїхати до Львова. В. Стасюк спершу працював у Коломії (1921-1924), а згодом був змушений працювати в Лежайську (1924-1925) і Ланцуті (1925-1928).

З 1928 р. працює у Бережанській гімназії. Поряд з викладанням В.Стасюк бере участь в українсько-громадському житті. У жовтні 1939р. гімназія була реорганізована в середню школу №1, в якій Стасюк тепер працював тільки учителем. Упродовж трьох навчальних років (1941-1944) був директором відновленої Бережанської гімназії.

3 серпня 1958р. В Стасюк викладав математику у Стрийській середній школі №5, керував математичним гуртком, неодноразово вигравав конкурси при розв'язуванні задач, що друкувалися в журналі “Математика в школі”. Як кращий педагог отримав звання “Відмінник народної освіти” (1945), “Заслужений учитель школи УРСР” (1957).

Багато колишніх його учнів стали науковцями, педагогами. Слідами батька пішов син Ігор, нині член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту фізики, активний діяч НТШ у Львові.

Лит.: Ісаєвич Г., Парасюк О., Крикун М. Василь Стасюк – математик і педагог // Вісник НТШ. – Львів, 2002. – Число 28. – С.19-20.

СТЕБЕЛЬСЬКИЙ Богдан (15.03.1911, с. Томашівці тепер Калуського району – 1994, м. Торонто, Канада) – український художник-графік, мистецтвознавець, журналіст і культурно-освітній діяч, дійсний член НТШ.

Закінчив Краківську Академію мистецтв (1939). Після 1944 працював на еміграції в Німеччині і з 1949 у Канаді.

Відбувши свою контрактну роботу, у 1955 році переїхав до м. Торонто, і тут включився знову у свою сферу зацікавлень та праці як редактор тижневика “Гомін України”. Особливу увагу присвятив він мистецтву та літературі, створивши щомісячний додаток “Гомону України” під назвою “Література і Мистецтво”.

Богдан Стебельський, як голова української спілки образотворчих мистців (1958-1972), включився в інтенсивне творче життя. Він організував світові виставки українського мистецтва у Детройті (США) 1960р., і в Торонто (Канада) в галереї КУМФ у 1986р. У своїй багатій скарбниці мистця налічує він графічні оформлення книжок, портрети, пейзажі і композиції в олійній техніці та етюди в акварельній.

Від 1965 р. доктор Богдан Стебельський очолював Асоціацію Діячів Української культури та був головним редактором її збірників під назвою “Естафета”.

Крім громадських обов'язків у 1959 р. здобув ступінь доктора філософії в Українському Вільному університеті у Мюнхені. Цінна його праця “Про ілюстрацію дитячої книжки” вийшла друком в 1966р.

Особливі заслуги має доктор Богдан Стебельський у розвитку НТШ у Канаді. Він, дійсний член НТШ, по смерті першого голови цього Товариства професора Євгена Вертипороха, став головою НТШ в Канаді 1973р. і, переобраний на кожних загальних зборах, продовжував свою працю впродовж 30-ти років, виконуючи спершу функції члена Управи, згодом обов'язки скарбника, секретаря і голови. За його ініціативою та стараннями відбуваються наукові конференції, виходять друком збірники НТШ, найчастіше за його редакцією.

Канадське наукове товариство ім. Шевченка (Т.ХХХІІ) видало збірник статей та есеїв Богдана Стебельського під заголовком “Ідеї і твор-

чість” (Торонто, 1991), у якому опубліковано бібліографічний огляд статей Б. Стебельського.

Лит.: ЕУ, 2000.– Т.8.– С.3042.

ТЕРЛЕЦЬКИЙ Остап [псевд. В. Кістка, Іван Заневич, В. Мак; О.Т., О.Т-кий] (05.02.1850, с. Назірна Коломийського повіту, тепер Івано-Франківська обл. – 22.07.1902, м. Львів) – український громадсько-політичний діяч, публіцист, редактор, літературознавець, письменник, критик, дійсний член НТШ (01.06.1899р.).

Народився у священничій родині, батько був парохом у с. Назірна. Нормальну школу закінчив у Коломиї 1860 р., гімназію – у Станиславо-ві 1868 р. Навчався на філософському факультеті Львівського університету, який закінчив 1872 р. Після цього працював у бібліотеці Віденського університету. 1873 р. у Відні познайомився з М. Драгомановим і С. Подолинським. З 1874 р. до 1877 р. був головою студентського товариства «Січ», згодом обраний його почесним членом. При заснуванні українського журналу «Громада» його редактором було затверджено М. Драгоманова, а заступником – О. Терлецького. Він був основним зв'язковим між членами «Січі» та М. Драгомановом і С. Подолинським, за його ініціативою в «Січі» посилювалися дискусії ідеологічного характеру. Під псевдонімом В. Кістка 1875 р. за його редакцією у Відні вийшли перші українські соціалістичні брошури. 1877 р. членів «Січі» О. Терлецького і Ф. Сельського-Щасного було заарештовано і відправлено до Львівської в'язниці. Тут їх разом з І. Франком та М. Павликом звинуватили в приналежності до таємної організації. Після цього він, позбавлений праці, вступив на правничий факультет Віденського університету, який закінчив 1883 р. О. Терлецький разом з І. Франком та М. Павликом організували гурток молоді, який став основою Української радикальної партії. Працював адвокатом у Львові, але участі у громадській діяльності не брав. 1899 р. захистив у Львівському університеті дисертацію й отримав ступінь доктора прав. Працював у адвокатській канцелярії Федака. Були опубліковані його праці: «Галицько-руський народ і галицько-руські народовці» (1874), «Лихва на Буковині» (1878), «Літературні стремління галицьких русинів у 1772-1872» (1894-1895), «Галицько-руське письменство у 1848-1865 рр.» (1903) та ін.

Лит.: Енциклопедія Українознавства: словникова частина / за ред. В. Кубійовича. – Львів, 2000. – Т. 8: Перевид. в Україні. – С. 3172, 3173;

Головацький І. Терлецький Остап // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2001. – Вип. 8. – С. 278-279.

ФЕДЮШКА Микола [псевд. – Євшан, Лебедин та ін.] (1899, с. Войнилів Калуського повіту – 23.11.1919, м. Вінниця) – письменник, старшина УГА.

Після закінчення Львівського університету став службовцем бібліотеки НТШ, адміністратором Академічного дому, упорядником “Вида-

вничої спілки”, секретарем НТШ, а деякий час – особистим секретарем Грушевського. Він – автор книги “Тарас Шевченко” (Київ, 1911) та майже 200 літературно-критичних та публіцистичних статей, рецензій про творчість І.Франка, М.Драгоманова, О.Кобилянської, Г. Цеглинського, М. Яцкова та ін.

Молодий критик применшував творчість Шевченка, а підносив роль Куліша. Негативну рецензію на його книгу про Шевченка написав А. Лотоцький // Неділя. – 1911.– Ч.14.– С.8).

Друкувався у “Бджолі”, “Будучності”, “Літературно-науковому віснику”. Співробітник часопису української радикальної партії “Народ”.

Лім.: Качкан В. Хай святиться ім'я твоє.– Івано-Франківськ, 2000.– С.236-257.

ФІГОЛЬ Атанас (11.05.1908, м. Коломия – 31.07.1993, м. Мюнхен) – професор українського технічно-господарського інституту в Мюнхені з 1966р., у 1979-1993рр. його ректор, член НТШ і член управи його Європейського відділу.

Син священика УГКЦ. Вчився в гімназії в Станиславові (1918-1926) студював математику й фізику у Львівському університеті (1926-1934), економіку в Берлінському університеті (1936-1937), право в Українському вільному університеті в Празі, де здобув докторат права (1942).

На еміграції у Німеччині був головою Союзу Українських Пластунів (1943-1952), редактором журналу “Пластовий шлях” (Мюнхен 1950-1954), “Вістей з Сареллю” (1955-1988), довголітній член редакції і керівник видавництва “Енциклопедії українознавства” і фінансовий референт НТШ (1955-1993). З 1985р. – організатор і заступник голови фундації Приятелів “Енциклопедії українознавства” в США, Канаді й Австралії.

Лім.: Будівничі НТШ й ЕУД: Володимир Кубійович (1900-1985), Атанас Фіголь (1908-1993) // Передм. В.Маркуся. – К.: Обрій, 1998. – С.120-205.

ФОСТУН Святомир-Михайло Іванович (22.11.1924 с. Милування Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. – 25.07.2004, Львівщина, похований у рідному селі) – український письменник, журналіст, видавець і громадсько-культурний діяч серед української діаспори у Великобританії. Доктор правничих наук С.Фостун довгі роки редагував журнал “Відомості”, “Сурмач” і часопис “Українська думка”. Був обраний членом НТШ, Національної спілки письменників України, Національної Спілки журналістів України. З 1991р. щороку приїжджав на Україну, де трагічно загинув в автомобільній катастрофі.

Лім.: Українська журналістика в іменах. – Львів, 2004.– Вип. 11. – С.333-335.

ХМІЛЕВСЬКИЙ Ярослав (07.07.1895, м. Самбір, Львівщина – 10.01.1965, м. Балтімор, США) – лікар, громадський діяч, художник, краєзнавець, дійсний член НТШ.

Народився в родині адміністратора маєтку Митрополита Шептицького. Навчався в гімназіях Самбора та Львова. Під час першої світової війни пішов добровольцем до легіону УСС. Йому доручили діяти в підпіллі. В 1915 при спробі висадити міст на Дністрі його схопили росіяни і заслали в Архангельськ.

Повертаючись із заслання додому, приєднався до частин УГА, переніс тиф, побував у більшовицькому полоні, з якого щасливо втік і повернувся до Галичини. Закінчив Українську академічну гімназію у Львові і вступає на медичний факультет Українського (таємного) університету. Бере активну участь у студентському житті. В 1924 р. його вибирають головою Медичної громади.

Після ліквідації поляками університету продовжує навчання в Празькому університеті, який закінчує в 1929 р. Нострифікувавши диплом 1933 р. у Познанському університеті, Я. Хмільевський відкриває лікарську ординацію у Станіславові. Тут здобуває славу доброго лікаря і культурно-громадського діяча. Був спортивним лікарем "Пролому", а також обслуговував вихованців греко-католицької духовної семінарії.

Я. Хмільевський досліджував історію старого Галича і в співавторстві з Л. Чачковським у 1938 р. видав книжку "Княжий Галич", яка вийшла повторно в Чикаго у 1959 р. Він також написав цікаві дослідження: "На що хворіли і від чого вмирали наші князі", "Недуги Тараса Шевченка" (надруковані у "Лікарському Віснику"), за які став дійсним членом НТШ (1963р).

У вересні 1939 р. Я. Хмільевського призначають завідуючим міським відділом охорони здоров'я, але побоюючись репресій, він переїжджає до Микуличина, де керує дитячим санаторієм. В 1941 р. повертається до Станіславова і стає директором інфекційної лікарні, одночасно приватно практикує у своїй ординації. У 1944 р. виїхав до Баварії, а в 1949 р. перебрався до США. Там працював у туберкульозному шпиталі аж до виходу на пенсію в 1964 р. У США Я. Хмільевський багато вклав праці для добра української громади. Був співзасновником і першим головою товариства "Самопоміч" і відділу Українського лікарського товариства Північної Америки в Балтіморі.

Лит.: Українські лікарі Прикарпаття / Упор. П. Арсенич, П. Білянський, С. Генік. – Коломия, 1994. – С.237,238.

ЦЕЛЕВИЧ Олег (1878, с. Павелче, тепер Павлівка Тисменицького району – 1958, с. Цуцилів, тепер Надвірнянського району) – український історик і педагог, член Археографічної комісії НТШ. Народився у родині греко-католицького священика. Закінчив Станіславівську гімназію та філософський факультет Львівського університету. У 1918-1933рр. – професор Станіславівської української гімназії, один з органі-

заторів вакаційного дому “Учительської громади” в Ямній (тепер у складі Яремча) і Селянської бурси у Станиславові. Також викладач в українській гімназії “Рідної школи” для дівчат. У 1939-1941 рр. проживав у с. Цуцилові, вчитель Тисменичанської НСШ. У 1941-1945 рр. – вчитель німецької мови і директор школи у Перерослі і Лойовій. Останні роки свого життя проживав у с. Цуцилів, де помер і похований. Автор досліджень “Причинки до зносин Петра Дорошенка з Польщею в 1670-1672 рр.” (ЗНТШ, 1998.–Т.25.– С.1-25), “Участь козаків в Смоленській війні 1633-1634 рр” (ЗНТШ, 1898.– Т.28. – С.1-72), “До релігійних відносин Перемисько-Самбірської дієцезії в рр. 1615-1674” (Перемишль, 1908), “Ремісничі цехи в Угнові” (Львів, 1933).

Лит.: Качкан В. Промінчик на стежку Олега Целевича // Хай святиться ім'я твоє. – Коломия: Вік, 1996.– С.261-267.

ЦЕЛЕВИЧ Юліан (23.03.1843, с. Павелче, тепер Павлівка Тисменицького району – 24.12.1892, м. Львів) – педагог, історик. Закінчив Станиславівську гімназію (1861), Львівську духовну семінарію (1865) і Віденський університет (1868). Викладав у гімназіях Львова та Станиславова (1871-1875). Доктор філософії (1878). Член “Просвіти” з початку її заснування (1868), Педагогічного товариства у Львові, комісії для укр. шкіл, голова товариства “Січ”, брав участь у роботі Народної Ради, голова НТШ (з 1892). Автор історичних праць “Дещо про населення Угорської України і про унію православної церкви угорських русинів з Римом” (1868), “Облога Львова 1672 року” (1883), “Перехід козаків через Покуття до Молдавії у 1739 році” (1885), “Про Олексу Довбуша, його попередників і наступників” (1882), “Павло Полуботок – наказний гетьман України” ,”Дальші вісти про опришків” (1890), “Вовкулаки” (1891), “Учебник всемирної історії для вищих шкіл” (1893), “Нарис історії Австро-Угорської монархії” (1891), “Історія Скиту Манявського” (1887). До останніх днів працював над підручником з історії України для середніх шкіл.

Лит.: В. Полек, Д. Дзвінчук, Ю. Угорчак. Відомі педагоги Прикарпаття. – Івано-Франківськ: “Лілея-НВ”, 1997.– Т.1.– С.150.

ЧАЙКОВСЬКИЙ Андрій (15.05.1857, м. Самбір Львівської обл. – 02.06.1935, м. Коломия) – український письменник, адвокат, діяч Національно-Демократичної партії, згодом УНДО, і один з організаторів УСС, комісар ЗУНР у Самборі.

Закінчив Львівський університет (1883). Працював адвокатом у Бережанах, Самборі, Коломій. Один із засновників філії “Просвіти” у Бережанах, активний її діяч у Коломій. Автор історичних оповідань. Товариство “Просвіта” видало сім його авторських книжок: “Поміж землею, а небом” (1909), “За козацьким хлібом” (1916), “Не було виходу” (1927), “Сонце заходить” (1930), “Украдений син” (1939) та ін. Книги

А. Чайковського були майже в усіх читальнях “Просвіти” і користувалися найбільшим успіхом.

Літ.: Качкан В. Хай святиться ім'я твоє. – Коломия: Вік, 1996. – С. 30-53.

ЧАЙКІВСЬКИЙ Юліан (12.04.1882, с. Підкамінь Рогатинського району – 14.03.1960, м. Станіславів) – педагог, викладач української мови та літератури у Станіславівській державній гімназії (з 1908) та німецької мови у Станіславському педагогічному інституті (до 1956). Був до 1914р. звичайним членом НТШ.

Літ.: Хроніка НТШ. – Львів, 1914. – №57. С.27.

Арсенич П. Іван Франко і Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С.333.

ЧЕПИГА Іван Іванович (1892, с. Кобаки тепер Косівського району – 09.07.1953 загинув у таборі Піщаний Карагандинської обл.) – педагог, редактор, член бібліографічної комісії НТШ.

Закінчив Коломийську гімназію і філософський факультет Віденського університету (1915). Учетилював в українській гімназії Станіславава. Редагував газету “Українське життя”. За зв'язок з видавництвами Радянської України арештований Польською владою. Вдруге був інтернований до Берези Картузької (1.09.1939р.). З приходом більшовиків викладав українську мову в Станіславському педінституті. За німецької окупації редагував газети “Самостійна Україна”, “Українське слово”. З 1944р. був редактором підпільної газети “Вісті з тижня” і займав керівне становище у підрайонному відділі пропаганди ОУН під псевдонімами Глінка, Рудченко. Будучи хворим на тиф, заарештований в грудні 1945р. у с. Братківці і засуджений до розстрілу 13.11.1946р. Смертну кару замінено на 25 років таборів суворого режиму. Реабілітований 1992р.

Літ.: Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк - Київ - Івано-Франківськ, 2009. – Т. III. – С. 447,448,728.

ШЕКЕРИК-ДОНИКІВ Петро (20.04.1889, с. Голови, тепер Верховинського району – 1969) – етнограф, письменник, суспільно-політичний і культурний діяч.

Був знайомий з Л. Гарматієм, В. Гнатюком, І. Франком, Г. Хоткевичем, М. Коцюбинським, яким допомагав збирати фольклорно-етнографічні матеріали. Записи пісень, колядок, щедрівок, казок, переказів про опришків, звичаї гуцулів були опубліковані в працях В. Шухевича (“Гуцульщина”, ч.4-5), В. Гнатюка (Етнографічний зб., т.26,31,36; Матеріали для української етнології. – Львів, 1918. – Т.18).

Автор 106 оповідань із життя гуцулів. Допомогає Г. Хоткевичу в організації і діяльності Гуцульського театру, написав про театр спогади.

Брав активну участь у громадсько-культурному житті Жаб'я, де поселився після одруження у 1911 р. Тут П.Шекерик був головою читальні “Просвіти”, “Каси відродження Гуцульщини”, заступником голови

товариства “Сільський господар”, секретарем “Народної Спілки”, за-сновником “Січей”, читалень.

У 1914 р. розгорнув активну діяльність щодо відзначення на Гуцульщині 100-річчя з дня народження Т.Шевченка. Організував набір добровольців до Українських Січових Стрільців.

Після розпаду Австро-Угорщини П.Шекерик бере активну участь у встановленні на Гуцульщині української влади. У 1918 р. він був обраний членом Української Національної Ради, а також делегатом на Трудовий Конгрес у Києві.

П.Шекерик-Доників був на засіданні Української Національної Ради ЗУНР в Станиславові і 3 січня 1919 р. голосував за закон про злуку ЗУНР з УНР в одну Українську Народну Республіку. Був свідком величавого свята Злуки ЗУНР з УНР на Софійській площі. Виступав за правильне вирішення земельного питання урядом ЗУНР. Потім брав участь у боротьбі з денікінцями і більшовиками, був учасником переговорів про перехід УГА на бік більшовиків. У 1920 р. працював у Вінницькому архіві. Коли Вінницю знов захопили петлюрівці, П. Шекерик-Доників, не погоджуючись з політикою Петлюри щодо Галичини, покидає працю і їде на Закарпаття, де піклується долею утікачів-гуцулів, учасників Гуцульського повстання 1920 р., про яке написав спогади.

Згодом він повертається в Жаб'є і тепер більше займався своїм господарством, політичною і культурно-освітньою діяльністю, ніж етнографічною.

У 1920-1930 рр. П.Шекерик продовжує підтримувати дружні зв'язки з В.Стефаником, Марком Черемшиною, А.Крушельницьким, А.Чайковським, В.Гнатюком, далі працює в газеті “Громадський голос”. Ставши в 1928-1930 рр. послом до польського сейму і війтом Жаб'я (1927-1939), сприяє у роботі польського товариства “Приятелі Гуцульщини”, в організації його музею. З 1935 р. співпрацює з виданням проурядового “Гуцульського календаря”, де вміщує свої фольклорно-етнографічні записи та оповідання.

Коли у 1939 р. в Західну Україну прийшли більшовики, його відвідують О.Довженко, М.Рудницький, етнограф Р.Герасимчук, окремі журналісти, яким П. Шекерик-Доників розповідає багато цікавих фактів про Гуцульщину.

15 травня 1940 р. його заарештували і відправили до Станиславова, де 11 жовтня 1940 р. засудили на 8 років тюрми. П.Шекерик-Доників загинув на засланні.

Лит.: Арсенич П. Народнознавець і громадський діяч Петро Шекерик-Доників // Гуцулія - Чикаго, 1996/1997.

ШПИТКОВСЬКИЙ Іван-Юліан (10.05.1880 с. Джурин Тернопільщина – 9.02.1969, м. Львів) – історик, учень і послідовник М. Грушев-

ського, дійсний член історико-філософської секції НТШ (1930), доктор філософії Львівського університету (1934). Викладав у гімназіях у Коломиї, Перемишлі, а з 1945р. – у Львівському університеті, де з 1952р. завідував музеєм суфігістики, геральдики і нумізматики при кафедрі історії старовинного світу.

Літ.: Блавацька О. Родовід родини Івана-Юліана Шпитковського// Матеріали четвертої міжобласної генеалогічної конференції “Український родовід”. (Львів, 27-28 березня 2004р). – Львів, 2005. – С.356-362.

ШУХЕВИЧ Володимир (15.03.1849, с. Тишківці Городенківського району Івано-Франківської обл. – 5.04.1915, м. Львів) – український етнограф, педагог, публіцист, громадський діяч, дійсний член НТШ, член Головного відділу Матірнього товариства “Просвіта” у Львові. Заснував і редагував дитячий журнал “Дзвінок” (1890-1895), а з 1893 – педагогічний часопис “Учитель”, в яких друкував твори українських письменників, педагогічні статті. Був головою українського товариства “Руська Бесіда” (1896-1904), “Львівський Боян” (1901-1903), музичного товариства ім. Лисенка, дорадником галицького митрополита С. Сембратовича. Автор п’ятитомної монографії “Гуцульщина” (1899-1908), окремо польською мовою вийшло 4 томи у виданні музею ім. Дзедушицьких (1902-1908). Ця праця високо оцінена вітчизняними та зарубіжними вченими і зараз є настільною книгою для дослідників Гуцульщини. Понад 20 років збирав етнографічні матеріали і мистецькі предмети домашнього промислу на Гуцульщині, організував виставки і музеї, підтримував особисті та листовні зв’язки з багатьма діячами слов’янських культур.

Літ.: Арсенич П. Володимир Шухевич. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. – 88 с.

Арсенич П. Народознавство Володимира Шухевича / В. Шухевич // Гуцульщина. Репринт. відтвор. вид. 1899. Вступ ст. П. Арсенича. – Верховина, 1997. – С.7-24.

ЩУРОВСЬКИЙ Володимир (23.02.1890 р. Нижній Струтин Долинського повіту, тепер Рожнятівського району – 4.05.1969).

Медицині студії закінчив у Львівському університеті перед Першою світовою війною. 1914 р. вступив до легіону УСС, а потім до УГА. Як сотник-лікар брав участь у всіх воєнних кампаніях, про що згодом розповів у спогадах. 1916 р. був лікарем стрілецького шпиталю у Львові. Член УЛТ з 1920 р., доцент Українського (таємного) університету, дійсний член НТШ. У Львові працював шкільним лікарем, старшим лікарем загального шпиталю, викладав гігієну. Під час Другої світової війни виїхав у Німеччину і з 1940 р. працював лікарем у шпиталі в Дрездені. Автор цікавих і цінних нарисів про - медично-санітарну службу в УСС і УГА.

Праці: Зі записів лікаря бригад УСС-ів». – Календар "Червоної Каolini", 1924; Лікарі і медики у Визвольній війні. Альманах 25-ліття УЛТ, 1935; Спис лікарів і медиків – учасників Визвольної війни. – Там само; Медична і санітарна служба УГА. – Вінніпег, 1958.

Лит.: Енци. Українознавства. – Т.10. – С.392.

Українські лікарі Прикарпаття/ Упор. П. Арсенич, П. Білянський, С. Генік. – Коломия, 1995. – С.85,86.

ЯНОВИЧ Володимир (1868, Солотвин Богородчанського району– 23.12.1931, м. Станиславів) – лікар, громадсько-культурний діяч, голова Станиславівської філії товариства «Просвіта» (1910-1914, 1921-1931). Народився в учительській сім'ї. Вищу медичну освіту здобув у Відні, де був членом Українського студентського товариства «Січ». Свою лікарську ординацію відкрив 1900р. у Станиславові. Крім лікарської практики, присвятився культурно-освітній роботі. Щоб обдаровані діти хліборобів могли навчатися в гімназії, заснував «Селянську бурсу», купивши для цього за власні гроші будинок з великою площею.

Він один із засновників таких інституцій, як «Кредитова спілка», «Позичкова каса» при товаристві «Руська хата», «Народний дім», «Со-кіл», «Зорі», яким допомагав матеріально. В. Янович був одним з ініціаторів заснування Українського лікарського товариства (1910), співпрацював з багатьма політиками. На звільнення зі Станиславівської тюрми Мирослава Січинського дав дві тисячі австрійських корон. Надавав безплатну лікарську та матеріальну допомогу композитору Денисові Січинському. На початку Першої світової війни, коли російське військо зайняло Галичину, В. Яновича депортували до Симбірська, де він перебував чотири роки. На зборах 21 жовтня 1918 р. у Станиславові доктор В. Янович був обраний головою повітового відділу Української Національної Ради, яка вночі на 1 листопада 1918 р. перебрала владу в Станиславові від австрійського уряду. В роки Української державності (1918-1919) був головою санітарного відділу міської управи. Після трагічного закінчення визвольних змагань знову (1921) був обраний головою філії «Просвіти». Допомагав у відновленні 1921 р. Українського народного театру ім. Тобілевича. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

Лит.: В.Бойко. *Просвіта Івано-Франківська: минуле і сьогодення.* – Івано-Франківськ, 2000. – С.71-72.

ЯСКЕВИЧ Тарас (22.07.1920, с. Лядське-Шляхетське Товмацького району, тепер с. Липівка Тисменицького району – Австралія) – вчений-хімік і громадсько-політичний діяч, член крайової управи НТШ в Австралії (1967-1977). З 1940р. жив у Німеччині, з 1949р. – в Австралії, де в Мельбурні захистив докторську дисертацію. Він є автором численних статей про українсько-польські взаємини, українсько-єврейські порозуміння, 14 хімічних патентів та праці «Проблеми української державности» (Мельбурн, 1991).

Лім.: Енциклопедія української діаспори. (Австралія-Азія-Африка). – Київ-Мельбурн, 1995. – Т.4. – 248с.

*Стаття постуила в редакційну колегію 24.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. техн. наук, професором Мойсишиним В.М.*

THE HABITANTS OF PRECARPATHIA WHICH WERE ACTUAL AND ORDINARY MEMBERS NTSH (1873-1989)

P.I. Arsenich

*PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76025, Ukraine.*

On the basis of study of literature and archived sources short biographic information is given in alphabetical order about actual and ordinary members of NTSH, which were born or worked to 1939 year on territory of Ivano-Frankivsk region. Biographic references of natives of the edge which became members of NTSH out of the borders of Ukraine to 1989 are also included to the list.

Keywords: *Scientific society by Shevchenko (NTSH), commissions of NTSH, biographic information, scientific works.*

УДК 94(477)

**ПОДВИЖНИК, ОДЕРЖИМИЙ ІДЕЄЮ
ПОВЕРНЕННЯ УКРАЇНИ БОГДАНА ЛЕПКОГО
(СВІТЛИЙ ПАМ'ЯТІ ДОКТОРА РОМАНА СМІКА)**

У. Л. СКАЛЬСЬКА

*Івано-Франківський міський клуб української інтелігенції
імені Богдана Лепкого; e-mail: lenda_club@ukr.net*

Автор розповідає про життя та меценатську і організаційну діяльність відомого лікаря, українознавця, культуролога і суспільно-громадського діяча української діаспори в США доктора Романа Смика. Подано огляд доробку великого подвижника на лепківській ниві і мецената української культури.

Ключові слова: *Богдан Лепкий, українознавство, літературознавство, культурологія, бібліографія, журналістика.*

Народився Роман Смик 3-го жовтня 1918-го року в селі Жовчів Івано-Франківської області у родині отця Петра і Ростислави (з Кузелів) Смиків. По материнській лінії (Ростислава – дочка Іванни – сестри о. Сильвестра Лепкого) споріднений зі славетним письменником Богданом Лепким (племінник). Початкову школу закінчив у Жовчеві, де часто бував Богдан Лепкий, а середню освіту здобув в українських гімназіях Рогатина та Станиславова. У 1937-му році розпочав медичні студії в Краківському університеті, проживаючи у свого дядька Богдана Лепкого до його смерті 21.07.1941р. Зробив там останній знімок вуйка Богдана, що розміщений у книзі Василя Лева «Богдан Лепкий» [1]. Медичні студії закінчив у Берлінському університеті в 1945р. і відразу підготував докторат на тему «Українське народне мистецтво лікування». Матеріали до дисертації надав йому родич по матері – вчений-етнограф Зенон Кузеля, що довгі роки був заступником голови Наукового товариства ім. Шевченка, а після Другої світової війни став головою НТШ (в Сарселі, Франція).

Д-р Р. Смик залишив свій слід у медицині не лише виданнями про лікування венеричних хвороб, а й у медичному словникарстві (брав участь у підготовці німецько-українського валеологічного словника, вивчав історію медичних двомовних словників).

У 1950-му році емігрував з родиною до Сполучених Штатів Америки, де згодом у містечку Коал Сіті (штат Іллінойс) заснував приватну

лікарську практику. Згодом побудував свою клініку. 1991р. обраний людиною року цього міста, що біля Чикаго. У вільний час постійно займався музейництвом, філателією і пропам'ятними виданнями. Вже в еміграції (у США) організував і очолив Патріарший фонд єпархії св. Миколая, спонсорував і здійснював видання зібраних філателістичних і пропам'ятних матеріалів, пов'язаних переважно з особою Патріарха Йосифа Сліпого. Підготував збірку «Блаженніший Патріарх Йосиф у філателістичних і пропам'ятних виданнях помісної УКЦ», яку подарував імениннику в його 92-річчя. Зібрав та провів виставки на цю тему у США, Канаді, Австралії, Україні (зокрема в Івано-Франківську, Бережанах, Тернополі та Львові, де залишив цей увесь фонд). Такі ж матеріали експонуються і в Бережанському музею Репресованої Церкви. Мав також гарну колекцію подібних видань і публікацій, присвячених 1000-літтю хрещення України-Руси.

Постійно жертвував великі кошти на побудову соборів св.Ольги і Володимира в Чикаго, св.Софії в Римі; розбудову Українського Католицького університету в Римі, організацію і діяльність Українського Вільного університету в Мюнхені. Фінансово й особисто підтримував діяльність НТШ у Нью-Йорку, членом якого став у 1983 р. Створив при ньому фундацію Б.Лепкого, братство Андрія Первозванного та організував розбудову патріаршого фонду після повернення Й.Сліпого із заслання.

Треба додати, що д-р Р. Смик у 1966 р., після отримання від дочки Б. Лепкого Євгенії архіву письменника (півтонни матеріалів і книжок), став офіційним хоронителем творчої спадщини Б. Лепкого. У 1975 р., захворівши, передав весь архів відділенню НТШ у Нью-Йорку, де й понині він зберігається.

Все ж головною метою свого життя д-р Р. Смик обрав справу повернення Україні пам'яті і творчості Богдана Лепкого. Він організував урочисті ювілеї славетного свого родича не лише в Чикаго, а й по всій Америці та Канаді, особливо широко – 100-річчя від народження (1972р.). Тоді з чільною доповіддю виступала в усіх головних центрах українства континенту широко відома у світі літературознавець Марія Білик-Гаврусевич. Цю доповідь п. Роман подав у своїх енциклопедичних збірниках (5 великих томів), а Клуб української інтелігенції ім. Б. Лепкого видав її у 2003 р. окремою книжечкою накладом 1000 примірників [2].

Згодом д-р Р. Смик зібрав усі, окремо видані в різний час, спогади Б. Лепкого: «Крегулець», «До Зарваниці», «Бережани», додавши останню частину, записану з уст Б. Лепкого його братом Львоньом (Левком) і завершений ним під назвою «Спогади про брата», упорядкував і видав у 1967р. окремою книжкою під назвою «Казка мого життя». Цю книжку, що давно стала музейною рідкістю, заходами Клубу української інтелігенції ім. Б. Лепкого перевидано у 1999р. за підтримки д-ра Р. Смика у Івано-Франківську (видавництво «Нова Зоря», наклад 5 000 примірників). За цією книжкою ювілейного 2003 року під час випускного ек-

замену одинадцятикласники писали в усіх школах країни переказ із розділу «Бережанська гімназія»[3].

Особливо цінною є вже згадана монографія д-ра Василя Лева «Богдан Лепкий», що вийшла друком 1976р. також завдяки Романові Смику. Це – безцінний дар усім дослідникам творчості Б. Лепкого. Вона стала настільною книгою, невичерпним джерелом, лепківською енциклопедією для усіх дослідників діяльності нашого великого письменника. Власне після того д-ра Р. Смика 1983 р. урочисто прийняли в члени НТШ.

До всіх ювілеїв Б. Лепкого дружина Романа Ліда (з дому Кожушко), як художник, формувала пересувні лепківські виставки, які демонструвалися у мегаполісах США та Канади: Чикаго й Едмонтоні, Клівленді та Філадельфії, Детройті й Онтарію, а вступне слово про великого письменника й патріота своєї батьківщини виголошував п. Роман Смик.

Особлива заслуга д-ра Р. Смика у перевиданні брошури «Азбука і абетка» М.Шашкевича, подарованої Маркіяном Шашкевичем своєму гімназійному товаришеві о. Михайлові Глібовицькому з дарчим написом. Ця праця, написана М. Шашкевичем польською мовою в оборону кирилиці (опублікована в Перемишлі 1836 р.), а з нею і національної самобутності українців, видалася українцям в англomовнім екзилі особливо актуальною. Тож Р. Смик разом із шашкевичезнавцем з Вінніпега проф. Марунчаком перезняли її, дещо збільшивши формат, долучили до неї працю С. Шаха «У 150-ліття уродин о. Маркіяна Шашкевича», студії Тершаковця і Марунчака, «фірмово» опрацювали в шкіру, оформили золотом тисненням заголовком, персоніфікованою дедикацією й урочисто презентували Архієпископу Й.Сліпому і кожному єпископу перед римським синодом.

Р.Смик досить цікавий як українознавець, літературознавець і культуролог. Виголосив десятки доповідей на урочистих академіях і наукових конференціях у США й Україні, опублікував понад 40 статей лише на лепківську тематику. Як упорядник і редактор, підготував до друку кілька дрібніших видань (збірки різдвяних і великодніх поезій «Під Різдво» та «Під Великдень» – Тернопіль, 1993), казки й деякі повісті («Сотниківна», «Зірка», «Три портрети», «Вадим»).

Як дослідник та знавець українського театру, написав оглядові статті «Дещо про “вертепи”», маючи на увазі серію атракційних ревію «Вертеп наших днів» Лева Лепкого, «Печать праці Чайковських». Відомий також, як кореспондент українського спортивного часопису «Змаг», у 1941 р. – співредактор тижневика «Рогатинське слово», в 1943-му – редактор місячника «Авторемісник». Надавав матеріали й світлини для ілюстрованого часопису «Екран», друкувався у філателістичній газеті «Хроніки» – всього залишив півсотні публікацій із цієї галузі, а також з української нумізматики, геральдики та медалістики. Виступав активно у радіопрограмі «Недільні дзвони».

Як бібліограф, добре ознайомлений з цією справою завдяки кузенові – видатному вченому бібліографові Зенону Кузелі, Р.Смик уклав

рукопис-показчик подарованих йому книжок та статей, котрий налічує 202 позиції [4].

Як журналіст, висвітлював події українського церковного життя за кордоном, був дослідником історії церкви і, взагалі, історії (розвідка про грошову систему Київської Руси-України). Бібліографія українознавчих праць д-ра Р.Смика, що друкувалися у США, Канаді, Україні, Польщі й міжнародних виданнях, налічує 102 позиції.

Д-р Смик заснував задля вирішення цілої системи організаційних завдань Фундацію імені Б.Лепкого, головно, задля відтворення, поширення й примноження творчості Богдана Лепкого, хоч би ксерокопійно, але в книжковому вигляді рідкісних, раритетних видань, статей переважно лепківської тематики.

Вінцем такої діяльності стало п'ятитомне видання під загальною назвою «Повернення Україні Богдана Лепкого» (Чикаго-Україна, 1994, 1996, 1997, 1998 рр.), де зібрані матеріали про святкування ювілеїв Б. Лепкого, новопоставлені пам'ятники й пам'ятні таблиці Богдану Лепкому та його братам, будинки й церкви, пов'язані з родом Лепких, Глібовицьких, представлені в документах та фотографіях. Зокрема там широко представлена в документах та ілюстраціях відновлена Клубом української інтелігенції ім. Б. Лепкого традиція нагородження Перехідним Мазепинським Перснем (МПП) [5]. Згодом ці матеріали було розміщено в першому томі «Української поетичної мазепіани» [6]. Згадане п'ятикнижжя, за словами Володимира Погребенника, закладає підвалини майбутньої лепківської енциклопедії.

Завдав собі д-р Р. Смик величезного труду, власноручно перевидаючи особливо цінні, майже втрачені для нащадків матеріали, які збереглися в архівах НТШ. Таким чином деякі лепківські центри, в тому числі й наш Клуб, отримали не тільки збірочки поезій та малої прози Б. Лепкого різних часів, але й великі збірки віршів та оповідань.

Для нас здалися безцінними матеріали Зенона Кузелі: дві свого роду хроніки відродженої до життя національною революцією Східної України «З культурного життя України» і «Рік 1918 на Україні» та брошурка «Про дитячі ігри і забави». Отримавши згодом велику ювілейну книгу «В пошану Зенона Кузелі» [7], ми змогли провести наукову конференцію про життя і діяльність вченого, опублікувати декілька статей і видати окремою книжечкою цікаве етнографічне дослідження Зенона Кузелі «Бойківське весілля в Лавочнім» накладом 1000 примірників до фестивалю «Бойківщина» (2003р.).

Крім цього п. Роман перевидав сім літературознавчих праць, в тому числі «Чим жива українська література», 11 збірок поезій, один великий том «Поезії», збірку поезій (сонетарій) Марка Мурави (о. Сильвестра Лепкого), яку Богдан Лепкий видав власним коштом 1903р. під назвою «Книжка горя». Останню перевидало нами 2003р. до 100-річчя першого видання. Перевидав Роман Смик також праці дослідників Лепкого, зокрема Є. Пеленського, В.Безушка, М.Климишина, Яра Славути-

ча та інших. Загалом ним перевидано понад півсотні матеріалів, що були недоступними для дослідників творчості Б. Лепкого.

Але Роман Смик не обмежувався перевиданням тільки творів Б. Лепкого. Якщо йому потрапляв до рук якийсь артефакт, не шкодував ні коштів, ні праці, щоб повернути його народові, особливо тих, які побували в руках Б. Лепкого. Це, зокрема, оригінал рукопису першого тому «Народних оповідань» Марка Вовчка з редакторськими правками П.Куліша і видавця збірки. Цей рукопис після смерті Василя Доманицького перейшов до Б.Лепкого, а потім був викуплений Р.Смиком у його сина Ростислава та переданий у відділ рідкісних рукописів НТШ у Нью-Йорку. Це краківське мистецьке видання ілюстрованої «Історії України-Руси» Миколи Аркаса (1912 р.), співредактором і одним із ілюстраторів якого був Б.Лепкий, та «Перша читанка для народних шкіл», укладена А. Крушельницьким, Б. Лепким і О. Поповичем, проілюстрована О.Кульчицькою і видана у Відні 1918р. Серед подібних видань є й рідкісні, такі як «Український Скиталець» (№5 за 1921 рік), «Солдат або шість років в Оренбургу і Уральську» Й.Гордона (псевдонім Максиміліана Ятовта, друга Т.Шевченка) про Тараса в солдатському мундирі (видано у Лейпцигу 1865 р.), англomовна праця професора Лондонського університету В.Метьюза «Тарас Шевченко – людина і символ» (Лондон, 1951).

Роман Смик довгих 52 роки не ступав на рідну землю і першу ж можливість, як делегат Світового конгресу лікарських товариств, що відбувся в Україні літом 1990р., використав для реалізації своїх великих задумів – повернення Україні Богдана Лепкого. Відразу поїхав у Жуків до п. Василя Подуфалого, з яким вели мову про перший у світі пам'ятник Богданові Лепкому. Прилітав сюди щороку, спершу і по 2-3 рази в рік. Виступав не тільки на відкритті пам'ятників, меморіальних таблиць і музеїв, ювілейних імпрезах Богдана Лепкого, його братів Миколи і Левка, о. Сильвестра (які ми в Івано-Франківську з ініціативи Клубу його імені відзначали дуже урочисто – в обласному муздрамтеатрі, обласній філармонії), але й на різноманітних культурно-мистецьких заходах і наукових лепківських конференціях у 1991-1994, 1996-1997, 1999-2001 рр. в Тернополі, Бережанах, Івано-Франківську, Львові [8].

Власне окрема золота сторінка діяльності д-ра Р.Смика – це організація проектування, виготовлення, встановлення, фінансування й відкриття пам'ятників Б.Лепкому у с. Жукові, де парохом до самої смерті був о. Сильвестр Лепкий, в с. Крегулець біля Гусятини, де народився Богдан Лепкий та в Бережанах, де він ходив до школи, гімназії і проживав у свого дідуся о. Михайла Глібовицького.

Його ж заходами створено п'ять музеїв у місцях, де проживали чи перебували Б. Лепкий і його родина: більші у Жукові та Бережанах, невеликі кімнати-музеї у Жовчеві, Поручині, Черчі, проведено розширення й оновлення музею в Крегульці.

Завдяки багаторічній меценатській та організаційній діяльності д-р Роман Смик здобув велику популярність як в Україні, так і у США. По-

над 220 статей і нарисів про нього, написаних 120-ма авторами, свідчать про велике визнання подвижницької, самовідданої, кипучої діяльності на занедбаній ниві рідної культури. Доктором Р.Смиком повністю повернено Україні твори Богдана Лепкого, його шевченкіану, франкіану, шашкевичіану, а також твори батька, братів Миколи й Левка, кузена Зенона Кузелі, побратимів з «Молодої Музи». Не просто повернено, але й велично примножено і поширено всіма можливими й доступними засобами, залучено до цієї святої справи цілу армію послідовників, ентузіастів і шанувальників Богдана Лепкого.

За визнанням самого д-ра Р. Смика, тоді, коли не приїжджав до України особисто, жив нею „постійно думками, листовно, телефонічно”. За даними Володимира Погребенника, масив його листів в Україну був досить великим, а кореспондентами п. Романа були, як ми знаємо, І. Дзюба, І. Федорук, Р. Лубківський, Р. Пилипчук, В. Качкан, Ф. і В. Погребенники, Б. Кусень, В. Лавренюк, В. Подуфалий, У. і В. Скальські, львівські філателісти Р. Бишкевич і В. Соколова та інші. Варто було б ці листи зібрати, відчитати непростий почерк доктора у „темних місцях”, прокоментувати й видати.

Від себе додаю, що особисто мені д-р Р. Смик прислав на своїх «фірмових» бланках від часу нашої першої зустрічі 21.07.1991р. аж до 2005р. понад 200 листів. Спершу листи приходили двічі на тиждень з різними вказівками, порадами, настановами, зауваженнями, а часом і з докорами (в основному за занадто довгі мої описи ситуації в Україні, які не мав часу читати). Після 2003 р. вже лише присилав короткі записки, а часом тільки вставки чи бандерольки лише з підписом. Сам же писав на листочках формату А5, здебільшого, на одній стороні. Масмо в плані видати наше листування в давно задуманій книжці «Одержимий ідеєю» Роман Смик і Прикарпаття». Це буде наче історія повернення Богдана Лепкого в Прикарпаття завдяки його вірному синові з села Жовчів, яке совети перейменували на Калинівку, щоби навіть пам'ять пропала про славних його мешканців і вихідців. Вже на початку 90-х назва села повернулася.

За свої величезні заслуги перед Україною д-р Р.Смик отримав належне визнання, починаючи від численних грамот і подяк, премій імені Братів Лепких, імені Євгена Чикаленка, Ліги українських меценатів та імені Володимира Винниченка Українського фонду культури і завершуючи орденом «За заслуги» II ступеня (указ Президента України № 684/2006 «Про нагородження представників світового українства з нагоди 15-ої річниці незалежності України») та званням Почесний громадянин с. Жукова та м. Бережани. Крім цього в Бережанах є музей Р. Смика при Музеї книги. У м. Івано-Франківську п. Романа нагороджено золотою медаллю з нагоди 2000-ліття Різдва Христового.

Серед підтриманих д-ром Р.Смиком видань – книжечка «Богдан Лепкий – український письменник з Поділля», збірник «Високе небо Богдана Лепкого», «Пісні на слова братів Лепких», двотомне видання «Вибрані твори Б.Лепкого», «Журавлі повертаються...» В.Качкана, літе-

ратурний портрет «Богдан Лепкий» М. Сивіцького, роман Р. Коритка «Від передгрозя до громовиці», монографія Т. Литвиненко про історіософський характер пенталогії «Мазепа» Б.Лепкого, видання поезій Б. Лепкого, підготовлене Н. Дирдою, лепківські студії Надії Білик, «Присвяти Василеві Стефанику» Б.Лепкого, декілька випусків пісень Ярослави Мазурак на слова Б.Лепкого.

Коштом Р.Смика вийшов у Тернополі збірник «Лев Лепкий», де зібрано немало цікавих матеріалів про наймолодшого брата Богдана Лепкого. Спонсорував і підготовлену Клубом ім. Б. Лепкого до перевидання мемуарну повість «Казка мого життя» Богдана Лепкого, відтворений з ксерокопії сонетарій Марка Мурави «Книжка горя», брошуру У. Скальської «О. Сильвестр Лепкий», книгу «Життєпис Тараса Шевченка» Б.Лепкого та ін.

Роман Смик не тільки дав приклад гідний наслідування, але й посприяв становленню і самовияву цілого гурту невтомних лепкознавців. Наприклад, в тих же бережанських музеї Книги та музеї Б.Лепкого підготовлено і видавництвом «Джура» видрукувано кілька цінних видань. Серед них слід відзначити двотомник раніше не опублікованих художніх творів Богдана Лепкого, підготовлений Надією Білик [9].

Вже без допомоги д-ра Р. Смика міні-видавництво «Грань» Клубу української інтелігенції ім. Богдана Лепкого підготувало до видання і за сприяння Івано-Франківської ОДА видало матеріали, де зібрано майже все написане Богданом Лепким про нашого національного пророка Тараса Шевченка. (двотомник «Життєпис Тараса Шевченка» і «Шевченкіана Богдана Лепкого»), а також «Франкіану Богдана Лепкого» та «Шашкевичіану Богдана Лепкого». Крім цього ми упорядкували перший том «Української поетичної мазепіани» [5], куди увійшла драма «Гетьман Іван Мазепа», написана драматургом Богданом Мельничуком на основі трилогії Б. Лепкого «Мазепа». Готовий до друку другий том «Української поетичної мазепіани», куди увійшло 25 поем і поезій про великого нашого гетьмана.

Двадцять п'ятого грудня 2007-го року відійшов у вічність великий подвижник на лепківській ниві і великий меценат української культури світлої пам'яті доктор Роман Смик, нащадок славетних родів Лепких, Глібовицьких, Смиків. Прожив ущерть сповнених великою працею для рідного народу 89 років, залишив величезний науковий і громадсько-просвітницький доробок – незнищений, нетлінний пам'ятник собі. Він жив Україною, зробив надзвичайно багато, особливо в останні 15 років, повернувшись задля цього в Україну милу, доля якої лежала невпинно на його серці, за що ще при житті удостоївся прекрасної книги в його пошану «Лежить на серці для України» [10].

Література

1. Лев В. Богдан Лепкий (1872-1941): Життя і творчість. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1976. – 399с.

2. Білик-Гаврусевич М. Богдан Лепкий: Від ювілею до ювілею / Упор. У.Скальська. – Івано-Франківськ: Грань, 2002. – 40с.
3. Лепкий Б. Казка мого життя. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – 304с.
4. Смик Р. Наукові, літературні та музичні твори, даровані д-ру Р.Смикові в часі його паломництва на Вільну Україну. Спроба бібліографічного покажчика на правах рукопису. – Чикаго-Україна, 1999. – 202с.
5. Смик Р. Повернення Україні Богдана Лепкого. Кн.3 / Назустріч 125-річчю від дня народження Великого Сина України Богдана Лепкого. 1872-1997. – Чикаго-Україна, 1997. – 318с.
6. Українська поетична мазепіана / Упор. У.Скальська. – Івано-Франківськ-Дрогобич: Відродження, 2007. – Т.1.
7. Збірник на пошану Зенона Кузеля // Записки НТШ. – Т.СLXIX. – Париж-Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто-Сідней, 1962.
8. Творчість Богдана Лепкого в контексті європейської культури ХХ століття. – Тернопіль, 1998. – 386 с.
9. Лепкий Б. Вибрані твори у 2-х томах / Упор. Н.Білик. – Тернопіль: Джура, 2007.
10. Лежить на серці доля України: Ювілейна збірка на пошану д-ра Р.Смика / Редактор-упорядник Н.Волинець. – Тернопіль: Джура, 2003. – 352с.

*Стаття постуила в редакційну колегію 28.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. техн. наук, професором Мойсишиним В.М.*

DEVOTEE OBSESSED BY THE IDEA OF RETURNING TO UKRAINE OF BOGDAN LEPKY

U. L. Skals'ka

*Ivano-Frankivs'k city club of Ukrainian intelligentsia by Bogdan Lepky;
e-mail: lenda_club@ukr.net*

An author tells about the life and patron and organizational activity of art of the known doctor, Ukrainian connoisseur, culturelogy and publicman of Ukrainian society in the USA of doctor Roman Smyk. The review of reserve of large devotee on the Lepciv field and patron of art of the Ukrainian culture is given.

Keywords: *Bogdan Lepky, Ukrainian connoisseur, literary criticism, culturelogy, bibliography, journalism*

УДК 910.4

ПОДОРОЖІ СВІТАМИ**Р.С. Яремійчук**

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
e-mail: public@nung.edu.ua*

Матеріал містить спогади і роздуми автора про свої закордонні подорожі країнами Європи, Азії, Америки.

Ключові слова: країни світу, історія, географія, економіка, нафтогазова справа, культура, українська діаспора

I. Передмова

З самого дитинства мене тягнуло побачити світ. Спочатку це було напівсвідоме бажання заглянути за виднокрай. Що там за кругом, за горою? Варто було піднятися на пагорб або більш-менш велику вершину, як виднокрай віддалявся все далі і далі. Спочатку освоював терени свого села, потім села Калихів, де жили мої тітки з маминої сторони. Далі були села Олешків, Тулуків, а ще далі Заболотів, Запрудтя і перша гряда гір за Прутом. А ще далі села Кобаки і Рибно, де жили наші родичі з маминої сторони. Це був уже новий, далекий від Зібранівки світ. По дорозі до них проїжджалось селами Рудники, Джурів, Ілинці, Тростянець, Рожнів, а якщо іти або їхати іншою стороною, то їхалося селами Попельники, Новоселиця. Оце був перший дитячий терен знайомства зі світом. Заболотів у часи мого дитинства був ярмарковим центром між Гуцульщиною та Поділлям. У вівторки та п'ятниці з'їжджалися, як мені тепер видається, тисячі людей. Одні приїжджали фірами (возами), інші йшли пішки з бесагами за плечима (бесаги це дві торби, що з'єднувалися широким поясом, одна торба була спереду, інша за плечима). На цьому ярмарку можна було купити гуцульські вироби – граблі, коси, глиняну посуду і кераміку, різні свистюльки, гуцульські килими, верети (верені), вишиті кептарі (шкіряні безрукавки), кожухи святкові та для буднів, ногавиці, постолі (також для свята і для буднів), вишиті сорочки, пацьорки. На цьому ж ярмарку продавали худобу – корів, коней, свиней, поросят, овець, кіз. Все це верещало, пищало або тихо і мирно чекало своєї участі.

На ярмарку продавали сир, бринзу, молоко, м'ясо, яйця, борошно та різні крупи.

Ярмарком гордовито ходили цигани, приглядаючись до краму, особливо до коней, а циганки бралися ворожити наївним молодим селянкам. Під час ярмарку цигани відкривали свої похідні кузні, де підковували коней, гострили леза ножів, продавали замки-засувки.

Від гуцулів з Косова, Кут, Жабя йшов якийсь лиш їм притаманний запах не то від немитого тіла, не то від шкіряної одежі чи від запаху бринзи.

Я згадую, що під час цих поїздок на Заболотівський ринок, я, ще зовсім маленька дитина, засипав свого тата безліччю питань – «А що це? А звідки це? А хто це? А звідки сонце? А звідки і куди їдуть ці люди?» Питав тата про все, що бачив навкруги. І тато терпеливо пояснював і відповідав на мої дитячі запитання. Мама дорікала татові за те, що він тратить так багато часу і так терпеливо та детально мені відповідає.

Ще в свої далекі, далекі дитячі роки мені хотілося доїхати до «краю землі». А те, що такого краю нема, я узнав значно пізніше. Можливо, що і вибір моєї майбутньої професії теж був мов би запрограмований з дитинства, бо дав мені змогу побачити світ. А потім прийшов Дрогобич з Бориславом та Східницею. Далі дорога на практику повела мене через всю Україну на Кавказ. Те, про що мені читалося або чулося, стало досяжним огляду – Дніпро і Дон, степи України і передгір'я Кавказу, яскраві блискучі від відбитого сонця вершини Ельбрусу і Кавказу. Споглядання перед Таганрогом Азовського моря з вікна потягу. Пятигорськ і Кисловодськ – місця описані Лермонтовим, Левом Толстим. Це уже був великий світ, що значно віддаляв мою Зібранівку від решти Землі. Львів, Київ, Харків – погляд молодого екскурсанта, майже дитини на тогочасну Україну. Архітектура міст і зоопарки, Софія Київська, модерні будинки Харкова. Вузькі вулиці з трамваями Львова. Все це вмістилося в такий собі півтора чи двомісячний термін часу.

Ще більше світ розширився під час навчання у Львові. Він не набув якихось просторових форм, бо у ті роки крім практики на Кубані мені не довелося кудись їздити. Але подорож на Кубань йшла через Одесу, потім великим кораблем з заходом у Севастополь, Ялту і Новоросійськ до Краснодару та його станиці Слов'янської і хутора Ханьків на нафтові промисли.

Так повелося моїй долі, що я був короткочасно або тривало у більше, як тридцяти країнах світу – Польщі, Німеччині, Франції, Сербії, Боснії і Герцоговині, Хорватії, Італії, Туреччині, Румунії, Угорщині, Аргентині, Бразилії, США, Алжирі, Фінляндії, В'єтнамі, Ізраїлі та інших країнах. До цих «інших» я відношу Білорусь, Молдову, Грузію, Азербайджан, Росію, Казахстан, Литву, Латвію. Всі країни мають свої особливі риси, свою історію, географію, культуру, релігію, клімат, відзначають свої перемоги та поразки. Є у світі багато країн, вчитися у яких не гріх. Особливо нам, українцям, що довго-довго були колонією багатьох держав – Росії, Польщі, Австро-Угорщини, Румунії. Проте колонії колоніям різняться. Так у західній частині України, що довго була у складі Австро-Угорщини, вдалося зберегти і мову, і релігію, і культуру, без особливої асиміляції. Надбавши при цьому європейську культуру у побуті, архітектурі. Частині України під Росією пощастило менше – імперія хотіла будь-якою ціною асимілювати українців, зробити їх малоросами, заборонивши друкувати своєю мовою книги, вчити дітей рідної мови. Українська мова в Російській імперії була ознакою бідних, малоосвічених людей. Ця відмінність відчувається і нині, бо села західної та східної частин України різняться дуже сильно. Хоча де б ти не був, а сади

біля хат, квіти на подвір'ї, колядки зимою та веснянки весною одні і ті ж.

Та про це годі писати.

У далекі 60-і–70-і роки виїхати за кордон було важко, навіть до нашої найближчої сусідки Польщі. Треба було отримати виклик від рідних, отримати схвальну характеристику від парткому чи партбюро (ти – «ідейно вихований, відданий ідеалам комуністичної партії і таке інше»). А тоді включалося КДБ (комітет державної безпеки), який знав про тебе все – хто твої родичі, хто твої друзі, чи є хтось за кордоном.

У 1970 році я отримав запрошення на виїзд до Польщі від свого товариша з часів навчання у Дрогобицькому нафтовому технікумі Івана (що став Яном) Стебницького. Уже його нема на цьому світі, але ми дружили один з одним більше 50-ти років, хоча жили у різних країнах – я в СРСР, а Іван у ПНР (Польській народній республіці). В запрошенні було написано, що ми є двоюрідними братами. Чи було це трудно перевірити чи не було на це у КДБ часу, чи ми не були у них на «мушці», але я разом з дружиною отримали дозвіл на поїздку до Польщі.

Польща у ті часи була уже іншою країною – там майже не було колгоспів, розвивався дрібний бізнес, працювали ринки. А поїзди до Польщі чи до СРСР носили дрібнотоварний характер – продати і щось купити. Вражала релігійність поляків, особливо релігійне виховання дітей та молоді. В побутовій поведінці ми теж були різними, бо у громадському транспорті важко було собі уявити, щоб чоловік сидів, а жінка – молода чи старша – стояла. В магазинах продавці були аж занадто ввічливими, старалися будь-якою ціною продати хоч щось зі своїх товарів. Ми були різними навіть переходячи перехрестя вулиць. Навіть священники мусили мати дуже аскетичний вид, а не мати велике черево, як у багатьох наших «батюшок». І священник не міг бути рудим, бо «руді, то соу смешни».

До Польщі їздилося з великим задоволенням, давало відчуття, що ти уже переступив завісу. Влада боялася поїздок за границю своїх громадян, бо уся їхня пропаганда про «загниваючий захід» сходила нанівець.

На жаль, не зберігалось у мене опублікованих статей про Польщу. У цій країні я бував багато разів. Мене запрошував у гості Іван Стебницький, мій колишній технікумівський товариш. Ще в радянські часи я у «Прикарпатській правді» десь у середині 70-х років писав про свої враження від Польщі. Були там слова про ввічливість продавців у магазинах, про малі приватні підприємства закладів харчування, про те, як поляки дуже дбають про пам'ять померлих (День всіх святих 1 листопада перетворюється на всепольське свято згадок про померлих родичів і близьких).

Поїздки 2000–2001 рр. у Чарну, Закопане, Кросно і Краків показали нову Польщу – чисту, охайну.

II. До 39-го ми мали спільну з поляками історію.

Тепер вони пішли вперед

Група українських і польських учених завершила роботу над науковою монографією «Історія видобутку нафти і газу в Карпатах». Нещодавно вітчизняні автори цього унікального видання повернулись із Варшави, де спільно з тамтешніми колегами остаточно узгодили текст книги. Крім науковців Києва та Львова серед них і чільні представники вченого світу Івано-Франківщини – ректор Державного технічного університету нафти і газу професор Євстахій Крижанівський, завідувач кафедри та директор НДІ екології і природних ресурсів навчального закладу Олег Адаменко і наш інтерв'юер – професор університету Роман Яремійчук, який сьогодні докладно розповідає про цей вагомий штрих із україно-польських контактів та ділиться з читачами своїми враженнями од відвідин Польщі.

– *Пане Романе, наскільки я знаю, саме за Вашою пропозицією історію нафтогазовидобутку (НГВ) у Карпатах до 1939-го буде подано в монографії як спільну україно-польську минувшину.*

– Думаю, наші читачі теж погодяться з таким підходом. Адже тій історії 150 років. Своїми коренями вона сягає далеко в часи Австро-Угорщини, до якої входили і тодішні території України й Польщі. І навпаки, розповідь про період після названого року вже ведеться у двох річищах... Гадаю, книга побачить світ якщо не до кінця цього року, то в першому кварталі 2002-го.

– *В одному з розділів ідеться про музейну діяльність у галузі. На основі чого він писався?*

– На документальних матеріалах та експозиціях музею історії НГВ у Карпатах, що діє в Бубрці (поблизу Кросно). В рамках роботи над монографією ми побували в ньому і знайшли бездоганність у всьому. Вражає ряснота експонатів. Частина з того давнього обладнання свого часу було вивезено з Биткова, Борислава та з інших наших місцевостей. Дивовижно, як воно збереглось у воєнному лихолітті! Ті пам'ятки галузевих старожитностей ще й сьогодні можуть працювати.

Самобутності музеєві надає спецкорпус для зберігання архівів – його зведено у вигляді нафторезервуарів. Установа видає журнал «Век нафти», проводить наукові конференції, екскурсії для дітей, інші заходи, словом, заробляє гроші, бо перебуває на самоокупності. До речі, музеєві присвоєно ім'я винахідника газової лампи Ігнація Лукаsevича, котрий родом зі Львова. Патріотично-виховна роль такої установи значна.

– *На якому рівні в поляків нафтогазовидобуток?*

– Якщо до 1939-го ми мали спільну з ними історію, то тепер вони пішли далеко вперед. У часи СРСР Польща завше виглядала в наших очах технічно відсталою порівняно з Україною. Та після розпаду Варшавського договору там настільки модернізували нафтогазову індустрію, що вона не відрізняється від британської, американської, норвезької. Поляки вже можуть навіть бурити свердловини складної конфігурації, що в нас лишень зароджується, ліквідувати складні розриви у

транспортних мережах тощо. Їхні фахівці працюють в Індонезії, Україні, на Близькому Сході, Сахаліні як повноцінні партнери світової нафтогазової цивілізації. Взагалі, ця країна за якийсь десятиліття стала європейською державою.

– *Ви судите на основі очевидного чи якихось глибинних процесів?*

– Це видно з усього. Найперше – з доріг, де жодної вибоїни, а водії вельми дисципліновані, бо найменший штраф за порушення правил руху еквівалентний 140 нашим гривням, з житлових будівель, де немає жодного звичайного вікна, а всі вони – у вакуумному виконанні. Хоч у країні немає власних енергоресурсів, але й відсутня там проблема, скажімо, гарячої води – вона є в оселях цілодобово й безперервно протягом року. Принагідно зазначу, що в питанні енергоносіїв країна робить усе, щоб не залежати політично лишень від одного їх джерела. Приміром, купує газ, добутий з Північного моря, хоч він і обходиться їй дорожче від російського.

Щоправда, панує і суворий контроль за витратами життєдайної сировини. Всі комунальні системи обладнано лічильниками. А природний газ, наприклад, відпускають споживачам не післяплатою, як у нас, але кожен купує собі наперед магнітну карту на потрібну кількість палива. І лише малозабезпеченим (бо є в Польщі і свої безробітні та бідняки) допомагають у цьому відповідні соціальні служби...

– *А чи відчують і Ваші тамтешні колеги, особливо пенсійного віку, турботу держави про розвиток науки?*

– Поляки модернізували і навчальний процес. Там немає того переваження викладачів і студентів, яке домінує в нас. Програми підготовки фахівців уніфіковані з тотожними документами європейських університетів, дипломи визнаються у всіх країнах світу, тож їхні випускники можуть працювати в будь-яких куточках планети. До речі, наш ректор академік Євстахій Крижанівський вивчає той досвід, аби перенести його і в українське сьогодення, принаймні поки що на базі ІФДТУНГ... Стосовно ж іншого, то якщо середня пенсія в Польщі еквівалентна 300 долларам, то професори-пенсіонери одержують і всі 800, а також мають право додатково заробляти ще до трьох сотень.

– *За рахунок чого, на Вашу думку, досягла Польща таких висот?*

– Очевидно, завдяки цілому комплексові чинників. Та передусім впадає з око ось що. Якщо їхати через Україну в будь-якому напрямку, то всюди можна побачити навколо великих і, менших міст справжні замки – приватні житла, зведені ще на зорі нашої незалежності і чимало з яких ще й досі недобудовані. Ясна річ, що на початку 90-х у нас не було багатіїв, які могли дозволити собі такі розкішні споруди. Отже, все те зводилось на вкрадені гроші. Так-от, у Польщі немає таких пам'яток злочинства й шахрайства. Там змогли і внутрішні резерви не розікрати, і зовнішню допомогу не розтягти, як у нас.

Немає в сусідів і вуличного велелюддя, коли сотні людей сновігають вулицями в робочий час.

Узяв інтерв'ю Василь МОРОЗ.

Тоді, ще в 70-і роки мене вразило і те, що коридори і сходи будинків не світяться, як у нас, цілодобово. А включається лише коли людина піднімається або опускається сходами. Датчики роблять непотрібними великі втрати електроенергії.

Про це я написав та опублікував у газеті Галичина у серпні 2001 року.

З поїздкою до Польщі у мене пов'язаний і такий курйозний випадок. Я купляв книги російських і українських авторів, вибрані твори, повні зібрання всі семидесяті роки. Куди б я не їздив, я привозив додому книги. Мав у той час і один «пунктик» – я збирав книги з серії «Жизнь замечательных людей». І їх у мене під кінець набралось майже п'ять сотень.

У Вроцлаві і в Легніці були великі книгарні російської книги. Я звідти привозив повні зібрання творів Ф.Достоевського, Л. Толстого, Г. Сенкевича, багатьох інших.

Для перебування у Польщі потрібні були гроші. Перед поїздкою ми запасалися запасами кави, кавомолками і кавоварками, прасками. Якщо пощастить купити у Москві золоту обручку, то це були великі гроші.

Реалізовував мій «товар» добрий товариш і колега Ян Стеблицький. А за отримані гроші я купляв те, що було мене потрібно. Надибавши у Вроцлаві біля його знаменитої Ратуші магазин російської книги я накупив дуже багато книг, не думаючи до чого це призведе.

Повертаючись додому мене перевіряв польський «цельнік» (митник) і зневажливо запитав: «Що, пан не мог купіць цось лепего? (Що, пан, не міг купити щось кращого?). Зате наші митники дуже розхвилювалися. Вони забрали з собою дві мої валізи з російськими книгами і протягом двох або і більше годин ретельно гортали сторінку за сторінкою ці книги. Потяг був чи не на цілу годину затриманий відправою.

Звичайно, Польща була для нас уже справжнім далеким зарубіжжям. Поляки, як могли, відстоювали свою національну самобутність, свою релігійність, виховання дітей в національному дусі та відданості релігії. І це не могло нас тоді не дивувати. Дивувало навіть у ті далекі 70-і роки те, як поляки дотримувалися правил дорожнього руху – ніхто не смів переходити вулицю при червоному світлі світлофора навіть якщо ні справа, ні зліва не було видно ні однієї машини. «Не вольно», казав один мій польський знайомий, бо поліціант може добре врізати гумовою палицею по плечах або і по голові.

У ті часи половину магазинів у Польщі були приватними. То ж у них був великий вибір товару, вроджена ввічливість продавців і їхнє бажання будь-за що продати свій товар. Відразу ж пригадувалось «ввічливість» наших продавців, які могли вголос теревенити між собою про будь-що і дуже обурюватися, коли ти уже не просто просив, а кликав їх (девушка, девушка) показати товар.

Вражало і те, як поляки-чоловіки, навіть у дуже поважному віці, уступали своє сидяче місце молодим дівчатам чи жінкам.

Уже в 90-х чи на початку перших років ХХІ сторіччя мені довелося бути декілька разів у нафтових містечках Чарному, Бубрці, ще раз відвідати Краків. Це була уже інша держава.

На пішохідних трасах біля Закопаного у лісі стоять біотуалети і ніхто собі не дозволить сходити «по нужде» в ліс. Села навкруги Закопаного (туристичний маршрут йде через 18 сіл) чисті, акуратні будинки, відсутність бруду на вулицях та біля будівель, навіть гноівки від стаєнь закриті бетонними накривками, щоб ні сам гній, ні запах від нього не поступав в очі глядачеві.

Біля Закопане стояв пам'ятник Леніну, бо він там під час першої світової війни відпочивав з Крупською.

Цей пам'ятник був подарований полякам «гражданами» Петербурга. На початку 90-х він був демонтований і відправлений жертводавцям. Керівник туристичної групи нам казав, що вони тепер шкодують за цим, бо скільки б туристів могли би побачити пам'ятник «вождю світового пролетаріату».

Повертаючись автомашиною з Закопаного у Краків поліцейська машина заставила нас зупинитися та стати обіч дороги. Виявилось, що за нами автомашиною їхав тодішній Президент Польщі Кваснєвський. Після того, як він проїхав за ним поїхали і ми. Але яке було наше здивування, що президентський кортеж суворо дотримувався правил швидкості руху згідно з дорожніми знаками. Відразу ж згадалося, як наші можновладці летять з шаленою швидкістю дорогами, не звертаючи ані найменшої уваги на вказівники швидкості руху автомобілів.

Отакі дуже поверхневі спостереження від відвідин Польщі.

В газеті «Прикарпатська правда» від 13 липня 1990 року була опублікована моя стаття під назвою «І чужому навчайтесь». Головним у цій моїй далекій від нинішнього часу статті було те, що ми повинні би навчитися переймати краще з зарубіжних країн. Стаття може видаватися найвною, як на наш нинішній час. Але і справді чому, наприклад Польща витрачає на комунальні потреби лише 4 млрд. м³ газу, а Україна 32 млрд. м³, а загалом Польща обходиться 11 млрд. м³ газу, а нам треба 76 млрд. м³.

Поляки зуміли модернізувати своє комунальне господарство, перейти на індивідуальне опалення житла, ввести контроль за витратами газу, води, тепла. Поміняти дерев'яні вікна на вакуумно-пластикові або вакуумно-дерев'яні. А ми лише забалакуємо цю тему. Навіть трагедія Алчевська зимою 2006 року нічому не навчила уряд. Чому наші представництва (посольства, консульства) не доповідають Уряду яким чином поляки в 7-8 разів менше витрачають газу, ніж наша держава?

А якщо готують такий аналіз, то чому наш уряд нехтує ними? Це ж стосується і способів зменшення енерговтрат в народному господарстві країн Європейського Союзу, що прийняті та колективно реалізуються з 1971 року як реакція на раптове підвищення цін на нафту країнами

ОПЕК. Тоді було прийнято закон, що прив'язував зменшення енерговитрат зі зменшенням податку на підприємство. Що цього не знають нині депутати Верховної Ради чи уряд? Мабуть знають, але всі себе відчують тимчасовими, вони знають, що краще сьогодні покласти в кишеню собі або своїм рідним чи друзям, ніж думати про народ.

III. Подорож навкруг Європи

Була у мене ще в кінці 80-х років минулого століття чергова подорож навкруг Європи на кораблі з Одеси через Стамбул, Піреї (Афіни), Неаполь, Майорку, через Гібралтар до Португалії. Далі до порту Гавр у Франції з заїздом до Парижу, подорож морем до Гамбурга, Копенгагена і аж до Риги. А вже звідти поїздом до Львова. Ця подорож була відпочинковою. Бо що може замінити споглядання Стамбула, Акрополя, жерла Везувія з містами Помпея і Геркуланума, з пропливанням Чорного та Егейського, Середземного моря через таємничо-стародавній Гібралтар. В Португалії того часу, лише недавно звільненій від диктатури Салазара, багато чого пізніше нагадувало мені Україну після початку 90-х років – базари з бідним крамом, розбиті дороги, обідрані стіни столиці. Португалія не була ще тоді ні членом ЄС, ні НАТО. Кажуть, що нині вона одна з найоблаштованіших країн Європи і у ній знайшли собі роботу, прихисток, а деякі і свою долю новітні українські емігранти. Париж мені зовсім не таким уявлявся з моїх прочитаних книг. Він виявився затишним, чистим, може навіть з першого погляду провінційним містом. Двох діб на споглядання Парижу замало. Бо кожна вулиця, площі, пам'ятники, музеї говорять про велику історію Європи.

Мабуть іншої такої поїздки у мене більше не буде. В туристичну поїздку за цим маршрутом мав їхати наш тодішній ректор Б.Г. Тарасов. Але одночасно він клопотався про подорож по країнах Балтії-Фінляндії, Данії, Норвегії та Швеції. На звільнене ним місце попав я, бо мені зателефонував керівник туристичної групи С.Д. Іванишин. Кінець 80-х років супроводжувався масовим вивозом краму за рубіж для «отоварення». Люди, що виїжджали за границю наперед «отоварювалися» – діставали дефіцитні тоді фотоапарати «Зеніт», якусь електронну техніку. Це все йшло на продаж в Стамбулі, у південних портах Європи аж до Португалії. На своє щастя я не зміг нічого придбати на продаж, то мав доволі часу для самостійного споглядання Стамбулу, який мені дуже нагадав чимось Баку в Азербайджані. Піднімаючись крутими схилами, я дійшов до якоїсь трикотажної фабрики, де жінки у напівтемряві ткали якісь дуже легкі шовкові ткани. Бачив цей «change», нас приймали за польських туристів, тому тоді на базарі панував польсько-турецько-англійський сленг. Турецькі вантажники носили на плечах вниз-вгору тюки з крамом. При вході з корабля турецькі митники миттево вихоплювали з сумок наших туристів одну-дві речі, залишаючи їх собі, а решту пропускали з міста на базар.

Декілька молодих красивих дівчат виходили з корабля легко одітими, без краму, а після цілого дня поверталися одітими, обутими з ніг

до голови. Одна з цих дівчат плакала, бо, очевидно, вона попала у неочікуваний для неї дім розпусти. У Піреях я ввечері вийшов на набережну. До мене підійшов чоловік (я звернув увагу на його обпечені і у мозолях руки) та сказав, що скучив за російською мовою і хоче зі мною переговорити. Він розказав мені, що працює електрозварником на корабельних верфях, що два роки тому емігрував з дружиною-грекинею з Ташкенту, що грецька профспілка дала згоду на його роботу на півтори ставки. Розказував ще щось, чого я не запам'ятав. Але коли він мені сказав, що купив трикімнатну квартиру у центрі Афін за 120 тисяч доларів, тут уже я його спитав чи вивіз він якісь гроші з Радянського Союзу. На що він з гіркотою сказав – «Будь вони прокляті. Я чекав у Ташкенті більше десяти років на однокімнатну квартиру, але мусив її здати перед виїздом у Грецію».

Не варто переповідати щось про Неаполь тих часів. Я бачив як нашим туристам за гроші віддали запакований відеомагнітофон, а на кораблі виявилось, що коробка напакована якимось папером. На набережній розговорився з молодою парою – хлопцем і досить красивою дівчиною, що, як виявилось були з числа київських євреїв, що виїхали в Ізраїль на постійне місце проживання. Але їхати туди не хотілося, то вони жили уже в Неаполі майже рік, очікуючи візи до США. А тим часом перекуповували у наших туристів товар та перепродували його десь у середині Італії. Коли я запитав цю дівчину чому цим не займаються італійці, вона, сміючись, сказала, що для цього вони заліниві. З жалем говорила, що її батько, професор Київського політехнічного інституту, на відріз відмовився покидати Радянський Союз. Важко собі сьогодні уявити, що я міг би прожити своє життя і не побачити жерло Везувія, розкопані міста Помпеї та Геркуланума.

На Майорці нас повезли на фабрику, де з молюсків видобувають перли. Звернув увагу на втомлені, навіть виснажені обличчя працюючих там жінок. Одночасно спостерігав, як ретельно відбудовують іспанці старі замки часів арабського панування, а пізніше християнського відродження.

Гамбург ще тоді вражав своєю бундючністю багатьох заможних людей з його магазинами, холодною, а, може, навіть якоюсь презирливою до наших туристів ввічливістю.

Копенгаген з його сотнями врізаних у сушу морських проток являв собою місто, яке збудоване мов би на тисячоліття. Блукаючи Копенгагеном я зайшов до православної церкви і розговорився зі старою жінкою, російською емігранткою. Коли я запитав її звідки ця так багато убрана церква і чи це не дарунок Російської православної церкви, на що вона відповіла, що ця церква підпорядковується КДБ, тому вона з нею не підтримує жодних стосунків.

У Ризі в якомусь магазині до нас підійшла жінка і заговорила українською. Почала жалітися, що її, напевно, звільнять з роботи, бо вона не знає латвійської мови. Чоловік її був військовим, перед тим помер, жили

вони у військовому містечку і знати латвійську мову їм було не потрібно.

Ось такі людські долі.

Не пишу про інші свої враження, їх багато, але повторювати описи, що можна побачити через телевізор або у кіно нема ніякої потреби.

Мені багато разів довелося їздити колишніми республіками Радянського Союзу – Білоруссю, Росією, Казахстаном, Грузією, Азербайджаном, Молдовою. Але тоді вони були ще частинами Великої радянської імперії. Різниця між нами була великою, а тепер, напевно, стала ще більшою. Але, окрім Росії, мені не приходилось там бувати.

IV. І чужого навчайтесь і свого не цурайтесь

У минулому та і в цьому році мені довелося бувати із службовими та особистими справами у Румунії, Болгарії, Угорщині, Чехо-Словаччині та Німецькій Демократичній Республіці. Подорожував поїздом, а частіше – власним автомобілем. З метою встановлення прямих зв'язків зі спеціалістами-нафтовиками, підготовки відповідних документів про співпрацю. Нам вдалося укласти два договори про співробітництво з болгарськими нафтовиками, один договір з асоціацією «Геологічне інженерство» в Чехо-Словаччині. В НДР ми запропонували для продажу на осінньому Лейпцігському ярмарку чотири види обладнання, розроблені в стінах Інституту нафти і газу.

Сьогодні ще рано говорити про конкретні результати цієї роботи, але навіть перші контакти підтвердили, що наш Інститут володіє першокласною технікою та технологією, з якими сміливо можна вийти і на міжнародний ринок.

Спілкування між спеціалістами практично не вимагало перекладачів – говорили ми між собою російською, українською, болгарською, чеською чи словацькою мовами.

Кожна з поїздок викликала не лише хвилю вражень, але й примушувала замислитися над багатьма проблемами нашого життя, над тим, чому стільки труднощів супроводжує повсюдно нашу людину в своїй же рідній країні.

Почати б хоча з проблеми обміну в нашому банку чеків на леви, крони чи марки. В тісних закапелках банку сотні людей щодня вистоюють біля віконць бухгалтерів по три-чотири години. Випикується багато квитанцій, заносяться дані в товстенні «гросбухи», підписуються документи в головного бухгалтера та заступника керівника банку і аж перед обідом отримує людина потрібні документи чи валюту. Не маю точних даних, але думаю, що щодня втрачається двісті-триста людино-днів на обмін валюти. За кордоном же, в будь-якій з країн, процедура обміну валюти займає лічені хвилини – гроші міняють в готелях, банках, бензозаправних станціях і навіть на пляжах практично без черг.

Після одного з відряджень я прийшов до головного бухгалтера банку і розповів про бачене. У відповідь почув: «Ми нічого змінити самі

не можемо. Працюємо за інструкціями Мінфіну СРСР і за найменше їх порушення нас карають».

А я думаю – хто ж це так заформалізував просту банківську операцію, посадив за роботу велику кількість бухгалтерів та касирів (в 3-4 рази більше, ніж за кордоном)? Хто відриває щоденно від основної роботи величезну кількість людей, які лише збираються поїхати по справах чи в гості за кордон? Невже нема кому порахувати в карбованцях, тоннах, метрах, технічних ідеях втрату від цього явного марнотратства?

Ще одне моє спостереження стосується митниці. Воїн-прикордонник періодично відкриває шлагбаум і пропускає 5-7 автомобілів. На кордоні постійно працюють два митники та два прикордонники. Темп огляду вкрай повільний. Нарешті, довготривала процедура перевірки закінчена і на виїзді з митниці знову інший солдат відкриває і закриває за вами шлагбаум. Кілька чоловік працює одночасно, ви тратите багато годин в очікуванні переїзду. Ця ж процедура в болгарській, угорській, чеській чи німецькій митницях займає лічені хвилини. Замість шести чоловік тебе зустрічають, перевіряють і дають дозвіл на проїзд дві, а то й одна людина. При цьому немає потреби виходити з машини, повертатись «в анфас» і «в профіль» для візуального огляду. Документи подаються з вікна автомобіля у віконце митника чи прикордонника. Через чотири хвилини ти вже на території іншої держави.

Чи не найбільший біль викликає стан наших доріг. Проїхавши майже вісім тисяч кілометрів за кермом «Волги» по території східно-європейських країн, я не зустрів жодної ями на асфальті, ні одного валика, який би повів машину вправо-вліво. Вночі дороги (не лише автостради) освітлені фосфоричним світлом. Чудові дороги прокладено до кожного села, до кожного садового кооперативу і навіть через поля. І це за умови, що кожній з цих країн асфальт, і бітум доводиться десь купувати, своїх нафтопродуктів дуже мало. Відразу згадуються наші розбиті дороги, на яких витрати пального зростають в середньому на 40-50 %, не кажучи вже про наше сільське бездоріжжя.

Водії на дорогах надзвичайно дисципліновані та ввічливі, готові завжди прийти на допомогу. Яюсь під час моєї поїздки у Словаччину вийшло з ладу електронне запалювання і машина зупинилась. Чужа країна, ліс, ніч... Ми зупинили водія, який спробував нам допомогти, а коли переконався, що зробити нічого не може, взяв нас на буксир і потягнув на станцію технічного обслуговування за 30 кілометрів. Від винагороди відмовився.

Станції технічного обслуговування знаходяться практично в кожному містечку. А заправні станції, де можна залити бензин, купити масло, дистильовану воду або запасні частини, розміщені через кожні 10-15 кілометрів. Черг за бензином немає. На колонках лічильник відображає кількість залитого бензину і одночасно його вартість.

В Болгарії ми харчувались в робітничих їдальнях. За якістю їжа не відрізняється від нашої ресторанної, а за вартістю вона значно нижча, ніж в наших «котлопунктах» на бурових чи промислах. Основну оплату за харчування бере на себе виробництво.

До речі, ми бачили також, як спеціально розвозять їжу додому пенсіонерам та інвалідам.

Не можливо не подивуватись, як швидко і добротно ведеться житлове будівництво в Болгарії, Чехословаччині чи НДР. Немає так знайомого нам будівельного сміття, розритих і незасипаних канав кинутих бетонних плит, розбитої цегли, неодмінного крику. Кругом вирує міське життя, а поряд, без високого паркану, росте, мов гриб у лісі, висотний будинок.

Готовий будинок вражає ще більше. Навколо нього зеленіють газони, цвітуть квіти прокладено акуратні доріжки. Неодмінно в цокольній частині будинку розміщено гаражі. І якість будівель в Плевені, Пловдиві чи Софії, в Кошиці, Братиславі чи Празі – однаково чудова.

Цікаво, що й житлове питання там розв'язується просто і доцільно.

Молодий спеціаліст з першого ж дня роботи купує через кредит в банку і під гарантію підприємства квартиру з виплатою на 30 років. Спочатку меншу, а з часом ту, яку він в силах придбати. Тому спеціалісти зацікавленні добре працювати, оскільки сумлінна праця є гарантією і більшої зарплати, можливості швидше сплатити позику.

Практично всі села Угорщини, Чехословаччини та НДР газифіковані, до речі, – нашим газом. Тоді як, наші села газифіковано лише на 5-7%, хоча по території України і нашої області прокладено шість потужних газопроводів.

За кордоном практично нема базарів та ярмарків. Овочі та фрукти у величезному асортименті є в магазинах. На видноті висять свіжі сертифікати про вміст нітратів та отрутохімікатів, а в кутку магазину стоїть прилад, де кожний покупець може перевірити сам ці дані. Наші розмови про те, що ці прилади є дефіцитом, розраховані тільки на простодушних. Якщо маленька Болгарія може їх виробляти, то чому ми ні? За такою дрібницею проглядається байдужість держави до здоров'я своїх громадян.

В магазинах вражає не лише культура продавців, а й культура покупців. Це вміння спокійно чекати поки не обслужать людину, що стоїть попереду тебе. Подяки линуть з обох сторін – продавець дякує вам, ви – йому. Неодмінно вітаються і прощаються один з одним. На жаль, наші туристи видають себе одразу – неввічливістю, нетерплячістю. Та чи у всьому можна їх винити? Заповнені продуктами й промисловими товарами магазини справляють на них приголомшливе враження. А коли туристу дають тільки дві години вільного часу на покупки, то від спіху руки тремтять. Сам режим туристичних поїздок ніби запланований на дискредитацію радянських людей.

Настає субота. З 12-ї – 13-ї години дня і до понеділка завмирає ділове життя. Закриті магазини, вулиці заповнені людьми. Відкриті кос-

тьоли, церкви, концертні та спортивні зали, кінотеатри. Працюють бари і ресторани, та не побачиш жодного п'яного. Чути сміх, жарти. Веселі обличчя молодих.

Серед вражень, які я виніс з подорожей, були й досить прикрі. Зокрема, коли в Болгарії минулої весни та літа ми бачили болгарських турків, які від'їжджали в Туреччину. Від'їжджали, бо їм обмежувалися права на освіту, на зайняття певних службових посад, примушували міняти свої прізвища на болгарські. Дійшло до того, що на підприємстві в Долному Дибнику, де ми перебували, сто робітників взяли собі прізвища керівника підприємства – Георгій Антанасов. Ми чесно говорили у вічі болгарським товаришам, що ця політика у ставленні до турків є несправедливою, тим більше, що вони дуже працьовиті, зайняті щонайбільше на шкідливих підприємствах, на вирощуванні тютюну. На щастя, усе це минулося, і ми радіємо, що новий болгарський уряд відмінив несправедливі закони про болгаризацію турків.

Це далеко не повні мої спостереження. Що хотілося би перенести на нашу грішну землю? Найбільше – патріотизм. Гордість кожного з народів, де ми були, за свою землю, за свою історію. Дбайливе ставлення до всього – до своєї праці, до землі, до дітей та старших людей. Високу суспільну культуру.

В час перебудови важливо відродити у нашого народу любов та гордість за свою Вітчизну. Треба позбутися нам усім скверни, що проникла у свідомість та побут. Знову повернути праці її первісну суть – добротність та вічність.

Більше спілкування між народами необхідне з однією метою – усвідомити нам усім, що можна жити на світі краще. Шевченкові слова «і чужому навчайтесь» сьогодні актуальні, як ніколи. Не соромно вчитися, коли є чому, коли з цього можна зробити для себе корисні висновки.

V. Три поїздки до Аргентини

Одними з моїх, можливо найцікавіших подорожей, були три поїздки до Аргентини. Випадок долі – я спілкувався з моїм земляком Василем Іваницьким, який приїхав з Аргентини в Україну майже через п'ятдесят років після того, як її покинув. Про нього я писав раніше у своїх спогадах про зарубіжних українців в журналі спілки письменників України «Перевал» (Василь Іваницький, Леонід Голоцван, Віра Вовк-Селянська, Євгенія Федорова) за 2007 рік. Це було наприкінці 80-х років минулого століття. Я сказав пану Іваницькому, що хотів би налагодити контакт з аргентинськими нафтовиками, бажано українського походження. Іваницький дав мені першого адресата, прізвище якого я не пам'ятаю, але на мого листа відповіді не поступило. При наступній нашій зустрічі я нагадав про це своєму земляку і він дав мені адресу аргентинського геофізика Володимира Бандури. Зав'язалася переписка. Я написав інженеру Бандурі один лист з викладенням розроблених мною обладнання та технологій освоєння свердловин. На цей лист прийшла відповідь з дуже багатьма питаннями, уточненнями. Наша переписка

продовжувалася, напевно півроку. Після цього я отримав офіційне за-прошення для поїздки до Аргентини. У Києві ще перед тим було відкрито Посольство Аргентини, яке без будь-яких обмежень видавало візи громадянам СРСР, пізніше України, лише не гарантуючи працевлаштування. Приїхавши в аеропорт Домодедово, мого квитка не знайшли. Я зв'язався по телефону з Бандурою і виявилось, що мій квиток був на прізвище Яремійчук, а не Yaremijchuk. Ми летіли з посадкою в Алжирі, на островах Зеленого Мису, Сан-Пауло у Бразилії і аж тоді літак здійснив посадку в аеропорту Буенос-Айрес. Ця поїздка була цікавою, в Алжирі ми побачили навчених в СРСР прикордонників, які прискіпливо дивилися на вас в анфас і профіль і складалося враження, що ми знаходимось у якомусь тюремному дворі. Острови Зеленого мису (зеленню там і не пахло, пейзаж нагадував швидше піщані горби Каракумів чи Сахари) були майже раєм. Обслуговуючі пасажирів службовці були ввічливими. Жінки ступали по землі, мовби вони йшли на подіум, демонструючи одіжки. Тоненькі точені фігурки, гарні обличчя, правда поспуті віспинками – це була змішана людність португальців та африканців, що дала дуже вродливі смуглі обличчя та привітне спілкування. Чомусь ми затрималися у цьому аеропорту на чотири години і я навіть не втопився від очікування. Над Атлантичним океаном ми перетнули екватор і я навіть отримав сертифікат про цю подію. В Сан-Пауло наш літак після посадки досліджували, обслуговували пасажирів рослі темношкірі службовці аеропорту. Оскільки ми були ізольовані від решти пасажирів, то з нами обмінювалися монетами затяті бразильські нумізмати.

Слід зауважити, що бразильська земля була червоно-жовтого кольору, там плодovitими є не чорноземи, а червоноземи.

Запам'яталися привітні обличчя прикордонників та митників, а в заповненій декларації нічого не питали про зброю, наркотики або коштовності, зате треба було відповісти чи є у тебе сім'я або жінка в Аргентині.

Тепла сонячна погода. Тисячі зустрічаючих. Я хвилювався, бо не знав хто ж мене зустрічає. Аж ось при виході з аеропорту бачу великий плакат «Пане Яремійчук, Вас зустрічаємо». І привітний усміхнений чоловік – це Володимир Бандура.

Буенос-Айрес (Добре Повітря) це мільйонне місто з квадратними прямолінійними кварталами, у якому не можна виїжджати на шаленій швидкості на перехрестя, бо перед ним стоїть або валик (тепер є вони і у наших містах), або жолоб і через них треба переїжджати на невеликій швидкості. Тоді мені видалося, що все місто – від краю до центру – це суцільні кафе, ресторани, бари або спортивні заклади – клуби, футбольні, волейбольні, баскетбольні стадіони. Мене дуже дивувало яким чином виживають володарі цих закладів, бо більшу частину дня вони заповнені лише на 10-20% відсотків. І тільки в обід та ввечері туди сходиться багато-багато людей.

У кожному закладі смажилася свіже м'ясо на електричних рожнах або дерев'яних жаровнях.

Під кінець тижня нами було укладено та завірено нотаріусом угоду про спільну діяльність. Тим же маршрутом я полетів до Москви.

Наступив ще один період листування, уточнення вибору можливих об'єктів для роботи зі струминними апаратами, який тягнувся приблизно чотири чи п'ять місяців. І нове запрошення до Аргентини. Врешті-решт було досягнуто домовленості про відправлення наших насосів через Бориса Богуславського у Києві. Він оплатив В. Лотовському через внутрішній банк, а сам отримав від аргентинців оплату, здається, доларами.

У третю поїздки я взяв з собою Генадія Лісовського. Ми довго очікували затвердження програми робіт на свердловині в районі Комодора Рівадавія на півдні Аргентини, а оскільки у мене був авіаквиток «пункто-пункто», то я міг вилетіти назад лише у точно визначену дату, ні раніше, ні пізніше, а у випадку невиїзду квиток ставав нечинним.

За ці приїзди я познайомився з українською діаспорою, відвідував українську греко-католицьку церкву, в якій відправив службу Божу папа Павло Іоанн II. У мене склалося враження, що українська інтелігенція згуртована у своїх церквах, більша частина моїх нових знайомих хоч не була багатою, але жила більш-менш заможнo. Сам Бандура жив зовсім не погано – його особняк (а я у ньому прожив майже два тижні) був просторим, гарно умебльованим. На подвір'ї плавальний басейн, а також будинок – «патіо», це щось ніби будинку для прислуги. Але за своїми розмірами та комфортом він теж був вишуканою віллою. Мене дивувало тоді здатність заїздити на подвір'я автомобілем, відкриваючи в'їзні двері електронною кнопковою сигналізацією.

Я побачив як чистять дно басейну спеціальною вакуумною установкою. У недільні дні до Бандур привозили батька і матір його дружини, маму Бандури, родину сеньйора Пропато з його двома чарівними дочками та сином. Ми спілкувалися, розмовляли на різні теми, я розказував, що робиться в Україні.

За цей же час я декілька разів спілкувався з аргентинським і українським поетом Леонідом Голоцваном, бував у нього вдома.

Там, в Буенос-Айресі, я вперше побачив великі супермаркети, побачив розлиту у пластикових пляшках мінеральну та звичайну воду (на той час цього в Україні не було). Я бачив, як аргентинці заїздять з дітьми у ці великі магазини та купляють товар, якого вистачило б на цілий тиждень. Базарів таких, як у нас, в Аргентині практично не було.

Вечірні гостини теж були цікавими: подане в ресторані вино спочатку дегустується і якщо воно за смаком не підходить, то приносять нову пляшку і її знову дегустують. Кажуть, що аргентинські вина є одними з кращих у світі.

Багато ми говорили про організацію освіти, про підвищення знань, про державні та приватні університети. Навіть нині, коли Україна уже 18 років є незалежною державою, ми не наблизилися й близько до їхньої системи. Пізніше, уже організовуючи спільний факультет нафтогазових технологій, а ще перед тим кафедрі морських нафтогазових спо-

руд, я спробував перенести частину побаченого і почутого в Аргентині на нашу практику.

Врешті-решт ми вилетіли з Буенос-Айресу до Комадоро-Рівадавіо, цього південно-аргентинського міста понад голубою Атлантикою. Якихось периферійних побутових відмінностей ми не відчули. Але на свою біду я ще перед вильотом до Аргентини простудився, не вилікувався і у мене розвився бронхіт з кашлем. В готельному номері я своїм кашлем заважав спати навіть сусідам через стінку. А графік роботи був настільки напруженим, що за дзвінком із свердловини доводилося виїжджати серед ночі на родовище.

Що мене тоді вразило? Перше, це дуже сумлінна проектна, технологічна і персональна відповідальність перед початком робіт на стадії їх проектування та підготовки. Друге, це постановка техніки у строгій відповідності з проектним рішенням. Третє, це чітке виконання персоналом програми робіт. На свердловині, де ми проводили випробовування нашої техніки, ми отримали фонтанний перелив нафти з колекторів, що розроблялися майже 40 років і які були сильно обводнені. Головний інженер підприємства, іспанський баск з абсолютно непроникним, як у гравця в покер, обличчям підбіг до мене та почав запитувати хто я, яка у мене освіта. Виявилось, що ми, «розпечатали» якийсь нафтовий пропласток, що через якісь причини не був освоєний на первісній стадії освоєння свердловини. Наш метод миттєвих депресій прорвав ізоляційну блокаду пласта і з нього пішов фонтанний перелив нафти.

Робітники, що працювали на свердловині, були різних національностей – аргентинці, чилійці, болівійці. Але вони вперше побачили інженера з колишнього Радянського Союзу. Вони приносили з собою хліб, м'ясо, овочі і частували мене. Одного разу один із робітників сказав мені «Здравствуйте!» На що я йому жартома сказав, що в Україні вітаються «Добрий день!». Наступного дня він сказав мені «Добрий день!».

Я побачив в Аргентині американські бурові верстати, що монтувалися і демонтувалися протягом 1-3 днів. Побачив, як аргентинці для цього виконують підготовчі роботи – прокладають гравійні промислові дороги, переходи для звірів, побачив як вздовж доріг встановлено сітчасті загорожі, щоб різні звірятка не попадали під колеса автомобілів. Побачив, як на дорогах встановлено ящики для сміття і ніхто не сміє викинути з автомобіля сміття, бо це несе за собою досить великі штрафи.

Цікаво було і ще одне – ми поставили наші струминні насоси з ГОСТівською різьбою. Щоб їх спустити у свердловину потрібно було виготовити перехідники з різьбою за стандартом АНІ. Бандура обійшов три-п'ять майстерень і це дало йому змогу зменшити вартість виготовлення цих перехідників з двох тисяч доларів до чотирьохсот.

На великій трубній базі, де ремонтують насосно-компресорні та бурильні труби працювала невелика кількість робітників, а адміністративний персонал складався з 2-х чоловік – керівника і однієї молодої жінки, що поєднувала у собі функції секретаря канцелярії та головного

бухгалтера. Вона ж готувала нам під час бесіди каву. Це дуже вражало, адже на нашій подібній трубній базі у Долині працювало у десять разів більше робітників та й адмінперсонал був чисельним.

Бандура познайомив мене з деякими українцями Командоро-Рівадавії. Це були привітні люди, які чогось досягли у своїй новій батьківщині і які старалися, як могли, зберегти свою національну сутність. Але час бере своє і я зустрічав там українців, що знали лише слова «папа, мама, Київ». Решту уже аргентинське.

Ця поїздка істотно розширила мій кругозір, дала змогу подивитися на новий світ. Я побачив там і нових емігрантів, зокрема лікарів з Полтави, які дуже бідували, працювали за фахом під чужими прізвищами. В Україні був страшний купоно-карбованцевий період і навіть те бідне аргентинське життя було значно кращим від українського. В магазинах вранці свіже м'ясо і яйця мали одну ціну, ввечері ціна зменшувалась, а якщо цей продукт не продано впродовж двох-трьох днів, то ціна його зменшувалась у три-чотири рази.

Аргентинське м'ясо може найсмачніше у світі, бо величезні стада корів народжуються у преріях, випасаються степовими травами та відправляються на м'ясокомбінат.

В магазинах того часу там було те, що ми бачимо зараз через 18-20 років у своїх супермаркетах.

Для продовження робіт в Аргентині ми направили найкращого з інженерів, що працював зі мною – Богдана Кіфора. Після другої або третьої його поїздки в Аргентину, він залишився там працювати назавжди, забравши в Аргентину дружину і сина.

В силу різних причин ми не стали розвивати наші виробничі зв'язки, хоча спільний патент на винахід ми там отримали.

VI. Бразилія

На весні 2003 року І. Франчук відрядив мене до Бразилії. Основним завданням моєї поїздки було організувати навчання наших спеціалістів у Бразильських університетах та вивчити яким чином Бразилія практично з нульової позначки за 20-ть років стала видобувати на той час більше 110 мільйонів тон нафти з шельфу Атлантичного океану. Мені у «доважок» додали і Олександра Кондрата, сина нашого професора Романа Кондрата. Поїздка була дуже цікавою, бо це була нова для мене країна.

Бразилія. Ріо-де-Жанейро. Південна Америка. Латинська Америка, колишня колонія Португалії. Мрія Остапа Бендера. Змішування народів та етносів. Африканські раби, португальські рабовласники. Одна з найбільших країн південної-західної півкулі. Країна, що нечуваними кроками розвивається, йде вперед. Країна з екзотичною природою, з одним з найкращих кліматів нашої планети, з величезними лісовими масивами, країна золота, срібла, дорогоцінних каменів. Країна з прекрасними автомобільними шляхами, що перетинають гранітні скелі безліччю тунелів. Країна, у якій живуть тубільці, змішані з темношкірими нігерійця-

ми, португальці, іспанці, англійці, слов'яни, німці, французи, євреї, араби. Але всі говорять і спілкуються португальською, газети продаються у кіосках лише на португальській мові, фактично всі телеканали, за винятком одного – англомовного, говорять теж португальською. Країна, у якій збирають або продукують автомобілі всіх світових марок (американських, англійських, італійських, японських, корейських) за дуже низькими цінами. Країна, у якій дешеве житло, де для проживання не треба мати теплого одягу. Країна, у якій католицька церква має дуже великий вплив на виховання молоді. Ріо-де-Жанейро з його чистими пляжами Капакабани, з потужними припливами і відпливами Атлантичного океану, з прекрасним театром опери та балету, з чистими вулицями, прекрасною архітектурою і з простертими руками над містом Ісуса Христа, внизу якого знаходиться модерний католицький храм, на якому одночасно можуть молитися десятки тисяч віруючих і у якому кожне вимовлене слово священика доноситься до всіх закутків храму. Така у ньому бездоганна акустика. У цьому місті мені довелося прожити лише неповних два тижні. Але у цей період вдалося вмістити роботу з професорами університету штату Ріо-де-Жанейро, католицького університету ім. Кеннеді, були дуже плідні розмови з Георгом Гаврилишиним, впливовим нафтовиком, видавцем нафтогазових журналів португальською та англійською мовами, який розказував, яким чином Бразилія досягла величезних успіхів у освоєнні нафтогазових ресурсів шельфу Атлантичного океану.

На наше питання як поступити Україні, що має подібні ресурси на Чорному та Азовському морях, він відповів: «Дійте за Бразильською схемою».

За цей час мені довелося подивитися балет «Жизель» у постановці колишньої киянки балерини Євгенії (донни Євгенії) Федорової, професорки Університету, три рази бути у неї вдома.

У цьому проміжку часу я був у гостях у відомої українсько-бразильської поетеси, лауреата Державної премії ім. Т.Шевченка за 2008 рік Віри Вовк-Селянської, моєї краянки, що народилася у селі Рожневі, був в гостях у відомого геофізика Роберто Фільштейна.

Євгенія Федорова два роки тому у віці 82 роки відійшла у вічність, хоча мріяла хоч на день-місяць вернутися у рідні краї. Вона принесла мені квитки на поставлений нею балет «Жизель» і в перерві підійшла до нас у театральний партер. Ми домовились, що чекатимемо її біля службового виходу. Разом з нею до виходу підійшла балетна трупа і вони всі на прощання з нею розцілувалися. Я запитав донну (пані) Євгенію чи не виїжджає вона кудись. «Ні» – засміялася вона. Це така балетна традиція проваджати додому свого балетмейстра.

Федорова запросила мене до себе в гості і ми проговорили з нею більше трьох годин. Вона згадувала Київську довоєнну і воєнну сцену, розказувала про її зустрічі і спільну роботу у Бразилії з Галиною Улановою, Майєю Плісецькою, іншими відомими світовими майстрами балету. Ми говорили про історичні події. Вона щиро вболівала за долю

України і з жалем говорила, що Президент Кучма не хоче чи не може зрозуміти ролі зарубіжної української інтелігенції у формуванні держави.

На наступний вечір мене запросив до себе додому всесвітньовідомий геофізик Роберто Фільштейн. У нього зібралось біля 20-ти професорів Університету штату Ріо-де-Жанейро. Ми жваво спілкувалися і я на своїй «pure English» розказував про Україну, Крим, про свої наукові розробки. Було надзвичайно цікаво і я почував себе піднесено в цій невимушеній товариській компанії.

Від другого шлюбу у Фільштейна була одинадцятирічна дочка. Дружина його – малайзійська мусульманка. Ця їхня дитина теж нас розважала – вона танцювала, грала на скрипці і навіть співала.

Після повернення з гостей я заснув, а через пів години прокинувся уже з високою температурою.

Другого дня, у суботу, ми знову мали зустрітися з Євгенією Федоровою. Через високу температуру я зателефонував їй щоб сказати, що не зможу її відвідати. На що вона мені сказала - «У мене грип і також висока температура». Очевидно, це вірусне захворювання я підхопив від неї.

Ще однією знаковою зустріччю в Ріо-де-Жанейро була гостина у Віри Вовк-Селянської, цієї видатної, але мало знаної в Україні поетеси, тепер уже лауреата Державної премії ім. Т.Шевченка за 2008 рік. Про Віру Вовк я знав давно з її листування з Василем Стусом, з розповідей про неї Панаса Заливахи, Степана Пушика, з прочитаних спогадів поета, що живе у США, Богдана Бойчука. У затишній квартирі пані Віри Вовк я гортав родинні фотоальбоми, де зберігалися фотографії сотень чи не тисяч рідних та друзів Вовк. Запам'яталися фотографії балеруна Ніжинського, трієчного брата Вовк. Були серед фотографій дипломати, військові, державні діячі, священики. Це була розсіяна світами українська інтелігенція, що мусила емігрувати, рятуючись від більшовицького знищення. Це та інтелігенція, якої зараз в Україні нема і про яку мало знають українці. Після повернення в Україну я спрямував разом зі своїм звітом і лист Президенту України про потребу нагородити цих знаних у світі жінок-українок державними нагородами. Про це я просив і надзвичайного і повноваженого посла України у Бразилії Юрія Богаєвського. Про свою нагороду орденом Княгині Ольги мені листовно повідомила Євгенія Федорова. Чи отримала таку нагороду Віра Вовк я не знаю. Я отримав від Віри Вовк у дарунок поетичну книгу «Іконостас України». Це чиста поезія про історію України від Княгині Ольги і Володимира Святителя до наших, часто трагічних днів.

Дуже цікавими були зустрічі, розмови, обговорення наших проблем з Георгом Гаврилишином, відомим промисловцем, фінансистом та видавцем двох нафтогазових журналів у Бразилії – один виходить португальською, другий – англійською мовами. Перед самим від'їздом з Бразилії було обговорення багатьох питань нафтогазовидобування на шельфі Чорного моря. Дон (сеньйор, пан) Гаврилишин знав наші про-

блеми, він раніше спілкувався з тодішнім Президентом України Леонідом Кучмою, його зв'язували родинні зв'язки з професором зі Швейцарії Богданом Гаврилишином, що був радником двох перших Президентів України з питань економічного розвитку. Цей кремезний, високого зросту чоловік з густою чорною бородою та густим чорним волоссям на голові радо зустрівся з Ігорем Франчуком в одному з ресторанів на Капакабані, розмова продовжилася у готелі. На запитання Франчука, що і як треба робити, Георг Гаврилишин говорив – «Ідіть шляхом Бразилії в освоєнні морських ресурсів». Бразилія використала таку схему:

- Компанія «Шлюмберже» отримала право продавати результати своїх досліджень за спекулятивними цінами будь-яким нафтогазовидобувним компаніям світу і нарізані ділянки шельфу площею 100-300 км були продані 17-и компаніям світу за цінами від 100 до 600 мільйонів доларів;

- Уряд Бразилії встановив такі інвестиційні вимоги до компаній, що купляли ці ділянки: почати освоєння цих ділянок впродовж двох років; організувати випуск всього необхідного обладнання на заводах Бразилії за технічною документацією передових компаній світу; весь персонал (від робітників до інженерного та наукового) повинен бути бразильським. Тому компаніям, що придбали ці ділянки прийшлося вкладати необхідні кошти в освіту, підготовку кадрів.

- Компанії повинні були у першу чергу продавати нафту нафтопереробним заводам Бразилії, лише надлишки можна було експортувати.

Для координації всіх робіт на морі було створено компанію «Петробраз», що здійснює геологічний моніторинг, науковий та проектний супровід бурових робіт, а також нафтогазовидобувних і транспортних робіт, підраховує запаси, затверджує проекти розробки родовищ і контролює саму розробку. Ця ж компанія суворо контролює збереження довілля при розробці родовищ.

Більш детальні матеріали я направив Міністерству закордонних справ, ДАТ «Чорноморнафтогазу» і окремо Президенту України Л.Кучмі. Окрема записка стосувалася питання навчання наших спеціалістів в 2-х університетах Бразилії та безпосередньо в «Петробразі» йшла мова про взаємний обмін спеціалістами Бразилії та України.

Міністерство закордонних справ представило ці матеріали, як базу або як одне із важливих питань в переговорах між Л.Кучмою та Президентом Бразилії сеньйором Лулу.

На жаль, нічого з того не вийшло. Поїздка Кучми співпала з кризою між Україною та Росією навколо острова Тузла. Одночасно був заарештований генерал Пукач у справі вбивства Гонгадзе. Кучма перервав офіційний візит до Бразилії та поспішив «рятувати» острів Тузла. Або рятувати самого себе...

Уже в 2008 році формуючи Програму прискорення робіт на Чорному морі, яку я передав особисто в руки Президенту України Вікторові Ющенку, в Кабінет Міністрів для Ю.Тимошенко, а також у публікаціях

цього матеріалу в «Голосі України» (29 липня 2008р, 17 квітня 2008р) і в газеті «Кримська світлиця» я навів ці ж самі бразильські аргументи.

Без цієї поїздки до Бразилії мій кругозір був би набагато біднішим, вужчим.

VII. В'єтнам може стати для України “вікном” до південно-східного регіону

До моєї подорожі у В'єтнам доклав зусиль мій покійний товариш доктор технічних наук Орест Мартинців. Ми з ним вчилися у Дрогобицькому нафтовому технікумі, у Львівській політехніці, він йшов на рік пізніше від мене. Від нього я пізніше дізнався, що у технікумі мене вважали “вундеркіндом”, хоча я себе таким аж ніяк не відчував.

О. Мартинців працював більше 8-и років у В'єтнамі, користувався там великою повагою. От він і взявся організувати мою поїздку до В'єтнаму. Після цієї поїздки я і написав свою статтю у газету “Галичина” “В'єтнам може стати для України “вікном” до південно-східного регіону”.

Протягом десяти днів ми проживали в місті Вунктау, розташованому за 125 кілометрів на північ від Хо Ші Міна (колишній Сайгон). Програма нашого перебування була дуже насиченою. Та й справа виявилась вартою того. СП «В'єтсовпетро» добуває щороку 12 мільйонів тонн нафти із шельфу Південно-Китайського моря. Родовище «Білий тигр» яке ми відвідали, відкрили свого часу американські сейсмогеофізики. Воно почало розроблятися ще в середині 80-х, займає величезну територію і дуже багате на сировину. Поки що експлуатується лише незначна частина шельфу Південно-Китайського моря, оскільки він і досі не розділений між Китаєм, В'єтнамом та Малайзією. Унікальне це родовище й тим, що нафту тут добувають з-під гранітної товщі в морському дні. Сумарний видобуток з однієї свердловини (а всього на тій платформі, де ми побували, діють п'ять із шести пробурених) – близько 2000 кубометрів на добу. Відверто кажучи, це вражає. Стільки нафти дає лише одна свердловина і всього за 24 години!

Взагалі, масштабність робіт, здійснюваних за 200 кілометрів від берега, не може не викликати захоплення. Чогось подібного я ще не бачив. Приміром, на підході до платформи постійно чергують, періодично змінюючи один одного, японські, китайські, тайванські, гонконгівські танкери. Заповнені очищеною від солі, води, газу, різних домішок сировиною, вони перевозять її на переробку до Японії чи Тайваню. А вже звідти вона повертається у вигляді бензину, дизельного пального, інших нафтопродуктів до В'єтнаму, який ще не має своїх переробних заводів. У «В'єтсовпетро» працюють 800 спеціалістів від Росії. Серед них близько двох сотень фахівців з України. Переважна більшість – це випускники нашого навчального закладу. Наприклад, виходець із Рожнятівського району Михайло Плішка очолює службу життєзабезпечення цього об'єднання. До речі, він працює тут уже 11 років. Авторитетом користується і київський професор, доктор технічних наук Орест Мартинців ро-

дом із Дрогобича. Анатолій Домальчук, в минулому генеральний директор АТ «Карпатнафтомаш», очолює ремонтну службу СП. Наш же випускник керує й однією з компресорних станцій на «Білому тигрі» і т.д. Тому приїхавши туди, ми відчули себе й насправді, як удома.

Чимало українських вчених трудяться поряд з англійськими, американськими та російськими, в науково-дослідному інституті, що діє при СП. З цією установою ми ознайомились ще першого дня перебування у В'єтнамі. НДІ оснащено найновішою дослідницькою апаратурою. І рейтинг його дуже високий. Жодна ідея чи розробка вітчизняних підприємців або пропозиція зарубіжних бізнесменів, котрі частенько заглядають до цієї країни (як і до нас) у пошуках доброго заробітку, не втілюється в життя, якщо не пройде успішно жорстку апробацію в цій установі. Інститут, мов сито, відсіює все, що не підходить в'єтнамському нафтовому виробництву. Однак, ми не тільки ознайомилися з модерним обладнанням НДІ, а й порозмовляли з тутешніми висококваліфікованими знавцями своєї справи. На наш розгляд ще й представили найсучасніші технології видобутку нафти, які тут застосовуються, результати роботи інституту і його новітні досягнення, розкрили чи не всі секрети своєї творчої лабораторії, так ніби у них немає від нас жодних таємниць.

Така довіра приємно здивувала. Адже знаємо, з якою підозріливістю ставляться до іноземців у нашій країні. У В'єтнамі ж ми зіткнулися з чимось абсолютно протилежним. Нам дозволили сфотографувати, скопіювати все, що тільки можна було. Ніхто ні в чому не перешкодив, не перевіряли, чим ми займаємось. Не вимагали ні наших паспортів, ні спеціального дозволу на відвідування, скажімо, згадуваної морської платформи, не кажучи вже про те, що дозволили відзняти на відеоплівку всі її споруди. Принаймні жодної служби безпеки довкола себе ми не помітили, і можна сказати, що за кілька тих днів перейняли й привезли з собою додому багатий тамтешній досвід видобутку нафти.

Навіть проведення в рамках нашого перебування наукового семінару, де, крім нас з паном Василем, зробили доповіді також місцеві, французькі, американські і російські вчені, виявилось, наскільки уважно й доброзичливо поставилась в'єтнамська сторона до візиту українських науковців. Ми виклали на рекламному рівні те, що могли б запропонувати на розгляд своїх далекосхідних колег, в основному різноманітні розробки науковців нашого університету. На цій основі було укладено протокол намірів, який, по суті, відкриває дорогу для широкого спілкування українських вчених із в'єтнамськими.

Окрім того, ми передали їм три контракти на виконання договірних робіт на загальну суму 100000 американських доларів. Порівняно невелика вартість трошки прочинить українське вікно до ділового В'єтнаму після підписання тих угод в'єтнамською стороною. А це, як слід розуміти з листа, якого я нещодавно, отримав, станеться вже в поточному кварталі. В березні очікуємо в цьому зв'язку приїзду в'єтнамської делегації на чолі; з головним-геологом «В'єтсовпетро» паном Донгом, якому 12

березня в Києві вручатимемо, атестат іноземного члена Української нафтогазової академії. Маємо намір познайомити в'єтнамських фахівців з керівництвом Держнафтогазпрому, АТ «Укрнафта», показати їм заводи в Калуші, Стрию, Сумах з тим, аби наша продукція могла знайти місце на їхніх ринках.

Я думаю, навіть переконаний, що в'єтнамці готові до співробітництва з Україною. Ще перед від'їздом з Вунктау ми мали тригодинну розмову з керівниками «В'єтсовпетро» про потенційні можливості наших контактів, співпрацю в найрізноманітніших ділянках нафтогазової промисловості. Ми зробили висновок, що в'єтнамці шукають тих партнерів у бізнесі, що могли б скласти альтернативу росіянам, які дозволяють собі диктувати своїм південно-східним колегам умови й правила поведінки. Очевидно, цим же пошуком і було продиктоване запрошення відвідати В'єтнам. Гадаю, ми не розчарували в'єтнамців. А зі свого боку додаю, що працювати з такими високоосвіченими й культурними людьми, якими є тамтешні спеціалісти, – одне задоволення. І це не просто слова. Кожен в'єтнамський фахівець досконало володіє англійською мовою. Як розповів нам проректор такого ж інституту в Ханой, кожен їхній студент обов'язково протягом року навчається у США, байдуже – на п'ятому курсі чи на першому. А це дає можливість добре вивчити англійську, до того ж у відповідному мовному середовищі. А знання мови відкриває доступ до новітніх зарубіжних технологій. Зрештою, вже при вступі до вищої технічної школи абітурієнти складають іспит з англійської. Тобто ще в школах готують майбутніх студентів до того, аби вони могли слухати лекції іноземною мовою. Англійську ми чули у В'єтнамі скрізь – в аеропорту, в крамницях, на вулиці. Взагалі, впадає в око надзвичайна динамічність цієї країни. Держава свого часу “розв'язала руки” дрібнотоварному виробництву. І тепер тут на кожному кроці хтось щось робить: одні шують, другі тчуть, треті кують, ремонтують і т. п. Життя вирує просто неба, на очах. Причому в'єтнамці працюють без вихідних, відпочивають лише чотири дні, коли святкують Новий рік. А так щоранку відвідують двогодинне релігійне богослужіння, а потім – до роботи. До речі, добра половина в'єтнамців, (а то й більшість) – християни. Поряд в буддистськими храмами видніється й чимало сучасних римокатолицьких костелів, релігійних пам'яток, які відображають, приміром, мученицький шлях Христа на Голгофу чи страждання життя апостолів або перших християн...

Хоча з 80 мільйонів населення В'єтнаму 20 відсотків становлять китайці, лаосці та представники інших народностей, тут ніде не помітите написів якимось іншим шрифтом (чи ієрогліфами), ніж латинський, який свого часу в'єтнамці перейняли від французів. Особливо ревно ставляться в цій країні, що вже була самостійною державою на 300 років до нашої ери, до того, щоб в апараті державного управління, урядових структурах у регіонах не працював ніхто, пов'язаний родинними зв'язками з китайцями чи іншими іноземцями.

Дороги тут європейського рівня, кіоски, крамниці, кав'ярні не поступаються своїм виглядом перед тими, які я бачив у Нью-Йорку, Москві, інших країнах світу. Мешканці сіл живуть у таких же ошатних, віллах і котеджах, як міщани. А Хо Ші Мін – прекрасне місто, за вишуканістю архітектури нагадує Париж... Думаю, що наша співпраця з В'єтнамом означатиме теж свого роду інтеграцію України до Європи, тобто до цивілізованого світу.

Записав Василь МОРОЗ.

VIII. «І глянеш, як хазяїн домовитий, по своїй хаті і по своїм полі...»

Напевне, вміщений газетний матеріал видасться нині наївним.

Ще одна поїздка, яку я описав у своїй статті, була дуже короткою, тижневою, але я привіз звідти прекрасний курс “Бурових розчинів”, на базі якого я зробив майже повний курс з цієї дисципліни у вигляді методичних розробок для студентів, а пізніше цей курс увійшов в матеріал “Довідника з буріння свердловин”, який у 2003 р. вийшов з друку.

Минулого місяця шість українських спеціалістів з буріння нафтових свердловин з різних регіонів України побували в Фінляндії на лекціях з регулювання властивостей промивних рідин різними хімічними реагентами. Це вже п'ята поїздка наших спеціалістів, оплачена фірмою «Метса-Серла», що постачає в Україну сучасні хімічні реагенти для буріння глибоких свердловин за цінами значно нижчими, ніж російські чи узбецькі.

Чому ж фінські хімічні реагенти дешевші від таких товарів інших фірм, що виробляють, наприклад, відомий реагент КМЦ – карбоксометилцелюлозу? Нам було надано можливість ознайомитися з цим унікальним виробництвом, запущеним у 1993 році, де виготовляють більше половини світового виробництва КМЦ. У фірмі «Метса-Серла» лише 132 працівники, четверта частина яких, за нашими мірками, є науковим персоналом, що постійно працює над вдосконаленням технологічного процесу. Виробничий персонал однієї зміни – 16 чоловік. Весь виробничий цикл організовано так, що в ньому нема місця для використання лопати, лома, важеля чи тачки. Від подрібнення деревини до затарювання, пакетування в тюки кінцевого продукту та завантаження його у вагони – це справа автоматики і добре керованої механіки. На цьому виробництві характерними є надзвичайна чистота і безшумність. А що воно вимагає витрат води, то стоїть над широкою і глибокою рікою. У місцях відпрацьованої води плавають величезні риби, існування яких неможливе навіть при незначній кількості хімічних речовин.

Читав нам лекції відомий голландський спеціаліст Тон Маас, яким працює на морських нафтогазових родовищах Північного моря. Ми, буровики, знаємо системи бурових розчинів, і здивувати нас особливо не було чим. Але нас здивувала система викладання, пристосована до потреб бурового виробництва. І ми одностайно прийшли до висновку що

потреба в навчанні інженерних кадрів цього питання в Україні дуже велика. І ті спеціалісти, які вже прослухали цикл лекцій в Фінляндії, зобов'язані сприяти організації навчання, поглибленню фахових знань наших спеціалістів в Україні.

Будь-яка поїздка, окрім суто професійних цілей, дає можливість порівняти те, що є у нас в Україні, з тим, що бачиш далеко від неї. Ми спершу зупинилися в місті Тампері, далі їхали залізницею з двома пересадками на північ, в бік Лапландії. На маленьких вокзалах там так чисто і затишно, що забуваєш, що ти на дорожній трасі. Газети на столах, зручні та чисті м'які крісла, тихе оголошення рейсу. Приміські поїзди – чи не найбільше наше здивування; у звичайному вагоні – м'які крісла, покриті велюром, з вмонтованими в поруччя трипрограмами навушниками, з прикріпленими на липучках подушками під розмір людини, з незвичною чистотою у вагонних туалетах, з наявністю там навіть крапельного шампуню, паперу, одноразових паперових рушників.

Судити про життя людей в далекій країні за спостереженням кількох днів непросто. Але ось такий приклад. Ми жили в заводському будиночку. Заняття на заводі закінчувалися після 17 години. У цей час на вулиці темніло. І коли ми підходили до нашого будиночка, під дією фотоелементів включалося зовнішнє освітлення. Варто було нам зайти в будиночок, як воно згасало. Підлоги на кухні, у ванній та туалетній кімнатах підігріваються. Температура в кімнатах регулюється. Поряд з нашим будиночком – школа. Сотні школярських велосипедів стоять надворі, і нікому й на думку не спаде їх красти або пошкодити.

Ідучи поїздом, дивиєшся чому біля невеликих фінських дерев'яних будиночків немає приміщень для худоби. Нам пізніше пояснили, що тримати одну корову, порося чи декілька курей селянам економічно не вигідно. Той, хто займається тваринництвом, тримає 40-50 корів або 360-500 свиней, і це для нього бізнес.

У крамницях Фінляндії все дуже й дуже дороге. Висока вартість житла. Квартира в столиці у гарному районі коштує 200 тисяч американських доларів. Але бездомних людей в Фінляндії теж нема. Є працьовитий мудрий народ і мудре державне керівництво. Кожен у цій країні має, хто більше, хто менше, але добре життя. Воно нагадує добре збалансований механізм, Витрати і прибутки врівноважені.

Зроблені в Фінляндії меблі, сантехніка, одяг є одними з найкращих у світі. Фінляндці не можуть дозволити собі виробляти щось гірше за якістю і дорожче за світові стандарти. Бо вони мусять заробляти, продаючи свою продукцію та купуючи все інше, що не виробляється в їхній країні.

Але пора вже додому, у Москві сідаємо в поїзд «Москва-Івано-Франківськ». І одразу ж відчуваєш гіркоту від порівнянь: вагон брудний, все, що можна відкрутити, зникло, спертий запах в купе і в туалеті, задимлені, ніби ніколи не миті, вікна. Про якісь зручності не варто й згадувати, І думаєш: що ж з нами сталося? Де наша предвічна культура,

яка забороняла красти? Чому ми перетворилися у диких варварів? Де наша чистота?

Нам справді погано. У нас незбалансована, зруйнована економіка. Нам потрібні такі провідники народу, як був у Фінляндії Маннергейм, котрий знав, куди треба вести народ.

І я задумуюсь: який критерій, величі народу? Його кількість? Його державна територія? Його працьовитість? Його військова потужність?

Україна велика. Є на нашій землі нафта і газ, залізо й уран, марганець і золото. Є безкраї пшеничні лани. Є освічені люди. Але як мало культури і порядності. Ми мусимо перевиховати себе. Повинна бути та ідейна сила, яка зможе піднести наш народ до рівня світової цивілізації.

Сучасна Фінляндія створена руками її народу. Але ж як їм було важко серед скель і озер побудувати своє добре збалансоване життя, в якому нема місця для крику, шуму, злочинства, поганої праці. А було ж у них у цьому сторіччі аж дві криваві війни, і вони відстояли свою державність перед більшовицькими військами, посланими в 1918 році Леніним і в 1939 році Сталіним. Як хотілося цим сатрапам до своєї кривавої імперії знову долучити ще фінську землю – а не вдалося.

І ніхто з фінляндців не прагнув туди і не галасував, як наші «борці за народ» – комуно-соціалісти, яким будь-що треба знову об'єднатися з братами Єльциним, Зюгановим, Жириновським, будь з ким, лише би знову під російську імперію. І за це не соромно Олександрові Морозу чи Петрові Симоненку, які їздять по світу і бачать, як живуть люди, що не під Росією, які самі господарюють і яким ніщо не заважає мати економічні зв'язки з будь-якою державою світу.

І все ж завершу розповідь оптимістичними словами Іван. Франка: з «Передмови» до поеми. «Мойсей»:

Та прийде час, і ти огнистим видом

Засяєш у народів вольних колі.

Труснеш Кавказ, вперешешся

Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі

І глянеш, як хазяїн домовитий,

По своїй хаті і по своїм полі.

Роман ЯРЕМІЙЧУК, доктор технічних наук.

Ці та інші спостереження є миттєвими, не претендують на якісь узагальнення. Але які вони повчальні, як би було добре, щоби вони донеслися до населення, особливо до молоді. Бо світ таки дуже відмінний від нашого. Чому на вулицях міст у Європі немає сміття? Чому дороги довго не руйнуються? Чому дбайливо відносяться до чистоти у лісах, парках, берегах річок чи морів і океанів? Чому у Фінляндії не крадуть нічого на вулицях? Уявити собі, що в університети Ізраїлю, Англії, Фінляндії чи Японії хтось поступає за гроші, просто неможливо.

Чому неможливо уявити собі, що в Південній Кореї, Японії, Фінляндії чи в країнах ЄС можна щось виготовляти за принципом “сойдѣт и так ,чѣрт с ним»?

Можливо треба було би в теле- чи радіопередачах мати спеціальні заставки під умовною назвою “у них і у нас”.

ІХ. Коли України для українців стане землею обітованою?

Нотатки про подорож до Ізраїлю

Подорожі світами не лише розширюють наше уявлення про різні країни та народи, що їх населяють, але й наштовхують на порівняння з нашими українськими реаліями. Я не пам'ятаю жодної подорожі, чи то до США, чи Франції, Німеччини, Аргентини, Бразилії, В'єтнаму, Фінляндії, де б я не знаходив такого, що хотілось би перенести на нашу землю. Це стосується якості роботи, навчання, культури поведінки, традицій та багато іншого.

Весною 2008 року мені пощастило два тижні провести в Ізраїлі, цій середземноморській державі з великою, часом трагічною історією.

Ізраїлю, як державі, лише шістдесят років. Але до цієї державності євреї йшли тисячоліттями. Зазнавали вони єгипетського полону, вавилонського рабства, переселяли їх перси. Рухалися євреї разом з арабами через Африку в Іспанію, а звідти – в Європу, переселялися двома потоками еміграції на територію Польщі, України та до Росії. Але цей народ не розчинився в інших етносах, бо зберігав віру в Бога, вірив у свою богообраність. Визвольний похід євреїв з Єгипту під проводом Мойсея тривав сорок років. Народ блукав пісками Синайської пустині і стомлений Мойсей сказав Господу – зневірилися люди, перестали вірити в Тебе. Господь запитав Мойсея: «Скільки ще залишилося віруючих іудеїв?» – «Троє» – була відповідь. – «Якщо є троє, то буде віруючих стільки, скільки піску на березі моря», – відповів Бог. За сорок років померли всі люди, що зазнали рабства. У землю обітовану не увійшов і Мойсей.

Цей великий подвиг узяв за приклад Іван Франко у своїй поемі «Мойсей», де вказав дорогу до волі, до незалежності українського народу. «Тільки не зневіряйтеся», – казав він. Тоді здавалося, що цей шлях до волі, до самостійної Української держави губиться десь далеко у тумані віків. Але ж ні – треба боротися за свою державу, не шкодуючи себе, і знати, що справжня воля все одно настане. Навіть якщо підуть з життя останні з людей, які жили у рабстві...

Яка величезна різниця між нинішньою Україною та Ізраїлем! У цій державі нема українського чорнозему, нема Дніпра, Дністра та Південного Бугу. Навпаки, дві третини території Ізраїлю припадають на безводні пустелі або напівпустелі, включаючи глибоку земну западину Мертвого моря, що опустилася на 425 метрів нижче рівня світового океану. А ще значна частина його території – це вулканічні гори, що тягнуться півднем Ізраїлю від Ейлату до майже її серединної території.

Ізраїль – колиска трьох релігій. У Віфлеємі народився Ісус, на ріці Йордан він прийняв хрещення від Івана Хрестителя, на Галілейському

морі набрав з рибалок своїх учнів і показав їм, що віра може робити дива, у пустелі постив сорок днів, у Гефсиманському саду вечеряв востаннє зі своїми учнями, сказавши, що хліб і вино є тіло і кров його, та попередивши, що серед учнів один зрадить його, а інший ще до крику півня тричі відречеться від нього. У Галілеї Ісус проповідував нову віру, на Горі Синай ревно молив Господа, щоб минула його чаша страждань.

Єрусалим – це місто, в якому треба би побувати кожному християнину. Тут судили Христа судом синедріону та судом Пилата, тут іде хресна дорога на Голгофу, тут був знятий з хреста і похований Ісус, і тут він воскрес на третій день та пізніше вознісся на небо.

Християнський Єрусалим майже неможливо описати простими словами. Бо кожне місце, камінь, будівля, храми нагадують нам Христа і тисячі прочан зі всього світу моляться тут та просять прощення своїх гріхів.

Мені пощастило прожити два дні в Єрусалимі, побувати на річці Йордан, у містах: Натанія, Акка, Кор-нуель, Тель-Авів, побачити Галілейське озеро (море), прожити три дні у Ейлаті на Червоному морі, проїхати автобусом через пустелі дна Мертвого моря, через вулканічні скелі півдня Ізраїлю. Побачене вразило вкрай. Після цієї подорожі виникло бажання заново перечитати Біблію та Новий Завіт. Кожне місце Ізраїлю – це частина світової історії. Оце соляний стовп, в який перетворили ангели жінку Лота, коли його сім'я втікала з Содому і Гоморри, тут у печерах Мертвого моря пастухи кілька десятиліть тому знайшли найдавніші свитки Біблії, тут кам'яні мури Ієрихона впали від звуків литавр єврейського війська.

В Єрусалимі не зупиняється потік людей по слідах Христа, а також до стіни плачу, де кожен іудей чи не іудей може притулитися рукою до стіни – залишків руїн Господнього храму та покласти карточку зі своїми найпотаємнішими бажаннями.

На цій площі перед стіною плачу я бачив, як прощаються з армією молоді хлопці та дівчата, як вони ще раз клянуться у будь-який момент стати на захист своєї держави та свого народу. В Ізраїлі кожен юнак служить у війську 2 роки і 9 місяців, а кожна юнка – 2 роки і 5 місяців. Я бачив осяяні й щасливі обличчя цих молодих хлопців та дівчат, які передавали зброю до рук нового поповнення. Для них служба в армії є святим обов'язком, адже оточують Ізраїль аж ніяк не дружні з ним держави – Сирія, Ліван, Йорданія, Єгипет, Палестинська автономія. І тому його простір ретельно захищається, постійно патрулюють реактивні літаки, гвинтокрили.

Коли ізраїльські солдати через кожні шість-десять днів їдуть додому на відпочинок або щоб відвідати своїх рідних, то вирушають зі зброєю в руках, і ніхто не боїться, що ця зброя може бути використана в якихось кримінальних розборках. Додому та з дому їдуть у військові казарми в загальних міжміських автобусах, їдуть весело, сміються. Але жодного разу я не бачив їх «під мухою чи під градусом».

Ізраїль забезпечує себе усіма продуктами харчування – хлібом, маслом, м'ясом, сиром, овочами та фруктами, питною водою. Проїжджаючи цією напівпустельною територією, бачиш пшеничні лани, соняшникові плантації, пальмові гаї. І все це росте при штучному крапельному зрошенні, вода подається в кореневу систему рослин за комп'ютерною програмою. Пшениця, і всі зернові збираються два рази на рік, овочі – три-чотири рази. Це все робиться трудолюбивими ізраїльтянами. Пригадується, як в Ейлаті дві старенькі жінки з гордістю розповідали, що їхня бабця ще у 1918 році своїми руками розчищала землю від каміння на місці майбутнього кібуцу, і що вона похована там у 1932 році.

До речі, про кібуци... Моє надто поверхове, можливо, спрощене спостереження відзначило, що ці сільськогосподарські поселення є порівняно маленькими, в яких живуть не більше 50 – 100 сімей. Але навіть у напівпустелі Мертвого моря кібуци є оазами життя – тут ростуть пальми, вирощують овочі, доглядають корів та овець.

Як нам розповідали, Ізраїль забезпечує своє населення всіма продуктами харчування. Їхня їжа є найбільш екологічно чистою у світі. Бо робиться там все для себе, для свого народу.

Ще одне впадає в очі, коли в'їжджаєте або виїжджаєте з Ізраїлю. Проходження митниці та прикордонного контролю відбувається без зайвих клопотів і переживань. Хоча здавалося б: у цій державі він повинен бути дуже ретельним. Так воно і є. Але персонал аеропорту у Тель-Авіві працює бездоганно. З пасажирами розмовляють англійською, російською або івритом ввічливі і коректні молоді працівники. Але коли я прилетів в аеропорт Бориспіль, то одразу пригадалися мої багаторазові приїзди додому – сотні пасажирів стоять у черзі, щоб пройти паспортний контроль. А офіцери або довго і прискіпливо вдивляються у паспорти, або кудись відлучаються. Ця процедура тягнеться декілька годин. Так і хочеться сказати (але нема кому) – відправте своїх офіцерів у зарубіжні аеропорти, щоб вони могли навчитися своїй роботі у тамтешніх колег.

Друге, що впадає в очі, – це прекрасні дороги, жодної вибоїни на шляхах, куди б я не їхав. У містах добре продумані роз'їзди. По всій території Ізраїлю курсують комфортабельні автобуси з кондиціонерами. Жодного разу на дорогах я не бачив інспекторів, але у випадку якоїсь пригоди вони миттєво з'являються. Мої знайомі ізраїльтяни говорять, що будь-які побори автоінспекції неможливі, а якщо хтось спробував би відкупитися від кари хабаром, це навпаки обтяжило б його провину. Штрафи дуже великі. Але їх треба сплатити негайно, бо будь-яка затримка обходиться ще більшими витратами.

Третє – в Ізраїлі, крім фосфатів, нема інших корисних копалин. Але для населення є все – газ, бензин, вода. Що стосується води, то це ще більш вражає, адже у переважну кількість населених пунктів її треба доставляти з опріснювальних заводів. І вода надходить в необхідній кількості до квартир, її достатньо, щоб щоденно мити вулиці, вона є у за-

гальних закладах гігієни, навіть у скелястих горах півдня та сходу Ізраїлю або в пустелях.

І це все в умовах жорсткого зовнішнього протистояння.

Четверте – Ізраїль постійно будується. Прекрасно сплановані та побудовані міста на місці середземноморських боліт (Натанія, Тель-Авів) або в пустелях чи напівпустелях, прекрасна та різноманітна архітектура будівель, добре сплановане житло.

І ще одне... Освіта. Про хабарі, корупцію там нема і мови. Коли юнак чи юнка закінчують школу, їм видається атестат, в якому виставлені оцінки за знання з усіх предметів. Але лише при певному їхньому рівні це дає право стати студентами університету. Але це не закриває дорогу до освіти. Молода людина може протягом наступних років отримати вищий бал, але для цього треба свої знання підтвердити екзаменами. Це, на мій погляд, справедливо, бо причиною недостатніх знань може бути хвороба дитини або переїзд батьків в інше місце, або якась несумісність учня чи вчителя.

Про хабарництво при вступі до університету теж немає мови.

Ізраїль живе і будує свою економіку, в основному, за рахунок туризму та реалізації інтелектуальної власності. Тому отримує великі кошти ззовні за рахунок нових результатів досліджень у галузі медицини, біології, хімії, фізики, інформатики та іншого.

Здавалося б, ця маленька держава з населенням 6,5 мільйона, з яких, власне, євреїв близько 5 мільйонів, потребує великих коштів і буде старатися їх отримати будь-якою ціною. Але – ні. В Ізраїлі законом заборонені будь-які гральні заклади на своїй території. Лише в Ейлаті два рази на тиждень можна виїхати кораблем у нейтральні води та віддатися пагубним азартним пристрастям. Це таки вражає, бо по всій Україні ця «зараза» розрослася, мов ракова пухлина. Мені часто доводиться їздити Україною. Так, Львів перетворився на своєрідну Мекку для ігроманів, які приходять у заклади цілодобово, без вихідних, гри, щоб перетворитися на заручників своєї пристрасті. Це спостерігаємо і в Івано-Франківську, де у центрі майже на кожній вулиці колишні продуктові чи інші магазини зайняті цим загрозливим бізнесом. Навіть у районних центрах, сільській місцевості відкриті ці гральні заклади. Багато цих «казино» і у Сімферополі. А тим часом багато молодих і старшого віку людей промотують свої гроші, сподіваючись на швидке збагачення. І немає діла до цієї справи ні Президенту, ні уряду, і не чути голосу громадськості з протестами проти цього лиха.

Підсумовуючи ці дуже поверхові спостереження, можу сказати, що Україна програє в усьому цій маленькій державі - в освіті, в організації туризму, в енергозаощадженні, у вихованні патріотизму до своєї держави.

Чому так? І чи буде це тавро над нами вічним? Рік тому після похорону народного художника Панаса Заливахи в Івано-Франківську я запитав Євгена Сверстюка: чи довго це буде, чи є надія на краще. І почув оптимістичну відповідь: реальні зміни настануть через два-три по-

коління українців, які не зазнавали руйнівної комуністичної обробки незалежно від етнічного походження, покоління, що не матиме страху, покоління, для якого ні Москва, ні Росія не будуть центром світогляду, а для якого Україна буде рідною державою з великої букви.

*Стаття поступила в редакційну колегію 02.09.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. техн. наук, професором Мойсишиним В.М.*

TRIPS BY WORLDS

R.S. Yaremiychuk

*Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas 15,
Carpat's'ka street, Ivano-Frankivs'k, 76019, Ukraine
e-mail: public@nung.edu.ua*

Material contains flashbacks and reflections of author about the over-sea trips by the countries of Europe, Asia, America.

Keywords: *world countries, history, geography, economy, oil and gas business, culture, Ukrainian Diaspora*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Арсенич Петро Іванович – культурно-громадський діяч, доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Вітенко Микола Дмитрович – кандидат історичних наук, доцент, директор Наукового центру дослідження українського національно-визвольного руху Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса НАН України (м. Івано-Франківськ).

Возняк Степан Михайлович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гнатюк Ярослав Степанович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Голобін Володимир Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Голянич Михайло Юрійович – кандидат філософських наук, професор кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гуцуляк Олег Борисович – кандидат філософських наук, заступник директора наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Дзвінчук Дмитро Іванович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри державного управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Дмитрук Ірина Федорівна – кандидат історичних наук, працівник Інституту Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ідзьо Віктор Святославович – доктор історичних наук, професор, ректор Українського університету в Москві, провідний науковий співробітник Інституту українознавства МОН України (Київ).

Карпенко Зіновія Степанівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кісь Ярослав Іванович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Лагетко Валентин Васильович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Макарова Алла Олександрівна – кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Макаровський Іван Петрович – доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Мандрик Ярослав Іванович – доктор історичних наук, професор кафедри історії та політології, директор Інституту гуманітарної підготовки Івано-Франківського національного університету нафти і газу.

Мойсеєнко Лідія Анатоліївна – доктор психологічних наук, професор кафедри вищої математики, директор Інституту фундаментальної підготовки Івано-Франківського національного університету нафти і газу.

Педич Василь Пилипович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Петруня-Пилявська Наталія Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Пуйда Роман Богданович – асистент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Скальська Дарія Миколаївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Скальська Уляна Любомирівна – культурно-громадська діячка, президент Івано-Франківського міського Клубу української інтелігенції ім. Богдана Лепкого, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник.

Юрченко Зоя Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Яремійчук Роман Семенович – доктор технічних наук, професор, декан спільного факультету нафтогазових технологій Івано-Франківського національного університету нафти і газу та Національної академії природоохоронного і курортного будівництва (м. Сімферополь).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

При підготовці рукописів статей, які автори подають в редакції «Прикарпатського вісника НТШ», слід дотримуватися таких правил:

1. Стаття повинна містити короткий вступ, формулювання завдання (проблеми) та виклад отриманих автором (співавторами) нових результатів. Не допускається переказ відомих фактів, наведення посилань на неопубліковані роботи.

2. До редакції подають:

два примірники рукопису статті (включаючи ілюстрації і таблиці), надруковані на білому папері формату А4;

рецензію на статтю;

електронний варіант статті, підготовлений на комп'ютері у вигляді неархівованого або архівованого (ZIP, RAR) файлу – CDR/RW.

3. Мова статті повинна бути українською або англійською. Обсяг не повинен перевищувати 20-ти сторінок.

4. Статтю слід оформити так: УДК, назва роботи; прізвище й ініціали автора (співавторів), місце праці (назва організації, повна поштова адреса, контактний телефон, електронна пошта), текст анотації, ключові слова, текст статті, список літератури.

Якщо мова статті українська (англійська), то після статті всі перелічені елементи – від назви роботи до ключових слів включно слід подавати англійською (українською) мовою.

5. Формули, які нумеруються, обов'язково слід подавати окремим рядком. Нумерувати треба тільки ті формули, на які є посилання.

6. Використану літературу слід подавати загальним списком (за алфавітом або у порядку посилань на джерела в тексті статті) та оформляти згідно з вимогами ВАК України (бюлетень №3, 2008 р.). Іноземну літературу треба писати мовою оригіналу. Посилання на відповідні джерела слід подавати в тексті у квадратних дужках, наприклад [4]. Зразки бібліографічного опису книжки, статті, тез доповідей конференцій:

1. Боголюбов Н. Н. Асимптотические методы в теории нелинейных колебаний / Н. Н. Боголюбов, Ю. А. Митропольский. – М.: Наука, 1974. – 504 с.

2. Кондрат Р. М. Підвищення газонафтоконденсатовіддачі родовищ / Р. М. Кондрат // Нафтова і газова промисловість. – 1992. – №2. – С. 35–38.

3. Бойко В. С. Проводка горизонтальних і похилих свердловин як метод ефективного освоєння і розробки покладу / В. С. Бойко, Р. В. Бойко // Стан, проблеми і перспективи розвитку нафтогазового комплексу Західного регіону України: Тези доповідей і повідомлень наук.-практ. конф. (Львів, 28–30 березня 1995 р.). – Львів, 1995. – С. 150.

7. Рукопис підписує автор (співавтори).

8. На окремому аркуші слід указати прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, займану посаду (в кінці кожного випуску журналу ми формуємо відомості про авторів).

**Електронний варіант статті
повинен задовольняти такі вимоги:**

1. Статтю слід набирати в редакторі Microsoft WORD 95/7.0-97 на аркуші формату B5 182x257 мм, поля (мм): верхнє – 20, нижнє – 10, внутрішнє – 30, зовнішнє – 20.
2. **Основний текст** слід набирати таким чином:
 - 2.1. Стил ь «обычный», гарнітура Times New Roman (Cyr), кегль 12-й, абзацний відступ – 0,75 мм, міжрядковий інтервал – «одинарний».
 - 2.2. Порядок набору:
 - УДК (Times New Roman (Cyr), кегль 12-й, без абзацного відступу, вирівнювання – зліва).
 - Назва **статті** (Times New Roman (Cyr), кегль 12-й, bold, прописом, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивки зверху і знизу – 9 пт).
 - Ініціали, прізвище автора (співавторів)** (Arial (Cyr), кегль 12-й, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру).
 - Назва організації, її повна поштова адреса, адреса електронної пошти** (Times New Roman (Cyr), кегль 12, italic, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка знизу – 9 пт).
 - 2.3. Відбивки по тексту не використовуються, за винятком підрозділів статті (підрозділи, підпункти і т. п. відділяються відбивками «перед» – 9, «після» – 6).
3. Для набирання **формул** використовують вбудований у Microsoft Office редактор формул Equation v. 3.0. **Стил і:** **Text** - Times New Roman (Cyr), **Function** – Times New Roman (Cyr), italic, **Variable** – Times New Roman (Cyr), italic, **L.C.Greek Symbol**, italic, **Symbol** – Symbol, italic, **Matrix/Vector** – Times New Roman (Cyr), **Number** – Times New Roman (Cyr). **Розміри:** **Full** – **12**, **Subscript/Superscript** – **9**, **Sub-Subscript/Superscript** – **5**, **Symbol** – **14**, **Sub-Symbol** – **9**.
Для наочності рекомендуємо формули відділяти відбивками зверху і знизу – 6 пт.
4. **Таблиці** повинні бути складені лаконічно, зрозуміло і містити мінімальні відомості, необхідні для ілюстрування тексту статті.
Назва таблиці: Times New Roman (Cyr), кегль 12-й, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка зверху – 6 пт.
5. **Ілюстрації** до статей (схеми, графіки, діаграми) повинні бути виконані в растровому (векторному) форматах (BMP, TIF, PCX, JPG, GIF; CDR) і додаватися окремим файлом. Забороняється використовувати **графічний редактор MS WORD!!!** Ілюстрації типу фотографій повинні бути відскановані з роздільною здатністю не менше 400 dpi і/або додаватися в оригіналі.
Ілюстрації, перескановані з періодики, ми не приймаємо!
Підписи до ілюстрацій: Times New Roman (Cyr), кегль 11–12-й, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру.
Написи на ілюстраціях виконуються гарнітурою Arial.